

Budapesti Corvinus Egyetem

Szociológia Doktori Iskola

A Pénz Zsonglórei

*Az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési
stratégiája és egy részvételi akciókutatás
története*

Ph.D. értekezés

Gosztonyi Márton

gosztonyi.marton@gmail.com

Témavezető: Ph.D. Durst Judit

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	5
1.1. A témaválasztás indoklása, problémafelvetés	5
1.2. A kutatás elméleti és gyakorlati relevanciája	6
1.3. A dolgozat célkitűzései	7
1.4. A dolgozat felépítése	8
2. Elméleti háttér	11
2.1. A pénzügyi túlélési stratégia kontextusa: a "Filléres gazdaság"	11
2.2. A családok pénzgazdálkodása	15
2.3. A pénzügyi túlélési stratégia rendszere	18
2.3.1. A rendszer elemei	21
2.4. Kirekesztettség és hátrányos helyzet	40
2.5. Pár szó a faluról	42
2.6. Összegzés	50
3. Kutatói hipotézisek	51
3.1. RAK módszertannal kapcsolatos hipotézisek	51
3.2. A Pénzügyi túlélési stratégiával kapcsolatos hipotézisek	52
4. A részvételi akciókutatásunk bemutatása, működése és eredményei	54
4.1. Hogyan alakítsunk RAK csoportot?.....	54
4.2. A részvételi akciókutatás elméleti háttere és gyökerei.....	55
4.3. A RAK csoport előkészítése: a "metakutatócsoport"	61
4.4. Társaság Kázmárk Jövőjéért Részvételi Akciókutató Csoport.....	65
4.5. Összegzés	77
5. A kutatás módszertani háttere	80
5.1. Pénzügyi naplók: bevételek és kiadások monitorozása.....	81
5.1.1. A minta és az adatok megbízhatósági szintje.....	83
5.2. Kérdőíves kutatás és társadalmi hálózatkutatás	85
5.2.1. A kérdőívek kialakítása	85
5.2.2. A hálózati kérdőív kialakítása	87
5.3. Térinformatika.....	90
5.4. A dolgozatban használt további elemzési módszerek és változók.....	92
6. A pénzügyi túlélési rendszere elemei: a családok kiadásai-bevételei, valamint a gazdálkodásukat meghatározó megtakarítási és hitelezési intézmények	98
6.1. Bevezetés.....	98
6.2. Kutatási kérdések, adatok és módszerek	99
6.3. A családok bevételei és kiadásai	100
6.3.1. Bevételek	100
6.3.2. Kiadások.....	116
6.3.3. A formális és informális hitelek szerepe a fogyasztásokban.....	121
6.3.4. A családok pénzgazdálkodása konkrét példákon keresztül.....	123
6.3.5. Krízis kiadások.....	131
6.4. A lokális szintű formális és informális megtakarítások, hitelek és kölcsönök intézményei	133
6.4.1. Formális és informális megtakarítások	135
6.4.2. Formális és informális hitelek és kölcsönök	142
6.5. Összegzés	174

7. A pénzügyi túlélési rendszer működése: a rendszert alkotó elemek közötti összefüggések.....	177
7.1. Együttjárások a hitel és megtakarítási intézmények között	178
7.2. Társadalmi tőke és intézményhasználat	185
7.3. Hogyan működtetik családon belül az intézményeket a háztartások?	188
7.4. Egy tömegverekedés margójára: mi történhet, ha eltűnnek intézmények?.....	192
7.5. Összegzés	195
8. A falu hálózatai	197
8.1. Kutatási kérdések, adatok és módszerek	197
8.2. Támogató hálózatok	198
8.3. Kölcsön és hitelhálózat.....	204
8.4. Összegzés	212
9. Zárófejezet - következtetések.....	214
Felhasznált irodalom	222
A témakörrel kapcsolatos saját publikációk	228
Melléklet	229

Köszönetnyilvánítás

Számos embernek tartozom köszönettel abban, hogy elkészültem dolgozatommal. Mindenek előtt kutatótársaimnak szeretném megköszönni a hosszú és kitartó munkájukat Horváth Ernőné Lakatos Évának, Horváth Máriának, Kalocsai Csabának, Lakatos Dezsőnek, Mata Jenőnek, Gosztonyi Gézőnek, Pucsovalszki Alíznek, Ganyi Józsefnek, Kecskés Attilának, Kovácsné Baktai Editnek, Balogh Tibornak, Horváth Ernőnek és Horváth Juditnak. Az ő részvételük nélkül nem tudtam volna megvalósítani a kutatást. Köszönöm, hogy kitartó munkával segítették a folyamat megvalósítását. Szeretnék továbbá köszönetet mondani Kázmárk település polgármesterének Bortnyik Bélának és a Kázmárki Általános Iskola igazgatójának Juhászné Kupai Csillának, akik számos ponton támogatták a kutatás sikeres megvalósulását.

Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Durst Juditnak a szakmai támogatását, az építő kritikáit, a rengeteg kávé, amit elfogyasztottunk és a remek beszélgetéseket. Köszönöm Udvarhelyi Éva Tesszának a részvételi akciókutatással kapcsolatos kérdéseim megválaszolását, valamint Néray Bálintnak a hálózatkutatással kapcsolatos dilemmáimban való segítségnyújtást. Szeretnék ezen felül köszönetet mondani opponenseimnek Feischmidt Margitnak, valamint Molnár Györgynek, akik a munkahelyi vitám során számos javaslattal segítettek a szöveg végső átgondolását.

Végül szeretnék köszönetet mondani családomnak, hogy támogattak a munkafolyamatok során és a dolgozatom elkészítésében.

1. Bevezető

1.1. A témaválasztás indoklása, problémafelvetés

Az alacsony jövedelmű családok pénzgazdálkodása egy komplex rendszerbe ágyazódik. Ennek a gazdálkodásnak a rendszerszintű elemzése ezidáig váratott magára. Kevés olyan társadalomtudományi kutatás valósult meg, ami feltárta és mérhetővé tette volna ennek a rendszernek az elemeit, valamint megvizsgálta volna azokat az interperszonális kapcsolatokat, melyek hálózatán keresztül konstruálódik a struktúra. Többek között azért is született kevés kutatás erről a témáról, mert rettentő nehéz a szegénységben élők gazdálkodásáról megbízható adatokat felvenni. A kívülről jött kutató ugyanis sok esetben nehezen tud bepillantást szerezni a gazdálkodás informális tereibe, vagy ha meg is ragad egy-egy elemet a teljes rendszert nehezen illeszti össze a megfelelő adatok hiányában. A dolgozatom ebből kifolyólag egy olyan tudományos hiányt igyekszik betölteni, melynek segítségével mérhetővé válik az a folyamatos gazdálkodás, „zsonglőrködés”, melyet a családok sűrű időközönként, akár nap mint nap kénytelenek folytatni, hogy az alacsony jövedelmükből meg tudjanak élni.

PhD dolgozatom nem titkolt szándéka, hogy kidolgozzak egy tipológiát a fenti kérdések elemzésére, és így rendszerbe foglalva tudjuk átlátni e kérdéskört. Azonban felmerül a kérdés, hogy mi lehetne az a megfelelő módszertan, mellyel ez az informális szegmenst is magába foglaló rendszer feltárható és elemezhető?

Téziseimet a részvételi akciókutatás (RAK) módszerével fogom igazolni annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű kistelepülésen élő alacsony jövedelmű családok gazdálkodása megragadható legyen. Úgy gondolom, hogy ennek a módszertannak a segítségével megbízhatóbb adatokat tudunk szerezni a gazdálkodásról. Ugyanakkor, ami talán még ennél is fontosabb, hogy a módszer lehetővé teszi az akció megvalósulását, azaz a helyzet konkrét megváltoztatását. Ma Magyarországon, amikor a szegénység egyre szélesebb társadalmi csoportokat érint, mind kiterjedtségében, mind mélységében, már nem csupán az a kérdés, hogy feltárjunk és elemezzünk azt, hanem az is, hogy aktívan hozzá is tudjunk járulni a pozitív helyi változás létrejöttéhez. A részvételi akciókutatás, a kritikai etnográfia alapvetéséből kiindulva, egy olyan módszertani eszközt tud a kutatók kezébe adni,

mely egyfelől elősegíti ennek a helyi társadalmi változásnak a létrejöttét, másfelől a megismerés olyan rétegeit lehet megragadni vele, melyek aktívan használják és beépítik a kutatás folyamatába az eltérő tudás és tapasztalatformákat. Azaz szinergiát tud létrehozni a kívülről jött kutató tudása, valamint a helyi kutatók tudása és tapasztalati között.

Mindezekből látható, hogy PhD dolgozatom két irányból ragadja meg a szegénységben élő családok gazdálkodását. Egyfelől hírt ad, ma Magyarországon egy talán kevésbé ismert módszertani kutatási irányzat, a részvételi akciókutatás megvalósíthatóságáról, valamint eredményeiről és hatásairól, másfelől azonban a dolgozat kísérletet tesz arra is, hogy a kis településen élő, alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdálkodását, megtakarítási és hitelezési formáit rendszerszemléletben legyen képes feltárni és elemezni a társadalomtudomány. Azaz kísérletet tesz arra, hogy megragadja és elemezze a lokális pénzügyi túlélési stratégia rendszerét.

1.2. A kutatás elméleti és gyakorlati relevanciája

A kutatás mind módszertani, mind elméleti szempontból több újdonságot tartalmaz, továbbá úgy vélem, hogy a kutatási eredményeket több tudományterület is alkalmazni tudja majd.

A kutatás nem titkolt szándéka, hogy bővítse a kis számú magyarországi RAK irodalmat, egy olyan kutatással, mely egy hátrányos helyzetű településen hátrányos helyzetű helyi kutatók bevonásával valósult meg. A RAK eredményei hozzásegíthetik magát a társadalomtudományt is ahhoz, hogy egy olyan módszertani irányzat megvalósításáról szülessen újabb híradás, melyben a klasszikus társadalomtudományi megismerés mellett, olyan elemek is szerepeltek, melyek egyfelől a helyi kutatók képessé tevését („empowerment”) valósították meg (mely folyamatnak a végére a helyi kutatók eljutottak oda, hogy tudományos konferenciákon adtak elő), másfelől olyan lokális szintű társadalmi változást indukáltak (két helyi gazdaságélénkítő projekt megvalósítása a helyi kutatók által), melyek konkrét segítséget tudtak nyújtani a szegénységben élő családok számára. Úgy gondolom, hogy a RAK a szociológia XXI. századi útkeresésében is egy alternatívát tud nyújtani, hisz a megismerést - a közösségi tudás beemelésével - összekapcsolja a helyi társadalmi változás létrehozásával, mellyel kilép a tudományos megismerés pusztán leíró és elemző

pozíciójából, s a társadalmi szövet aktív alakítójává válik. Ezzel mintegy megvalósítja Michael Burawoy közszociológiáról (Public Sociology) írt alapvetéseit, vagy a kétezres évek észak-amerikai antropológusai által közantropológiának (Public Anthropology), részvételi antropológiának nevezett kutatási irányokat (Lajos, 2016). Mindezzel a részvétel, az együttműködés, a megismerés, a tudásalkotás, a reprezentáció, valamint a döntések tudományos fogalmait is kiszélesíti.

A módszertani újdonságon túlmenően azonban a szegénységben élők gazdálkodásának megértése, valamint rendszerszemléletű megközelítése kiemelten fontos részét képezi a dolgozat relevanciájának hisz, mind az állami, mind a civil szektor pénzügyi, hitelezési vagy pénzügyi tudatosságot fejlesztő programjainak kidolgozásához és megvalósításához elengedhetetlen az, hogy a működő lokális pénzgazdaság intézményeit ismerjük, azok rendszerszintű használatáról képet alkossunk, illetve az informális pénzpiacokkal szembeni szakmai és társadalmi előítéleteket csökkentsük.

A rendszer elemeinek kvantifikálása továbbá feltárja azt a sokszínű és sokrétű lokális intézményrendszert, melyet a családok használnak és kiszélesíti az ezidáig leginkább kvalitatív módszereken keresztül megragadott intézmények leírását. A kutatás során megvalósuló különböző módszertanok ötvözése lehetővé teszi azt, hogy az eddig főként különálló intézményekként elemzett entitások használatát rendszerszinten elemezni lehessen, ezzel feltárhatóvá váljanak az intézmények közötti összefüggések és kölcsönhatások, valamint a családok eltérő stratégiái. Mindezzel a rendszerszemlélettel a dolgozat hozzájárul, hogy új eszközöket, új szempontokat kapjanak a hazai alacsony jövedelmű családok jövedelemét, valamint háztartásgazdálkodást feltáró kutatások és vizsgálatok.

Végül dolgozatom, a fejlődő országokban, az alacsony jövedelmű családok körében végzett, a témában releváns kutatások eredményeinek a beépítésével, valamint ezeknek a hazai szakirodalommal való összehasonlításával, olyan szakirodalmi eredményekre támaszkodik, melyek mindenképpen gazdagítják a társadalomtudomány elméleti bázisát.

1.3. A dolgozat célkitűzései

Dolgozatom célja a hátrányos helyzetű kistelepülésen élő, alacsony jövedelmű családok, háztartások pénzügyi túlélési rendszerének a feltárása. A rendszer elemzését

egyfelől - módszertani szempontból - egy részvételi akciókutatás megvalósításával végeztem el, másfelől - elméleti szempontból - a kutatás során kidolgoztam a pénzügyi túlélési stratégia rendszerét, melyet később részletesen elemeztem is.

Mindebből kifolyólag - módszertani szempontból - arra is kerestem a választ, hogy a részvételi akciókutatás módszertana alkalmazható-e a lokális szintű pénzügyi gazdálkodás kutatására, továbbá milyen társadalmi változások érhetőek el, helyi szinten a módszertan megvalósulásának folyamányaként?

Elméleti szempontból pedig arra kerestem a választ, hogy az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiája milyen elemekkel, intézményekkel írható le, valamint a rendszer elemei milyen kapcsolatban állnak egymással? Ebből kifolyólag célom az volt, hogy megragadhatóvá váljon az a szoros kockázatmegosztó rendszer, melyet a családok működtetnek, pénzgazdálkodásuk során.

1.4. A dolgozat felépítése

A dolgozatom 2., „Elméleti háttér” című fejezetében, körüljáróm a pénzügyi stratégia kontextusát. Ennek keretében kitérek a pénzgazdálkodás kontextusára, valamint a családok pénzgazdálkodására. A fejezet során a fenti fogalmakat elsődlegesen az alacsony jövedelmű háztartások szempontjából fogom elemezni. Az elméleti fejezetben mutatom be a pénzügyi stratégia rendszerét és intézményeit, megragadva mind a rendszert felépítő elemeket, mind pedig a formális és informális intézményeket. Az elméleti fejezet részét képezi ezen túlmutatóan a hátrányos helyzet, valamint a kirekesztettség fogalomköreinek bemutatása, valamint annak a településnek a bemutatása is ahol a kutatás megvalósult.

Az elméleti részt követően, a hipotéziseimet leíró fejezet után, dolgozatom módszertani blokkjai következnek. A 4. fejezetben a részvételi akciókutatás elméleti háttérét mutatom be, valamint leírom azt a hosszú kutatási folyamatot és eredményeit, melyet a kutatócsoporttal közösen végigjártunk. Igaz ugyan, hogy a RAK is módszertanként aposztrofálódik a dolgozatban, azonban azért nem soroltam a következő módszertani fejezet alá, mert ez a módszertan a kutatás egyik alappilléret adta, és mind újszerűségéből, mind a kutatás során betöltött szerepéből adódóan, mind pedig abból kifolyólag, hogy több hipotézisem is ehhez a módszertani entitáshoz köthető, a RAK különálló fejezetként szerepel a dolgozatban.

Az 5. „A kutatás módszertani háttere” címet viselő fejezetben térek ki a kutatás során alkalmazott módszertani eszközök bemutatására. Itt térek ki a pénzügyi naplók módszerére, a kérdőíves kutatási eszközeink és hálózatkutatói eszközeink bemutatására, valamint a térinformatikai eszközök bemutatására.

A dolgozat hatodik, hetedik és nyolcadik fejezeteiben a kutatás eredményeit teszem közzé. E fejezetekben elemzem a pénzügyi túlélési stratégia lokális rendszerét, valamint a rendszerhez köthető hálózatkutatói eredményeit.

Dolgozatom záró fejezetében az eredmények foglalom össze, valamint az ezekből levonható következtetéseket mutatom be.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy mind a település neve, mind a kutatótársaim nevei a valóságnak megfelelően szerepelnek a szövegben. Mindez egy közös kutatói döntés eredményeképpen született meg az egyik csoporttalálkozónkon. Sokat beszéltünk arról, hogy a születendő szövegben használhatom-e a valós neveket, vagy helyettesítem-e kitalált nevekké azokat, az anonimitás jegyében. Azonban az a döntés született, hogy a kutatás hozzájárul a falu pozitív színben való feltüntetéséhez, s olyan pozitív hírt viheti a falunak és a benne élő lakosoknak, ami miatt mindenképpen a falu valódi nevét használjuk mind a kutatásról szóló előadásainkban, mind pedig a kutatásról szóló írásokban. Kutatótársaim keresztnévei pedig annak a közös döntésnek az okán szerepelnek valóságként a dolgozatomban, miszerint ők ugyan a konkrét szöveg megírásában és az adatok mélyebb elemzésében nem vettek már részt, a kutatási téma és módszerek kidolgozását, az adatok felvételét, elemzését, előadását és a kutatásból kinövő helyi gazdaságélénkítő programokat közösen valósítottuk meg, s ebből kifolyólag egy közös munka eredményeit is olvashatja az olvasó.

A csoporttalálkozók hanganyagának feldolgozásakor egyfajta posztmodern szövegalkotás mellett döntöttem, amiből kifolyólag néhol sajnos a szokásosnál is nehezebb lesz olvasni dolgozatom szövegét¹. A hanganyag memóinkat, minden esetben idézőjelben, dőlt betűkkel szedve jelöltem, mindig pontosan megadva azt is, hogy melyik kutatótársam vagy kutatótársaim véleményét idézem; és hogy melyik

¹ A szöveg megírása során kérdésként merült fel, hogy a csoporttalálkozók hanganyagát lehet-e interjúanyagként kezelni. Egyértelmű választ nehéz adni erre a kérdésre. Főként abból kifolyólag, mert a felvett hanganyag eredeti célja más volt, azonban a hanganyagokban olyan elemzések, történetek, leírások hangoztak el, melyek több szegmensben is elmélyítik az elemzést, és segítik a kontextus mélyebb megértését.

csoporttalálkozónkon hangzott el a beidézett szöveg. A szövegeket igyekeztem úgy beépíteni a szövegfolyamba, hogy ne kettőzzem meg az idézett állításokat, azaz ne egyfajta "szakmai tolvajnyelven" ismételjem meg azokat, hanem ehelyett inkább megpróbáltam a hanganyag memókat a teljes szövegtörzsszel egybeépíteni. Nem állíthatom, hogy a kísérlet teljes mértékben sikerült, ám ott ahol nem, ott a memó részletek a szokásos módon, egy sor távolságra kerültek a szövegtől. Ahol pedig sikerült, ott azzal lehet találkozni a szövegben, hogy a mondat egy idő után idézőjeles, dőlt szöveggé, azaz a csoporttalálkozón elhangzott szöveggé alakul át, mintegy átfolyva az egyik szövegfolyamból a másikba, ezzel teremtve meg a szöveg kontinuitását.

2. Elméleti háttér

2.1. A pénzügyi túlélési stratégia kontextusa: a "Filléres gazdaság"

A magyarországi hátrányos helyzetű vidéki kistelepüléseken élő alacsony jövedelmű családok pénzügyi gazdálkodásának feltárásához - az egyre növekvő jövedelmi szegénység és az egyre szélesedő társadalmi távolságok miatt - mára eljutottunk oda, hogy a fejlődő országok vidéki településein élő családok gazdasági aktivitása adhatja a legbiztosabb támpontot, a magyarországi kutatások mellett. Bár ezeknél az összehasonlításoknál mindig figyelembe kell venni az eltérő kulturális, intézményi, illetve szocioökonómiai helyzetet, azok a kutatások, melyek a fejlődő országok szegényeinek körében használt lokális pénzügyi és társadalmi intézményeket elemzik, kellő támpontot nyújtanak ahhoz, hogy a magyarországi helyzetet is analizálni tudjuk.

A szegénységben élők pénzügyi piacainak, illetve pénzgazdálkodásának feltárásához rendkívül nehéz megbízható adatokat találni. A nagy, makroszintű, kérdőíves felmérések a családok átlagos éves bevételeit, vagy fogyasztását vizsgálják, s nem azt, hogy a szegénységben élők hogyan küzdenek meg pénzügyi helyzetük stabilizálásával, hétről-hétre, sőt napról-napra (Collins-Morduch-Rutherford-Ruthven, 2009, Andorka-Spéder 1996). A tényleges hitel, illetve megtakarítási tranzakciók leírását, azaz a tényleges pénzgazdálkodást és pénzkezelést így leginkább a fejlődő országokban végzett lokális szintű kérdőíves kutatásokból, illetve antropológiai sűrű leírásokból ismerhetjük meg. Az elméleti háttér leírásakor így azon kutatók munkáit helyezem előtérbe, akik a fenti megközelítést részesítették előnyben. Ebből kifolyólag a következőkben Fritz Bouman, Peer Smets valamint Collins-Morduch-Rutherford és Ruthven kutatásaira támaszkodom.

A szegénységben élők pénzgazdálkodásának leírásához Fritz Bouman alkotta meg a Filléres gazdaság ("Penny Economy") fogalmát (Bouman, 1990). Ez az a kontextus, vagy elméleti keretrendszer, amelybe a pénzügyi tranzakciók beágyazódnak. A filléres gazdaságot: *(1) a kis-léptékűség, (2) a magas kockázati ráta, illetve (3) az erős kapcsolati függőség jellemzi*. Ebben a gazdasági formában a termelékenység, a jövedelmek, a megtakarítások és a hitelek is rendkívül kis összegűek, kis léptékűek, ám rendkívül gyakoriak. A filléres gazdaság ugyanakkor egy élő, sokoldalú, találékony rendszer, amely gyorsan tud alkalmazkodni a változó

pénzügyi és gazdasági környezethez (Bouman, 1990).

A filléres gazdaság ugyan leginkább az informális pénzpiacon működik, ugyanakkor a szegény családok esetében a tranzakciók megjelenhetnek a formális pénzpiaci szegmensben is, ahol az intézmények már egy szabályozott rendszerbe illeszkednek (Bouman, 1989). A szakirodalom ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy sok esetben nem lehet éles határvonalat húzni a formális és az informális piacok között. Keith Hart, aki az antropológiában meghonosította az informális gazdaság („informal economy”) fogalmát a 70-es években - mint egy olyan gazdasági szegmenst, ami az állami, bürokratikus, formális gazdaság oppozíciójaként jön létre - 2006-ban megjelent tanulmányában már amellet érvel, hogy ez a szembeállítás nem képes megragadni és feltárni ezeket a gazdasági tevékenységeket, hanem sokkal inkább egy kívülről jött gazdasági keret ráillesztését valamint rányomását jelenti az résztvevők cselekvéseire. Ezeknek az aktivitásoknak a megértéséhez sokkal szélesebb területek feltárása (például politikai aktivitás) szükséges ugyanis, mint pusztán a gazdasági megértés (Paloma, 2006). Hart és az őt követő gazdaságszociológusok (Hernando De Soto, Edgar Feige, Manuel Castelles, Alejandro Portes) az informális gazdaság karakterisztikáját abban ragadták meg, hogy alacsony belépési küszöböt biztosít a résztvevőknek, rengeteg családi és mikrovállalkozás üzemel a keretei között, sok emberi munkaerő igényes tevékenységet tömörít, és átfog több állami szabályozás nélküli, egymással is versenyző gazdaságot mint az: illegális gazdaságot („illegal economy”), nem bejelentett gazdaságot („unreported economy”), nem jegyzett gazdaságot („unrecorded economy”), informális gazdaságot („informal economy”). Az informális gazdaságnak a kötőszövetét a társadalmi beágyazottság, valamint a szereplők egymás közötti bizalma jelenti (Portes, 2010).

A formális pénzügyi szektor technikai hiányosságaira a 60-as években figyeltek fel először, amikor a fejlődő országok fejlesztésére szánt kisösszegű vidéki mikrovállalkozási hitelek tömeges bedőlését tapasztalták. Adams és Pischke nyilvánvalóvá tette, hogy a formális rendszer mikrovállalkozási hitelezési technikája az alacsony jövedelmű háztartások esetében nem volt célravezető. A termékek kevés ügyfelet tudtak elérni, a szolgáltatások működési költségei magasak voltak, valamint hiányoztak a rendszerből a megtakarítási lehetőségek. Ez a fejlesztési irány tehát nem tudott érdemben választ adni a kihívásokra (Adams - Pischke, 1992). Azonban ennek az iránynak az újragondolásából nőtt ki később a mikrohitelezés, valamint a szociális

mikrohitelezés, melyek már eredményesebben tudták segíteni a szegény családokat.²

Az informális pénzpiacot és az azt jellemző pénzügyi tranzakciókat sok kritika érte, az állítólagos hatástalanságuk, magas kamatrátájuk, és kizsákmányoló jellegük miatt. Az 1960-70-es évektől azonban Shirley Ardener, Fritz J. Bouman és Clifford Geertz kutatásai nyomán elindult antropológiai kutatások feltárták az informális szektor sokszínűségét. Ekkor derült ki, hogy az intézmények között megtalálható a helyi szintű verseny és sok olyan pénzügyi közvetítő működik a rendszerben, amelynek szolgáltatásai távolról sem a kizsákmányolás fogalmával írhatóak csak le (Bouman, 1989). A piac olyan rugalmas fenntartható és kisléptékű szolgáltatásokat teremt, amelyek az alacsony jövedelmű családok számára is elérhetőek. Az informális piac nagyszámú és eltérő pénzügyi szolgáltatást, pénzügyi közvetítőt és társadalmi intézményt foglal magába, amelyek kívül esnek a hivatalos szabályozásokon, a központi bank ellenőrzésén és nem szerepelnek a hivatalos statisztikákban sem (Bouman, 1989). Itt találjuk az uzsorásokat, a pénzkölcsönzőket, a jelzálogosokat, a kiskereskedőket, a munkaadókat, a helyi élelmiszerboltosok által biztosított hiteltermékeket, a földkölcsönzők szolgáltatásait, a lokális "bankárok" és a pénzügyi szövetkezetek szolgáltatásait, az önszolgáltató csoportokat, a vallási szervezeteket, a temetkezési egyesületek takarékpénztárait, a ROSCA és ASCA önszolgáltató pénzügyi csoportokat, illetve a barátok, rokonok, és szomszédok között zajló magánhitelezési tranzakciókat.

A kutatók az informális pénzpiac sajátosságaiként kiemelik a nagyszámú reciprok tranzakciót, a rendszer rugalmasságát azt, hogy itt a családok az előre nem látható kockázataikat kezelni tudják, a pénzügyi innovációkat, valamint az intézmények függetlenségét az államtól és a támogatói szférától (Geertz, 1962; Ardener, 1964; Bouman, 1990). Az informális cserekapcsolatok azonban magukba

2 A szociális mikrohitelezés során szegénységben élők számára nyújtanak szervezetek, kis összegű, klasszikus banki fedezet nélküli hiteleket, melyek céljai a családok pénzügyi stabilitásának elérése, valamint a jövedelemtermelő képesség megteremtése, ebből kifolyólag a társadalmi és szociális pénzügyi biztonság előmozdítása. A szociális mikrohitelezés mára közel 100 országban, köztük számos európai országban is elterjedt fejlesztési iránynak számít (Molnár, 2014). Mint minden fejlesztési gyakorlat, a szociális mikrohitelezés sem „csodaszer”, amit mutat a gyakorlat számos sikere, ám kudarca is. Ebben a mikrohitelezési formában a megtérülés elsősorban nem piaci alapokon értelmezhető, hanem társadalmi értelemben várható. Mindez azt jelenti, hogy „a jóléti alapú szociális mikrohitelezés - szemben a tisztán piaci alapú mikrohitelezéssel - alkalmas eszköz a szegénység csökkentésére, valamint olcsóbb és hatékonyabb eszköz a közfoglalkoztatásnál azonban alkalmazási területe szűkebb” (Molnár, 2014:98). A mikrohitelezés és szociális mikrohitelezés elemzése azonban messze túlmutat írásom keretein. A téma több szegmensű körüljárásához remek kiindulópontot tud adni Abhijitv Banerjee és Esther Duflo: Poor Economics című művének a mikrohitelezésről szóló alfejezete. Lásd: Abhijitv Banerjee and Esther Duflo (2011): Poor Economics – A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty, PublicAffairs, New York

foglalják a kölcsönös lekötelezettséget, a klientizmust, és az esetleges korrupciót is³.

A teljes pénzügyi szektorban az informális pénzügyi szektor nagyságára csak becslések adhatók, ám abban a szakirodalomban egyetértés rajzolódik ki, hogy az ázsiai fejlődő országok hitelállományának minimum 2/3-át az informális úton felvett hitelek adják (Agabin, 1993). Ez inkább alsó becslésre enged következtetni, hisz egy 2009-es kutatás alapján megállapítható, hogy Banglades teljes hitelállományának 88%-át az informális hitelezés tette ki, ami a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákba tartozók esetében elérte a 92%-ot (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). Ez következik elsősorban abból, hogy a formális pénzpiac és intézményeinek szolgáltatásaiból az alacsony jövedelmű háztartások sok esetben kizáródnak. Susan Johnson és Steven Arnold 2006-2009-es kenyai kutatásukban azt állapították meg, hogy a formális szektor használata bizonyos jól körülhatárolható szocioökonómiai faktorokhoz köthető. Az iskolai végzettség, az életkor, illetve a jövedelem csökkenésével ugyanis egyre valószínűbb az informális szektor használata a formálissal szemben (Johnson - Arnold, 2012). Igaz továbbá Henk Moll Észak-Afrikában végzett kérdőíves kutatása alapján, hogy a vidéki pénzpiacon, a magasabb jövedelmi szintű családoktól az alacsonyabb jövedelműekig a formális szektorban folyamatosan csökken a pénzügyi szolgáltatások igénybevételének mértéke, a szolgáltatások spektruma, a felvett tőkék volumene, valamint a visszafizetés időtávja (Moll, 1992).

A formális és informális piacok egy kontinuumot képeznek a pénzpiacon és inkább kiegészítői, semmint ellentétei egymásnak. Így az alacsony jövedelmű háztartások által használt pénzpiac egyik végletében a rendkívül formális és részletes struktúrába foglalt intézmények és szolgáltatások találhatók, míg a piac másik szegletében végletekig személyes ismeretségekre és kapcsolatokra épülő hiteltranzakciókat találunk, ahol eltűnnek a cserekapcsolatok kamatai, illetve a

³ Az informális szektornak ezen kívül is számos hátránya lehet a formális pénzügyi piaccal szemben, Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven alapján ezek a következők: (1) A piac megbízhatatlansága: a piacon nincs mindig forgalomban kellő mennyiségű készpénz. Elképzelhető olyan szituáció, hogy sem a barátoknak, sem a rokonoknak, sem a pénzkölcsönzőknek nem áll épp rendelkezésére készpénz az adott időpontban, vagy másra szánják azt. Ez hasonló jövedelmi helyzetben lévő családok esetén különösen gyakori a piacon. (2) Bizonytalanság: eltulajdoníthatják a megtakarításokat, és a sértettnek nincsen lehetősége a kártérítésre. (3) A titoktartás hiánya: az informális tranzakciók során egyfajta szociális kötelezettségek, váltók jönnek létre, amelyek rendezése, vagy nem rendezése hamar a lokális norma megítélése alá tartozhatnak, és így kényelmetlenségeket jelenthetnek a hitelfelvevő számára. (4) Az átláthatóság hiánya: a rendszerben nem lehet visszakeresni az esetleges csalást, illetve nem, vagy nem pontosan rögzítettek a tranzakció feltételei. (5) Közös kötelezettségvállalás: a rendszer nagyon erősen támaszkodik a lokális normákra, illetve a szereplők közötti bizalomra.

tranzakciók adminisztrációja (Agabin, 1993).

Ahhoz azonban, hogy átfogó képet kapjunk a filléres gazdaság rendszeréről és ezen keresztül a családok pénzügyi túlélési stratégiáját megismerjük szükségünk van: 2.2. a családok pénzgazdálkodásának feltárására, valamint a 2.3. a pénzügyi túlélési stratégia rendszerének és elemeinek bemutatására is.

2.2. A családok pénzgazdálkodása

A pénzgazdálkodás fogalma alatt a család teljes gazdálkodásán belüli szűkebb egységet értem, amin a kiadások és a jövedelmek felhasználása, beosztása, allokálása értendő. Ez alapján történő pénzallokációt szokás pénzkezelésnek nevezni (Nagy, 2003). A pénzgazdálkodás és a pénzkezelés között hierarchikus viszony áll fenn, a pénzgazdálkodásba beletartozik a család teljes bevételeinek számontartása, illetve annak eldöntése, hogy mire van, és mire nincs pénze a családnak, a pénzkezelés pedig ennek a folyamatnak a gyakorlati megvalósulása.

Magyarországon a családok pénzgazdálkodása ez idáig kisebb figyelmet kapott a társadalomtudományi vizsgálatában, holott Cseh-Szombathy László 1979-es definíciójában már a család működésének egyik legfontosabb dimenziójaként artikulálódik (Cseh-Szombathy, 1979).⁴

Bizonyos jövedelemszint alatt, a családok rendkívül kevés, vagy semennyi diszponíbilis (szabadon elkölthető) jövedelemmel rendelkeznek, ilyenkor a pénzkezelés dominál a pénzgazdálkodásukban. Nagy Ildikó szerint ezekben a családokban a mindennapos megélhetés szabja meg, hogy mire költik a pénzt (Nagy, 2003). Ezzel szemben Collins és munkatársai által végzett nemzetközi kutatások azt találták, hogy az alacsony jövedelmű családok sokkal inkább diverzifikálják és mérlegelik a választási opcióikat a pénzgazdálkodásuk során. Elméletükben e mentén a következő három pénzügyi gazdálkodási célt rajzolták fel: (1) cash-flow menedzsment, azaz a fluktuált jövedelem napi szintű elosztása a fix kiadások mentén, (2) a felmerülő kockázatokkal történő megküzdés, azaz a pénzügyi krízishelyzetek

⁴ A családok pénzgazdálkodásával kapcsolatban a 90-es évekig meglehetősen kevés magyarországi szociológiai empirikus adatfelvétel született. Ezek közül azonban kiemelkednek azok, melyek a családon belüli pénzgazdálkodással kapcsolatos döntésekre fókuszálnak (Hoffmanné, 1977 és 1990; H. Sas, 1976; Cseh-Szombathy, 1979 és 1985). A 90-es évektől több nagyobb adatfelvétel is indult hazánkban, mely a családok gazdálkodását kutatta, közülük a TÁRKI Háztartás Monitor kutatásai, az NKI Család 2000 kérdőíves vizsgálatai valamint a nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő ISSP Család modulja emelkedik ki.

kezelése, kisösszegű tartalék képzése, illetve (3) tőke képzés vagy nagyobb összeg képzése, amely lehetővé teszi a felmerülő nagyobb összegű kiadások kifizetését (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). A családok e három pénzgazdálkodási cél alapján döntenek a pénzügyi tranzakcióikról, azaz, hogy milyen feltételek mellett, mekkora távra, illetve milyen kondíciók mentén vegyenek fel hiteleket, vagy képezzenek megtakarításokat.

Ezt a gondolatot fűzi tovább Witoelar, aki megállapítja, hogy családok a pénzügyei döntéseik során rengeteg változót mérlegelnek. Ám míg a tehetősebb háztartások pénzügyi döntéseinek a célja, hogy irányítsák és alakítsák az alapvető kockázatokat hosszú távon, addig az alacsony jövedelmű háztartások pénzkezelésének fontos szempontja azonban az, hogy a pénz a kívánt mennyiségben és a megfelelő időben álljon rendelkezésre, rövidtávon (Witoelar, 2013)⁵. Ez azért állítja kihívások elé az alacsony jövedelmű családokat, mert alapvetően egy készpénz és tőkeszegény gazdasági struktúrába vannak belevetve, melyben a megfelelő mennyiségű pénz összege és a megfelelő időben való rendelkezésre állása folyamatos gazdálkodást igényel⁶.

A pénzgazdálkodás, tehát egy folyamatos optimalizáló tevékenységként értelmezhető, amit a családok a szinte állandósult krízishelyzeteikre való válaszként alkalmaznak. Más szavakkal egyfajta megküzdési, túlélési kényszerstratégiaként ragadható meg.

Ahhoz, hogy miért túlélési stratégia a pénzgazdálkodás a szegény családok esetében Bánlaky Pál definíciója nyújthat segítséget, ami szerint: *“a megélhetési stratégia egy terv, elgondolás, valamilyen összetett cselekvési algoritmus kidolgozása arra nézve, hogy adott feltételek között hogyan lehet biztosítani a család megélhetését. Ennek részét képezik a jövedelemszerző tevékenységek éppúgy, mint a*

⁵ A pénzkezeléssel kapcsolatos kutatások többek között rámutattak arra is, hogy míg a magasabb jövedelmi szinten élő családok inkább beruházásokra vesznek fel hiteleket, az alacsony jövedelmi szintű családoknál inkább fogyasztási hiteleként jelennek meg a hiteltranzakciók, és a családok krízishelyzeteinek megoldását segítik elő (Witoelar, 2013). Ugyanakkor Franz Heidhues írásában azt tárgyalja, hogy mennyire kell, illetve lehet különválasztani a fogyasztási és a vállalkozási hiteleket az alacsonyjövedelmi szintű családok hiteltranzakciói esetében. Heidhues amellet érvel, hogy a családok elsősorban fogyasztási illetve biztosítási célból működtetik a lokális hitelpiacot, amiben azonban a hitelek között elmosódik a határ fogyasztási, illetve vállalkozási hitelek fogalmai között (Heidhues, 1992).

⁶ Egy rövid példa; elképzelhető olyan szituáció, hogy kevésbé éri meg az adott pénzügyi cél érdekében kis összeget kamatmentesen felvenni a barátoktól, mint nagyobb összeget kamatra felvenni és felhalmozni egyszerre nagyobb tőkét, hisz csak így kivitelezhető az adott pénzösszeg mennyiségében és időben is megfelelő előteremtése. A pénz hiányjóság az alacsony jövedelmű családok körében, így annak rendelkezésre állása sokszor fontosabb szempont lehet, mint a hitelfelvétellel járó kockázatok, vagy a későbbi visszafizetési nehézségek.

költségracionalizálásra vonatkozó elképzelések, a fogyasztási szerkezet átalakítása, a családi munkamegosztás újra-strukturálása, valamint az értékrend átstrukturálása is” (Bánlaky - Kevy, 1999:32). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a családok stratégiai döntései minden esetben racionális választások lennének, sem pedig azt, hogy minden esetben sikeres lenne a kimenetelük (Smets, 1996). Továbbá azt sem, hogy az élethelyzetek állandó változása ne a terv állandó újra alakítását követelné meg⁷.

Ezek a stratégiák továbbá olyan megoldások, melyeket a krízishelyzetek alakítottak ki, így kényszerhelyzetben létrejövő túlélési stratégiának is kell egyben tekintenünk őket (Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor, 2007; Kotics, 2012).

Hotze 2005-ben, Peer Smets alapján már külön kezeli a pénzügyi túlélési stratégiát a többi túlélési stratégiától. A pénzgazdálkodásra úgy tekint, mint egy olyan stratégiára, amit a családok azért dolgoztak ki, hogy a változékony bevételi források következtében kialakuló kockázatokat csökkentsék és megosszák (Hotze, 2005, Smets, 1999). Ez a pénzügyi stratégia a háztartások és a formális valamint informális pénzügyi intézmények között egy kapcsolathálózatot hoz létre, amelyben a családok jellemzően négy módszert használnak pénzügyeik rendezésére: (1) a megtakarításaik mobilizálása, (2) hitelfelvétel, (3) az ajándékgazdaság működtetése, (4) helyi mikrobiztosítás képzése (Smets, 1999).

Ezeknek a módszereknek a működtetése, illetve alkalmazása háztartásonként eltérő lehet, azonban ez a pénzzel való “zsonglőrködés” („juggling”) minden családnál a pénzügyi túlélési stratégiaként értelmezhető, ami a család fenntartását segíti elő. Ennek a rendszernek a leírására teszünk kísérletet a következő alfejezetben.

7 A megélhetési stratégia fogalmát Magyarországon elsődlegesen a romakutatók alkalmazzák (Szuhay, 1999a; Szuhay, 1999b, 139-163; Váradi, 2005; Messing - Molnár, 2011a; Messing - Molnár, 2011b) és ezen belül is leginkább a falusi roma közösségek vizsgálatokor merül fel (Fleck - Virág, 1998; Fleck - Orsós - Virág, 2000; Fleck - Virág, 2004; Kotics, 2012; Virág, 2005; Virág, 2006; Virág, 2008; Virág, 2010; Horváth; 2006, Stewart; 1994.). Ezek az elemzések felhívják a figyelmet arra, hogy a megélhetési stratégiák igen adaptívak és flexibilisek, valamint a családok ezeket a stratégiákat úgy alakítják ki, hogy számolnak a formális munkaerőpiaci alkalmazás hiányával vagy a formális munkaerőpiaci pozíciójukhoz illesztik azokat. Ezekben a kutatásokban azonban a konkrét pénzgazdálkodás azaz a formális és informális hitelezések és megtakarítások szerepe a stratégiák elemzésében általában háttérbe szorul.

2.3. A pénzügyi túlélési stratégia rendszere

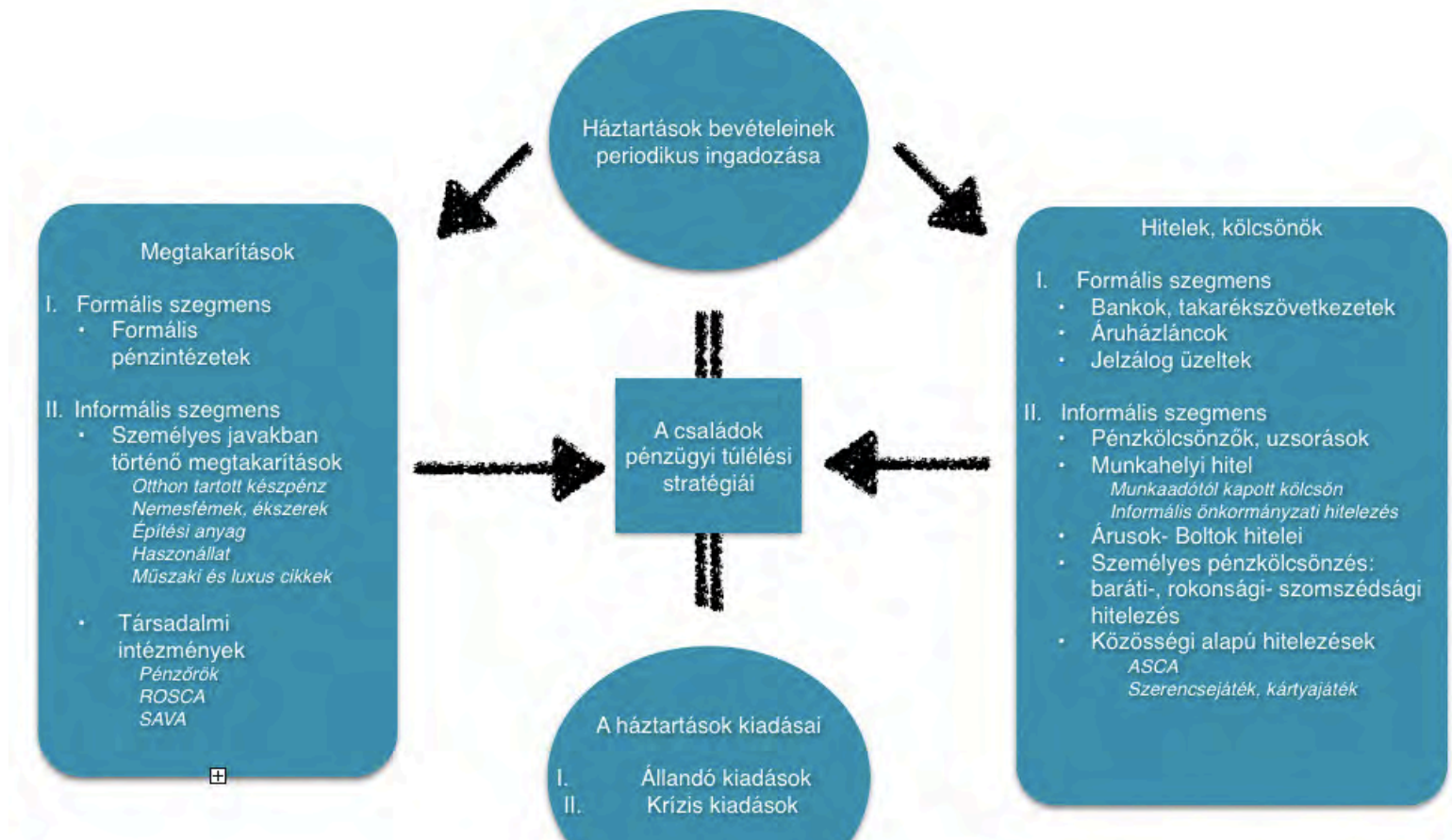
Az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiájának mélyebb megértése érdekében szükséges kidolgozni egy olyan rendszert, amelyben mind a formális, mind pedig az informális megtakarítási és hitelezési formák elhelyezhetők. Ennek a rendszernek a rajzát mutatja be a 1. ábra, amelyre hipotézisemet is építem.

Az a feltételezésem, hogy az alacsony jövedelmű háztartások - pénzkezelésük során - a formális és informális szegmenseken átívelően mobilizálják megtakarításaikat, illetve hiteleiket. Ez a pénzügyi “zsonglőrködés” egy olyan rendszert hoz létre, amelynek alrészei kölcsönösen függenek egymástól. A háztartások elsődleges célja a rendszer működtetésével a bevételeik és kiadásaik közötti eltérések kiegyenlítése. A pénzügyi túlélési stratégia rendszerét úgy dolgoztam ki, hogy beépítettem és rendszerbe foglaltam a szakirodalomban eddig általában külön-külön publikált és elemzett elemeket, mindez lehetővé tette azt, hogy a szegénységben élők pénzgazdálkodásának elemeit egy összefüggő, egymással szoros kölcsönhatásban álló részekként, valamint rendszerszinten tudjuk elemezni. Mindez hozzásegít minket ahhoz, hogy a tényleges pénzgazdálkodás egészét meg tudjuk ragadni. A rendszer értelmezése három pillérre épül: (1) Az rendszer statikus leírására, (2) a rendszer működési mechanizmusának feltárására, (3) a rendszer egységeinek egymáshoz való viszonyára. A rendszer egészét és a modell elmeit a 1. ábra mutatja be.

A rendszer strukturális vázát a családok hullámzó bevételeinek és a kiadásaiknak egymással való megfeleltetése képezi. A cél elérése érdekében a családok a formális és az informális pénzpiaci szegmensekben különféle megtakarításokat különítenek el, és különféle hiteltranzakciókat folytatnak. A formális és az informális szegmensek további szereplőkre, illetve intézményekre oszthatók fel, melyek eltérő kondíciók mentén szolgáltatnak. A háztartásokat egymással összekapcsoló hiteltranzakciók és megtakarítások a lokális kapcsolatháló erősödését segíthetik elő. Ugyanakkor ezek a gazdasági kapcsolatok egy-egy hitel vissza nem fizetés esetén erodálhatják is a kapcsolathálót. Az így létrejövő gazdasági hálózat kirajzolja a lokális közösség gazdasági vetületét. Azonban ez a gazdasági vetület nem egy egalitárius és homogén entitást hoz létre, hanem olyan szociális csoportok hálózatát, amelyet az egymás közötti hosszú távú gazdasági kapcsolatok és normák tartanak egyben.

A rendszer működését a keresleti oldal (háztartások) és a kínálati oldal (társadalmi intézmények) egyaránt mobilizálhatják. Úgy tűnik, hogy a keresleti oldal felől jelentős mobilizáló erő a bevételek és kiadások megfeleltetése, valamint az hogy a családok készpénz és tőkeszegény gazdasági kontextusban élnek, melynek megoldásaként állandó pénzgazdálkodást kell folytatniuk (Durst, 2015). A kínálati oldalt pedig alapvetően a hitelezők önérdeke mobilizálja, nevezetesen az, hogy a hitelezők szeretnék viszontlátni az általuk kölcsönzött összeget. Kutatási eredmények rámutatnak azonban arra is, hogy a hitelezési alrendszerben a bizalom, pontosabban a szereplők közötti bizalom és társadalmi tőke építésének, illetve annak elvesztésének lehetősége szintén jelentős mobilizáló erő (Hotze, 2005). Hotze kiemeli, hogy általában semelyik szereplőnek nem áll érdekében, hogy visszaéljen a másik fél bizalmával, hisz ennek folyományaként az adós elesne az újabb hitelfelvétel lehetőségétől, a hitelező pedig nem kapja vissza a kiadott tőkét. A két félnek tehát meg kell bízni egymásban, és közösen (bár nem egyenlő arányban) kell viselniük a pénzügyi kockázatokat (Hotze, 2005).

1. ábra
Az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiájának rendszere

2.3.1. A rendszer elemei

A pénzügyi túlélési rendszernek egyes elemei szerepelnek a hazai és külföldi szakirodalomban, az általam létrehozott értelmezési modellben azonban új, rendszerszintű vizsgálatokra nyílik lehetőség. A rendszer elemeinek áttekintését a családok bevételeinek és kiadásainak áttekintésével kezdem, majd bemutatom a megtakarítási és a hitelezési elemeket.

A családok bevételei és kiadásai

A hátrányos helyzetű kistelepüléseken élő szegény családok, az összlakosság legalsó két jövedelmi ötödébe szorultak ma Magyarországon (Béres - Lukács, 2008). A legalsó jövedelmi tizedbe tartozók (vidékiek, alacsony iskolai végzettségűek, romák) kiszorultak a formális munkaerőpiacról, legfőképpen szakképzetlenségük, alacsony iskolázottságuk, és a munkalehetőségek fizikai távolsága miatt. Bevételeik így kis összegűek, amiknek nagyobb részét nem, vagy csak nehezen lehet előre tervezni, mert megbízhatatlan időközönként, és szezonálisan hullámzó jelleggel, periodikusan érkeznek.

A háztartások kasszájába jellemzően több bevételi szegmensből érkezik forrás. A családtagoknak többféle jövedelmet generáló tevékenységet kell folytatniuk, ahhoz, hogy a kis összegekből fenn tudják tartani a háztartásukat (Hotze, 2005, Messing-Molnár 2011). Számos kategorizációt alkottak már a családok bevételeinek tipologizálására (Ellis, 2000, Hotze, 2005, Messing-Molnár 2011, Szuhay 1999b, Virág Tünde 2008), azonban Magyarországon a családok bevételeinek döntő hányadát az (1) állandó, vagy részmunkaidős foglalkozásból származó jövedelem, (2) a közfoglalkoztatásból származó jövedelem, (3) az alkalmi munkákból származó jövedelem, (4) a szociális transzferekből származó jövedelem, valamint (5) az egyéb jövedelemforrásból, informális jövedelemforrásból, gyűjtögetésből származó jövedelmek teszik ki (Messing-Molnár 2011, Szuhay 1999b).

Ezeket a jövedelemforrásokat a családok tudatosan optimalizálják, lehetőségeikhez mérten (Messing-Molnár 2011). Ha például a legális munkavégzés nem eredményez megfelelően nagy jövedelemkülönbséget a közmunkához képest, vagy az alkalmi munkák és a szociális transzferek változó bevételeihez képest, a családok nem vállalják el a formális munkalehetőséget, vagy felmondanak a

munkahelyükön, hisz nem éri meg számukra elvállalni az általában minimálbérrel járó, többször az utazási költséget sem fizető nehéz fizikai munkát kívánó munkát. A bevételi stratégiáját egy alacsony jövedelmű háztartásnak, helyi szinten, a család korábbi élethelyzete, a környezetükben általános minták, a helyi társadalomban betöltött pozíció, valamint a kapcsolati háló rajzolja ki (Messing-Molnár 2011).

A bevételi stratégia esetében fontos hangsúlyozni, hogy ez is főként kényszerstratégia, amely során a családok megpróbálnak minden olyan lehetőséget megragadni, amivel bevételt tudnak termelni. Ugyanakkor a stratégia következtében egy erős periodikusság, is létrejön a háztartások bevételszerkezetében. A családok bevételeinek egy kis része lesz így többé-kevésbé fix jövedelem, s nagyobbik része pedig változó jövedelemforrásokból tevődik össze, melyek magas volatilitással jellemezhetőek.

Mint ahogy a családok bevételei, a kiadásaik is periodikusan emelkednek vagy csökkennek. A családok kiadásszerkezete egyfelől állandó kiadásokat, másfelől hirtelen jött, váratlan, krízis kiadásokat takarnak (Hotze, 2005). Az állandó kiadások körébe tartoznak a mindennapi élet fenntartásához szükséges kiadások. A krízis, vagy váratlan kiadásokat Lont Hotze kutatásai alapján pedig hét alkategóriába lehet csoportosítani (Hotze, 2005)⁸. A pénzügyi krízishelyzetek rendkívül gyakoriak a szegény családok életében. Daryl Collins, Jonathan Morduch, Stuart Rutherford, és Orlanda Ruthven három földrészen végzett összehasonlító családkutatásukban azt tapasztalták, hogy családonként átlagosan 67 esetben alakult ki pénzügyi krízishelyzet, egy év leforgása alatt. A krízisek orvoslására a családok több forrásból próbáltak kis összegeket összerakni, így a megtakarításaikból, ajándékokból, hitelekből, ROSCA csoportokból tették össze a szükséges összeget. Ezek az összegek azonban magas költségek mellett realizálódnak, amelynek során súlyosan megsérülhetnek a háztartások jövőbeli kilátásai, vagy a család felélheti a megszerzett javait, esetleg elviselhetetlen adósságot halmozhat fel (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009).

Mint ahogy a krízis kiadásokból is látható, a családok bevételei és a kiadásai sok esetben nem alkotnak egymást átfedő kategóriákat, azaz a bevételi, illetve a kiadási periódusok miatt, sok esetben nem áll elégséges tőke a családok

⁸ (1) Betegség miatt felmerülő orvosi költségek, (2) Halálesemény költségei, (3) Rituális események költségei, (4) A gyerekek oktatásának költségei, (5) Házfelújítással kapcsolatban felmerülő költségek, (6) Luxus javak vásárlása, (7) Egyéb, hirtelen felmerülő váratlan kiadások (pl.: bírságok).

rendelkezésre, a kiadások fedezéséhez. Ez nagyon könnyen eladósodottsághoz vezet. A kutatások azonban azt jelzik, hogy habár a háztartások havi kiadásegyenlegei átlagosan negatívak, a családok mégsem élnek kezelhetetlen adósságokban. Azaz a havi pénzügyi negatívum a teljes bevételnek és a felvett hitelarányának mindig csak kis részét képezi (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). Ezekhez az eredményekhez azonban hozzá kell tenni, azt, hogy ez leginkább abban az esetben igaz, ha nem rendelkezik nagy összegű formális banki hitellel a háztartás. A formális banki hitelek és kölcsönök ugyanis sok esetben véglegesen felborítják a család gazdálkodását. Azonban ezek nélkül a formális hitelek nélkül is láthatjuk, hogy a családok gazdaságában minden hónapban pénzügyi lyukak keletkeznek, melyek „betömésére” létrejön a helyi filléres gazdálkodás.

A megtakarítási alrendszer és elemei

Az alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdaságát feltáró kutatások egybehangzó eredményei szerint az alacsony jövedelmű családok a világ minden szegletében megtakarítanak valamilyen formában (Rutherford, 1999; Hotze, 2005; Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009; Banerjee - Duflo, 2011; Deborah, 2014). A megtakarítások azonban rendkívül kis összegek összerakásával, több forrásból, vagy hitelek igénybevételével valósulnak meg (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). A megtakarítás képzést az is előmozdítja, hogy a családoknak - előre tervezhető módon - szükségük lesz nagyobb kiadások fedezésére (pl.: iskoláztatás, téli tüzelő vásárlás, stb.), s erre kis összegű megtakarításokat kell elkülöníteniük a családi kasszában belül.

A családok megtakarítási módozatai két fő cselekvési irányba sorolhatók: (1) amikor a háztartások a kiadási oldalon kis összegű megtakarításokat hoznak létre, illetve (2) amikor kevesebbet fogyasztva, vagy drasztikusan lecsökkentve, visszafogják a pénzköltésüket, kiadásaikat (Rutherford, 1999).

A pénzügyi túlélési stratégia formális megtakarítási szegmensének elemeit a 1. ábra I. pontjában láthatjuk. Ide sorolom a formális pénzügyi intézetek használatát (bankok, takarékszövetkezetek), melyek azonban az alacsony jövedelmű háztartások megtakarításiban csak igen kis hányadot képeznek.

Az informális megtakarítási szegmensben történő kis összegű megtakarításokat (lásd: 1. ábra II. pontja) tovább lehet bontani (a) személyes javakban

történő individuális megtakarítási formákra, illetve (b) megtakarítást segítő individuális vagy kollektív szintű társadalmi intézményekre.

Peer Smets alapján (a) személyes javakban történő megtakarítások öt technikára bontható: (1) otthon tartott készpénzben történő megtakarítás, (2) aranyban, illetve különféle nemesfémekben, ékszerben történő megtakarítás, (3) az építési anyagba fektetett megtakarítás, (4) haszonállat vásárlása, valamint a (5) a luxus cikkek vásárlása (Smets, 1999).

A fejlődő országokban a családok olyan (b) megtakarítás segítő társadalmi-intézményeket alakítottak ki, amelyek lehetővé teszik számukra a krízisalapok létrehozását, továbbá informális mikrobiztosításokként is működnek. Habár Magyarországon ezek a társadalmi intézmények hiányoznak a családok megtakarítási gyakorlatai közül, a világ számos országában a megtakarítási alrendszer részét képezik⁹.

A legegyszerűbb működési struktúrával a "Pénzőrök" ("moneyguards") individuális intézményei rendelkeznek. A pénzőrök napi, heti, vagy havi rendszerességgel összegyűjtik a családoktól a kisösszegű megtakarításokat, és a megtakarítási időszak végén vagy teljes egészében visszaadják a megtakarításokat, vagy levonják az összegből az őrzésért járó díjat¹⁰.

További elterjedt informális megtakarítási intézmények a csoportos vagy kollektív megtakarítási csoportok. Ezeket a SAVA-k (*Saving Associations - Megtakarítási Csoportok*), és ROSCA-k (*Rotating Savings and Credit Associations - Forgótőkés Megtakarítási és Hitelezési Csoportok*) típusaiba lehet sorolni. Dolgozatomban csak röviden fogok kitérni ezeknek az intézményeknek az ismertetésre, mert bővebben az Esély folyóiratban megjelent „*A közösségi alapú*

⁹ Az elmúlt években néhány civil szervezet pénzügyi fejlesztő programjában helyet kaptak ezek a krízisalap létrehozását segítő formák. A pilot programok meglehetősen pozitív eredménnyel zárultak (További információ: SIMS program: Autonómia Alapítvány <http://autonomia.hu/hu/programok/sims-projekt-tarsadalmi-innovacio-kolcsonos-tanulas-illetve-kisosszegu-megtakaritasok-europa-szerte>). Álláspontom szerint a hazai pénzügyi fejlesztő programok egy lehetséges és fontos irányát képezhetik ezeknek a társadalmi intézményeknek a kialakítása a jövőben.

¹⁰ Ismert olyan eset, amikor az őrzési díj eléri a megtakarítási összeg 40%-át is, ami rögtön felveti a kérdést, hogy miért éri ez meg a családoknak? Az őrzés díjában a szolgáltatás díja realizálódik, vagyis az, hogy a családok biztos helyen tudják a megtakarításaikat, és a módszer segítségével apránként össze tudnak gyűjteni egy nagyobb összeget, továbbá a pénzüket kis összegenként ki tudják vonni a mindennapi kiadások nyomása alól (Ruthven, 2002). A pénzőrök gyakorlatát a szolgáltatás kontextusával együtt érdemes értelmezni, vagyis egy olyan helyzetben, ahol a családok számára kevés biztonságos megtakarítási lehetőség nyitott, a pénzőrök szolgáltatásának igénybevétele, még a magas őrzési díj fejében is egy teljesen racionális döntésként értelmezhető, a családok oldaláról.

megtakarítási és hitelezési csoportok működése” című cikkemben írtam róluk (Gosztonyi, 2014).

A SAVA-k informális biztosítási alapként működnek, amelyek során a családok minden hónapban egy előre meghatározott fix összeget gyűjtenek össze egy közös alapba. A csoportok egy bizonyos cél érdekében gyűjtik a tőkéjüket s addig állnak fenn amíg az adott esemény be nem következik. Ezekben a társaságokban a résztvevő családok egymás kölcsönös segítségére építve biztosítják a tagjaik számára a jövőben bekövetkező esemény finanszírozását (Gosztonyi, 2014).

Az utolsó informális megtakarítási intézmény félig átvezet már minket a hitelezések körébe, hisz a ROSCA-k egyszerre szolgálnak hitelezési illetve megtakarítási intézményekként is. A ROSCA-k széles körben elterjedt önszolgáltató pénzügyi csoportok, szerte a világban. A legegyszerűbb működésű ROSCA-ban, a tagok létrehoznak egy csoportot, ahol minden hónapban kisösszegű megtakarításokat helyeznek el egy közös alapba, amit valamilyen módszerrel (sorsolás, alku, közös-döntés stb.) az egyik tag megkap. Bár a ROSCA-kban a hangsúly a megtakarításokon van, e csoportok képesek kis összegű, illetve rövid futamidejű kölcsönöket is folyósítani, amelyeket fogyasztási, vagy vállalkozási hitelként tudnak felhasználni a tagok (Bouman, 1989).

Az alacsony jövedelmű családok megtakarítási technikája a fentebb elemzett intézményeken túl az is, hogy drasztikusan lecsökkentik, vagy visszafogják a kiadásait. E módszerhez kapcsolódik a közüzemi számlák késleltetett befizetésének gyakorlata is. A magyarországi kutatások alátámasztják, hogy a családok körében alapvető normaként működik a rezsiköltségek időben való befizetése, hisz a családok elemi érdeke a számlák befizetése. Azonban pénzügyi krízishelyzetben nem tudják minden esetben ezt érvényre juttatni, és gyakran előfordul a késleltetett befizetés (Kotics, 2012). Ez több esetben azonban ahhoz vezet, hogy nagy összegű tartozásokat, díjhátralékokat (víz-villany-gáz) halmoz fel a háztartás. Rendkívül kevés olyan magyarországi társadalomtudományi munka született, mely a szegénységben és szegregátumokban élők eladósodottságát mérte volna fel a közüzemi számlák tekintetben. Dés Viktória, Bite Sára, Farkas Zsombor és Székely Anita 2012-es esettanulmánya az egyik ilyen ritka példa. A szerzők két szegregátumban mérték fel a családok eladósodottsági helyzetét, ötvözve a kvalitatív és a kvantitatív módszertant (Dés - Bite - Farkas - Székely, 2012). A tanulmány megállapítja, hogy a szegregátumokban élők közel 2/3-a (63%), valamilyen adósággal, díjhátralékkal

rendelkezik. Ezek a díjhátralékok az esetek túlnyomó többségében másfélszer akkora összeget érnek el, mint az adott család egy hónapnyi teljes bevétele. Farkasék azt találták, hogy a díjhátralékot, nem csak a jelenleg az ingatlanban lakó család halmozta fel, hanem a kusza tulajdonosi és bérlői viszonyok következtében nem egyszer az előző lakó adósságait fizetik a jelenlegi lakók.

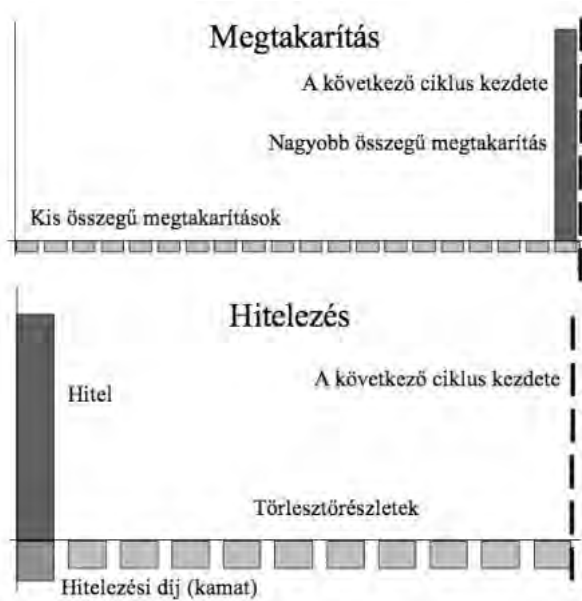
Hitelek az alacsony jövedelmű háztartások körében

Mielőtt rátérnék az alacsony jövedelmű háztartások formális és informális hitelezési intézményeire a pénzügyi túlélési rendszerben, áttekintem azokat a hitelkoncepciókat amelyek mentén elemezhetővé és értelmezhetővé válik a családok hitelgazdálkodása. Tanulmányomban az 1992-es Shipton-i hiteldefiníció szerint, minden olyan transzfert hiteltranszfernek tekintek, amelyben bármilyen jószág vagy szolgáltatás transzfere valósul meg - egyéntől egy másik egyén felé, vagy egy csoport felé - olyan elvárással, hogy a viszonzás egy későbbi időpontban meg fog történni (Shipton, 1992). Ez a definíció kellően tág teret enged annak, hogy az alacsony jövedelmű háztartások hiteltranzakcióit áttekintsük. A definíció kapcsán azonban fontos megemlíteni - főként a hitellel kapcsolatos antropológiai kutatásokra támaszkodva -, hogy a hitel minden esetben egy társadalmilag is konstruált entitás, melynek milyenségét erősen befolyásolják a társadalmi kapcsolatok, társadalmi normák, valamint a kultúra (Guerin, 2014). Mindebből az is következik, hogy a hitelnek nehéz megadni az univerzális definícióját, hisz függőségi kapcsolatokon keresztül artikulálódik, és ezek a viszonyok messze hosszabb ideig állhatnak fenn, mint a konkrét (pénz)összeg törlesztésének lezárta, és messze túl is mutatnak a pusztán törlesztésen. A hitel számos, egymással ellentétes fogalom összesítője lehet. Megtestesíthet és erősíthet társadalmi összefogást és köteleket, ugyanakkor kizsákmányolást, erős függőségi viszonyokat és dominanciát is teremthet, bizonyos kapcsolatokba zárhatja a hitelezőket, ugyanakkor új kapcsolatok létrehozására is lehetőséget teremt (Guerin, 2014). Továbbá minden eset fontos karakterisztikája, hogy a jövőt a jelenben tudja megragadni, vagyis a hitel mindig megteremti a remény és lehetőség fogalmait, hisz egy későbbi erőforrás jelenben való felhasználását teszi lehetővé (Peebles, 2010; Deborah, 2012).

Az alacsony jövedelmű családoknál a megtakarítások és a hitelezések között nincs akkora gyakorlati különbség, mint amekkora a formális pénzügyi szegmensben

zajló hitelezések és megtakarítások esetében tapasztalható. A családok mind a megtakarításoknál, mind pedig a hitelezéseknél kis összegeket tesznek félre, hosszú és ciklikus időintervallumokban. A fő különbség abban található, hogy a hitelfelvételnél a nagyobb összeg kézhezvételére előbb kerül sor, és csak később annak a törlesztésre, a megtakarításnál, pedig épp fordítva, először törlesztenek a családok, és csak később kapják meg a nagyobb összeget. Stuart Rutherford ábráján (2. ábra) jól látható, a két rendszer hasonlósága, valamint az, hogy pár ciklus után már teljesen összemosódik az a határ, hogy megtakarítási gyakorlatról, vagy hitelezési gyakorlatról beszélünk (Rutherford, 1999). Ez alapján, paradox módon az állapítható meg, hogy az alacsony jövedelmű háztartások legkönnyebb megtakarítási módja, a hitelfelvétel (Rutherford, 1999). Ugyanakkor ennek ellentmond az a tény, hogy a szolgáltatások árában különbség mutatkozik, ugyanis a hitelezés magasabb költségen realizálódik, mint a megtakarítás. Mindebből kifolyólag tehát nem húzódik éles határ a két gyakorlat között, ugyanakkor a költségek mentén különválasztható a megtakarítás, valamint a hitelezés.

2. ábra
Megtakarítási és hitelezési ciklusok (Rutherford, 1999)

Az alacsony jövedelmű háztartások hitelpiacán, a hiteltranzakciók nem értelmezhetőek pusztán egy hitelező és egy hitelfelvevő közötti kapcsolatnak, sokkal inkább szociális faktorok által determinált tranzakcióknak, ahol a hitelezés szociális jelentést is hordoz. Ezt igazolja Guérin, Bert és Venkatasubramaian 2013-as kvalitatív kutatása, amely a dél-indiai vidéki háztartások informális hitelpiacát vizsgálta. A vizsgálat megállapította, hogy az informális hitelpiac rendkívül fragmentált, és a

hitelügyletek itt is a lokális szociális, kapcsolathálózatba ágyazódnak. A kapcsolathálózatban betöltött pozíció pedig meghatározza a felvehető hitel nagyságát, költségét, és hozzáférhetőségét (Guérin-Bert - Venkatasubramanian, 2013). A csereklubban résztvevők azonban nem számíthatnak az összes meglévő kapcsolatukra minden tranzakció során, így számos gazdasági, szociális és morális faktor szerinti kalkuláció előzi meg a különböző hitelszegmensekből és intézményekből (akár) egy időben, keresztbe felvett, nem egyszer az egyik hitelből egy másik hitel kifizetését lehetővé tevő hitelfelvételeket (Guérin, 2014).

Az informális hitelpiac egyik sokak által jegyzett jelensége a magas kamatrátá. Bár a magas kamatrátával működő hitelek a cserekapcsolatok és az informális hitelpiac csupán kis szegmensét fedi le - A. Fernando Sri Lankán végzett longitudinális kutatása statisztikai adatokkal is alátámasztja, hogy az informális hitelek fele alacsonyabb kamatú, mint a formális piacon elérhető hiteltermékeké (Fernando, 1986) - felmerül a kérdés, hogy miért is fizetnek magas kamatot informálisan a hitelükért az alacsony-jövedelmű háztartások?

A kamat mértéke az alacsony jövedelmű háztartások számára is fontos tényező, ám a kamatokkal a családok a szolgáltatás árát is megfizetik az informális piacon, nem csupán a pénzhasználat díját (Hotze, 2005). A kamatok így tartalmazzák: a tranzakciós költségeket, a személyes kapcsolatok erősségének költségét, a tranzakciót megelőző megállapodásokat, az aktuális hitelügyletet megelőző, a hitelező és a hitelkérő közötti kapcsolatok történetét és "árát", a tranzakciókban résztvevők relatív lokális státuszát, a hitel mértékét, sürgősségét, célját, illetve a vissza nem fizetés kockázatát (Hotze, 2005). Ezen felül, a kis összegű hitelek esetében, a hiteltökre eső adminisztratív és tranzakciós költségek fajlagosan magasabbak, mint egy nagyobb hitelösszeg esetében, ami úgyszintén kifejeződik a magas kamatrátában (Moll, 1992). Rauno Zander a Sri Lankai informális hitelezést kutatva továbbá rámutat arra is, hogy a tranzakciós költségek, illetve a kamatrátá a hitelezés fontos faktora, ám az alacsony jövedelmű háztartások ezen felül további faktorokat is figyelembe vesznek, amikor a hitelfelvétel mellett döntenek. Figyelembe veszik: (1) az átlagos társadalmi távolság mértékét a hitelező és a hitelfelvevő között, (2) a késedelem vagy nem fizetés esetén a szankciók mértékét, (3) a hitel kötött vagy szabad célú felhasználhatóságát, (4) a hitelbírálat időtartamát, azaz a pénz kézhezvételének idejét, (5) a felvehető kölcsön összegét, (6) a visszafizetések rugalmasságát, (7) a hitelfelvételhez szükséges (hivatalos) okmányok szükségességét,

illetve (8) a kezesek számát illetve szükségességét a hitelfelvétel során (Zander, 1992).

A hitelfelvevőknek és a hitelezőknek is eltérő motivációik lehetnek a hiteltranzakciók során. Platteau és Abraham a hitelezés motivációi alapján egy hármastruktúrát rajzolt fel (Platteau - Abraham, 1984): (1) az első esetben a pénzkölcsönző professzionális hitelező, akinek a célja a hitelezésen keresztüli profitszerzés. Ez esetben a közgazdaságtani haszonmaximalizálás elmélete lehet célravezető az elemzéskor. (2) A második eset, amikor a hitelező "szociális fedezetet" kér a hitelért cserébe. Ilyenkor a hitel egyfajta munkakapcsolat megerősítéseként funkcionál. Ez esetben a hitelek összeköthetővé válnak a munkakapcsolatokkal, és akár az informális piacon lévő munkaerőpozíció jelölőjévé is válhatnak. (3) Végül a harmadik esetben a hitel egyfajta "kapcsolati tőke biztosítékként" funkcionál ami megelőzi, vagy csökkenti a jövőbeni kockázatokat (Platteau - Abraham, 1984). A hiteleket a harmadik esetben egyfajta helyi szintű redisztribúcióként lehet értelmezni, amiben az alacsony bevételek egyfajta újraosztása zajlik. Ebben az esetben helyi szociális-hálóként, mikrobiztosításként értelmezhetőek a hiteltranzakciók. Azaz a közösség biztosítékként működik a lakosok likviditási problémáira. A közösség azonban nem feltétlenül jelenti az egész települést, inkább egy lokális alcsoportot, ami a család, rokonság, barátok, illetve szomszédság kapcsolathálóit öleli fel. Látható tehát, hogy az alacsony jövedelmű családok hitelezése alapvetően több gazdasági logika szerint működő cserekapcsolatot fog át. Némely erőter át fogja a piacialapú cserekapcsolatok logikáját, más szinterek azonban inkább a tradicionális, kölcsönös segítségnyújtás logikája szerint működnek.

Az eltérő gazdasági logikát megjelenítő szegmenseknek, tőkeformáknak, kapcsolatoknak és hitelezési intézmények feltérképezéséhez elengedhetetlen a társadalmi tőke és kapcsolati tőke definíciója, a gazdasági tőke mellett. Dolgozatomban Bourdieu társadalmi tőke paradigmájára építék, melynek „*mértéke a személy által hatékonyan mobilizálható kapcsolati háló méretének függvénye*” (Bourdieu, 1997). A társadalmi tőke teoretikusai e tőkeforma két jellegét emelik ki: a *bonding* (összetartó) és a *bridging* (összekötő) tőkeformákat (Putnam, 2000; Narayan, 1999; Portes, 1998). Az összetartó kötések megfeleltethetőek a Granovetteri erős kötéseknek, s olyan, főként reciprocitáson, kölcsönös szolidaritáson alapuló, zárt kapcsolathálót hoznak létre, mely meglehetősen homogén társadalmi csoportokat jelöl ki. Ezzel szemben az összekötő tőkeformák elsősorban a gyenge kötéseknek

feleltethetőek meg, és társadalmi csoportokon átnyúlva, főként ismerősi kapcsolatokat foglalnak magukban.

Az informális pénzügyi piacokon forgó hitelállomány, nem csupán létfontosságú a település lakosai számára, hanem több olyan szociális funkciót is ellát, amit nem lehet elemezni egy adott közgazdaságtani modell, vagy elmélet mentén. Minden lakos egy sokszálú relációs hálózatba tartozik, amik egy rendszerbe kötik a szereplőket, illetve a társadalmi intézményeket az informális hitelpiacon. Ezen a kapcsolati "szöveten" keresztül különböző hitelekhez, szolgáltatásokhoz, erőforrásokhoz, tőkeformákhoz tudnak hozzájutni a családok, amiket csak egymással való viszonyukban és egymásra hatásukban lehet értelmezni (Hotze, 2005). A szegénységben élő roma közösségek kapcsolathálózatának vizsgálata rendkívül kevés hazai társadalomtudományi munkában kap helyet. Ezek közül kiemelkedik Dávid Beáta és Albert Fruzsina (2006) elemzése¹¹, valamint Messing Vera 2006-ban végzett kutatásai ami arra világít rá, hogy a roma háztartások lényegesen kevesebb támogatói kapcsolattal bírnak, mint a nem-roma háztartások, valamint a megkérdezett roma háztartások 40%-a él "kapcsolati vákuumban" (Messing, 2006). Durst Judit 2002-ben, azt találta, hogy a kutatásba bevont településen a romák közötti erős kötések védik a háztartásokat a gazdasági krízishelyzetekkel szemben, ugyanakkor erős korlátot is jelentenek ezek a háztartásoknak. Messing és Molnár 2011-ben hasonló eredményekre jutott, azaz igazolták az erős kapcsolatok megtartó szerepét a közösségekben, s úgy találták, hogy ezek a kapcsolatok elsősorban pénzbeli és természetbeni támogatást tudnak nyújtani a családoknak, azonban arra is felhívták a figyelmet, hogy azon családok esetében, ahol a nukleáris családok többségének már nincs miből megélnie, ezek az erős kapcsolatok is erodálódnak (Messing - Molnár, 2011b). Ezen túlmutatóan megállapították, hogy a romák kapcsolathálózában az összekötő kapcsolatok szerepe felértékelődött, s ezek azok a kapcsolatok, melyek kitörési pontokként funkcionálhatnak a mélyszegénységben élő családok számára (Messing - Molnár, 2011b).

Gabriele Plickert, Rochelle R. Coté és Barry Wellman kérdőíves vizsgálattal mérték fel a reciprocitás és a hitelekhez való hozzáférés mértékét a kanadai East

¹¹ A szerzőpáros az általuk vizsgált közösségben 2006-ban megállapították, hogy a roma lakosok kapcsolathálója gazdagabb, mint a nem-roma lakosoké (Dávid - Albert, 2006), ugyanakkor a 2011-ben mélyszegénységben élő roma nőket érintő vizsgálatukban már úgy találták, hogy a romák kapcsolathálóját ugyanolyan kapcsolatszegénység jellemzi, mint a nem-romák kapcsolathálóját (Dávid, 2011).

York-i lokális hálózatokban. Azt találták, hogy a kevés ám szoros kapcsolati kötődés biztosítja a legintenzívebb támogatást, melyeknek a fele rokonsági kapcsolat, a másik fele szomszédsági, baráti, illetve munkahelyi kapcsolat (Plickert - Coté - Wellman, 2007). Ezen túlmenően fontos faktoroknak bizonyultak a hitelfelvétel során a nem, az életkor, a szociális-státusz, illetve a házasság faktorai (Plickert-Coté-Wellman, 2007).

A formális és informális hitelezés elemei

Az alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdálkodásának hitelezési elemeire áttérve (lásd: 1. Ábra Hitelek, kölcsönök), a lokális hitelpiacon egymástól rendkívül eltérő intézményeket találunk. Az informális pénzügyi hitelpiac karakterizálása során Pierre-Richard Agénor és Nadeem Haque négy szegmensre osztotta fel a piacon működő sokszínű intézményeket: (1) Az első kategóriába tartoznak az állandósult egyéni vagy intézményi hitelezők (jelzálogosok, helyi bankárok, hitelezési szövetkezetek). Ebbe a kategóriába tartozó szereplők általában saját vagy formális pénzügyi szereplők tőkéjét használhatják a hitelezés során. A második és harmadik kategóriába az (2) alkalmi hitelkölcsönzőket, valamint (3) a kapcsolati hitelezést sorolták, amelyekbe tartozó intézmények elsődleges célja nem maga a hitelezés, hanem az egyéb tőkeformák erősítése. (4) Végül a negyedik kategóriába a csoportos hitelezési formákat sorolták, amelyeknek célja, hogy tagjaik számára kisösszegű hiteleket tudjanak folyósítani, kollektív formában (Agénor - Haque, 1994).

A következőkben a szerzőpáros kategorizációját beépítve fogom bemutatni a formális (1. ábrán I. ponttal jelölt), valamint az informális (1. ábrán II. ponttal jelölt) hitelezési szegmens intézményeit.

A formális hitelezés intézményei

Bankok, takarékszövetkezetek

A formális pénzügyi szektor intézményei közé sorolhatóak a bankok és a takarékszövetkezetek, melyek szolgáltatásaiból az alacsony jövedelmű családok általában kiszorulnak. Kevés alacsony jövedelmű háztartás rendelkezik ugyanis a hitelfelvételhez szükséges bankszámlával, vagy tudja az intézmények által kért feltételeket biztosítani. A klasszikus fedezet, illetve az állandó bevétel hiányában a családok elesnek a pénzintézetek hiteltermékeitől, de a felvett hitelek törlesztési

feltételei sem illeszkednek a családok szükségleteihez. A fixen ütemezett havi visszafizetési részleteket, illetve az elmaradt visszafizetés esetén esedékes bírságot a családok nem tudják vállalni. E mellett magas tranzakciós költségekkel kell szembenéznüik, a hitelek igénylésekor. Főként ha beleszámoljuk a hiteligenylés költségeibe az utazási kiadásokat, a telefonhívások díját, az adminisztrációs költségeket, a kezes felkérésének költségét, a hatósági dokumentumok beszerzésének költségeit, illetve a munkabér kiesését addig, amíg a családok a hiteligenylést intézik (Bouman, 1988). Nem csak a nemzetközi kutatások, de a magyarországi kutatások is alátámasztják, hogy a nagy összegű, formális banki hitelek ritkák az alacsony jövedelmű háztartások körében, azonban Magyarországon ezt a 2008-as pénzügyi válság hozta meg (Kotics, 2012). 2008 előtt a pénzintézetek több esetben nem szenteltek kellő figyelmet a családok jövőbeni pénzügyi kapacitásának felmérésére, a lehetséges kockázatok mérlegelésére és elbírálására, hanem más tényezőket soroltak az előbbieik elé. Ebből következően az alacsony jövedelmű háztartások sokszor visszafizethetetlen formális hiteladóssággal rendelkeznek. A hitelbírálati gyakorlat 2008-tól ugyan megváltozott, de a korábban folyósított hitelek továbbra is megoldatlan teherként nehezednek, mind a családokra, mind a hitelintézetekre. Mindezek folyamányaként az alacsony jövedelmű családok a nagyobb összegű formális hitelek felől, a kisebb összegű, rövidebb törlesztési idejű, ám kockázatosabb gyorskölcsönök felvételének irányába tolódtak el.

Áruházláncok hiteltermékei

A formális szektor alacsony jövedelmű családok által is igénybe vett hiteltermékei, a különböző üzletek és áruházláncok által folyósított áruhiteltek. Ezek a hitelek, szélesen hozzáférhetőek és kis, valamint közepes összegű hiteleket biztosítanak. Az áruhiteltek gyors hitelbírálat mellett működnek, ám jellemzően magas kamatrátá és fix törlesztési összegek mellett folyósítják őket.

Jelzálog üzletek

Ehhez a hitelezési formához igen sok társadalmi előítélet társul, attól függetlenül, hogy ezek a hiteltermékek sok országban főként az állam hatáskörébe tartoznak, valamint jogszabályok szabályozzák az intézmények működését. Ebből kifolyólag a formális hitelpiacokhoz sorolhatók. Az államilag működtetett, vagy regisztrált jelzálogosok mellett azonban működnek nem regisztrált jelzálog üzletek is,

amelyek már az informális piac logikáját vetítik előre. A zálogfiókok tehát átvezető kategóriát alkotnak a formális és az informális piacok között. A különbség leginkább a zálogok értékesítésében és a kamatok mértékében található¹².

A jelzálog üzletek működéséből mind a hitelezőnek, mind a hitelkérőnek több előnye is származik¹³. A kockázatcsökkentési tényezők mellett a jelzálogüzletek, alacsonyán tudják tartani a tranzakciós költségeiket, hisz a hiteltranzakcióval kapcsolatos adminisztráció viszonylag minimális. Az alacsony kockázat illetve tranzakciós költségek miatt, a jelzálogosok jellemezően alacsonyabb kamatrátával is dolgoznak, mint a bankok, vagy mint néhány informális hitelintézmény, így a hitelkérőnek is előnyös a hitelfelvétel (Bouman, 1988). Ezen felül a jelzálogos nem kérdez rá a hitelfelvétel céljára, azaz nem kötött a hitelcél. A jelzálogüzletek jellemzően az alacsony jövedelműek munkaidejéhez igazítják a nyitvatartásukat, így a hitelfelvétellel járó költségek kisebbek a hitelfelvevő számára, mint a többi formális intézmény esetében (Bouman, 1988), valamint a rövid és kisösszegű törlesztési részletek lehetőséget biztosítanak az alacsonyabb jövedelmű családok számára is a hitelkonstrukció igénybevételére (Hrustic, 2016).

Az informális hitelezés intézményei

Pénzkölcsönzők, uzsorások, kamatospénzesek

A leginkább ismert, és sok esetben az informális pénzügyi szegmens egyedüli szereplőjeként nyilvántartott pénzkölcsönzők, uzsorások, vagy ahogy Magyarországon több településen hívják őket, “kamatospénzesek”, “kamatosok” intézményével kezdem az informális hitelintézmények tipológiáját. Talán egyik pénzügyi intézményt sem övez olyan sok negatív képzettársítás, mint a pénzkölcsönzőkét, habár több antropológiai kutatás is alátámasztja, hogy az uzsorásoktól felvett hitelek csak kis százalékát teszik ki az informális pénzpiacon forgó hiteleknek. Platteau és Abraham 1984-es az indiai Dél-Karelában végzett kutatása szerint a teljes hitelállománynak csupán 5%-ára becsülhető a

¹² A formális-piaci keretek között működő jelzálogüzletek esetében a zálog piaci áron kerül értékesítésre, egy jogilag szabályozott aukció keretei között, míg az informális üzletek esetében informális úton történik az értékesítés.

¹³ A zálog mindenképpen csökkenti a hitelező kockázatát, és főként igaz ez olyan javakra, amelyek piaci ára nem sokat ingadozik (pl. arany, ékszer). A hitelező kockázatát csökkenti továbbá, hogy általában a zálog értékének 40-50%-áig nyújt csak hitelt (Bouman, 1988). A hitelezőnek azonban kockázatot és plusz költséget jelent a zálog raktározási költsége, illetve az illegális javak kiszűrése (Bouman, 1988).

pénzkölcsönzőktől felvett hitelállomány (Platteau - Abraham, 1984).

A negatív képzetársításoknak messzire visszanyúló történelmi gyökerei vannak. A kamatszedés társadalmilag meghatározott értelmezései alapján, bizonyos tevékenységeket normatívan, jogilag, vagy morálisan elítélendőnek tartottak/tartanak számon, bizonyos tevékenységeket pedig nem (Durst, 2011). Peer Smets megszabadítva a pénzkölcsönzők definícióját a negatív konnotációitól, olyan pénzügyi vállalkozókként definiálja őket, akik *összehozzák az anyagi és természetbeni forrásokat annak érdekében, hogy új és jövedelmező pénzügyi szolgáltatásokat biztosítsanak általuk* (Smets, 1999).

Magyarországon természetesen ismert és számos tanulmányban leírt a magyarországi pénzkölcsönzők illegális, számos esetben a szervezett bűnözéssel is összekapcsolható tevékenysége. Céлом most azonban nem az, hogy ezt a szakirodalmat bővítsem, hanem az, hogy egy másik nézőpontot is beemeljek a diskurzusba. Úgy gondolom, hogy ez a nézőpont nem alternatívája, hanem kiegészítője lehet a hazai szakirodalomban megjelent álláspontoknak.

A pénzkölcsönzők általában nagyobb összeget is tudnak folyósítani, s ezzel az állítással nagyjából kis is merült az a közös pont, mely alapján minden kamatos besorolható ebbe a kategóriába, ugyanis mind működésükben, mind hitelkondícióikban számos eltérés figyelhető meg¹⁴.

A gyakorlati tapasztalatok alapján egyértelmű, hogy a pénzkölcsönzők hiteltermékeinek intézményi keretei sokkal jobban illeszkednek az alacsony jövedelmű háztartások szükségleteihez, mint a formális hiteltermékeké. A hitel igénybevétele könnyen elérhető, és kényelmes hisz a pénzkölcsönző általában a településen lakik, gyors hitelbírálat, illetve hitelügyintézés mellett zajlik a tranzakció, és rugalmas fedezeti formákat fogad el a hitelezéshez a hitelező, mindemellett lehetséges a rugalmas törlesztés is.

A hiteltermék mellé azonban magas kamatrátá társul (több esetben jogilag illegális kategóriába tartozó). Az uzsorások egyfelől haszonmaximalizációra

¹⁴ Működhetnek professzionálisan és nem professzionálisan is. Nem professzionális működés esetén egyéb jövedelemszerzési tevékenységekkel is kiegészíthetik a hitelezést (pl.: a helyi élelmiszerboltot, vagy a kocsmát üzemeltetnek). A hiteltörlesztés történhet napi, heti vagy havi szinten. A hitelezés történhet pénzben, vagy természeti javakban. Lehetséges zálog nélküli, vagy záloggal egybekötött hitelezés (Smets, 1999). A záloggal egybekötött hitelezés egyik példája Magyarországon amikor a hitelező a hiteles bankkártyáját kéri el zálogként. Ez a gyakorlat nem csupán Magyarországon ismert, Deborah James Dél-Afrikai kutatása is kimutatta ezt a módszert (Deborah, 2014).

törekednek, ám a magas kockázatot, a magas tranzakciós költségeket (monitorozási költség, információ szerzés, stb.), a rövid távú futamidő költségeit, a kisösszegű hitelezés költségeit, illetve a visszafizetés rugalmasságának költségeit is beleszámítják a kamatba (Smets, 1996). Ha az uzsorások szemszögéből nézzük, akkor a magas kamat még a sok bedőlt hitel mellett is biztosítja, hogy ha csak kevés hitelt fizetnek is vissza, az uzsorásnak még így is meglegyen a haszna a tranzakciókból. Továbbá ha nagyobb a kamat, akkor talán kevesebbet vesz fel a kölcsönkérő, így kevesebb bedőlt hitele lesz a hitelezőnek (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009).

Bár az uzsorások szolgáltatásait jövedelmi kategóriától függetlenül, több társadalmi réteg is igénybe veszi, ám elsősorban olyan ügyfelek számára biztosít hitelszolgáltatást, akik kiszorultak a formális pénzügyi rendszerből (Ruthven, 2002). A hitelfelvételnek Ruthven kutatásai alapján általában két fő motivációja van: (1) a jövedelem kiesés pótlása, illetve a pénzügyi krízishelyzetek megoldása, amire más hitelfelvételi lehetőségek csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre, illetve (2) a hitelállomány törlesztése, amelyhez az uzsorás azonnali készpénzt tud folyósítani a hitelfelvevő számára (Ruthven, 2002). A magyarországi uzsorakutatások is hasonló eredményre jutottak, azaz a hiteleket a hitelfelvevők elsősorban a krízishelyzetek megoldására használják fel (Fábián - Szoboszlai - Hüse, 2011; Béres - Lukács, 2008).

Munkahelyi hitel

Az informális hitelpiac következő intézménye a munkahelyi hitelezés, melynek két formája ismert: (1) a munkaadótól kapott fizetési előleg, illetve (2) az informális önkormányzati hitelezés.

A munkaadótól kapott fizetési előleg olyan hitelezési tranzakció, ami általában kamatmentes hitelt takar, és amit a munkaadó a munkavállaló következő havi béréből levon. A bér, mint fedezet minimalizálja a hitel vissza nem fizetés kockázatát, ám általában nem lehet újabb hitelt felvenni addig, amíg az előzőt nem törlesztették (Smets, 1999). A hitelfelvétel célja nem rögzített, de a hitelező monitorozhatja a felhasználást. A hiteltranzakció egyfelől a pénzügyi krízishelyzet megoldását szolgálja, másfelől a munkaadó függőségben tudja tartani a hitellel a munkavállalót (Smets, 1999).

Magyarországon a munkahelyi hitel körébe sorolható az informális önkormányzati hitelezés, amely során a hitelkérő a szociális transzferére, vagy

közmunkabérére tud kamatmentes hitelt felvenni az önkormányzattól. Ezt a hitelt a munkahelyi hitel logikája szerint levonják a hiteles következő havi béréből, vagy szociális juttatásából. A pénzügyi művelet lebonyolításával több önkormányzati alkalmazott is foglalkozik, hogy csak a két legfontosabbat említsük: a pénztáros, aki nyilvántartja és levonja a segélyből, és a segélyosztó, akivel ugyancsak meg kell beszélnie a hitelfelvételt a hitelkérőnek. Mindebből azonban az is következik, hogy ez a hitelezési intézmény a hitelezés adminisztrálásának pénzügyi vonatkozását az önkormányzatra terheli.

Mindkét esetben a hitelfelvételhez szükséges fedezetet az állandó jövedelem érkezése biztosítja, ami - ugyanolyan logika szerint mint az uzsorások esetében - a jelzálogos fedezettől abban tér el, hogy a hitelfolyósító megspórolja az adminisztrációs költségeket, illetve a raktározási költségeket azáltal, hogy nem materiális javakat kér fedezetként.

Árusok, boltok hitelei

A mozgóárusok, helyi élelmiszerboltok informális hitelei során az árut hitelben tudja a hiteles megvásárolni, amit általában havonta törleszt. A hiteltermékben általában nehezen mutatható ki, hogy az összeg tartalmaz-e kamatot, vagy sem. Amennyiben nem történik meg a hitel visszafizetése, a hitelezést felfüggesztik. A hitelezés segíti az eladó vevőkörének stabilizálását, illetve a későbbi vásárlást, azaz tulajdonképpen az eladó a hitelezéssel előre bebiztosítja a későbbi eladásait (Platteau - Abraham, 1984).¹⁵

Személyes pénzkölcsönzés: rokoni, baráti, szomszédsági tranzakciók

Több kutatás is rámutat arra, hogy a rokoni, baráti, szomszédsági cserekapcsolatok és hitelezések a legelterjedtebb hitelezési formák az informális pénzpiaci szegmensben (Guérin, 2006). Platteau és Abraham az indiai Dél-Karelában végzett kutatásuk során azt találták, hogy a hitelek több mint 50%-át tették ki a személyes pénzkölcsönzési tranzakciók (Platteau - Abraham, 1984). Collins és Ruherford 2009-es kutatásai rámutattak továbbá, hogy majdnem minden általuk vizsgált család részt vett ebben a tranzakciós formában, vagy mint hiteles, vagy mint

¹⁵ A kistelepüléseken működő helyi boltok általában magasabb áron adják a termékeiket, mint a nagyobb városi áruházláncok. Mindez a szállítási költségek magas árának, a raktározási költségeknek, illetve a boltok helyi monopolhelyzetének köszönhető. Az alacsony jövedelmű családok számára azonban olyan előnyöket tudnak biztosítani a boltok, ami miatt megéri helyben vásárolni. Az előnyök közé tartozik a hitelfolyósítás lehetősége, valamint a kis mennyiségben, utazási költség nélküli vásárlás lehetősége (Musgrove - Galindo, 1988).

hitelező, vagy mint mindkettő egyszerre (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). Kutatásuk a tranzakciók két formáját különböztette meg: (1) a reciprocitáson alapuló hitelezést, amikor mindkét fél felváltva ad hiteleket a másinak, illetve a (2) lekötelezettségen alapuló hitelezést, amikor csak az egyik fél (a tehetősebb) kölcsönöz a másik félnek (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009).

A személyes pénzkölcsönzés útján folyósított hitelek leginkább kisösszegű, vagy természetbeni javakban történő fogyasztási hitelként értelmezhetőek. Tipikusan étkezésre, és a krízishelyzetek azonnali orvoslására fordítják őket a családok. A hitelek gyors, napi vagy heti lejáratúak. A hiteljelleg a tranzakció során explicit módon nincsen kifejezve, és semmilyen klasszikus értelemben vett fedezet nem szükséges a hitelfelvételhez. A hitelbírálat is hamar lezajlik. A hitelek legtöbbször kamatmentesek, bár találkozhatunk kamatos hitelekkel is közöttük (Platteau - Abraham, 1984). A hiteltörlesztés is rugalmasan valósul meg, de a hitelnyújtó általában akkor kéri csak vissza a hitelt, amikor neki is szüksége lesz rá.

A hitelezés anomáliája, hogy a családok általában hasonló jövedelmi szintű rokonokkal, barátokkal, szomszédokkal állnak kapcsolatban, így könnyen előfordul, hogy a hitelező nem tud hitelezni. A rendszer a visszafizetés rugalmassága miatt, akkor működik leginkább, ha a hitelező egyszerre több személynek is hiteleket nyújt, így csökkenteni tudja a hitel vissza nem fizetéséből eredő pénzhiány kockázatát (Smets, 1996). A hitel vissza nem fizetése a személyes kapcsolatokban is törést eredményezhet, illetve közösségi szinten is szankciókat vonhat maga után. A visszafizetést ugyanis a szociális kontroll biztosítja, azonban minél szorosabb/erősebb a kapcsolat a tranzakcióban szereplő felek között, annál inkább válik ajándékcserevé a cserekapcsolat (Smets, 1996). Ezekben az esetekben nagyon nehéz különbséget tenni a kamatmentes kölcsön, illetve az ajándék fogalma között, hisz a hitel és az ajándék között ebben a formában néha csak szemantikai különbség fedezhető fel.

Ahhoz, hogy ezt a szemantikai különbséget feltárjuk, célszerű beemelni az ajándékgazdaság fogalmát a hitelezés kereti közé. Az ajándékgazdaság egyik fő teoretikusa Marcell Mauss, Durkheim módszerét követte az ajándék elemzésekor, az ajándéktranzakciókat, lekötelezettségi, reciprocitási tranzakcióként ragadta meg, amelyek az alapot biztosítják az ajándékgazdaság működéséhez (Mauss, 1990). Később Lévi-Strauss az ajándékgazdaság logikáját, azaz az univerzális reciprocitás logikáját, mint a társadalmak alapját tette fel (Lévi-Strauss, 1969). Lévi-Strauss az ajándékgazdaság jellemzőjének tekintette, hogy a piaci kapcsolatokat, illetve a

személyes kapcsolatok összemosódnak, a tranzakciókban nem különíthetők el maradéktalanul egymástól (Lévi-Strauss, 1969). Christopher A. Gregory a '80-as években tett először különbséget az árugazdaság illetve az ajándékgazdaság között. Mauss és Marx elméleti alapjaiból kiindulva Gregory az ajándékot - mint a tárgyat magát - tekintette a tranzakcióban a szereplők közötti köteléknek. Elmélete alapján az ajándékozásban maga a tárgy a tranzakció során megszemélyesül (Gregory, 1982). Az árugazdaságban a javak elidegeníthetők a résztvevőktől, míg az ajándékgazdaságban elidegeníthetetlenek tőlük (Gregory, 1982). A későbbi teoretikusok nem választották ilyen élesen szét e két gazdasági formát, hanem bebizonyították, hogy az ajándék is elidegeníthető az ajándékozó személyétől¹⁶. Duran Bell nem az árugazdaságba helyezte el az ajándékgazdaságot, hanem fordítva az ajándékgazdaságon belül definiálta az árugazdaság fogalmát (Bell, 1991). Míg az ajándék gazdaság egy olyan hierarchizált szabályrendszerbe illeszkedik, ahol a szereplők cselekvése nem választható el egymástól, addig az árugazdaságban a szereplők cselekvései elválaszthatóak egymástól, és így a kapcsolati tőkének kisebb szerep jut a csere folyamán (Bell, 1991). A szakirodalom manapság az ajándékra inkább, mint egyfajta hitelformára tekint, amely kapcsán az ajándékozó egyfajta informális jogot szerez az ajándék "behajtására", a megajándékozott pedig kötelezettséget vállal az ajándék viszonzására (Cheal, 1988).

Az ajándékozás hiteljellege miatt magát a fogalmat az informális pénzüpi rendszer elemzésénél is használható fogalomnak tekintem. Mivel azonban az ajándékkapcsolat nem közösségi cserekapcsolat, hisz az adónak kizárólagos joga van a behajtásra, illetve redisztribúcióként sem lehet értelmezni, mert redundáns cserekapcsolat, ugyanis nem mindegyik ajándékozás reciprokativ, ezért az informális pénzüpi rendszer egy szegmensére alkalmazható csupán, a személyes pénzkölcsönzés kamatmentes esetére.

Közösségi alapú hitelezések

Az informális hitelpiac utolsó szegmensét olyan közösségi alapú tevékenységek alkotják, melyek lehetővé teszik a tagjaik számára a kisösszegű hitelhez, vagy tőkéhez való hozzájutást.

¹⁶ Ilyen például a készpénz, mint ajándék, vagy egy anonim jótékonyági adomány. Addo és Besnier igazolták, hogy a két gazdaság között számos átjárás van. Kutatásuk végkövetkeztetéseként megállapítják, hogy az ajándékozás olyan kapcsolatokat facilitál, amelyek máskülönben intézményesülnének a társadalmakban (Addo - Besnier, 2008).

Az ASCA csoportoknál (*Accumulating Savings and Credit Associations - Felhalmozó Megtakarítási és Hitelezési Csoportok*) a csoporttagok havonkénti megtakarításaiból összegyűlt tőke egyfajta hitelkeretként működik és hiteleket folyósítanak belőle vagy a csoport tagjai vagy a csoporton kívüli személyek számára (Smets, 1999a).

A közösségi alapú hitelezések kategóriájába sorolhatóak a szerencsejátékok, illetve kártyajátékok által működtetett "hitelezési körök" is. Ugyan az ASCA csoportok nem találhatóak meg a magyarországi gyakorlatban, ezek a csoportok azonban igen. Hasonló csoportoshitelezési logika mentén, mint az ASCA, egy olyan többé-kevésbé állandó csoportot hoznak létre, aminek a tagjai a szerencse segítségével alkalmanként, kisebb tőkékhez tudnak hozzájutni. A számtalan lefolytatott kártyaparti után a valószínűség elvét követve nagyjából mindenkihez eljut valamekkora összeg. A csoportok működése úgyszintén zárt, hisz meghatározott számú ember gyűlik össze minden alkalommal játszani, s általában ugyanazok a tagok. Ám a csoport nem formalizált és igaz, hogy a csoportos szerencsejáték csak implicit módon szól az egymás közötti hitelezésről. A formális és informális hitelezési alrendszer szereplőinek és intézményeinek áttekintése után a szereplők és intézmények főbb jellemzőit az alábbi összefoglaló táblázat tartalmazza (1. táblázat).

1 Tábla A formális és informális hitelezési alrendszer intézményeinek főbb jellemzői

	Pénzügyi szektor	Hozzáférés jellege	A hitel felhasználási módja	A hitel összege	Hitel-fedezet	Ütemezés	Tranzakciós költségek	Kamat mértéke
Bankok, takarékszövetkezetek	Formális	Nehezen hozzáférhető	Kötött	Magas	Klasszikus	Kötött	Explicit, magas	Piaci
Áruházláncok hiteltermékei	Formális	Könnyen hozzáférhető	Kötött	Alacsony-Közepes	Klasszikus / vagy nincs	Kötött	Explicit, magas	Magas
Jelzalog üzletek	Formális Informális	Könnyen hozzáférhető	Szabad	Közepes-Magas	Szociális és klasszikus	Kötött	Explicit, alacsony	Alacsony
Pénzkölcsönzők	Informális	Könnyen hozzáférhető	Szabad	Magas	Szociális és klasszikus	Rugalmas	Explicit, alacsony	Magas
Munkahelyi hitel	Informális	Korlátozottan hozzáférhető	Szabad, de monitorozott	Közepes	Munkaviszony	Kötött	Implicit, alacsony	Nincs
Árusok, boltok hitelei	Informális	Korlátozottan hozzáférhető	Kötött	Alacsony-Közepes	Szociális és klasszikus	Kötött	Implicit, alacsony	Nincs / alacsony
Rokoni, baráti, szomszédai kölcsön	Informális	Könnyen hozzáférhető	Szabad, de monitorozott	Alacsony	Szociális	Rugalmas	Implicit, alacsony	Nincs
Közösségi alapú hitelezések	Informális	Korlátozottan hozzáférhető	Szabad, de monitorozott	Alacsony	Szabad, de monitorozott	Alacsony-Közepes	Implicit, alacsony	Alacsony

2.4. Kirekesztettség és hátrányos helyzet

Ugyan PhD dolgozatom az alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdálkodásáról szól, azonban elengedhetetlennek érzem azt, hogy röviden ki ne térjek arra, hogy ez a pénzgazdálkodás szorosan összekapcsolódik más társadalmi tényezőkkel is, és ezek a tényezők kölcsönösen hatnak egymásra. Tézisem korlátait szétfeszítené az, hogy minden hátrányos helyzetet mérő változó egymáshoz való viszonyát feltárjam, ezért ebben a rövid alfejezetben térek ki erre a problémakörre.

A hátrányos helyzetet mérő változók általában a hátrányos helyzetű kistélepedésen élő családok esetében együtt járnak, egymásra épülve hatnak. Az iskolai szegregáció, a munkaerőpiaci diszkrimináció, a lakóhelyi szegregáció mind olyan tényezők, melyek egymásba ágyazottan, egymásba fonódottan súlyosbítják a magyarországi alacsony jövedelmű családok - s ezen családokon belül is leginkább a roma családok - életkörülményeit¹⁷.

Ennek következtében a romák esetében nem pusztán kirekesztettségéről beszélhetünk, hanem többszörös, több dimenzióban meglévő kirekesztett állapotról. A kutatások szerint a Magyarországon élő állampolgárok 6,2%-a él többszörösen is kirekesztett viszonyok között, míg ez az érték a romák esetében 37,2% (Ladányi, 2009). Tehát míg Magyarországon a roma népesség aránya a népesség egészen belül, 5-8% között mozog, addig a kirekesztettséggel sújtott népességen belüli arányuk egynegyed, egyharmadot tesz ki (Gábos-Szivós, 2010). A magyarországi vizsgálatok ezen túlmutatóan arra is felhívják a figyelmet, hogy a kirekesztettség nem csupán egy aktuális helyzetet jelöl, hanem egy olyan folyamat végeredményét, melyben az érintett személyek és háztartások több szociális dimenzióban meglévő hátrányos helyzetüket átörökítik az őket követő generációkra (Messing - Molnár, 2011a).

A kirekesztettség különösen érzékelhető a hátrányos helyzetű térségekben,

¹⁷ Ugyanakkor nem egy tudományos munka szól arról, hogy a modern társadalmak bizonytalansága mára nem csupán az alacsony jövedelmű társadalmi csoportokra igaz, hiszen a fogalom értelmezési keretei kiszélesedtek, és elérték a középosztály széles rétegét is (Barzzabeni - Ivone - Fotta, 2016). Így a "fejlett bizonytalanság társadalmában" ("society of advanced insecurity") nem pusztán a munkahelyek bizonytalanságáról, hanem a szűkülő állami szerepvállalásról, a hitelbizonytalanságról, a rövidtávú munkaviszonyok számának növekedéséről, valamint a jövedelem és létbizonytalanság általános és széles rétegeket érintő kérdéseiről tudunk beszélni. Mindebből, egy kis iróniával az is levonható, hogy jelenleg az alacsony jövedelmű családok idejét éljük, ugyanis a gazdasági stratégiák és perifériális léthelyzetek, azaz az alacsony jövedelmű családok permanens prekariátus állapota, már hosszú idők óta a családok mindennapos élethelyzetének velejárója (Barzzabeni - Ivone - Fotta, 2016).

ahol a romák számaránya felülreprezentált¹⁸. A romák jelentős hányada él ma telepi, gettószerű körülmények között, vagy szegregált lakókörnyezetben. 2007-ben gettószerű körülmények között élők száma, Babusik Ferenc számításai alapján 167.000 főre volt tehető (Babusik, 2007). A gettószerű életkörülmények a mai Magyarországon leginkább az aprófalvakra jellemzőek. Ezek a falvak főként az ország északkeleti, délnyugati periféria területein találhatóak. Ám ezen túlmenően ma már több szakember nem pusztán gettósodó falvakról, hanem összefüggő gettósodó térségekről beszél (Váradai 2005, Virág 2006).

Ha a jövedelmi viszonyokat vetjük össze akkor azt láthatjuk, hogy 2004-es országos roma felméréshez képest nem sok pozitív változás történt ezen a téren az elmúlt időszakban. 2004-ben Kemény István megállapítja, hogy a roma háztartások *„56%-a a lakosság alsó jövedelmi szintjéhez tartozik, mélyszegény, és jövedelme még arra sem elegendő, hogy kielégítően tudjon táplálkozni”* (Kemény, 2004:120). 2010-ben a Társki a romák szegénységi rátáját ugyancsak nagyon magasán (70%) mérte (Gábos-Szivós, 2010). Mindez azt jelenti, hogy a jövedelmekből befolyó bevételek alapján a roma háztartások nagy hányada nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, és így ezekben a háztartásokban élők alapvető szükségleteiket csak részben tudják kielégíteni.

Mindezek alapján az is látható, hogy minél inkább haladunk a rosszabb infrastruktúrájú településtípusok felé, az iskolai szegregáció a munkanélküliség, a lakóhelyi szegregáció és az ezekből fakadó hátrányok ezzel egyenes arányban növekednek.

Mindez azt jelenti, hogy az utóbbi időben - az ipari fejlesztések visszaszorításának és a gazdasági válságnak köszönhetően - kevés ezekben a térségben a foglalkoztatottak száma és folyamatosan emelkedik az inaktívaké. A térségben élő emberek többsége alacsony iskolai végzettségű, ennek következtében foglalkoztatásuk korlátok közé szorul. A rendszerváltás óta eltelt közel két évtized alatt lényeges változás nem történt e társadalmi folyamatok visszaszorítására, vagy legalább elmélyülésük meggátlására, így a mélyszegénységben élő társadalmi rétegek egyre nehezebb helyzetbe kerülnek.

¹⁸ Az ország területén ugyan mindenütt laknak romák, ám vidékenként és megyénként nagyon eltérő a népességszámhoz viszonyított arányuk. A két válságrégióban az északi-, illetve dél-dunántúli régióban, a népesség 27,3%-a él, ám ugyanezen válságrégiók lakosa a romák 44,1%-a (Havas, 2001). Ezen túlmenően az ország kedvezőbb gazdasági, foglalkoztatottsági, mutatókkal rendelkező régióiban, megyéiben a roma népesség aránya alulreprezentált.

2.5. Pár szó a faluról

Kázsmárk, ahol a RAK kutatócsoport működött, teljes falutörténetének és kontextusának felrajzolása túlmutat ennek az írásnak a keretein, azonban a főbb társadalmi mérőszámok felrajzolása elengedhetetlen ahhoz, hogy el lehessen helyezni a falut és kutatásunkat a magyarországi makro szocioökonómiai kontextusban.

A település BAZ megyében a Szikszói járásban, a volt Szikszói kistérségben helyezkedik el. Az LHH-s¹⁹ besorolás alapjául szolgáló összetett mutató alapján BAZ megye rendelkezik a magyarországi megyék sorrendjében a legalacsonyabb mutatóértékkel, itt sűrűsödik a legtöbb LHH-s járás és település, köztük a Szikszói járás és Kázsmárk települése is (Kormányrendelet, 2015). Az LHH-s településeken a roma családok össznépességhez viszonyított aránya felülreprezentált. Az LHH-s településen élő lakosoknak, szinte esélyük sincs az önerőből történő kitörésre. A statisztikai adatok alapján látható, hogy az LHH-s kistérségekben él a romák egyharmada és itt a legnagyobbak a hátrányos társadalmi helyzetet mérő változók komplex statisztikái is. A szakirodalom kiemeli, hogy az LHH-s kistérségekhez köthető perifériális helyzet, több strukturális tényező összeadódásából következik, melyek a (i.) helyi gazdaság összeomlása mellett az ipari válságzónák közvetlen szomszédságából, (ii.) a határ menti helyzet térségi sajátosságaiból, (iii.) az elaprózott településszerkezetből, (iv.) a mobilitási esélyek hiányából (v.) és a gettósodás, vagyis a nagyon alacsonyan képzett, csekély mobilitási képességgel rendelkező népesség átlagosnál lényegesen magasabb arányú százalékarányából adódik (Kovács, 2013).

A megye 16 járása közül 12 – közöttük a szikszói járás is – gazdasági szempontból elmaradott. A Szikszói járásban 17.501 fő lakik és 1 város valamint 23 község található a térségben. Az Szikszói járás a magyarországi 174 volt kistérsége közül a 12. legelmaradottabb, *“amit az is jelez, hogy 23 települése közül a kormányrendelet szerint 22 társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott és az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliségi aránnyal rendelkezik”* (MTATK kutatócsoport, 2012:6). A járás 24 települése közül 13 - köztük maga a kutatás helyszíne is - a legmagasabb kockázatú szegénységi mutatóval rendelkezik (MTATK kutatócsoport, 2012).

¹⁹ Az LHH egy mozaikszó, a leghátrányosabb helyzetű szószerkezet szavainak kezdőbetűiből tevődik össze. Több LHH besorolás is történt az elmúlt években, utoljára Magyarország Kormánya 2015-ben sorolta be a településeket LHHs mutatóik alapján (Kormányrendelet, 2015).

Kázsmárk, Miskolctól 30 kilométerre fekvő 1005 főt számláló község. A Csereháti dombvidék peremén fekszik és a szárazvölgyi falvak egyikének számít. A falunak kedvező megközelítése van, ugyanis a Szlovákiába vezető 3-as út mellett terül el. A falu első írásbeli említése a XIV. századból való és inentől fogva alsó-Kázsmárk valamint felső-Kázsmárkként, két településként jelenik meg az írásokban. A két település 1936-ban egyesült egy településsé (Pozbai, 1993). A falu alsó és felső részre való felosztását a falubeliek máig számon tartják.

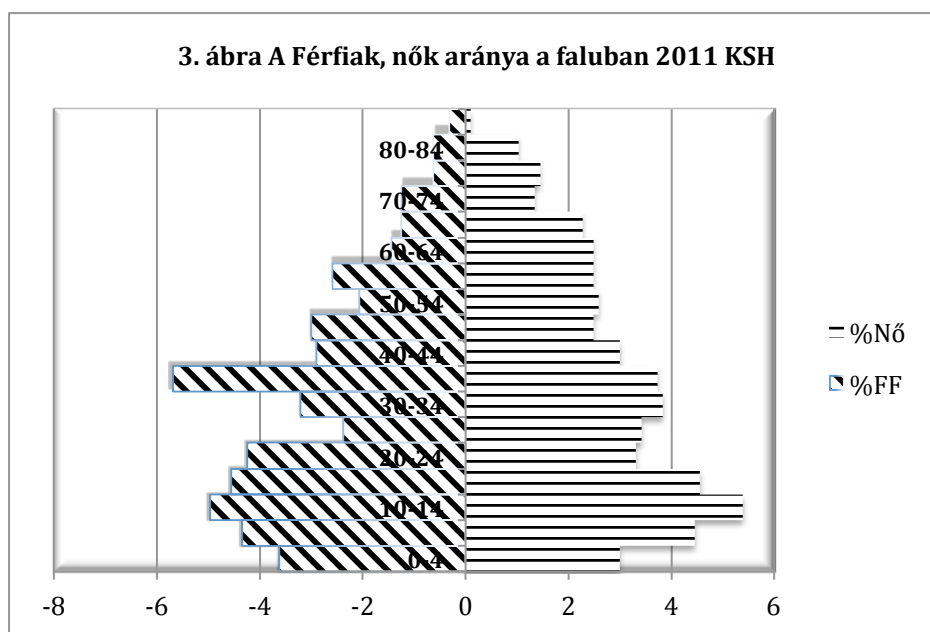
A II. világháború után a megélhetést a faluban leginkább a Kázsmárki, valamint a környékbeli termelőszövetkezetekben, gazdaságokban végzett munka jelentette, s számos család a közelebbi-távolabbi nagyvárosokba ingázott, mint munkavállaló. A teljes foglalkoztatottságnak köszönhetően az alacsonyabb iskolai végzettségű roma családok is munkahellyel rendelkeztek, betanított munkásként vagy mezőgazdasági napszámosként keresték a kenyerüket. A rendszerváltást követően a falu önálló önkormányzattal és kisebbségi önkormányzattal is rendelkező településsé vált. A hátrányos helyzetű falu a szomszédos településekkel együtt (Léh és Rásonysápberencs) alkot ma körjegyzőséget.

A falu népessége az elmúlt időszakok során sok hullámot leírt. Az első népszámlálási összeírásakor 1787-ben a falu, 700 lelket számolt, ami körülbelül az államszocializmus idejéig stagnált. Az államszocializmusban növekedésnek indult a falu és elérte a körülbelüli 1.000 főnyi lakosságszámot. A rendszerváltás után, '95-ben, valamint a 2000-es évek elején két hullámban egy nagyobb népességcsökkenés mutatható ki a falu népességszámában. Tibi elemzése alapján *“90-ben, meg a 2000-es években van egy hatalmas visszaesés. Mert akkor kezdtek el rájönni a gádzsók, hogy egyenes arányban nő a romák létszáma, és most még érdemes eladni a házat, mert még van piaci értéke. Mert el fog – úgy mondom – “cigányosodni” a falu”* (Tibi, 13. találkozó)²⁰.

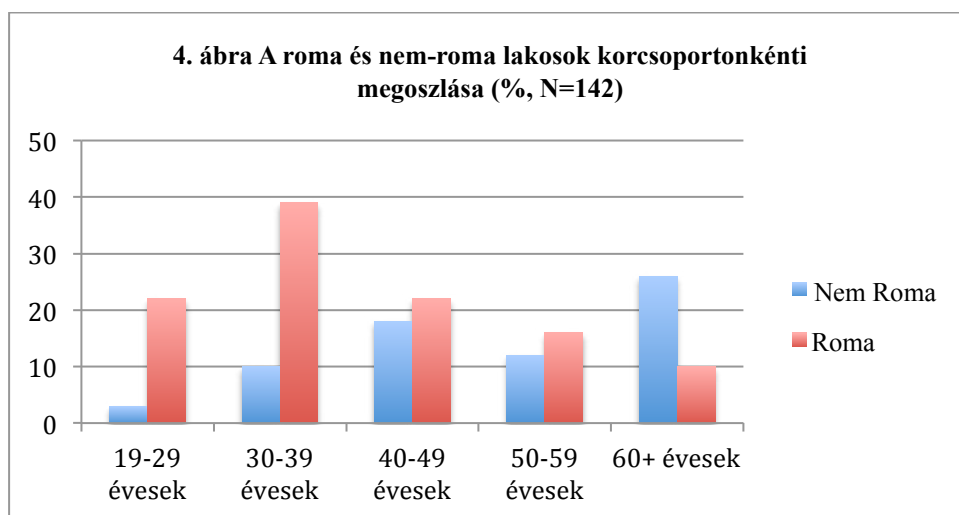
A falu 2011-es népszámlálási adatai alapján látható, hogy Kázsmárk ugyan jelenleg fiatalodó falunak számít, de a legfiatalabb korcsoportokat is figyelembe véve látható, hogy egy folyamatosan csökkenő népességszám látszik kialakulni a faluban (1. diagram). Az életkori megoszlásban kiugróan magas a 30-35 év közöttiek, valamint a 10-24 év közöttiek száma. A faluban magas a fiatal anyukák száma is, akik jelenleg 20-24 év közöttiek, ami azt jelenti, hogy gyermekük születésekor 14-16

²⁰ Ebben a két időszakban a nem-roma, főként magasabban képzett szakmunkás végzettségű családok költöztek el a faluból, s ez a folyamatos elvándorlás jelenleg is tart.

évesek lehettek.

Kutatásunk során a fenti adatokkal megegyező korstruktúrát mértünk, azonban a roma és a nem-roma lakosok bontásában - melyet az 2. diagram mutat - látható, hogy a roma lakosok a fiatalabb, míg a nem roma lakosok az idősebb életkori kohorszokban felülreprezentáltak.

Az iskolai végzettség megoszlásai alapján megállapítható, hogy a faluban magas az alacsony iskolai végzettségűek számaránya (70%), ugyanakkor ez nem sokban tér el a BAZ megyében mérhető maximum 8 általános iskolával rendelkezők számarányától, ami 64% (KSH, 2011)²¹. A környező falvaktól azonban eltérő módon

²¹ A faluban is megkezdődött az a folyamat, amely alapján a magasabb jövedelemmel rendelkező családok a szomszéd településekre íratják be a gyerekeket iskolába. Kázsmárkról a szomszéd

Kázsmárkon megjelennek a középfokú végzettséggel, szakmával vagy érettségivel rendelkezők is, ezt mutatja az, hogy a falu lakosainak 27%-át teszik ki az érettségivel rendelkezők számaránya – ami megegyezik a megyei átlaggal - valamint megjelenik egy nagyon vékony főiskolai diplomával rendelkező réteg is (3%), ami kistelepülési viszonylatban nagyon magasnak számít, ám BAZ megyéhez mérten alacsonynak (8%)²².

A faluban és a falu környékén is rendkívül nehéz munkalehetőséghez jutni, így rendkívül alacsony a családok jövedelme. Sok család megélhetését a szociális juttatások, valamint a faluban is működő közmunkaprogram jelenti. A rendszerváltást követően a nehézipar teljes befulladásával többen elvesztették munkájukat és a beszűkült munkalehetőségek következtében munkanélkülivé váltak (Juhászné, 2013). Jelenleg az aktív életkorúak számához képest rendkívül magas a munkanélküliek (50%) és a tartósan munkanélküliek (56%) aránya (Juhászné, 2013)²³. Mindez jóval meghaladja a BAZ megyei munkanélküliek (8%), valamint tartósan munkanélküliek (32%) arányát (KSH, 2011).

A háztartások gazdasága ezen túlmenően nagy hitelállománnyal terhelt. A háztartások kb. 10%-a rendelkezik magas törlesztőrészesített hitelállománnyal (OTP jelzálog hitel) (Juhászné, 2013). A lakosság jelentős része - s ezen belül is leginkább a roma etnikumhoz tartozó családok - a létminimum alatt élő, szegénységben, mélyszegénységben élő család.

A jövedelmi réteghelyzet és az etnikai változó egymással erős korrelációban lévő változók a faluban²⁴. A megoszlásokból alapján megállapítható, hogy a szegény

községekbe eljáró tanulók az itt élő iskoláskorú gyerekek közel 10%-a (Juhászné, 2013). Az iskola tanulóinak 76%-a roma származású, 70%-a halmozottan hátrányos helyzetű. A tanulók 80%-ban nehéz szociális körülmények között élnek, hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetben. Az iskolában az SNI-s tanulók száma 14 fő (Juhászné, 2013). A helyi általános iskolában végzett diákok általában a környékbeli városok (Szikszó, Miskolc, Encs) szakképző iskoláiban tanulnak tovább (Juhászné, 2013).

²² Valószínűsíthetően ez két okra vezethető vissza, egyfelől arra, hogy a polgármester a helyi iskola igazgatója volt régebben, így kiemelt szerepet játszik a faluban az oktatás. Ezt mutatja az is, hogy a falu iskoláját folyamatosan fejlesztik. Azonban annak is köszönhető, hogy a falu aktív és sokat pályázó polgármestere folyamatosan fejlesztési programokat hoz a faluba.

²³ A Nemzeti Munkaügyi Hivatal és a Nemzetgazdasági Minisztérium által regisztrált 2015-ös munkanélküli adatok alapján a faluban a 2015-ös évben, átlagosan havonta 493 fő regisztrált munkanélküli lakott. Ebből tartósan munkanélkülinek 390 fő számított (TEIR, 2015). Kutatásunkban mértük a falu lakosságának munkaviszonyait és az alap megoszlások alapján látható, hogy a falu 18,5%-a munkanélküli, 29,2%-a közmunkából származó jövedelemmel rendelkezik, részmunkaidőben és önfoglalkoztatásban a falu lakosainak 0,6%-a van foglalkoztatva, teljes állásban a falu 21,9%-a van foglalkoztatva, míg a falu 10,1%-a nyugdíjjarulékokból él.

²⁴ A két változó összefüggését mutató Chi² értéke 38,180, 0,00 szignifikancia szint mellett. Mivel a későbbi adatoknál is rendre magas szignifikancia szintet lehet mérni, így elvethető a függetlenség, így a későbbiek során elhanyagolom a szignifikancia szint megjelenítését. A változókhoz tartozó Cramer V értéke 0,463.

családok mindössze 20%-a nem-roma család, míg az alacsony jövedelmű családok 79%-át roma családok teszik ki. A közepes jövedelmi szinten élő családok 55%-a nem-roma család és 44%-a roma család. A jövedelmi viszonyok etnikai eltolódását azonban a magas jövedelmű családok esetében láthatjuk leginkább, ahol a családok 98%-a nem-roma család, míg mindössze 2% a roma családok részaránya.

Kázsmárk településrajzát a földrajzi adottságoknak megfelelő földművelés és gazdálkodás nagyban alakította, valamint a szociálpolitikai intézkedések alapján felépülő Cs-házak és szocpol. házak. A falu első ránézésre egy jellegzetes egyutcás falu képét mutatja, ahol a Fő utca mentén sorakoznak a szalagtelkekes házak (Melléklet: 1. térkép). A falu déli része számít Alsó-Kázsmárknak, amelynek részei a Pást utcát körülölelő terület az „Alsópást”, a Hegyalja utcát körbevevő terület a „Hegyalja”, és a Fő utca déli részét körülölelő „Alsó falu”. Az Alsó faluban található a falu egyik boltja, valamint Teleház. A falu központjában helyezkednek el szorosan egymás mellett az önkormányzat épületei, köztük a falu postája, orvosi rendelője és művelődési háza. Ugyancsak a központban található a falu általános iskolája és óvodája, továbbá itt kapott helyet a tanoda csillagháza is, ahol a csoporttalálkozóinkat tartottuk. A faluban háziorvosi ellátás hetente kétszer van, ám ennek a színvonalával a falubeliek sokszor nincsenek megelégedve²⁵. A falu középső részén fekszik a Rozmaring és Dankó utca mentén a “Telep”, amely Kázsmárk egyik szegregált településrésze. A Felső falu Kázsmárk északi részét foglalja magába, melynek részei a Pást út környékén fekvő terület, a „Felső-pást”, valamint a „Felsőfalú”. Itt található a község foci pályája, ami nagyobb eseményekkor, rendezvényekkor (gyereknap, falunap, stb.) közösségi térként is funkcionál. A falu leggazdagabb családjai a Fő utca alsó szakaszán, és a Kossuth utcában élnek.

A lakhatási viszonyokra áttérve, a faluban - a környéken is egyedülállóan - az önkormányzat, a teljes lakásállomány 3%-át önkormányzati tulajdonú bérlakásként tartja fenn és működteti. A 2000-es években a Széchenyi Terv építési programján belül a fiatal lakosság megtartására, az ifjú házaspárok számára önkormányzati „Fecskeházak” épültek, valamint ekkor épült ki a szociális bérlakásállomány és pedagógus szolgálati lakásállomány is. A falu bérlakásállományát, az önkormányzat 2015-ben a TAMOP településfejlesztési program keretében további 13 lakással tudta bővíteni. A bérlakásokat rászoruló családok kapták, valamint szolgálati lakásokként

²⁵ Ahogy Tibi fogalmazott a 13. találkozónkon: *“az van, hogy kétszer van egy héten, és 2 órán belül mindenkit kirendel, ránézés alapján ügyel”*.

funkcionálnak a településen élő önkormányzati és iskolai dolgozók számára.

Az elmúlt időszakokban több házépítési hullám is lezajlott, amelyek erősen átalakították a falu térszerkezetét (5. ábra). Az '50-es években még a világháború utáni újjáépítési lázban égett az ország. Ekkor a települések fő utcái melletti telkek kevésnek bizonyultak, így a községek főútvonalára merőlegesen futó utcákat is nyitottak. A faluban később - a régi parasztházak mellett - a '70-es évek építészeti stílusában épült kocka alakú tömblakások szegélyezték az utcákat. A falut máig meghatározó következő házépítési hullám a '70-es és 80-as évek között lezajlott Országos Takarékpénztártól családi hitelekre felvehető lakástámogatásokból épített u.n. "Cs", azaz "csökkentett értékű" házak felépítése volt. A kutatócsoport helyi kutatói úgy emlékeztek vissza erre a folyamatra, hogy gyerekenként 30 ezer forintot lehetett igényelni, és ebből a körülbelül 180-365 ezer forint kölcsönből tudott, rengeteg család elköltözni a Felső-páston végi vályogházaikból (a korábbi telepről), valamint a település külterületein és az környékbeli erdőkben elszigetelten levő vályogházaikból. A körjegyzőségben egyedül Kázmárk nyugati szélén alakult ki olyan terület - szegregátum - ahol 30 db „Cs” lakás épült fel.

Jenő: *"Ez még a 70-es években lett csinálva, akkor még több ház volt a felső Páston ... ezeknek se helyrajzi száma, semmi nem volt. Még a tanácsi rendszerben volt így, de akkor több embernek volt munkahelye, és fel tudtak venni OTP-t, és hitelt tudtak felvenni. De most mivel megszűntek a munkahelyek - nem tudnak felvenni hitelt és megszűnt az építkezés.*

Csaba: *'77-'80 OTP Cs-házak, '77-ben költözött ki mindenki a telepre. Itt - ha megnézed - a lakásszerződését minden egyes telepes lakásnak '77-'80-ig van.*

Józsi: *Én '82-ben mentem ki."* (13. találkozó)

Ezek a házak ma is állnak a telepen, ám magukon hordozzák az összes olyan jegyet, ami a Cs-házakat jellemzi²⁶. Később ezekhez a házakhoz az idők során hozzáépítések, hozzátoldások kerültek, majd lassan egy új utca alakult ki a Rozmaring és a Dankó utca között, ahol a családok már felnőtt gyerekei és azok gyerekei laknak.

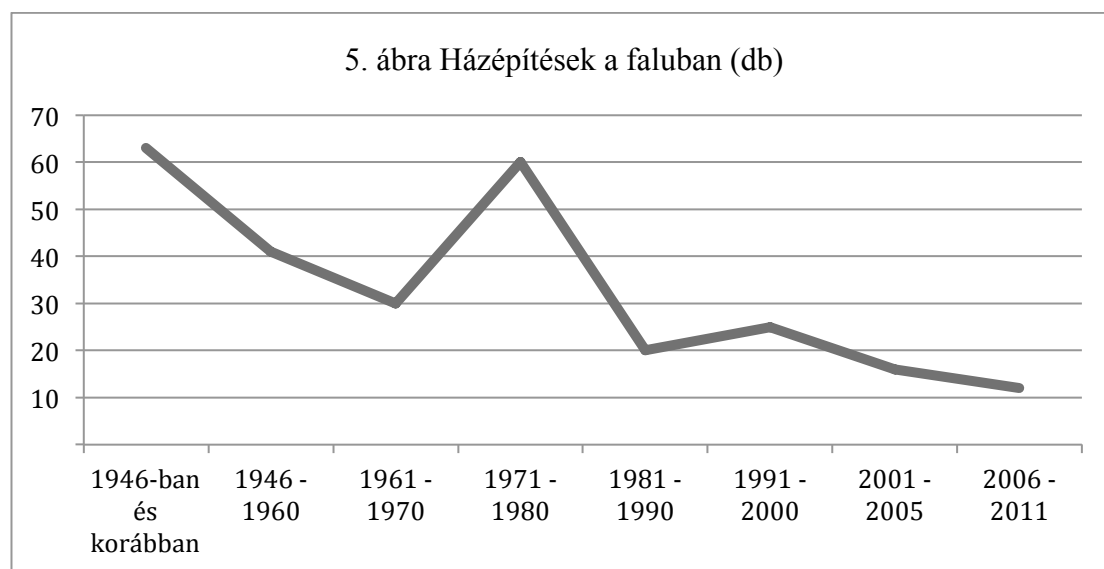
A második, a Cs-lakások hullámánál sokkal kisebb lakásépítési hullám '91 és 2000 között zajlott. Ezek voltak a szociálpolitikai támogatásokból épített lakások. A lakások egy része a telepen, másik része az Alsó-páston és a Felső-páston épült fel. A szociálpolitikai lakásépítések habár már tartalmaztak fürdőszobát, mégis számos visszaélésre nyújtottak lehetőséget az építésük során. A történethez azonban az is

²⁶ Rossz minőségű építőanyagokból készültek, sokszor fürdőszoba nélkül, olyan parcellákra, amelyekhez nem járt kiskerti műveléshez alkalmas terület. Ezek a házak mára, még rosszabb állapotba kerültek, s a családok sokszor kilátástalan anyagi helyzete miatt nem igen jut pénz arra, hogy a felújításukat finanszírozzák.

hozzátartozik, hogy a nem-roma családok számára is felépültek házak a Kossuth utcában, ám sokkal kedvezőbb kivitelezésben, és jobb építőanyagokból.

Tibi: *"Itt ez a picike meg azért emelkedett ki, mert elindult a szocpolt a 90-es években.*

Jenő: *'91-2000-ig, amikor a szocpolt bevezették, kiemelkedik megint, de nagyon halványan, mert... Kázmárkról már akkor több faluba úgymond eladták a szocpolt és más falukba építkeztek belőle, és az embereknek a lakása nem épült föl, azért nem mutatja az ábra olyan nagy kiemelkedést ... azon múlt hogy hol tudott telket venni, na most a te nevedben felépítette, a másoknak pedig eladta."* (13. találkozó)

Ugyan a falu etnikai megoszlásáról eltérő elképzelések voltak a kázmárki kutatók fejében is, a KSH 2011-es népszámlálási adatai szerint a falu 42,1%-a vallotta magát roma nemzetiségűnek (KSH 2011). Ez a számarány a népszámlálási adatok kritikáinak mentén valószínűsíthetően a falu roma lakosságának alulbecslése. A RAK kutatók a falu roma lakosságát 75-80% köré becsülték, adatfelvételünkben pedig 61,2%-ot mértünk. A helyi iskolaigazgató felmérése alapján a faluban 457 roma származású ember él (45,7%), ebből 300 fő él a szegregátumokban, a többiek a falu főutcáján sorakozó házban laknak (Juhász, 2013). A roma lakosok 65,6%-a tehát szegregált körülmények között él a faluban.

A faluban 4 nagyobb roma nagycsalád ("banda") él (Mata, Putnoki, Lakatos, Horváth), azonban a családok közötti határvonalak nem élesek, hisz sok a családok közötti házasodás, aminek következtében szoros rokonsági szálak alakultak ki a nagycsaládok között.

"Tulajdonképpen itt majdnem mindenki mindenkivel rokonságban van a

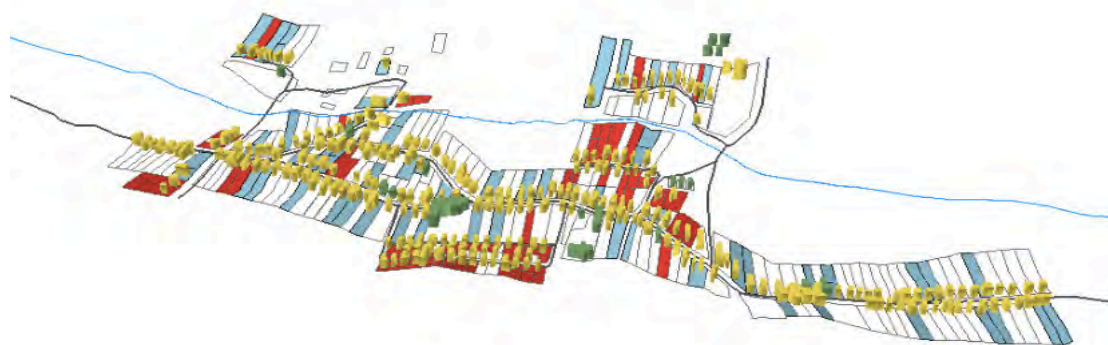
romák között, valahogyan kapcsolódik a családokhoz: férjhez ment, megnősült... A mi családunk a szereteten és az összetartozáson alapszik. A legszűkebb családi körünk is olyan 50 fő körül van. A családtagok közel is laknak egymáshoz, így könnyebb a gondokat, bajokat megoldani, segítséget adni egymásnak. Az összetartó kapcsolat nálunk tulajdonképpen a gyerek.” (Jenő, 2. találkozó)

“Mi nem vagyunk 50-en mi körülbelül 20-an vagyunk az egész család. Nagyon tudjuk egymás szeretni, egy összetartó család vagyunk, és a gondokat közösen oldjuk meg. Nagyon szeressük a zenét, egymásra számítani tudunk, biztonságot biztosítunk a gyerekeinknek, nálunk fontos egymásnak a véleménye.” (Éva, 2. találkozó)

A 1. térkép háromdimenziós metszetben ábrázolja a falu roma és nem-roma lakosainak megoszlását, az adatfelvételünk alapján. A térképen a piros telkek jelzik a roma családokat, a kék telkek a nem-roma családokat. Jól látható, hogy a falu minden részén laknak roma családok, ugyanakkor kirajzolódik az a három terület ("Telep", "Alsó-pást", "Felső-pást") amelyek kifejezetten szegregátumként határozhatóak meg a településen belül. Többnyire a szegregátumokból 20-30 évvel ezelőtt kiköltöző családok alkotják a helyi roma középosztályt a faluban, akik leginkább a Fő utca parasztházaiban, és a Hegyalja utcán levő házakban élnek.

1. térkép

A családok etnikai háttér szerinti megoszlása

A falu kiemelkedik a borsodi kistelepülések sorából a tekintetben, hogy a faluban számos önkormányzati és civil fejlesztés valósult meg a rendszerváltás óta. A rendkívül szerteágazó és sokrétű programok ellenére azonban a lehetőségek továbbra is igencsak beszűkültek a családok számára, hisz a legnagyobb probléma máig is az, hogy nincs elegendő munkahely a környéken.

2.6. Összegzés

Az elméleti fejezet során kitértem az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi kontextusának, valamint a pénzügyi túlélési stratégia rendszerének bemutatására. A kontextus során bemutatásra került a filléres gazdaság fogalma, a formális és az informális pénzpiacok, illetve a családok túlélési stratégiája. Ezen túlmenően bemutattam, azt a rendszer alapú modellt, amely a pénzügyi túlélési stratégia elemzéséhez, valamint az alacsony jövedelmű családok pénzgazdálkodásának elemzéséhez nyújthat segítséget. A fejezetben tárgyaltam a rendszer alrészeinek felépítettségét, továbbá az egyes elemek működési logikáját és jellemzőit, valamint bemutattam kutatásunk helyszínét.

Mindezek alapján azt állítom, hogy nem igaz, hogy az alacsony jövedelmű családok nem gazdálkodnak a pénzükkkel, hanem éppen ellenkezőleg egy olyan rendszert működtetnek, mely folyamatos mozgásban van, s amely adaptív módon tud viszonyulni a gazdasági környezethez. Ugyan egy a gazdálkodási rendszert nem ismerő külső szemlélő számára a szegény háztartások gazdálkodásában számos olyan tényező megjelenik ami a látszólag ellentmond ennek az állításnak és hamar túláltalánosításhoz, vagy akár megbélyegző kijelentésekhez is vezetheti a szemlélőt. Elég ha csak az alacsony jövedelmű családok túlköltekezésének narratíváira, vagy a fogyasztásszerkezetüket bíráló narratívákra gondolunk²⁷. Ha azonban rendszerszinten tekintünk ennek a gazdálkodásnak az elemeire, s feltárjuk a mozgatórugit, akkor nyilvánvalóvá válik a mindennapi túlélésért folytatott stratégia. Ezt a gazdálkodási rendszert rendeztem egy olyan modellbe, amelynek vizsgálatával nem csupán elméletileg írható le a családok pénzügyi túlélési stratégiája, de empirikus vizsgálatokkal is igazolható.

²⁷ A fogyasztás és a komfortérzet, örömezzet összefüggése, valamint az alacsony jövedelmű háztartások túlfogyasztásának tárgyalása messzire vinne minket az eredeti témánktól, azonban Scitovsky Tibor, Örömtelen Gazdaság című könyve alaposan körüljárja a témát és kitér arra is, hogy milyen élethelyzetekre válasz a javak esetleges túlfogyasztása, s miért követik ezt az alacsony jövedelmű családok is. Továbbá Abhijit V. Banerjee és Esther Duflo *The Economic Lives of the Poor* tanulmánya lépésről lépésre körüljárja és megmagyarázza valamint megcáfolja azokat, a túláltalánosításokat, amik az alacsony jövedelmű családok fogyasztásszerkezetével kapcsolatban fel szoktak merülni.

3. Kutatói hipotézisek

PhD tézisémet két irányból közelíti meg az alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdálkodását (1.) egyfelől módszertani szempontból, a RAK módszertan alkalmazásával, másfelől (2.) elméleti szempontból, a pénzügyi túlélési stratégia rendszerének kidolgozása és feltárása, valamint mérhetőségének kérdései felől. Ebből kifolyólag kutatási kérdéseim - és ebből származó hipotéziseim is - két nagyobb tematikus csoportba rendezhetők.

3.1. RAK módszertannal kapcsolatos hipotézisek

A "Részvételi akciókutatás" kevés számú magyarországi példája alapján kérdéses, hogy mennyiben, s milyen kondíciók mellett alkalmas a részvételi akciókutatás módszertana a pénzügyi gazdálkodás vizsgálatára egy hátrányos helyzetű faluban?

Hipotézis 1.1

A részvételi akciókutatás módszertana alkalmazható a lokális szintű pénzügyi gazdálkodás kutatására és a módszertan által megbízható adatok nyerhetők az alacsony jövedelmű családok gazdálkodásáról. Továbbá a módszertan széles lehetőségei lehetővé teszik, hogy egyes vidékfejlesztési elemek is megvalósulhassanak a kutatás keretei között. Így a kutatásban való részvétel értékkel bír a helyi kutatók számára, mely folyamat során lokális pozíciójuk megerősödhet. A kutatásnak a helyi fejlesztéssel való ötvözése pedig elindíthat egy olyan mély megismerésen alapuló vidékfejlesztést, amely kézzelfogható változást indíthat be a családok megélhetésében és életminőségében, helyi szinten.

Az 1.1 Hipotézishez tartozó kutatási kérdések:

- Milyen lépései, tematikája és felépítése lehet egy pénzügyi gazdálkodást kutató RAK csoportnak?
- Mely szegmensekben kapcsolható össze a RAK módszertan a vidékfejlesztéssel?
- Milyen előnyei és hátrányai vannak a RAK módszertan megvalósításának egy hátrányos helyzetű faluban?

Hipotézis 1.2

A RAK olyan helyi tudásfelhasználást és helyi fejlesztést tud ötvözni megvalósítása során, amely a társadalomtudomány számára a megismerés új szegmensét nyithatja ki, az alacsony jövedelmű családok esetében. A RAK megreformálva a kutatás mibenlétét, új szerepeket és új módszereket adhat a szociológiai megismerésnek, a lokális társadalmakkal való munka során.

Az 1.2 Hipotézishez tartozó kutatási kérdések:

- Milyen képessétevő részek épülhetnek bele - az akadémiai megismerésen túlmutatóan - a RAK módszertanába?
- Mennyire általánosíthatóak makroszinten a felvett adatok?
- Mennyiben valósul meg megbízhatóbb adatfelvétel egy kutatásban, a RAK módszertan következtében?

3.2. A Pénzügyi túlélési stratégiával kapcsolatos hipotézisek

Kutatásom másik iránya a pénzügyi túlélési rendszer feltárására fókuszál, valamint a jövedelemmel való gazdálkodásra, egy halmozottan hátrányos helyzetű térségben lévő, etnikailag vegyes, magyarországi falu esetében.

Hipotézis 2

Az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiája egy helyi szintű rendszert képez. A rendszer elemei szoros kapcsolatban állnak egymással, valamint átnyúlnak a formális és informális pénzügyi szegmenseken, és egy kockázatmegosztási rendszert képeznek, mely beépül a helyi pénzgazdálkodásba. A pénzügyi túlélés rendszere kavantifikálható.

A 2. Hipotézishez tartozó kutatási kérdések:

- Milyen és mekkora mértékű bevételi és kiadási szegmensek különíthetők el a faluban? Hogyan oszlanak meg a kiadási és bevételi szegmensek a lokális társadalmi rétegződés és státuszváltozók mentén? Milyen bevételi és kiadási hullámokat ír le a családok gazdálkodása, jövedelmeik ingadozása, valamint a krízis kiadásaik?

- Milyen eszközökkel, milyen formális és informális társadalmi intézményekkel tudják a faluban élő háztartások áthidalni az amúgy is alacsony jövedelmük ingadozásait és kiadási sokkjait? Milyen tényezők alapján osztályozhatóak és kategorizálhatóak ezek az intézmények? Milyen intézményekből épül fel a pénzügyi túlélés rendszere, milyen alkategóriákkal jellemezhető?
- Milyen mértékben vannak jelen a faluban a lokális pénzgazdálkodás vonatkozó nemzetközi és hazai szakirodalomból ismert társadalmi intézmények, valamint mennyire azonosak a faluban működő pénzgazdálkodási intézmények működési mechanizmusai a szakirodalomból ismertekkel?
- Melyek azok a módszertani eszközök, melyekkel kvantifikálhatókká válnak az ez idáig főként kvalitatív interjúkban mért társadalmi intézmények?
- Melyek a pénzgazdálkodás háztartások szerint eltérő stratégiai és mintázatai? Az eltérő helyi társadalmi státusszal rendelkező csoportok milyen módon használják eltérően a rendszer elemeit?
- Milyen hálózatokba szerveződnek a faluban a háztartások, melyek ezeknek a hálózatoknak a komponensei?
- Mennyire releváns a pénzügyi hálózatok esetében Grannovetter álláspontja a gyenge kapcsolatok szerepéről egy hátrányos helyzetű faluban?

4. A részvételi akciókutatásunk bemutatása, működése és eredményei

4.1. Hogyan alakítsunk RAK csoportot?

Magyarországon jól dokumentált, alkalmazott részvételi akciókutatás ritka, mint a fehér holló. Az eddig megvalósult kevés számú kutatás azonban remek példája annak, hogy a kutatási módszerben egy olyan kooperatív tanuláson és kutatáson alapuló, különböző tudásokat és tapasztalatanyagokat ötvöző megismerő folyamat valósul meg, mely több szegmensű határátlépéseket valósít meg (Udvarhelyi, 2014; Pataki-Vári, 2011). A részvételi akciókutatásunkat bemutató jelen fejezet is egy határsávot foglal el a tézisemben, hisz egyfelől ebbe a megismerési módszertanba ágyazódnak a kutatás során alkalmazott módszerek, a felvett adatok, valamint a kutatási eredmények (köztük a kutatás következtében megvalósuló lokális gazdaságfejlesztés is) azonban a módszer messze túlmutat ezeken és számos irányban kiszélesíti a társadalomtudományi megismerést, valamint a lokális közösségekkel kapcsolatos kutatásokat és gazdaságfejlesztési irányokat, így önmagában is érdemes a folyamatnak és eredményeinek egy külön fejezetet szentelni.

Társadalomtudományi módszertani szempontból a RAK feltöri a kutató és a kutató klasszikus dichotómiáját, és a kutatási folyamatban kísérletet tesz arra, hogy feloldja az akarva, vagy akaratlanul is létrejövő hatalmi alá-fölérendeltséget a kutató valamint a kutató vagy máshogyan - még szerencsétlenebbül elnevezve – a terep között (Bethany-Leah 2012). Mindezzel a RAK a társadalomtudományi megismerésben új irányt tud nyitni mind a klasszikus szociológiai kutatói megismerés, mind a klasszikus antropológiai résztvevő megfigyelés mellett.

A módszer további sajátossága, hogy elmosza a társadalomtudományi kutatás valamint a helyi szintű fejlesztés közötti különbséget. Egy RAK csoport megvalósításához, számos olyan tudással kell rendelkeznie a kutatónak, melyek elsajátításai nem feltétlenül adóttak a jelenlegi egyetemi oktatás keretei között²⁸. A kutatónak, aki belevág egy RAK megvalósításába nem csupán a társadalomtudományi módszertan alkalmazásával és elméletével kell tisztában lennie, hanem azok

²⁸ A folyamat megvalósításában számomra rendkívül sok segítséget nyújtottak azok, a tréneri, projekt manageri, vidékfejlesztési, csoportmunkán alapuló fejlesztési gyakorlatok, melyeket a civil szektorban eltöltött évek során szereztem meg.

tanításával, interpretálásával, ha úgy tetszik "lefordításával" is. Ezen túlmenően nem árt ha tréneri, csoportkoordinációs, csoportkohéziót és kooperatív munkát erősítő, projektmegvalósítási vagy helyi szintű fejlesztési tapasztalattal és tudással is rendelkezik, és ami talán mindezek mellett a legfontosabb, hogy erős és megfelelő társadalmi kapcsolatokkal és személyes társadalmi tőkével rendelkezzen azon a közösségen belül, ahol a RAK megvalósul. Természetesen mindezek a képességek egy emberben bajosan találhatóak meg, ebből és a kutatócsoportok eltérő szocio-ökonómiai kontextusaiból következően, a részvételi akciókutatások is sokfélék és sokszínűek lesznek. A RAK tehát inkább egy tudományos megismerési attitűd keretrendszere, mintsem egy kiforrott módszertani irányzat jól körülhatárolható és tudományos precizitással és objektivitással megismételhető entitása.

A PhD kutatásom kereti között Kázmárkon működött kutatócsoport ismertetése ennek tükrében tehát csak egy lehetséges megvalósítási formája a módszernek, melyre erősen hatottak a helyben zajló történések, valamint a kutatók életében és egymás közötti viszonyrendszereiben beállt változások.

Mielőtt belevágtam a RAK csoport megvalósításába, Magyarországon rendkívül kevés RAK kutatás valósult meg. Hátrányos helyzetű helyzetű faluban, alacsony jövedelmű kutatók²⁹ bevonásával pedig még egy sem. Ebből kifolyólag a most következő módszertani leírásnak két fő célja van. Egyfelől keretbe helyezni azoknak a módszertani instrumentumoknak a keletkezését és kidolgozásukat melyekre a pénzügyi túlélési stratégia elemzésekor támaszkodni fogok, másfelől dokumentálni és bemutatni azokat a lépéseket, és képessé tevési folyamatot, melynek következtében az első - hátrányos helyzetű kistélepülésen zajló - RAK kutatás létrejött, és sikeresen megvalósult Magyarországon.

4.2. A részvételi akciókutatás elméleti háttere és gyökerei

A részvételi akciókutatás nem egy jól körülhatárolható módszertant, hanem egy folyamatos reflexív folyamatot takar, melynek során a közösségbe kívülről érkező

²⁹ Már a RAK bemutatásának legelején szeretnék röviden kitérni arra, hogy miért használom a kutató, kázmárki kutató, vagy helyi kutató elnevezést munkatársaimra. Egyfelől számomra a kutató egy olyan társadalmi szerepet takar, melynek során az egyén olyan kísérleti vagy elméleti munkát végez, amely elsősorban a jelenségekkel vagy megfigyelhető tényekkel kapcsolatos ismeretek megértésére irányul, s úgy gondolom, hogy egy RAK csoport résztvevői éppen ezt a folyamatot valósítják meg. Ugyanakkor rettentő fontos a kutatói pozíció intézményi háttérétől érkező verifikálása is a folyamatnak, azonban a részvételi akciókutatások több esetben az intézményi verifikálást háttérbe szorítják és előtérbe helyezik a konkrét kutatói cselekvést. Másfelől a csoporttalálkozóink során rendkívül fontos szerepet kapott a résztvevők képessé tétele, így alakult ki, hogy kezdetektől fogva kutatóként definiáltuk magunkat, ami számos előnnyel járt a csoportműködés során.

kutatók és a saját közösségüket megismerő kutatók egy tapasztalat és tudásmegosztásban olyan helyi szintű problémákat és ügyeket tárnak fel, melyek megváltoztatására a folyamat során lépéseket is tesznek (Cornwall-Jewkes, 1995). Egy részvételi akciókutatás képessé teheti a helyi lakosokat arra, hogy saját megoldásokat dolgozzanak ki, saját prioritásaik mentén, az által, hogy a folyamatban együttműködő résztvevőkként vannak jelen, valamint beépítik a helyi tudást és tapasztalatot a megismerés folyamatába (Arieli-Friedman-Agbaria, 2009). Rifkin alapján a folyamatban való részvétel, magába foglalja az aktivitást, a különböző lehetőségek kidolgozását, a köztük való választást, valamint a választások befolyásolását is (Rifkin, 1990). A folyamat során egy kollegiális kapcsolat alakul ki a kutatók között, melyben a különböző ismerettel és tapasztalattal rendelkező kutatók egymástól kölcsönösen tanulnak és közös beleszólásuk van a folyamat irányításába.

Mindezek a definíciók rámutatnak arra, hogy a RAK módszertan a társadalomtudományon belül egy episztemológiai fordulatot képvisel, mind a tudományos paradigmán belül, mind a tudomány (és ezzel együtt a tudományt művelő társadalomkutató) társadalmi szerepén és társadalmi szerepvállalásán belül is. A RAK kutatás folyamán - a kutatás akció jellegéből fakadóan - a kutatás célja eltolódik a képessé tevés, és a helyi döntésekben és a hatalmi viszonyokban való részvétel irányába, mely folyamat kart-karba öltve halad azzal, hogy a kutató klasszikus szerepe polarizálódik a folyamatban, s nem csak, mint az események interpretálója vesz részt a lokális társadalmi szövetben, hanem aktív és partneri viszonyt épít a kutatás folyamán a helyi kutatókkal, akiknek beleszólásuk és döntésük van a kutatási folyamatba, valamint a kutatási adatok interpretálásába, felhasználásába.

A szegénységgel, mélyszegénységgel, hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal foglalkozó kutatások tudományos eredményeinek sokszori beszorulása a megrendelő intézmények, sőt ezeken belül is az egyetemek falai közé, vagy tudományos folyóiratok hasábjai közé, sok esetben megkérdőjelezi azt, hogy milyen érzékelhető pozitív változásokat tudtak létrehozni a lokális közösségek életében, ahonnan az adataik származnak. Így a szegénységgel, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal foglalkozó társadalomkutatóra különösen erős etikai nyomás nehezedik, hisz a társadalmi peremhelyzetben lévő csoportok sok esetben a kívülről jövő társadalomkutató segítségével bíznak, valamint abban, hogy a kutató számára elmesélt történetek, adatok hatására érezhető változás fog történni az ő személyes életükben és helyi szinten is. Nem véletlen tehát, hogy e kérdések és kihívások

felvetése miatt a RAK kutatások elsősorban a kritikai és a konstruktivista kutatási irányok közé sorolhatóak Guba és Lincoln tipológiája alapján (Guba - Lincoln, 1994). Több szakirodalom érvel amellett azonban, hogy habár a RAK kutatások szerteágazó családja köthető mindkét irányhoz, mégis egy harmadik módszertani és elméleti irányt képvisel. Denzin és Lincoln szerint az interpretatív, a feminista, a nyelvi és a retorikai fordulatok vezettek a tudományban megjelenő *“képviselet, érvényesség és gyakorlat jelenlegi hármás kríziséhez”*, melyre válaszul született meg a *“cselekvési fordulat”* (Denzin - Lincoln, 2000). Ez a cselekvési fordulat olyan kutatásokat hívott életre, melyek elsősorban az egyének és szűkebb közösségek helyi szintű kríziseire igyekeznek választ adni (Reason - Torbert, 2001). A részvételi paradigmában nem a kutató képviseli a résztvevőket, hanem a résztvevők is kutatókká válnak, és így a folyamatban egy közös produktummá válik a kutatás. A kutatás célja így átlép az értelmezés, és az interpretálás kérdéskörein, és a célt az átalakításban és változtatásban ragadja meg.

A RAK kutatások, így más tudományfilozófiai alapról indulnak ki, illetve más tudományos fókusszal bírnak, mint a klasszikus kutatások, vagy interpretatív kutatások. Bodorkós Barbara művében az alábbi táblázat alapján teszi összehasonlíthatóvá a kutatási irányzatok közötti eltéréseket (Bodorkós, 2010:36)(2. tábla).

2. tábla A főáramú kutatás, az interpretatív kutatás, valamint a részvételi akciókutatás összevetése (Bodorkós Barbara, 2010:36)

A kutatás szempontjai	Főáramú kutatások	Interpretatív kutatások	Részvételi akciókutatás
Valóság értelmezése	Egy társas valóság létezik, ami objektív	Sok társas valóság létezik, közösségre és egyénileg konstruált valóságok, a valóság interakciók által jön létre és marad fenn	Sok társas valóság létezik, közösségre és egyénileg valóságok léteznek
Fókusz	Oksági kapcsolatok feltárása, magyarázat-orientált	Megértésen alapuló elemzés Jelentésadás feltárása bizonyítékok értelmi összefüggésbe rendezése Társadalmi/szervezeti viszonyokat nem kérdőjelezi meg	Társadalmi változások előidézése, Társadalmi/szervezeti viszonyok megkérdőjelezése
Mögöttes tudomány-filozófia	Pozitívista	Konstruktivizmus, kritikai iskola, hermeneutika	Pragmatizmus, kritikai iskola, konstruktivizmus
Értékek szerepe	Értékmentesnek tartja magát	Értékvezérelt	Értékvezérelt

Habár a táblázat kategorizálásával több ponton vitába lehet szállni, hisz a társadalomtudományi kutatási megközelítések ennél a kategorizálásnál jóval szélesebb spektrumon és elméleti bázison valósulnak meg, a táblázat mégis találóan kiemeli azokat a fókuszpontokat, melyek alapján egy részvételi akciókutatás eltér akár egy klasszikus szociológiai kutatástól, akár egy antropológiai résztvevő megfigyeléstől. A RAK kutatásokban a kutató nem helyezkedik a lokális társadalmi szövet permére, vagy kívülre (esetleg néhol felülre) a megérteni kívánt társadalmi entitástól, hanem elfogadja - egyfajta Heideggeri értelemben - a világba (lokális társadalomba) való vetettségének állapotát. Ennek függvényében elköszön attól, hogy létezik objektív, semleges, hatalommentes kutatói pozíció. A RAK kutatások során a kutatásban résztvevők így egy folyamatos interakcióban állnak egymással, melynek során közösen formálják a folyamatot, és részesednek a kutatás eredményeiből, tudásából (Reason, 2006). Mindez azt jelenti, hogy a RAK kutatások világképe erősen épít a humanisztikus világkép elemeire, és a tudományt egy integráló és cselekvő entitásként értelmezi, melyben a tudomány „*elismeri és értéknek kezeli a külsődlegesnek tekintett különböző tudásformákat, és a kutatási folyamatba sokrétű tudásformát integrál*” (Balázs, 2011:143). Mindez azt jelenti, hogy a szubjektív úton szerzett tapasztalati tudást, szakértői tudásként kezeli, mely nem pusztán kiegészíti vagy alátámasztja a kutató gondolatait, hanem egyenrangú tudásformaként integrálódik a kutatási folyamatba³⁰. A RAK kutatások világképe erősen épít Kurt Lewin (1946) akciókutatásaira, valamint a humanisztikus pszichológiára, elsősorban Maslow és Rogers munkásságára, melyek az önirányításra és önfejlesztésre képes individuum képét tették meg alapnak. A kutatások szoros kapcsolatba hozhatók Freire gondolataival, és többek között az ő „*conscientization*” fogalmával, melyen Freire az igazságtalanságokkal kapcsolatos érzékenység és lelkiismeret fejlesztésének jelenségét értette (Freire, 1982).

A részvételi akciókutatások nem pusztán tudományfilozófiai értelemben térnek el a főáramú, vagy interpretatív társadalomtudományi kutatásoktól, hanem érvényességi kritériumaik is máshol húzódnak. A főáramú kutatásokkal kapcsolatban felmerülő hipotetiko-deduktív, érvényesség-megbízhatóság fogalompárt már az interpretatív (főként kvalitatív módszertant használó) kutatások is polarizálták

³⁰ A részvétel ebből kifolyólag nem pusztán lehetőségként, hanem *jogként* is artikulálódik a RAK kutatások esetében. A résztvevőknek nem pusztán lehetőségük, hanem joguk van arra, hogy részt vegyenek és befolyásolják azokat a döntéseket, melyek hatással vannak rájuk (Heron, 1996).

(Obláth-Horváth, 2015). A 90-es évekre az érvényességi kritériumok pluralizációja, mind a főáramú, mind az interpretatív kutatások érvényességi kritériumait sokszínűvé tették, s az univerzális érvényességi kritérium lehetőségét eliminálták. A részvételi akciókutatások esetében elsősorban a “hogyan” kérdésköre legitimálja a kutatást. A részvételi akciókutatások nem a gyakorlati és a tudományos tudás közötti fordítást végzik el, hanem elsősorban *“az érintettek, és a gyakorlati szakemberek számára kívánnak érvényesek lenni”* (Obláth - Horváth, 2015:11). Kathryn Herr és Gary Anderson érvényesség-tipológiája alapján Obláth és Horváth a következőképpen határozza meg a részvételi akciókutatások érvényességi kritériumait: 1) kimeneti érvényesség (outcome validity), mely a folyamat eredményességét méri, azaz mennyiben sikerült a folyamat során megoldani a kutatás problémáját, 2) a folyamat érvényessége (process validity), azaz a kutatásnak a résztvevők és a tágabb közösség általi érvényessége, 3) ökológiai érvényesség, vagy demokratikusság, azaz a folyamat mennyire volt releváns helyi szinten, valamint mennyiben valósult meg demokratikusan a részvétel, végül 4) a dialogikusság kritériuma, azaz a gyakorlati szakemberek, egy másik kontextusban dolgozva, mennyire értékelik újszerűnek, hasznosíthatónak a kutatás során megszerzett tudást (Obláth - Horváth, 2015).

A RAK kutatásoknak természetesen számos kritikája is megjelent az elmúlt években a szakirodalomban (Weiskopf – Laske, 1996, Webb, 1996, Vámos – Gazdag, 2015). Mindebből kifolyólag érdemes kicsit kitérni arra is, hogy hol húzódnak meg ennek a módszernek az alkalmazhatósági határai. A kritikák leginkább a módszer konszenzuson alapuló megvalósulását, a kölcsönös megértést, valamint a hierarchiák, hatalmi viszonyok feltörését kérdőjelezzik meg. Weiskopf és Laske a mellett érvel, hogy a folyamatban, mindenképpen létrejönnek függőségi viszonyok melyek kialakítanak egy egyenlőtlen hatalmi struktúrát a kutatás megvalósítói között. A kívülről jött kutató, ugyanis a folyamat elején már rendelkezik azokkal a képességekkel, tudással, és nem utolsó sorban nyelvi eszközkészlettel melyeket a többiek elsajátítanak a folyamat során, ebből kifolyólag az irányító és kialakító döntésekben is nagyobb hangsúlyt kap a szava. Mindezekből kifolyólag a konszenzuson alapuló döntéshozás eleve megvalósíthatatlan. Ezen túlmenően minden RAK kutatás jellemezhető egy erős kölcsönös függőséggel, melyben a kívülről jött kutató függ a résztvevők aktív hozzáállásától, míg a résztvevők függenek a kívülről jött kutató tudásától, valamint tapasztalatától. Ezt egészíti ki az a problémakör is, hogy a csoportok összetétele is egyfajta korlátot von a megismerés köré, hisz a megismerés

mindig a csoporttagok szűrőjén keresztül jön létre. Ez a szűrő a RAK kutatások estében egyfajta közvéleményként artikulálódik, azonban nyitva marad az a kérdés, hogy a csoportok mennyiben léphetnek fel valóban a helyi közvélemény színeiben. Ezek a kölcsönös függőségek és problémák akár eltérő érdekek kialakulásához is vezethetnek a csoporton belül, melyben csak részleges átfedés alakulhat ki a kívülről jött kutató érdekei és céljai, valamint a helyi kutatók érdekei és céljai között. A kritikák alapján megállapítható, hogy a folyamat természetesen a maga „tiszta idea formájában” nem megvalósítható, hisz a hatalmi és függőségi viszonyok át és átítatják az összes részvételi kutatást, azonban ez a megállapítás igaz minden módszertani adatfelvételre és társadalomtudományi megismerési módszerre. A RAK azonban ezeket a hatalmi és függőségi viszonyokat próbálja meg a saját módszertani eszköztárával csökkenteni. Mindebből kifolyólag rendkívül fontos a RAK módszertant megvalósító kutatók folyamatos önreflexiója a folyamat egésze során, valamint a folyamat konstruált jellegére történő reflexió.

A világban a részvételi akciókutatásoknak, vagy ennek a gyűjtőterminológiának különböző válfajai szerint végezett kutatásoknak (akciókutatás, kooperatív kutatás, közösség alapú részvételi akciókutatás, művészetalapú közösségi kutatás, ifjúsági akciókutatás, stb.) messzire visszanyúló hagyományai vannak. Mára kiépültek a módszer egyetemi szintű oktatási keretei, létrejöttek a módszert taglaló tematikus folyóiratok és egészében véve intézményesült e kutatási irányzat.

Magyarországon ezzel szemben még csak a módszerrel való ismerkedés szakaszában járunk, és jelenleg rendkívül kevés egyetemi módszertani vagy tudományelméleti órán merül fel (ha egyáltalán felmerül) a módszer. S ez nem véletlen, hisz alig lehet olyan hazai kutatást a gyűjtőterminológiába sorolni, mely valóban megfelel a RAK kutatási kritériumainak. A magyarországi kutatások közül kiemelkedik az "Utca és Jog részvételi akciókutató csoport" 2011-ben megvalósult kutatása, melyben hajléktalan kutatók vizsgálták azt, hogy *„a fővárosban az utcán élő emberek, hogyan és milyen mértékben tapasztalnak diszkriminációt az állam képviselőinek részéről”* (Udvarhelyi, 2014:221)³¹. Habár az összes magyarországi

³¹ A kutatási kérdés kidolgozásában, az adatok felvételében, valamint azok elemzésében és felhasználásában, valamint az ezekre támaszkodó társadalmi változás megtervezésében és megvalósításában a kutatás során együtt dolgoztak társadalomtudósok valamint hajléktalanságban élő kutatók. A kutatás aktívan épített a különféle tudásformák egybeépítésére és ezek szinergiáira, valamint az állampolgári tudatosság és cselekvőképesség előmozdítására. Nem véletlenül bontakozott ki a

RAK kutatást felsorolni most nem célom, a módszer fontos állomásait jelentették Pataki György és Bodorkós Barbara valamint kollégáiknak kutatásai és közösség alapú vidékfejlesztései a Mezőcsáti kistérségben (Bodorkós, 2010), Málovics György és kutatótársainak Szegeden, szegénységben élő családok bevonásával megvalósuló akciókutatásai (Málovics, 2014), valamint Horváth Kata és Obláth Márton művészet alapú közösségi kutatásai (Obláth-Horváth, 2015).

Úgy gondolom, hogy Magyarországon is fontos lenne előmozdítani azoknak a szellemi műhelyeknek, hálózatoknak, kutatásoknak a megjelenését, melyek a módszertan itthoni megvalósításával foglalkoznak. Így PhD tézisémmel korántsem burkolt célja, hogy bővítsem a magyarországi RAK kutatások irodalmát, valamint közelebb hozzam a tudományos élet számára is ezt a módszertani apparátust. Ebből kifolyólag a következő alfejezetekben lépésről-lépésre írom le azt a folyamatot, melynek során megvalósítottuk a részvételi akciókutatásunkat.

4.3. A RAK csoport előkészítése: a “metakutatócsoport”

A RAK csoportunk előkészítését 2014. június végén kezdtem el egy “metakutatócsoport” szervezésével, amelynek keretei között Budapesten, heti rendszerességgel, egyfajta megalapozása folyt a kutatásnak. A metakutatócsoport 9 főből állt, akik változó intenzitással voltak jelen a csoporttalálkozásokon. A résztvevők különböző tudományterületekről érkeztek, így volt a csoportban szociológus, antropológus, jogász, szociális munkás, közgazdász és pszichológus is. A szakemberek közül hárman a későbbiekben is aktívan részt vettek a RAK csoport munkájában, és további két fő segített a kutatás kérdőíves adatfelvétele során.

A metakutatócsoport egyfelől terepet biztosított arra, hogy a későbbi kutatócsoportokhoz önkéntes szakembereket toborozzák, másfelől egyfajta kutatás-módszertani és elméleti keretet adtak a későbbi munkához. Mivel a szakemberek közül senki sem rendelkezett részvételi akciókutatási tapasztalattal, a csoport 7 találkozója és körülbelül 2 hónapos munkája során megismerkedtünk a részvételi akciókutatással, és megpróbáltunk forrást szerezni a kutatáshoz. E mellett áttekintettük azokat a módszertani eszközöket (pénzügyi naplók módszere, hálózatkutatás, mobil applikációk), amelyeket a szegénységben élők gazdaságát

"Közélet Iskolája" nevű szervezet a kutatásból, mely 2015-ben a "Tettek Ideje kutatócsoport"-tal újabb részvételi akciókutatásba kezdett.

kutatók korábban használtak. A találkozók során megvitattuk a pénzügyi túlélési stratégia általam kidolgozott rendszerét (lásd: 1. ábra), ám a folyamat végére nem változtak meg érdemben sem a rendszer elemei, sem a rendszer struktúrája. Ezen túlmenően a pénzgazdálkodásról, a helyi pénzről, az önszolgáltató pénzügyi csoportokról és a közösségibankokról szerveztünk önképző előadásokat.

A metakutatócsoport működése során több irányban is elindult a későbbi kutatáshoz szükséges finanszírozási forrás felkutatása. Két projektet tervet is megírtam/beadtam arra vonatkozóan, hogy támogatást szerezzek a kutatáshoz³². A külső finanszírozás bevonásával kapcsolatban több dilemma is felmerült. Az alapvető kiindulópont az volt, hogy a hetenkénti leutazásokhoz szükséges benzinköltséget, valamint az elvonulásainkhoz, esetleges szállásokhoz, nyomtatáshoz szükséges pénzügyi forrás rendelkezésre álljon, valamint a helyi kutatók valamekkora mértékű hozzájárulást kaphassanak a munkájukért. Mindez természetesen merőben átalakította volna a RAK csoport későbbi működését, s mivel mindkét esetben sikertelennek bizonyult a külső forrás lehívása, így teljes mértékben önkéntes munkából és saját finanszírozási forrásból valósítottam meg a teljes kutatást³³.

A metakutatócsoport találkozóin során választottuk ki magát a települést is, továbbá terveztünk meg egy ideális csoportösszetételt. Ezt a folyamatot egészítette ki a csoporttalálkozókhöz, csoportépítéshez szükséges módszertan (csapatépítő játékok, kooperatív tanulást segítő eszközök) összegyűjtése, valamint egy toborzó flyer elkészítése, melyet azonban a későbbiek során nem használtunk fel.

A település kiválasztásában fontos szerepet játszott az, hogy mely településeken van több évre visszavezethető, erős és megbízható kapcsolatrendszerem, továbbá melyek azok a települések, amelyek ugyan hátrányos helyzetű településnek számítanak, nagyszámú roma lakossággal, ám létezik még egy leheletvékony lokális roma középosztály, amelyre építve aktívan be lehet vonni és el

³² A folyamatban külön kihívást jelentett a pályázó szervezet megtalálása, hisz a kutatócsoport egy informális szervezatként működött, mely egy formális pályázati kiíráson nem indulhatott, ebből kifolyólag a pályázatok benyújtásakor külön nehézséget jelentett a szervezeti háttér megtalálása.

³³ A kutatás külső finanszírozás nélkül, teljesen önkéntes alapon valósult meg. A kutatáshoz szükséges utazási, nyomtatási és szervezési költségeket a budapesti kutatók finanszírozták. A kutatásban való részvételért anyagi viszonzást sem a kázmárki, sem a budapesti kutatók nem kaptak. A RAK csoporttagok a későbbiek folyamán többször is visszajelezték, hogy többen a faluból azért nem csatlakoztak a csoporthoz, illetve azért léptek ki a csoportból, mert nem tudunk számukra anyagi juttatást biztosítani. Ma Magyarországon több olyan képzés folyik, ami képzési juttatást biztosít a résztvevők számára, így azok a lakosok, akik ebből a logikából kiindulva közelítették meg a csoportot, érthető módon nem vettek részt a munkában, a pénzügyi juttatás hiánya miatt. Az önkéntes munka mellett szólt azonban az, hogy ez a tény egy folyamatos és önmagát erősítő biztos pozitív pontot biztosított a csoport számára a helyi közvéleményben, már a kezdeti lépésektől kiindulva.

lehet érnei, továbbá motiválni lehet a lakosokat, a kutatásban való részvételre. Ezen túlmenően olyan települést kerestünk, ahol a polgármester támogatja, vagy semleges állásponton van a kutatócsoporttal kapcsolatban, de semmiképpen sem hátráltatja majd a munkánkat. Mindezen opciók figyelembevételével döntöttünk a mellett, hogy Kázsmárkon indítjuk el a kutatást.

A falu mellett szóló legfontosabb érv azonban minden bizonnyal az volt, hogy az Autonómia Alapítvány munkatársaként, vidékfejlesztési szakemberként, a faluban több, a helyi közösségre épülő mikrofinanszírozási programot is megvalósítottam az elmúlt 5 év alatt, amelyek elegendő társadalmi tőkét, kapcsolatot és bizalmat teremtettek számomra ahhoz, hogy egy hosszú távú RAK kutatás kivitelezhetővé váljon a faluban. Ez alatt az idő alatt néhol szorosabb, néhol kevésbé szorosabb de többé-kevésbé állandó kapcsolatban álltam a kázsmárki lakosokkal. Mindez egy erős társadalmi tőkét teremtett számomra ahhoz, hogy bele tudjunk kezdeni a folyamatba. Úgy gondolom, hogy egy sikeres RAK megvalósításához, ez a társadalmi tőke és bizalom nyújtja azt az alapot amire a későbbi munkát építeni lehet, ez segíthet hozzá, hogy a kívülről jött kutató felépítse a helyi kapcsolatait, valamint meg tudja találni azokat a kulcsszereplőket akikkel végig lehet vinni egy részvételi kutatást. E nélkül úgy gondolom, hogy rettentő nehezen lehet sikerre vinni a folyamatot.

Az ideális kutatócsoport összetételénél, a kezdetek során egy olyan csoportot képeltünk el, amely leképezi a falu szocioökonómiai megoszlásait, jövedelmi, etnikai és iskolai végzettséget illetően. E mellett azonban szükségesnek tartottuk, hogy inkább egy erős csoport jöjjön létre, amelybe a tagok behívják az ismerőseiket, semmint mi, kívülről jöve olyan esetleges konfliktusokat élezzünk ki a családok között újabb és újabb tagok bevonásával, amelyek esetlegesen szétfeszíthetik a csoport működését a későbbiek során³⁴.

A budapesti találkozók fontos szegmensét alkották a kívülről érkező kutatók és a RAK csoport helyi szerepének tisztázása, valamint magának az akció kereteinek definiálása. Ugyanezekre a kérdésekre a későbbi, konkrét RAK csoportmunka során többször is visszatértünk a helyi kutatókkal, ám a metakutatócsoport találkozók

³⁴ Az Igrici részvételi folyamatok kudarcainak tapasztalataiból kiindulva (Szombati, 2011), nem egy előre, kívülről meghatározott, valamint a budapesti kutatók szerinti ideális települési megoszlás mentén alakult ki a csoport, hanem az egyes tagok mindig organikusán kerültek be a csoportba (vagy kerültek ki abból). Mindezzel természetesen elfogadtuk azt a tényt is, hogy meglehetősen homogén csoportösszetétel alakult ki, ami később kihatással volt az adatfelvétel folyamatára, és a válaszadók válaszadási hajlandóságára is. Ezzel a kutatási peremfeltétellel azonban szükségszerűen számolnunk kellett.

alapján gyűjtöttük össze az irányokat, hogy a budapesti kutatók milyen jellegű akciókban gondolkodnak. Két irány bontakozott ki, egyrészt egy közösségsszervezésen alapuló, a helyi viszonyokat aktívan formáló irány, másrészt egy kisebb helyi fejlesztést megvalósító irány. Végül a közösségsszervező, “aktivista” irányt elvetettük, mivel a budapesti kutatók felelősséggel csupán az elkövetkező egy évet tudták biztosan rászánni a Kázsmárki folyamatokra³⁵. Ezen időbeli korlát miatt egy falu életébe történő felelősségteljes, mély beavatkozást és a helyi hatalmi viszonyok átrendezését nem tudtuk vállalni, s így abban állapodtunk meg, hogy a csoport fókuszát elsődlegesen a kutatás megvalósulására, és a helyi fejlesztésre összpontosítjuk.

A csoportmunka eredményeként felállítottunk egy 1 éves, laza kutatási időtervet, amely mindvégig hasznos keretként funkcionált a további kutatómunkához. A kutatási időkeret megtervezésekor, különös hangsúlyt fektettünk arra a nem egykönnyen áthidalható problémára, hogy egyfelől elegendő teret és döntési lehetőséget kapjanak a helyi kutatók a kutatás megtervezésére és véghezvitelére, ám mégis legyen egy olyan váza a kutatásnak, amely ugyan teljes mértékben átírhatóan (a későbbi munka tükrében látható is, hogy az eredeti tervet folyamatosan át is írtuk), de egyfajta viszonyítási pontként és mintaként funkcionáljon a RAK csoport számára. Az időterv segítségével az alábbi szakaszokra bontottuk a kutatási évet: (1.) a csoport meg és kialakítása, a falu történetének, és lokális viszonyainak áttekintése; (2.) a társadalomtudományi elméleti és módszertani tudás átadása, a kutatási kérdés kidolgozása; (3.) a budapesti elvonulás; (4.) a kutatási módszertan és az akció kidolgozása; (5.) adatfelvétel, adatelemzés; (6.) az akció megvalósítása.

A kázsmárki kutatókkal július és augusztus során több alkalommal is felvettem a kapcsolatot, így a meta-kutatócsoport munkája lassan át tudott folyni a tényleges RAK csoportmunkába.

A Kázsmárkon zajló előzetes megbeszélések a RAK csoportról júliusban kezdődtek. A helyi kulcsemberekkel két alkalommal ültem le megbeszélni a kutatás lépéseit, majd az ő kapcsolataik mentén a második alkalommal már a helyi tanodában egy szélesebb körű csoportos beszélgetést folytathattunk. Ekkor ismételten átbeszéltük a helyi kutatókból álló kutatócsoport ötletét, az elkövetkező 1 évet, a metakutatócsoport tevékenységét, valamint azt, hogy milyen képzésre lenne szüksége

³⁵Ezekből az ígéretek közül azonban az estek nagyobb hányadában az 1 év sem realizálódott, hisz a budapesti kutatók nagyobb hányada ténylegesen már a RAK csoport munkájában sem vett részt.

a helyi kutatócsoport tagjainak. Végül átbeszéltük és megterveztük a csoport összetételét is. A beszélgetésen ekkor még csupán az egyik roma nagycsalád tagjai voltak jelen, valamint egy nem-roma lakos, így mindenképpen jó iránynak bizonyult a csoport tagjainak bővítéséről, valamint összetételéről beszélni. Már az előzetes megbeszéléseken elkezdtem összegyűjteni a jövőbeni kázmárki kutatókban felmerült, lehetséges kutatási és fejlesztési irányokat. Az előzetes találkozók után 2014.09.05.-én elkezdődött a Kázmárki Részvételi Akciókutatás ...

4.4. Társaság Kázmárk Jövőjéért Részvételi Akciókutató Csoport

A részvételi akciókutató csoport munkája 2014. szeptemberétől indult Kázmárkon, ahol a helyi Csillagházban tartottuk³⁶ péntekenként a gyűléseinket. 2015. október végéig 39 csoporttalálkozót tartottunk, melyek során a csoportalakítástól kezdve az eredményeink előadásáig felöleltünk egy teljes kutatási folyamatot. A csoporttalálkozók mindig előre meghatározott koreográfia szerint zajlottak: 16:00-tól egy egy órás angol nyelvtanfolyamot tartottunk, 17:00-tól pedig kilenc vagy tíz óráig a csoporttalálkozókat. A csoporttalálkozók előtti 1 órás angol nyelvtanfolyamok rendkívül sokat segítettek abban, hogy már a csoport legelső találkozásától kezdve egy kézzelfogható segítséget és oktatást is kaptak a csoportban résztvevők, továbbá a nyelvórák erősítették a csoportkohéziót és növelték a csoport vonzerejét³⁷.

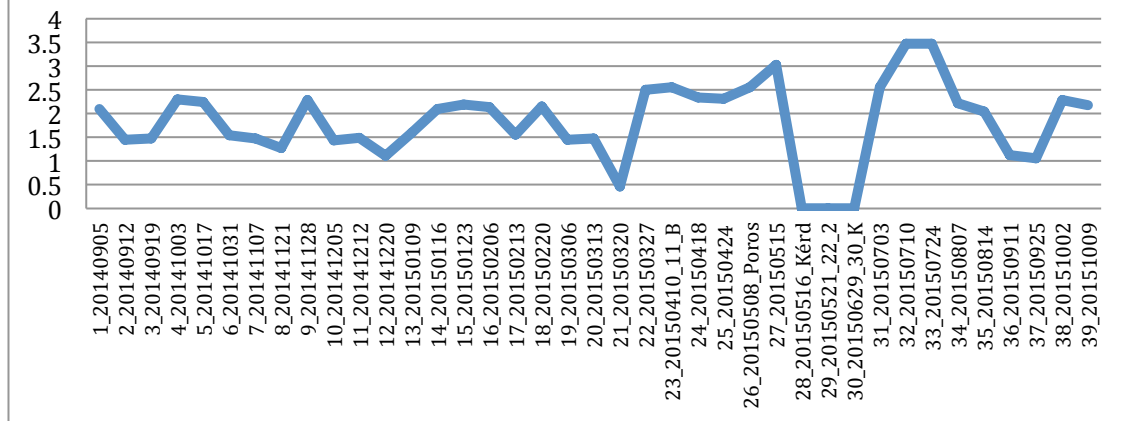
Az 6. ábra a találkozók hosszát és időpontjait mutatja, feltüntetve a csoport 2 elvonulását, valamint a kérdőíves adatfelvételünk időpontjait³⁸. A találkozók általában 2-2,5 óra hosszúak voltak és jól látható, hogy egyfelől a Budapesti elvonulás után hosszabbodtak meg a időtartamban találkozók, valamint az adatfelvételek feldolgozása és elemzése során.

³⁶A Csillagház elnevezést az épület a településen futó Európai Unió támogatásból megvalósult TAMOP 5.3.6 Komplex tanoda program alapján kapta.

³⁷A csoporttalálkozók mindig a közös levelezőlistán megszületett, közös megegyezés alapján előre elfogadott napirendi pontok alapján zajlottak. A találkozókra nem írásos emlékeztetők készültek, hanem az egyik kázmárki kutató javaslata alapján diktafonra vettük a találkozókra, és egy online hozzáférhető helyen mindenki számára elérhetővé tettük őket. Ugyancsak online tároltuk a találkozókra készült fényképeket, videókat, valamint a későbbi kérdőívmintákat, oktatási szövegeket, adatbázisokat is. A felgyűlt adatok a kutatás végére összesen 5,4 Gb adatot tartalmaztak amelyből csak a találkozók hanganyaga körülbelül 71 órát tett ki. Mindezek figyelembevételével a dolgozatomhoz csupán a felgyűlt rendkívül nagy mennyiségű adat és hanganyag releváns részeit gépeltem le és használtam fel.

³⁸A diagram 2 nagyobb szakadást tartalmaz, egyfelől az elvonulásunknál szakad meg, másfelől a több napot is átfogó adatfelvételnél. Ezek az események több napos események voltak, amikről vagy nem készültek, vagy csak egy részükről készültek hanganyag memók, ezért jelennek meg szakadásként a diagramon.

6. ábra
A csoporttalálkozók hossza (N=39)

A csoport változó taglétszámmal működött. A csoport magját 5 kázmárki és 2 budapesti kutatóból álló mag tette ki, akik minden egyes csoporttalálkozón jelen voltak. Ehhez a maghoz további 6-8 kázmárki és 1 budapesti kutató csatlakozott, akik hullámzó rendszerességgel vettek részt a találkozók körülbelül 50-60-70 százalékán. A kázmárki kutatók a településen élő roma nagycsaládokat reprezentálták, azaz a csoporttalálkozók megfelelő teret biztosítottak arra, hogy a település roma kulcsemberei és a roma nagycsaládok reprezentánsai együtt tudjanak dolgozni.

A helyi kutatók nem rendelkeztek kutatási tapasztalattal, az átlagos iskolai végzettség a csoporton belül az elvégzett 8 osztály valamint a szakmunkás végzettség volt, amihez a helyi közmunkaprogramban való munkavégzés, jobb esetben a helyi iskolában való gondnoki pozíció, vagy egy projekten belüli mentori állás társult, mint jövedelemforrás. Természetesen a csoport nem reprezentálta a település egész lakosságát, hisz a nem-roma lakosságból mindösszesen 4 fő csatlakozott hosszabb-rövidebb ideig a csoporthoz, és ők inkább csak külső támogatókként vettek részt a csoport munkájában. Mindez köszönhető annak, hogy a csoport az erős rokonsági kapcsolatok mentén szerveződött, és a kutatás szempontjából fontosabbnak tartottuk azt, hogy végig tudjuk vinni a teljes kutatási folyamatot és végig egyben maradjon a csoport, semmint azt, hogy “helyből 5 méter magasat ugorva” a teljes település reprezentáns szereplőit bevonjuk a csoportba. Mindez nem jelenti azt, hogy nem tettünk számos kísérletet arra, hogy mindenkit megszólítsunk a faluban, ám e mellett tiszteletben tartottuk és nem akartuk megváltoztatni a helyi társadalmi törésvonalak irányait, melyek ma Magyarországon egy kistelepülés társadalomstruktúráját és

lokális viszonyait alapvetően meghatározzák.

Ahhoz, hogy választ kapjunk arra, hogy a csoportunk megvalósította-e Kathryn Herr és Gary Anderson érvényesség-tipológiájának kirétriумait, a következőkben kicsit részletesen áttekintem azt a konkrét folyamatot amiken keresztül megvalósult a RAK.

A találkozók strukturális vázától, melyet még a metakutatócsoporttal dolgoztunk ki, a RAK kutatócsoport munkája során az adott héten történt események függvényében számos ponton eltértünk, ám a sűrű időközönként megvalósuló találkozóknak köszönhetően a csoporttevékenység mindig rugalmasan tudott alkalmazkodni azokhoz a helyi viszonyokhoz és történésekhez, amelyek vagy a településen belül, vagy a kutatók életében zajlottak. Visszatekintve az elmúlt találkozókra, azonban kirajzolódik egy viszonylag precízen követett struktúra, amit 7 nagyobb egységre lehet szakaszolni.

Az (1) első szakaszt három találkozó alkotta, amelyek során a csoport megalakulásával, felépítésével, a csoport értékeinek és működésének kidolgozásával, valamint a település helyi viszonyaival dolgoztunk. Ezek a találkozók mindig egy közösségépítő játékkal kezdődtek. A játékok kiválasztásában fontos szerepet játszott a későbbi csoporttalálkozókra történő felkészítés, amely a kooperatív csoport alapú közös gondolkodást és együtt dolgozást célozta, illetve a néhol absztrakt metodológiai és elméleti tudás gyakorlati úton történő befogadhatóságát³⁹.

A fenti folyamat eredményeképpen megalakult a *"Társaság Kázmárk Jövőjéért Akciókutató Csoport"*, amely egy olyan összetartó családi közösség, ami kutat, változtat és közösen gondolkodik, továbbá ahol a Romák és nem-Romák egymástól tanulhatnak, ami felépít egy biztos pontot és egy közös célt és a kázmárki lakosság jövőjéért, anyagi helyzetének változásáért és a cselekvőképes helyi

39 Az első találkozók során a csoportalakítás folyamatával a közösen vállalt értékek és tevékenységek meghatározásával, valamint a csoporthoz való tartozás személyes érdekeinek átbeszélésével formálódott a csoport. A folyamat az ekkor felmerült tényezők csoportosításával, csoportnév választással és a csoportműködés kialakításával, majd egy közös szavazással zárult. Az egyéniből a csoportos struktúra felé irányuló elemzési módszerekre a kezdetektől fogva nagy hangsúlyt fektettünk, mivel úgy gondoltuk, hogy egy adott társadalmi tény elemzéséhez elengedhetetlen az egyéni kontextus elemzéséből a csoport-kontextus aggregálása. Ez a megközelítés a későbbi adatelemzés során valóban nagyon hasznosnak bizonyult. Ezen túlmenően az első találkozók során beszélünk a RAK Magyarországon és külföldön megvalósuló eddigi példáiról, gyakorlatairól és átbeszéltük az előttünk álló időszak teendőit.

lakosságért dolgozik (a kiemelések a közösen meghozott csoportértékeket jelölik).⁴⁰

Szintén az első találkozók során kerítettünk sort arra, hogy a település szocioökonómiai, rokonsági kapcsolatrendszerét átbeszéljük, valamint a falu azon lakosait összegyűjtjük, akik központi szerepet játszanak a falu életében. A szocioökonómiai helyzet feltárásához mentális térképezést használtunk⁴¹, ahol azt a módszertant követtük, hogy az egyéni rajzokból egy közös, csoportszintű mentális térképet rajzoljunk⁴².

Ugyancsak jó lehetőséget adott a család és a rokonság témája arra, hogy elkezdjük a tudományos fogalmakkal és narratívákkal megismerkedni, és kibontani azt a kérdéskört, hogy a család és a háztartás tudományos definíciói mennyire alkalmazhatóak lokális szinten a családok mindennapi élete során, vagy mennyire alkalmazhatóak akár a családok lokális bevételi és kiadási struktúráira. A faluban közmegegyezés alakult ki arról (a rokonsági kötelékeken túlmutatóan), hogy melyik lakos melyik nagycsaládhoz tartozik, azonban ezek nem egyértelműen és állandóan használható kategóriák; ez a kategóriarendszer újraértelmezhetővé válik bizonyos keretek között, különböző lokális történések kapcsán. Ebből kifolyólag a család és a háztartás tudományos fogalmai nem alkalmazhatók egyértelműen sem a helyi viszonyrendszerek leírására, sem a háztartások fogyasztási kategorizálásra. A fogyasztás fő szervező logikája az adott családhoz tartozás, amely egy biztos fogyasztási alapot biztosít a családtagok számára, ám ezen felül elkülönülnek külön fogyasztási szegmensenként az adott háztartások is. A háztartások határvonalai nem általánosíthatóak, hisz van olyan család, ahol a 18 éves kor, valamint az élettársi kapcsolat alapján sorolnak valakit külön háztartásba, van ahol a külön házba költözést tartják úgy számon, ahonnan külön fogyasztási egységnek számít már a háztartás.

“Nálunk úgy van, hogy mindenki külön háztartáson van, de van egy

⁴⁰ A későbbi csoporttalálkozókat ezután mindig úgy kezdtük, hogy a közösen kialakított csoportműködést, valamint a később megalkotott kutatási folyamatábrát mindig kihelyeztük a csoporttalálkozóink elején.

⁴¹ A mentális térképezés során minden kutató Kázmárk térképét készítette el. Az elkészült rajzok a település kognitív képét mutatták, melyek remek kiindulópontot jelentettek ahhoz, hogy a településszerkezetet, családviszonyokat, helyi elnevezéseket, viszonyítási pontokat, valamint a személyes település struktúrákat megbeszéljük. A mentális térképezés módszertanáról bővebben lásd: Letenyei László (2006): *Településkutatás I: Mentális térkép*, Új Mandátum Ráció Kiadó, Budapest, 147-172

⁴² A rokonsági és egyéb társadalmi kapcsolatokat - a mentális térképezésre építve - a helyi narratívák (lokális csodatörténetek, ragadványnevek, kedves élmények, tárgyak a faluval kapcsolatban) kibontásával és feldolgozásukkal teremtettük meg. Ezen túlmenően mindenki bemutatta a családját és családjának kapcsolatait, majd azokat a különleges eseményeket, amelyek meghatározzák azokat. Ezután tértünk át a település családok közötti kapcsolataira, a települést meghatározó véleményvezérekre, a településen működő (civil)szervezetekre valamint a családok közötti pozitív támogatási kapcsolatokra.

biztonságos rész, amiből mindenki részesül. Tehát mindenki külön háztartásban van, de ha nincs, akkor mindig van egy biztos pont ... végülis én vagyok a biztos alap. (Éva, 2. találkozó)

"Nálunk megnősül és nem lehet egy koszton az anyjával, így csak egy biztonsági alap van a miénk." (Jenő, 2. találkozó)

A csoporttalálkozók első szakaszában gyűjtötte össze a kutatócsoport azt a 10-14 főt is, akik központi pozíciót töltenek be a falu életében⁴³. Ők azok, akik többnyire a falu közép, illetve felső lokális jövedelmi szegmenseibe tartoznak, és a három fő kamatost⁴⁴ leszámítva általában rendkívül pozitív megítélést vívtak ki maguknak. A szűkös források következtében azonban egy folyamatos rivalizálás is kialakult a kulcsszereplők között.

A helyi rokonsági viszonyok és kulcsemberek összegyűjtésével át is kanyarodtunk a (2) második szakaszra, amely négy alkalmat ölelt fel és amelynek során a kutatócsoport a kutatási témáját és kutatási kérdését határozta meg. A kutatási téma az első szakasz során viszonylag hamar kirajzolódott, mivel a csoport a mindennapi megélhetéssel és a munkalehetőségekkel kívánt foglalkozni. A második szakasz alkalmi során ezeket a kutatási témákat jártuk körül, valamint szűkítettük le kutatási kérdésekké⁴⁵.

A kutatási téma kibontását a következő alkalmak folyamán a helyben elérhető formális és informális, szezonális és állandó munkalehetőségek összegyűjtésével folytattuk, valamint fokozatosan feltérképeztük azokat a formális és informális megtakarítási, valamint hitel és kölcsön lehetőségeket, amelyek elérhetőek a családok számára, továbbá feltérképeztük a családok kiadási szegmenseit is.

A kutatási hipotézis megalkotásában nagy szerepet játszott az általam kidolgozott általános pénzügyi túlélési rendszer beemelése a folyamatba (1. ábra), mely egyfajta keretbe tudta helyezni a felmerült irányokat. Ezek alapján kialakultak azok az összehasonlító és különböző szegmens szerint csoportosított táblázatok,

⁴³ A 10-14 fő közül a csoport tagja volt 5 fő. A falu mindegyik központi szereplőjére igaz, hogy az anyagi források mellett, kiterjedt társadalmi és kapcsolati tőkével jellemezhetőek, amihez fontos helyi pozíciók is társulnak.

⁴⁴ A faluban az uzsorásokat „kamatosnak”, magát az uzsorát pedig kamatospénznek nevezik. Ezért a kutatásomban, én is ezt a terminológiát követem.

⁴⁵ A munkát a "Szociopoly" társasjátékkal kezdtük, mely egy olyan érzékenyítő társasjáték, ami a szegénységben élő falusi családok élethelyzetét hozza közelebb, illetve teszi kézzelfoghatóvá a szerencsésebb anyagi helyzetben élő játékosok számára. A társasjátékot Bass László és kollégái dolgozták ki, a játékról bővebben lásd: <http://www.szociopoly.hu>. A játékkal a célunk az volt, hogy a játék kapcsán elinduljon egy beszélgetés arról, hogy milyen társadalmi kapcsolatok és intézmények köthetőek helyben a kutatási témáinkhoz, azaz a mindennapi megélhetéshez és a munkalehetőségekhez. Ebből kiindulva - továbbá azért, hogy a játék pozitív kicsengéssel végződjön a játékosok számára - néhány mezőt letakartunk, és ezek kapcsán indultak el a diskurzusok.

melyekkel a családok kiadási, bevételi, valamint hitel és megtakarítási szegmenseit tártuk fel. A csoportosítás folyamányaként kialakult és összeállt az a lokálisan működő komplex rendszer, amely az általános pénzügyi túlélési stratégia helyben működő változatát tartalmazta, és amely alapján kutathatónak minősítettük a mindennapi megélhetéssel kapcsolatos kutatási témánkat. A második szakasz végére tehát a csoport kezdeti átfogó kutatási kérdése *a faluban élők anyagi helyzetének feltérképezésére* fókuszált. Továbbá arra, hogy *hogyan küzdenek meg, gazdálkodnak a kázmárki háztartások, pénzügyi helyzetük stabilizálásával, hétről-hétre, sőt napról-napra?* Valamint arra, hogy *a háztartásoknak, családoknak milyen informális és formális pénzügyi lehetőségeik vannak megélhetésük biztosítására?*⁴⁶

A kutatási kérdések kidolgozása mögé és az elméleti rész kidolgozása elé beékelődött az (3) akció megtervezésének szakasza (harmadik szakasz), ami 3-4 találkozót ölelt fel, ám nem egymás után közvetlenül került sor az akció megtervezésére, hanem a csoportműködés során több szakaszba is közbeékelődött, így például az kutatómódszertan szakaszában vagy a kutatásunk elemzésének szakaszában egyaránt felmerült. Akcióként amellettt döntött a csoport, hogy egyfelől a megélhetést könnyítő és a foglalkoztatottságot erősítő helyi szintű projekteket dolgoz ki, másfelől, ahogy egyre inkább haladtunk az adatfelvétellel és az adatelemzéssel, a csoport a mellett is döntött, hogy beszámol a kutatási eredményeiről két tudományos konferencián.

Az akció tervezésekor 5 szociális vállalkozás projektötletét dolgoztunk ki közösen, amelyek ugyan önállóan is önfenntartó gazdálkodást tudnának létrehozni helyben, ám az öt projektötlet összekapcsolva is működőképesé válhat⁴⁷. A találkozóink során felmerült rengeteg projektötlet közül végül (1.) egy helyi savanyító üzem beindítását, (2.) egy apró szociális bolt kiépítését, (3.) egy varroda és varrókör kialakítását, (4.) egy kis volumenű állattenyésztési program beindítását és (5.) egy helyi újság életre hívását dolgoztuk ki. A projektmegvalósítás, mint akció azért volt kézenfekvő, mert a kutatók már rendelkeztek projektmegvalósítási tapasztalattal, s mi több a projektek kézzelfogható változást generálhatnak a helyi foglalkoztatás terén, és olyan kis léptékű változást hozhatnak létre, melynek tapasztalatára építve később

⁴⁶A kutatási kérdést tartalmazó táblázatok rendszerét, valamint annak sematikus ábráját a Melléklet 1. és 2. ábrái tartalmazzák.

⁴⁷A projekttervezés és írás során megterveztük a projektek céljait, célcsoportjait, a projektek tevékenységeit, költségvetésüket, valamint azt, hogy a kezdőtőke felhasználása után mekkora havi bevételt kell realizálni ahhoz, hogy (papíron) pénzügyileg önfenntartó legyen a szociális vállalkozás.

lehetőség nyílhat nagyobb, akár Európai Uniós pályázatok megpályázására is.

Később, a budapesti elvonulásunkon a csoport tagjai személyesen is ismertethették ötleteiket a lehetséges támogatók számára, és a több mint háromnegyed éves intenzív lobbizásunknak köszönhetően, a pályázati ötleteinkre végül támogatást is nyertünk az Erste Stiftung-tól. Mindennek köszönhetően a kutatásunk egy olyan hosszú távú folyamatot generált, melyben a kutatásunkra támaszkodó pályázatok segítségével körülbelül 11 millió forintos támogatás tudtunk nyerni, s amelyből el tudtunk indítani két olyan, helyi szintű megélhetést könnyítő és foglalkoztatottságot erősítő gazdaságfejlesztési programot, mely az alacsony jövedelmű családoknak valódi segítséget tudott adni a megélhetésükhöz.

A helyi fejlesztési projektirány természetesen nem jelentette azt, hogy a faluban történő események feldolgozásától elzárkóztunk volna. A csoportműködés alatt több olyan helyi problémát is feldolgoztunk, amelyek a heti találkozók közben történtek, és több szegmensükben is érintették a faluban élőket, ám a problémák közös feldolgozásán túl nem avatkoztunk be e problémák megoldásába, inkább kutatási kérdésekké próbáltuk transzformálni a felmerült nehézségeket. Így például dolgoztunk azzal az esettel, amikor a Halmaji valamint az Encsi diszkókba nem engedték be a roma fiatalokat, továbbá azzal az esettel, amikor a szülői munkaközösség egy olyan bált rendezett a faluban, ahová a roma gyerekek szüleit a nem-roma szervezők nem hívták meg (mindezt egy olyan iskolában, ahol a roma tanulók aránya 80% körüli), valamint azzal az esettel is, amikor az új jegyző az informális hitelezési csatornákat megszüntette, és ennek nem várt következményei lettek a faluban⁴⁸.

A kronológiai sorrendhez visszatérve, a (4) negyedik szakasz 6 alkalma során a tudományos megismeréssel, valamint a társadalomtudományi módszertannal ismerkedtünk meg. A találkozók során a lokális tudás valamint a hagyományos és tudományos megismerés közötti különbségeket elemeztük. Kutatási példák és gyakorlatok segítségével beszélünk az okság fogalmáról és szerepéről, majd felvázoltuk és átbeszéltük a társadalomtudományi kutatás lépéseit, valamint a különböző kutatás típusokat. Ezt követően a különböző társadalomtudományi kutatások érvényességi szintjeit néztük át, valamint a mérési szinteket és mérési

⁴⁸A fenti események közül - a téma szoros kapcsolódása miatt - az informális hitelezés beszüntetésére és annak folyományaira a 6.4.4 alfejezetben még visszatérek.

módszereket dolgoztuk fel.

A negyedik szakaszban sikerült vendégkutatókat is elhívunk a faluba, akik az "Utca és Jog" RAK kutatásban, mint hajléktalan kutatók vettek részt 2011-ben, és akikkel egy kötetlen beszélgetés formájában a kutatásról, annak módszereiről és kutatásuk gyakorlati hasznosulásáról, utóéletéről beszéltünk. A meghívott RAK kutatók személyes kutatói tapasztalata rendkívül fontos keretként és motivációként szolgált a kutatócsoport számára, a kutatás megvalósítása mellett.

Ugyanebben a szakaszban hívtuk meg a falu helytörténeti munkafüzetét és lakóhely ismereti tankönyvét elkészítő volt jegyzőt, akivel a rendszerváltás óta a faluban megvalósuló fejlesztéseket és projekteket tekintettük át. A negyedik szakaszban kerítettünk sort a kázmárki falusétára, melynek az ötlete már az első szakaszban felmerült. A séta célja az volt, hogy a helyi kutatók a budapesti kutatóknak bemutassák a falut, egy "idegenvezetés" keretei között, a saját történeteiken és narratíváikon keresztül. A sétát videóra rögzítettük.

A tudományos megismerési szakasz részét képezte továbbá a KSH Kázmárkra vonatkozó népszámlálási adatainak elemző feldolgozása. A csoporttalálkozók során a 2011-es népszámlálási adatok leíró statisztikáit elemezve kitértünk a mérési kérdéskörökre és azok megbízhatósági szintjeire, valamint a statisztikák mögött meghúzódó okok elemzésére⁴⁹. A KSH leíró statisztikáinak elemzése tapasztalatot nyújtott továbbá a különféle diagramok, kereszttáblák és kimutatások megismeréséhez és elemzésük alapfokú elsajátításához is⁵⁰. A tudományos reprezentáció és a tudományos adatok feletti kontroll kérdéskörében próbáltuk felgöngyöltetni a szálakat, és későbbi másodelemzésre megszerezni (kevés sikerrel) azokat az adatbázisokat, és kutatásokat is, amelyeket a faluban lefolytatott különböző kutatások keretei között korábban felvettek, ám sem a kutatási eredményekről, sem azok publikációjáról nem kaptak információt a kutatásban résztvevő megkérdezettek. A faluban összesen 6 olyan korábbi kutatást gyűjtöttünk

⁴⁹ Csak egy rövid példát említve a népszámlálási adatok kapcsán: Kázmárkon 0,6 százalékos ukrán kisebbséget mértek 2011-ben, ám a faluban nem él(t) az ukrán kisebbséghez tartozó személy. Ennek kapcsán hosszan beszélünk arról, hogy mi az oka mégis annak, hogy az ukrán kisebbség megjelent a felmérésben és a nagy makrokutatások - más változók mentén - milyen további, megkérdőjelezhető méréseket és problémákat vethetnek fel, akár a jövedelemmel, akár az etnicitással, akár a válaszadási hajlandósággal kapcsolatban.

⁵⁰ Ugyan a kutatásunk során tartalomelemzéssel nem dolgoztunk, de a negyedik szakaszban elemeztük Bernáth Gábor és Messing Vera: Változó médiareprezentáció Roma médiakép 1997–2011 című tanulmányát (Bernáth - Messing, 2012), melynek kapcsán főként a tartalomelemzés és a tudományos reprezentáció kérdésköreit tekintettük át.

össze, ami adatokat, elemzéseket és információkat tartalmazhattak a faluról, ám a falu lakosságához egyik esetben sem jutottak vissza a kutatás eredményei⁵¹.

A csoport az (5) ötödik, 8 alkalmat magába foglaló - a kutatási kérdésünk kutatómódszertani részét kidolgozó - szakaszában a csoport a pénzügyi naplók módszerének alkalmazása és a kérdőíves adatfelvétel alkalmazása mellett döntött. A kutatócsoporttal így a kutatásunk során egy 2 szakaszos adatfelvételt terveztünk megvalósítani. Ehhez először megterveztük a pénzügyi naplók formáját és azokat a kiadási-bevételi és kölcsönadási változókat csoportosítottuk hozzájuk, melyek anno a kutatási kérdés kialakításánál felmerültek. A pénzügyi naplók adatfelvételét Collins, Morduch, Rutherford és Ruthven 2009-es kutatásakor használt kérdőívek felvételével egészítettük ki⁵². A naplók kitöltésének megkezdése előtt a családokkal felvett bemeneti kérdőívek felvételének begyakorlása és azok lekérdezése számos előnnyel és tapasztalattal járt a későbbi második adatfelvételünkhöz. A naplók adatfelvételével a célunk nem a teljes lakosság lekérdezése volt, hanem egy 10 háztartást felölelő mintát készítettünk. A kutatócsoport segítségével végül a mintába került 10 család közül 9 család 8 héten keresztül heti rendszerességgel töltötte ki a pénzügyi naplót. Az ötödik szakasz ennek függvényében egy 2 hónapos adatfelvételi szakasz is volt, melynek keretei között számos reflexió és elemzés született arról, hogy az általunk kidolgozásra kerülő kérdőívnek milyen hosszúnak kell majd lennie, és milyen kérdéseket kell majd tartalmaznia. A kutatócsoport helyi társadalomismeretére épülő konszenzus kellett ahhoz, hogy mely 10 család kerülhessen bele a háztartási naplót kitöltő családok mintájába. A helyi társadalmi struktúra és az országos társadalmi struktúra közötti eltérést mi sem mutatja jobban mint az, hogy a helyben "középosztály"-hoz sorolt családok fő bevételi forrásai is többnyire a helyi közmunkaprogramból származnak. Így akár megyei akár országos szinten, más társadalmi-jövedelmi osztályba kéne őket sorolnunk.

Az ötödik szakaszban választottuk ki a hálózatkutatás módszerét és dolgoztuk ki kiscsoportos bontásban a teljes lakosságon lekérdezendő hálózati kérdőívünket és a hozzá tartozó kérdés blokkokat.

⁵¹ A negyedik szakasz végén ismerkedtünk meg a kutatástípusokkal (beavatkozás mentes vizsgálatok - kvalitatív terepkutatás – fókuszcsoporthoz – kísérlet – kérdőíves vizsgálatok – ego network és hálózatkutatás), melyeket egyfelől tudományos példák és azok eredményein keresztül sajátítottunk el, másfelől a példák alapján elkezdtük kiválasztani a kutatási kérdésünkhöz leginkább megfelelő módszertant.

⁵² A Pénzügyi Naplók módszertanáról bővebben lásd: Collins, Daryl - Morduch, Jonathan - Rutherford, Stuart - Ruthven, Orlanda (2009): *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day*, Princeton, Princeton University Press.

Az ötödik szakasz kereti között terveztük meg (több alkalommal) a csoport 2 napos Budapesti elvonulását is. Az elvonulás egyfelől az addig lezajlott 22 csoporttalálkozón történt események összegyűjtését, értékelését és az azután elkövetkező feladatok átbeszélését, megtervezését, időrendbe osztását, és a kérdőív csiszolgatását foglalata magába, valamint olyan projektek meglátogatását, amelyekből ötleteket lehet meríteni, a későbbiekben esetlegesen megvalósuló projektek tervezésekor⁵³. Az elvonulás nagy erőt és lökést adott a csoportnak arra, hogy végigvigyük a kutatásunkat és megvalósítsuk a hátralévő adatfelvételi és adatelemzési szakaszokat.

Kázsmárkra visszatérve az elvonulást követő 3 alkalom során véglegesítettük a kérdőívünket és meglepetésként meghívást kaptunk a polgármestertől, az önkormányzati tulajdonban levő Poroszlói vendégházba, egy újabb egy napos elvonulásra, amelynek során az adatfelvétel konkrét lépéseit terveztük meg (Melléklet, 1. kép). Az elvonulás következtében mind a szegedi mind a budapesti társadalomtudományi konferenciára jelentkezett a kutatócsoport és a csökkenő taglétszám újra visszaugrott 12 főre.

A kutatócsoport megvalósította a kutatás (6) hatodik szakaszában a saját kérdőíven alapuló adatfelvételt, ami háromszor 2 napos, valamint egyszer 3 napos adatfelvételt jelentett. Az adatfelvétel során ugyanabban a szisztémában kérdeztük le a kérdőíveinket, mint a pénzügyi naplók kérdőíveinek lekérdezése esetében, azaz először a budapesti kutatók kérdezték le a kázsmárki kutatókat, majd egy kázsmárki kutató egy budapesti kutatóval, páros lekérdezésben vette fel az adatokat. Az adatfelvétel folyamatát kiegészítették olyan adatfelvételi napok, amikor a kázsmárki kutatók egyedül vették fel az adatokat. A páros adatfelvétel során a kutatók közösen kérdezték meg a háztartás tagjait, esetenként megpróbálva a férjet és a feleséget is külön-külön lekérdezni, hisz a háztartásokon belül nemek szerint eltérő társadalmi intézményeket és kapcsolathálókat használ(hat)nak a háztartások. Az adatfelvétel

53 Ebből kifolyólag a kutatócsoport megnézte a "Bagázs Közhasznú Egyesület" Bagon működő programjait, az "Auróra" társadalmi vállalkozást és közösségi házat, a "Budapesti Szociális Forrásközpont" tapasztalati szakértő képzését, valamint megismerkedett a "Romani Platni" társadalmi vállalkozással és annak éttermében meg is ebédelt. A meglátogatott szervezetekről az alábbi linkeken lehet többet olvasni: <http://auroraonline.hu>, <http://www.bagazs.org>, www.bszf.hu, romaniplatni.blogspot.com. Az elvonulás lehetőséget teremtett arra is, hogy az 5 kidolgozott projektünket bemutathassuk az Erste Alapítvány képviselőjének. Ezen túlmenően a sűrű 2 nap során a csoport találkozni tudott a budapesti RAK kutatócsoporttal, azaz sikerült a "Közélet Iskolája" keretei között megvalósulni a "Tettek Ideje Akciókutató Csoport" tagjaival és munkájukkal megismerkedni. Az elvonulásba belefért még egy rövid városnéző séta, valamint a Roma holokauszt emlékmű megkoszorúzása is. Az elvonulás költségét külső forrás híján a csoport budapesti tagjai állták, valamint a kázsmárki önkormányzat segítette a csoport munkáját a falubusz kölcsönadásával és az útiköltség magára vállalásával.

végére 142 háztartást sikerült lekérdeznünk és 178 kérdőívet vettünk fel⁵⁴. Mivel a falu valamennyi háztartását nem sikerült lekérdeznünk, az adatfelvételünk némiképp torzít az alapváltozók tekintetében. Az adatfelvételt a roma háztartások körében közel teljes körűen sikerült megvalósítani, ám a kutatócsoport társadalmi kapcsolatait, több esetben nem bizonyultak elég erősnek a főként magasabb jövedelmű nem-roma háztartások elzárkózásának feloldására. Ennek függvényében az adataink torzítanak az alacsony jövedelműek valamint a romák irányába, ám az életkor, vallás, nem, és iskolai végzettség mentén nem tapasztalunk torzítást.

Az adatfelvételt követő (7) hetedik szakaszban (6 alkalom) kezdődött meg az adatrögzítés, adatelemzés, valamint az, hogy felkészültünk a konferenciákon történő előadására. Az adatokat a kimutatások készítésével és az adatok elemzésével párhuzamosan rögzítettük. Az adatelemzés több szakaszban zajlott, mert kipróbáltuk a csoporttal azt, hogy mekkora eltérések mérhetőek a megkérdezett válaszadók válaszai között, valamint a kutatóknak az adott háztartás gazdálkodásáról meglévő tudása között. A kutatók ismeretei néhány változó esetében biztosabban mérték az informális társadalmi hitelezési intézményhasználatot, hisz habár az adatfelvétel - főként a roma háztartások körében - zökkenőmentesen zajlott, a kutatási témánk mégis számos olyan rejtett társadalmi intézményre kérdezett rá, melyet némely esetben a válaszadók racionális okok miatt titkolhattak.

Az elemzéseket a Gephi, nyílt forráskódú hálózatelemző szoftverrel végeztük⁵⁵. A statisztikai adatokat Microsoft Excel, valamint SPSS szoftverek segítségével elemeztük. Az adatelemzés folyamata úgy zajlott, hogy az adatok kimutatásait előre elkészítettem (a megbeszélte elemzési szempontok szerint) és a találkozókön már csak a projektorral kivetített diagramok, valamint a statisztikák elemzésére került sor. E mellett a hálózatelemző szoftver lehetőséget biztosított a valós idejű hálózatok létrehozására, így a találkozókön - a kutatók helyben felmerülő újabb elemzési szempontjai mentén - azonnal újra tudtuk szerkeszteni a tanoda falára kivetített helyi társadalmi hálózatokat. Az elemzések során nem a programok

⁵⁴Teljesen pontos számadatot a faluban élő háztartásokról nehéz adni, melybe belejátszanak az elvándorlás, valamint a beköltözés okai illetve az, hogy nehéz egzakt definíciót adni a háztartás pontos „hatáira”. Mi az általunk megállapodott definíció szerint azokat tekintettük egy háztartáshoz tartozónak, akik egy portán élnek és megosztják egymással a bevételüket (ez nem zárja ki azt, hogy egy portán több háztartás is éljen) valamint a faluban egy háztartásnak tartják a háztartást. Ennek függvényében a kázmárki háztartások száma a kutatócsoport becslése alapján 180-220 közé tehető.

⁵⁵A szoftver elsődlegesen a gráfok vizualizációjára helyezi a hangsúlyt, semmint a hálózati statisztikákra, ami nekünk a hálózatok elemzésekor tökéletesen megfelelt. A szoftver előnye az egyszerű és világos kezelőfelület.

elsajátítása vagy a statisztikai mérőszámok matematikai hátterének elsajátítása volt a cél, hanem az elemzési szempontok kialakítása, valamint a hálózatok gráfjainak és a kimutatásoknak értelmező elemzése.

Az elemzések során, folyamatosan flipp-chartokra gyűjtöttük a kutatói megállapításokat, majd az összegyűlt anyagokat végül a későbbi előadások témái mentén négy témába csoportosítottuk: (1.) csoportműködés és elvonulások, (2.) a kutatás módszertani része és az alapváltozók, (3.) bevételek-kiadások, pénzügyi naplók, (4.) formális és informális pénzügyi intézmények és hálózatok. A négy témába sorolt elemzések közül később kiválasztottuk azokat az elemzéseket, amelyeket előadtunk két szociológiai konferencián. Az előadások prezentációit, beszédeit együttes felkészüléssel segítettük.

A Résztvételi Akciókutató Csoport első, szegedi előadása, mely az MSZT Vidék és Faluszociológia Szakosztályának és a SZAB Szociológiai Munkabizottságának: "A társadalmi részvétel és a kutató, laikus kutató együttműködés lehetőségei a társadalomtudományokban" című konferenciáján hangzott el, az alábbi linken érhető el:

<https://www.youtube.com/watch?v=pFDqrYc6KM4&feature=youtu.be>

A RAK csoport második előadásáról mely a Magyar Szociológiai Társaság és az ELTE Társadalomtudományi Kara által szervezett "A bizonytalanság szociológiája - Konferencia Hankiss Elemér emlékére" című konferencián hangzott el, nem készült videófelvétel. E mellett azonban a csoport meghívást kapott a Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi tanszéke által szervezett kutatási hétre is. Az előadás videó anyaga az alábbi linken érhető el: <https://youtu.be/uyVU683eohk>.

Ezt követően 2016 februárjában a csoport által kidolgozott társadalmi vállalkozások közül el tudtuk indítani a faluban egy mezőgazdasági és egy állattenyésztési programot, ami a Kázmárki alacsony jövedelmű családok megélhetését javította és bevételi forrásait bővítette. A helyi gazdaságfejlesztési programot a csoport tagjai valósították meg.

4.5. Összegzés

A sűrű, több mint 1,5 év során a RAK kutatócsoport számos olyan eredményt ért el és valósított meg, amelynek megvalósulásában a folyamat kezdetén minden résztvevő többé-kevésbé bizonytalan volt. A csoport sikerrel elvégezte az első olyan RAK kutatást Magyarországon, amely hátrányos helyzetű kistelepülésen, hátrányos helyzetű kutatók bevonásával valósult meg. Jelen fejezetben elsődlegesen a csoport működését, a csoporttalálkozók felépítését, valamint azt a folyamatot mutattam be, amelynek során rendkívül sok idő és energiabefektetéssel, valamint rengeteg önkéntes munkával, meg lehetett valósítani a teljes kutatási folyamatot, és képessé lehetett tenni a kutatásban résztvevőket arra, hogy nehéz körülményeik ellenére is létrehozzanak egy egyedülálló kutatási folyamatot a faluban. A kutatás kombinálta és összeépítette mindazt a tudást és tapasztalatot, amivel a kázmárki kutatók és a budapesti kutatók rendelkeztek, és ki tudott alakítani egy együttműködésen és partneri viszonyokon nyugvó megismerést.

Kutatásunk megvalósította Kathryn Herr és Gary Anderson érvényesség tipológiájának mind a négy kritériumát. A folyamat során a csoport által meghatározott problémát és kutatási kérdést a két projekt megvalósulásával, ha természetesen megoldanunk teljes mértékben nem is sikerült, de egy olyan bevételhez tudtuk juttatni a családokat melyek hatására megélhetésük könnyebbé vált. Mindezzel úgy érzem, hogy a kutatás megfelelt a kimeneti érvényesség (outcome validity) kritériumának. A második és harmadik kritériumok azaz a folyamat érvényessége, valamint az ökológiai érvényesség, vagyis a „hogyan” kritériumok igazolása miatt mutattam be hosszan azt a képessétevő folyamatot, melyen végigment a csoport. A folyamat során a résztvevők közös tudására építve egy olyan együttműködésre és kölcsön tanulásra épített reciprok folyamat valósult meg, ami során a kutatás kezdetétől a végéig a kutatók folyamatos alakítói és meghatározói voltak, nem csupán a kutatási kérdés és hipotézis kialakításának, hanem a mérőeszközök kialakításának, a folyamat operatív megvalósításának, az adatok interpretálásának azok előadásának és felhasználásának is. Mindez azt jelenti, hogy a RAK érvényes és releváns tudást tudott biztosítani a résztvevők és a tágabb közösség számára is, demokratikus alapokon. A folyamat során nem a kívülről jött kutató képviselte a csoportot, hanem a folyamatban feloldódott a kutató és kutatott dichotómiája és a kázmárki lakosok is kutatókká váltak. Mindez azt jelenti, hogy a kutatás akcióját

nem csupán a kutatásból kinövő projektek jelentik, hanem azok az előadások is amiket közösen tartottunk az eredményeinkről, s ennél még messzebbre menve, magának a folyamatnak az egésze is mely során eljutottunk ezekhez az eredményekhez. Végül a kutatás megvalósította a dialogikusság kritériumát is, hisz a csoport a lokális pénzügyi túlélési rendszer kutatásával több szegmensben is hozzá tud tenni a létező tudományos eredményekhez. Kutatásunk során ennek a gazdálkodásnak tekintettük át a formáit és rendeztük egy olyan modellbe, amelynek vizsgálatával nem csupán elméletileg írható le a családok pénzügyi túlélési stratégiája, de empirikus vizsgálatokkal is igazolható. Mindezzel egy olyan új tudást és rendszert tárt fel a csoport, mely hozzásegítheti a gyakorlati szakembereket is ahhoz, hogy egy másik kontextusban dolgozva figyelembe vegyék a pénzügyi túlélési stratégia rendszerének elemeit és működését. Ehhez elengedhetetlen volt egy olyan adatállomány létrejötte, mely megbízható adatokat tartalmaz a rendszerről. Ezt a RAK folyamat nélkül nem lehetett volna előállítani. Mindez azt is jelenti, hogy a RAK egyfajta adatfelvételi hibacsökkentő eljárásaként is funkcionált, melyben a megismerés valamint az adatfelvétel és a közös elemzés egyedi és minőségi adatok létrehozását tett lehetővé.

Amikor elindultunk a csoporttal messze nem gondoltuk volna, hogy minden elemében sikerül végigvinnünk a részvételi akciókutatás folyamatát, sem azt, hogy ennek folyamánként helyben a hátrányos helyzetű családok számára egy hosszú távú, bevételt generáló fejlesztést sikerül majd elkezdenünk. Mindezzel azonban megvalósítottunk egy olyan társadalomtudományi kutatást, melynek akció része, több millió forintos helyi fejlesztést tudott a faluba hozni és megvalósítani egy több éves projekt keretében. Mindennek folyamánként a RAK módszertan a helyi közösség életében és a tudományos megismerésben is új szegmenseket tudott nyitni.

Rettentő fontos hangsúlyozni azoknak a folyamatoknak a hatásait, melyek során, a kázmárki kutatók képessé váltak arra, hogy tudományos kontextusban is megismerjék az általuk fontosnak tartott valóságseleket. De ezen túlmenően arra is képessé váltak, hogy egy a közösen kidolgozott ötletekre épülő, hosszú távú vidékfejlesztési programot megvalósítsanak. A csoport nem csak a kutatók életében hozott változást, hanem magának a falunak is pozitív hírért tudta vinni, a konferenciákon elhangzott előadásoknak köszönhetően. Úgy gondolom, hogy ma Magyarországon, amikor egyre szélesebb szakadékok kezdenek tátongani társadalmi csoportok között, nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy mennyire fontos az, hogy az

alacsony jövedelmű, hátrányos településeken élő roma közösségekről pozitív kép erősödjön, egyre több fórumon. Ehhez ez a kutatás is hozzá tudott járulni. Mindezzel a kutatás a kritikai etnográfia programja szerint a mi van? („what is?”) kérdésétől elmozdult a mi lehetséges? („what could be?”) kérdés megválaszolása felé (Carspecken, 1996; Denzin, 2001; Noblit, Flores, & Murillo, 2004; Thomas, 1993).

Ez a képessé tevés szorosan kapcsolódik ahhoz az újfajta tudástermeléshez, melyet a RAK módszertan lehetővé tett. A kutatásnak, a lokális szinten való közüggé válása kiszélesíti a társadalomtudományi megismerést is. A kutatási kérdés, kutatási módszertan, az adatelemzés, valamint a kutatás bemutatásának demokratizálódása az érintettek bevonásával, olyan újfajta megismeréshez vezethetnek, melynek elméleti és gyakorlati hasznai kézzel foghatóak.

5. A kutatás módszertani háttere

Az előző módszertani fejezetben keretbe helyeztem azoknak az instrumentumoknak a kidolgozását melyekre a pénzügyi túlélési stratégia elemzésekor támaszkodni fogok, ebben a módszertani fejezetben pedig kitérek annak a több szegmensű módszertani eszköztárnak a bemutatására és kialakítására, melyet a hipotéziseim verifikálásához alkalmaztam. Kutatásunk módszertani alapját és kereteit a részvételi akciókutatás teremtette meg, e keretek között három további módszertani irányt egyesítettünk. Egyfelől a pénzügyi napló módszerével megvalósult egy kis elemszámú mintán, 2 hónapon keresztül a háztartások felmérése, melyhez minden családnál egy kérdőíves lekérdezés is társult. Másfelől megvalósult a település kérdőíves felmérése, mely adatfelvétel során kitértünk a háztartások hálózati kapcsolataira is. Harmadrészt a felvett adatok térinformatikai megjelenítésére és GIS adatokkal való összekapcsolására is lehetőség nyílt. A felvett adatok elemzéséhez ezen felül felhasználtam azokat a 1,5 év során gyűjtött helyi adatbázisokat, szövegeket, dokumentumokat és a csoporttalálkozókon elhangzott elemzéseket, beszélgetéseket, melyek a témában releváns információkkal bírtak⁵⁶.

Dolgozatom második módszertani fejezete, négy részre tagolódik, melyek során kitérek a pénzügyi naplók, a hálózati és kérdőíves adatok, valamint a térinformatikai adatok módszertani és adatfelvételi kérdésköreire, majd a fejezetet az alkalmazott statisztikai elemzési módszerek és változók bemutatásával és kialakításával zárom.

Egy, a részvételi akciókutatás módszertanát használó kutatásnál mindig nehéz kérdés, hogy hol ér véget a csoportmunka, és hol kezdődik az adatok egyéni interpretációja, elemzése. A mi részvételi akciókutató csoportunk a statisztikai, valamint a hálózati adatok elemzésekor a leíró statisztikák elemzésénél befejezte az elemzési szakaszt. Helyi szinten ugyanis a csoport elegendőnek találta a leíró statisztikák elemzését ahhoz, hogy meg tudjuk valósítani a kutatásunk akció szakaszát. A csoportmunka lezárását és a munkánk ismertetését bemutató három tudományos előadásra való felkészülés során megegyeztünk abban, hogy alapvetően a szóbeliség irányát követjük, és nem készítünk közösen írásos elemzéseket az

⁵⁶ Fontos megjegyezni, hogy adataink érvényességi határát a falu határa rajzolja ki, hisz releváns, kvalifikált és kvantifikált adatfelvételt ezen a körön belül valósítottunk meg.

adatainkról. Ez abból is fakadt, hogy a kutatóknak az írásbeli kifejezés több ponton is nehézségbe ütközött volna, és nem láttuk szükségét annak, hogy a verbális interpretáció mellett írásos úton is megszülessenek az elemzések. Mindezekből kifolyólag a következő oldalak megállapításainak döntő többségét a csoportmunka befejeztével, az adatok mélyebb elemzésekor vontam le. A RAK kutatás során ugyanis nem volt elsődleges szempont a kissé bonyolultabb (akárcsak egy keresztábrán alapuló) statisztikai módszereken nyugvó elemzések elvégzése, sem a bonyolultabb térinformatikai, vagy akár hálózatkutató statisztikák létrehozása és interpretálása. Ebből kifolyólag a tézisem elemzési szakaszainak megírása és megállapításai a csoportmunka befejeztével születtek meg, és az én gondolataimat és elemzéseimet tartalmazzák.

5.1. Pénzügyi naplók: bevételek és kiadások monitorozása

Magyarországon 1949-óta végeznek naplóvezetéssel egybekötött adatfelvételt. Az adatfelvétel kezdetekor általában egy személyes interjút készítenek az adatszolgáltatóval, majd a háztartás napi szinten rögzíti a bevételeit és a fogyasztásait (Szabó, 2004).

A háztartások fogyasztási statisztikáira jellemző, hogy a társadalom felső, valamint alsó jövedelmi szegmensében élő családok kiadásait kevésbé tudják megragadni, valamint az átlagos válaszadói hajlandóság 77% körül mozog (Angus, 1997). Erre a kihívásra válaszolva dolgozta ki a Pénzügyi Naplók módszerét Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven 2009-ben, a több kontinensen folyó és a szegénységben élő családok pénzügyi gazdaságát feltáró kutatásuk során (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009). A módszer két kutatási instrumentumot foglalt magába, egyfelől használtak - 15 naponként - egy a háztartás által vezetett önkitöltős pénzügyi füzetet (naplót), másfelől, ehhez az adatfelvételhez illesztettek egy 5 lekérdezést magába foglaló kérdőívet, amit kérdezőbiztosokkal kérdeztek le. Az 5 találkozási alkalom nem csupán a pénzügyi naplók során felvett adatok kiegészítéséhez, tisztázáshoz nyújtott segítséget, hanem lehetőséget biztosított arra is, hogy a kérdezőbiztos és a családok szoros kapcsolatot alakíthasson ki egymással és így megbízhatóbb adatok felvételére nyíljon lehetőség. A Collins-i módszer célzottan az alacsony jövedelmű háztartások kiadásainak és bevételeinek monitorozására fókuszált és magas válaszadási hajlandóságot ért el (Rajalaxmi - Smita, 2016).

A faluban folyó kutatásunk során a pénzügyi naplók módszere megfelelő kiindulási pontot biztosított ahhoz, hogy monitorozni lehessen a Kázmárki családok kiadás és bevételszerkezetét is. Azonban Collins és Morduch klasszikus, módszertanától, több ponton is eltértünk. A RAK csoportmunka folyamán a pénzügyi naplók kategóriarendszerének kialakítása egy hosszú folyamat eredményeképpen jött létre⁵⁷. A folyamat végén azonban egy olyan kategóriarendszert építettünk fel, ami támaszkodott az eredeti naplók struktúrájára, ám beépültek azok a kiadási és bevételi szegmensek is, melyek a kutatócsoport egyéni tapasztalataira támaszkodtak, végül kiegészítettük a naplókat a kölcsönök, valamint a hitelek felvételével is. Mindezt olyan formába szerkesztettem, amely összehasonlítható vált a szakirodalomban használt fogyasztási kategóriákkal is.

A RAK csoport pénzügyi naplójának végső kategóriarendszere egy olyan önkitöltésen alapuló füzet lett, amely az alábbi 3 nagykategóriát tartalmazta: I. Bevételek, II. Kölcsönadás, III. Kiadások⁵⁸. Minden egyes bevételi kategóriánál mértük a bevétel pontos összegét és a bevétel dátumát. A kölcsönadásnál minden esetben mértük a kölcsön pontos összegét, időpontját azt, hogy kinek adott kölcsön a háztartás és meddig, valamint a kölcsön típusát. A kiadásoknál minden tételnél mértük a kiadás időpontját és összegét, valamint azt, hogy hitelből, vagy kölcsönből fedezte-e a háztartás a kiadási tételt, és ha hitelből, akkor azt meddig kell visszafizetnie a családnak.

Collins és Murdoch módszertana a pénzügyi naplók használatán túlmutatóan

⁵⁷ Első körben a csoporttalálkozókon flipp-chartokon összegyűjtöttük a kutatóknak a saját kiadásaikkal és bevételeikkel kapcsolatos egyéni tapasztalatait. Ezt követően ezeket a kategóriákat kiegészítettük a többi falubeli lakos kiadási és bevételi kategóriáival. Ezután átnéztünk több tudományos kategorizálási rendszert arra vonatkozóan, hogy milyen kategóriákba és alkategóriákba tudnánk rendezni a bevételeket és kiadásokat. Majd ezeket a kategóriákat egy többszöri iterálási folyamatban újra és újra átszerkesztettük a csoporttalálkozókon.

⁵⁸ A kiadások nagy kategóriája az alábbi alkategóriákra bomlott: a.) napi általános kiadások, b.) házzal kapcsolatos kiadások, c.) egészségügyi kiadások, d) utazással kapcsolatos kiadások, e) vallási és egyéb ünnepek, eseményekkel kapcsolatos kiadások, f) oktatással kapcsolatos kiadások. A mért kiadási alkategóriák változói a következők voltak: a.) napi általános kiadások – élelmiszer, tisztítószer, kávé, cigaretta/dohány, sör/bor/pálinka, szórakozás, személyes (fodrász/műköröm), újság, szerencsejáték, mobil, telefon, internet, TV, tartásdíj, cipő, ruha, konyhai eszközök, ágynemű/törülköző, nagyobb értékű tárgy (pl. elektronikai eszköz, hiteltörlesztés) b.) házzal kapcsolatos kiadások – elektromos áram, más energia (fa, palack), vízdíj, bérleti díj/biztosítási díj, helyi adók (házzal kapcsolatos, szemétszállítás), ház karbantartása c.) egészségügyi kiadások - orvos/ápoló, gyógyszerek, kórházi költségek, hagyományos gyógyító (pl. jósnő) d) utazással kapcsolatos kiadások – munkahelyre utazás (busz, vonat, kocsifuvár), iskolába utazás, vásárláshoz utazás (busz, vonat, kocsifuvár), egyéb utazás, saját kocsiba benzin, autó karbantartás e) vallási és egyéb ünnepek, eseményekkel, bírságokkal kapcsolatos kiadások – gyülekezeti adó/egyházi hozzájárulás, esküvő, temetés, hagyományos ünnepek alkalmak (pl.: húsvét), ballagás, bírság büntetés, javítás/szervizköltségek, egyéb ünnep f) oktatással kapcsolatos kiadások – bölcsőde, tankönyvek, étkezési hozzájárulás, osztálypénz, iskolai kirándulás, extra költségek tanároknak.

egy kérdőívet is tartalmazott, amit a kutatásunk során mi is felvettük. Az angol nyelvű kérdőívek szabad felhasználásra megtalálhatóak voltak az interneten, ezeket fordítottam le magyarra, első körben. Collins és Murdoch 5 alkalmat érintő kérdőíveinek teljes hossza 84 oldalt tett ki, több száz kérdéssel így több órányi lekérdezésre lett volna szükség ahhoz, hogy minden kérdést feltegyünk. A mi helyzetünk azonban kissé eltért Collins-ék helyzetétől. A RAK csoportban olyan kutatók vettek részt, akik a mintába került családokkal már kialakítottak egy erős bizalmi viszonyt, így nem láttuk szükségét annak, hogy 5 alkalommal kérdezzük le a kérdőív különböző részeit, és így alakítsuk ki a bizalmat. E megfontolásokból kiindulva az 5 alkalmas kérdőívet összeszerkesztettem egy 1 alkalommal felvehető kérdőívvé, ami 11 blokkot tartalmazott.

A pénzügyi naplók kialakítása tehát egy részvételi folyamat során jött létre, melyben a RAK kutatók tapasztalatai sorra beépültek a módszertani eszközbe. Mindez egy olyan adatfelvételi eszközt eredményezett, amely a faluban élő családok kiadásainak pontos felvételét tette lehetővé.

5.1.1. A minta és az adatok megbízhatósági szintje

A pénzügyi naplókhoz tartozó kérdőív hossza, továbbá a naplók önkitöltéséhez szükséges erős elköteleződés miatt, a kutatócsoport amellet döntött, hogy ne a teljes alapsokaságon végezzük el az adatfelvételt, hanem csupán egy kis mintán. A csoporttalálkozókön a társadalomtudományi módszerek megismerése többek között arra is remek alkalmat biztosított, hogy a csoport tagjai elsajátítsák a mintavételi eljárás elméleti és gyakorlati módszereit, és mindezeket már a naplókhoz tartozó minta kialakítása során, a gyakorlatban is alkalmazni tudták. Első körben megegyeztünk egy akkora mintanagyságban, amiről úgy ítéltük meg, hogy körülbelül a falu háztartásainak 5%-t átfogja. A 10 háztartást magában foglaló minta végül egy lépcsőzetes mintavételi eljárással alakult ki, melynek során 3 változót vontunk be. Egyfelől számba vettük a falu háztartásait, a lokális anyagi helyzet és a lokális társadalmi pozíció változóiból kialakított társadalmi jövedelem és státuszváltozó mentén. Másik változóként bevontuk a roma vagy a nem-roma etnikumhoz tartozást, mint mintaképző változót. Harmadrészről, pedig természetesen hatott a mintánkba kerülő háztartások kiválasztására a kutatócsoport lokális kapcsolatrendszere, vagyis az, hogy mely helyi családokat tudtuk elérni és felkérni a 8 hetes naplózásra.

A 10 háztartás jövedelem-státusz megoszlását úgy alakítottuk ki, hogy leképezze a RAK kutatócsoportnak a falu jövedelmi tagozódására vonatkozó becslését. A RAK csoport a falut úgy jellemezte, hogy kb. 20% tehetős, 50% közép, és 30% szegény háztartás él a faluban⁵⁹. Ebből következően a mintánkba 2 gazdag háztartást, 5 közepes jövedelmű háztartást, valamint 3 szegény háztartást terveztünk bevonni. Ezután megnéztük, hogy egy adott jövedelem-státusz kategóriában mekkora lehet a romák aránya, valamint azt, hogy minden kategóriához találunk-e olyan családot, aki várhatóan, 8 hétig ki fogja tölteni a naplót. A kutatócsoport széleskörű kapcsolathálójának köszönhetően mindegyik kategóriába könnyedén találtunk minden rétegeképző változó mentén háztartásokat. Így sikerült megnyernünk többek között az iskola igazgatónőjét, az alpolgármestert, a helyi középosztály kulcsembereit, valamint a legelesettebb családokat is arra, hogy részt vegyenek a pénzügyi naplók adatfelvételében. A csoportból hárman vállalták, hogy töltik a naplót.

A pénzügyi naplókhoz tartozó kérdőívek adatfelvételére egy 2 napos csoporttalálkozón ejtettünk sort. Az első napon az előzetesen átbeszélte kérdőívet a budapesti kutatók kérdezték le, első körben a csoporttagoktól. Ezután a következő napon már élesben és párban (egy budapesti kutató egy kázmárki kutatóval) kérdeztük le a mintába került családokat. A pénzügyi naplók begyűjtését, valamint átbeszélését a családokkal, Csaba vállalta magára csoportból, és így el is tudtuk zökkenőmentesen indítani a 2 hónapos adatfelvételt. A mintába került 10 család közül, 9 család, 8 héten keresztül, folyamatosan töltötte a naplót, 1 középosztályi család azonban csupán két hetet töltött ki, így ők a későbbi elemzésbe nem kerültek bele.

Habár törekedtünk arra, hogy minél megbízhatóbb adatokat vegyünk fel, és a csoportmegbeszélések elemzése alapján láthatóvá vált, hogy a kiadási és bevételi szegmenseket jól is mérte a naplónk, azonban még a személyes és erős kapcsolatok ellenére is, a kölcsönrel és a hitellel kapcsolatos adatainak megbízhatósági szintje, nehezen eldönthető kérdés maradt. Főként a második, a teljes lakosságon lekérdezett kérdőíves adatfelvétellel összehasonlítva látható, hogy a családok több esetben nem jelölték olyan sűrűn az informális kölcsön és hitelkapcsolatokat, mint az a későbbi adatfelvételből kiderült. Ebből kiindulva egészen biztos, hogy Collins-ék szoros kapcsolattartása a családokkal a mi esetünkben is még inkább megbízhatóbb és

⁵⁹Ugyan a változók kialakításának részletesebb ismertetésekor kitérek még rá, de most is meg szeretném jegyezni, hogy ez a felosztás helyi szinten értelmezhető és a csoport szubjektív kategorizálásán alapul.

pontosabb adatok felvételét eredményezte volna.

A csoporttalálkozók során ezután többször visszatért az adatok konstruálódása és az "objektív" valóság mérésének problematikája a kutatásunkban és általános szinten, magában a társadalomtudományban is. Ebben a tekintetben a mi RAK kutatásunk sem volt kivétel, hisz ugyanúgy egy szubjektív adatfelvételi szemüvegen keresztül történt meg az adatok felvétele. Azonban ez a szubjektív konstrukció kiegészült olyan kutatók reflexiójával, akik a sűrű leírását tudták adni az adatoknak az elemzések során. Továbbá a RAK csoportban ezek az adatok kiegészültek egy csoportos feldolgozással és az adatoknak a lokális tapasztalatokkal való folyamatos összemérésével.

5.2. Kérdőíves kutatás és társadalmi hálózatkutatás

5.2.1. A kérdőívek kialakítása

A formális és informális hitelezési és megtakarítási intézmények méréséhez a RAK csoport a pénzügyi naplók felvételén túl, egy szintén több lépcsőből álló folyamat során kidolgozott egy olyan kérdőívet is, amelyet azután a teljes településen felvett. A kérdőív kialakítása azon túlmenően, hogy a kutatócsoport a kérdések kialakításába ismételten beépítette a saját élményeit és tapasztalatait, azokat a tapasztalatokat is fel tudtuk használni, melyeket a pénzügyi naplók adatfelvétele során, a kérdőív felvétele, valamint a pénzügyi naplók kialakítása során a csoport már megszerzett.

A kérdőívek lekérdezése 3 egymást követő hétvégén valósult meg. A lekérdezés hasonlóan zajlott, mint a pénzügyi naplók kérdőíveinek adatfelvétele, azaz páros lekérdezések zajlottak, melyekben egy budapesti kutató egy kázmárki kutatóval alkotott párt. Az adatfelvétel során megpróbáltuk a háztartás fenntartásában legfőbb szerepet játszó férfit és nőt is lekérdezni. Ezt a páros lekérdezési folyamatot egészítette ki a kázmárki kutatók hétfőtől-csütörtökig tartó egyszemélyes kérdőíves adatfelvétele. Mind a lekérdezésben, mind az adatok megbízhatóságában, rendkívül nagy előnyt jelentett, hogy a kérdőív egy olyan témára irányult, melyet a kutatócsoport közösen dolgozott ki, valamint olyan módszereket mérési instrumentumokat, kérdéseket és szóhasználatot használtunk, melyek szintén a közös munkán alapultak. Mindez egy olyan adatfelvételt tett lehetővé, mely valószínűsíthetően megbízhatóbb válaszokat és pontosabb adatfelvételt eredményezett, mintha kívülről érkezett kutatók vették volna fel az adatokat. Egy

olyan témában, ahol az informális, rejtett hálózatok és technikák kitüntetett szerepet játszanak, az adatok megbízhatósága és a válaszadók nyílt válaszába elengedhetetlen szempontok, amelyek a RAK módszerének köszönhetően valószínűsíthetően jobban megvalósultak, mint más klasszikus szociológiai adatfelvételi technika esetében. Nem beszélve arról, hogy a RAK kutatók az adatfelvételt sajátjuknak érezték, ami mind a munkát, mind az eredmények későbbi elemzését messzemenően elősegítette.

Adatfelvételünk végén összesen 178 kérdőívet kérdeztünk le, amelyek a legszigorúbb háztartás definíciónk szerint is minimum 142 háztartás adatait tartalmazzák. Ezen túlmenően 37 olyan háztartás adataival rendelkezünk, ahol mindkét családfenntartót (férfit és nőt) megkérdeztük, így - ezekben a háztartásokban - a nemek szerinti eltérő társadalmi intézmények és kapcsolatok használatait is rögzítettük. Az 2. térinformatikai térképen, kék színnel vannak jelölve, azok a háztartások, melyekkel felvettük a kérdőívünket⁶⁰.

2. Térkép A kérdőíves adatfelvételünkbe bekerült háztartások (N=142)

A térképen jól látható, hogy hozzávetőlegesen a település háztartásainak 2/3-át sikerült felmérnünk. Szinte teljes mértékben sikerült felmérnünk a szegregátumokban

⁶⁰A térképen a piros színnel jelölt házak, a nem lakóépítményeket jelölik (pl. polgármesteri hivatal, boltok, templom stb.).

élő családokat, a település többi részének pedig a kétharmadát. Kutatásunk során azokat soroltuk egy háztartáshoz tartozóknak, akik egy "tető" alatt élnek és beszállnak az élelmiszerköltségekbe vagy azok fogyasztásába, továbbá hozzájárulnak a családi kasszához vagy annak erőforrásaihoz. Mindezt a definíciót egészítettük ki a gyakorlati megvalósítás során azzal, hogy a kázmárki kutatók minden egyes porta esetében előzetesen meghatározták, hogy az adott portán, hány háztartás él, és ily módon hány kérdőívet kell felvennünk.

5.2.2. A hálózati kérdőív kialakítása

Mielőtt rátérnék a társadalmi hálózatot mérő kérdőív ismertetésére, röviden ki szeretnék térni arra, hogy miért döntöttünk a hálózatkutatói módszertan megvalósítása mellett.

A formális és informális megtakarítások és hitelezések lokális rendszerének feltáráshoz, elengedhetetlen, hogy feltárjuk azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyeken keresztül ezeknek az intézményeknek a működése megvalósul. Ezek az entitások a lokális társadalmat átszövő kapcsolatok rejtett hálózatán keresztül artikulálódnak. A kutatás alapegységei (a háztartások) ugyanis nem önállóan, hanem egymás kapcsolati hálójába ágyazva, kölcsönös szívességi, hitel, illetve kölcsönhálózatokat alkotva működnek (Sík, 1984). Kutatásunkban elsődlegesen ennek a kapcsolathálónak a pénzügyi gazdálkodási szegmensét érintettük, ami azonban számos olyan fogalmat (bizalom, társadalmi fedezet, társadalmi tőke, rokonsági és etnikus kapcsolatok stb.) is érint, melyeket a kapcsolatháló elemzés kvantifikálni és mérni tud. A kutatás során célszerűnek gondoltuk a hálózat alapú megközelítést, egy további szempont miatt is. A hálózati megközelítés ugyanis a szociológia módszertanában széles körben elterjedt atomisztikus megközelítésű survey technikával szemben a csoportos megközelítési módszert helyezi előtérbe (Angelus - Tardos, 1991). A hálózati megközelítés így lehetőséget ad arra, hogy a cselekvőket a viszonyrendszereikbe ágyazottan, mind makro, mind mikro szinten vizsgálni lehessen (Angelus - Tardos, 1991).

A hálózatok mérésére több módszer használatos, az egyik legkézenfekvőbb mérőszám a hálózat nagysága, azaz a hálózatban szereplő összes ember (csomópont) száma (Kmetty - Koltai, 2015, McAllister - Fischer, 1978). A hálózat nagyságához köthető további mérőszám a csomópontok fokszáma, azaz a válaszadók kapcsolati

száma. A kapcsolatok számának mérése kiemelten fontos, hisz ha a Gronnevetteri kapcsolati definícióból indulunk ki, akkor a kapcsolatok olyan entitásként jelennek meg, melyek az időnek, az érzelmi intenzitásnak, a kölcsönös bizalmon alapuló intimitásnak, valamint a kölcsönös szolgáltatások nyújtásának kombinációit tudják nyújtani (Grannovetter, 1973). A társadalmi kapcsolathálózatok túkejellegének vizsgálatakor azonban nem csupán a kapcsolatok száma, hanem azok diverzifikáltsága, szelektivitása is fontos tényező. Ugyan a szakirodalom rámutat arra, hogy a válaszadók általában hasonló emberekkel veszik körül magukat (homofília), melynek okai elsősorban a szocioökónómiai és pszichológiai faktorokban kereshetőek, azonban fontos mérőszáma lehet a hálózatnak az ettől a mintától való eltérés is, azaz a heterofília is (Lazarsfeld - Merton, 1954; Lin, 2008)⁶¹. A homofiliát és a heterofiliát általában a válaszadók attribútumai mentén szokták mérni (A nők csak nőket jelölnek-e, vagy sem? A magas iskolai végzettségűek, csak magas iskolai végzettségűeket jelöltek-e, vagy sem? stb.). Általában megállapítható, hogy ha valaki az egyik változó mentén homofil kapcsolatokkal rendelkezik, valószínűsíthetően más változók mentén is homofil kapcsolatokkal rendelkezik (Kmetty - Koltai, 2015).

Az elemzés további fontos mérőszámait adják a centralitást, mérő mutatók, melyek segítségével a presztízs, illetve a hálózatban betöltött pozíció válik mérhetővé (Kürtösi, 2004). A szakirodalomból ismert eltérő centralitás mérőszámok közül a kutatásban azokat a mérőszámot alkalmaztam, amelyek egyrészt figyelmet fordítanak a kapcsolatok számára, másrészt a csomópontok hálózatban betöltött pozícióira. Ebből kiindulva egyfelől a központiság mutatóját használtam, mely a fokszámok mennyiségét helyezi előtérbe, valamint a közelség (closeness centrality) mérőszámát, mely egy csomópont befolyását méri, vagyis azt, hogy egy csomópont milyen rövid úton tud elérni egy másik csomópontot, a hálózatban. Ezekon túlmutatóan számos egyéb centralitás mérő mutató létezik, azonban ezeket a mérőszámokat az elemzésem során nem alkalmaztam (Kürtösi, 2004). Mindezen mérőszámok elemzésemben ahhoz segítenek hozzá, hogy a lokális társadalmi halmazok, csoportok egymáshoz viszonyított távolságát, közelségét, vagy szorosságát meg tudjam ragadni (Letenyei, 1999).

Hálózati adatainkat a kérdőíves kutatásunk kérdőívének egyik blokkjában

⁶¹ Nan Lin elméletében a homofília elve inkább az értékes erőforrások megőrzésére irányuló expresszív cselekvésekkel kerül összhangba, a heterofília elve pedig főleg az erőforrások megszerzésére irányuló instrumentális cselekvéshez kapcsolódik, és különösen a státuselérés, státus növelés folyamatában válik meghatározó jelentőségűvé (Lin, 2001).

vettük fel. A hálózati kérdések kialakítása az elméleti tudás elsajátításának már korábban leírt folyamata után, hasonló formában történt, mint a kérdőív korábban leírt kialakítása, vagyis a RAK csoporttalálkozásokon közös munka eredményeként alakítottuk ki azokat a témákat és a hozzájuk tartozó kérdéseket, amelyeket relevánsnak tartottunk a kutatásunkhoz. Ebből kifolyólag a kutatócsoporttal egy több lépcsős és több alkalmat magába foglaló, valamint több kiscsoportos módszert is használó technikák során jutottunk el a végleges kérdés struktúrához. A folyamat végére 7 kérdésblokkra és összesen 12 darab kérdésre szűkítettük le a kérdőívünket.

A hálózati adatok konkrét felvételét egy mátrix segítségével oldottuk meg. A mátrix első oszlopában - Fischer és McAllister névgenerátor módszerét alkalmazva - a válaszadót arra kértük, hogy a 12 hálózati kérdésre válaszolva, sorolja fel a kapcsolatait, majd minden általa megemlített személyt külön sorba rögzítettünk (Fischer - McAllister, 1978). Az egy kérdés kapcsán említhető személyek számát nem maximalizáltuk, de csak azokat az említett személyeket rögzítettük, akik már betöltötték a 18. életévüket. A mátrixban rögzítettük a válaszadó, valamint az említett személy közötti rokonsági, szomszédsági, ismerősi vagy baráti viszony meglétét⁶². Ezen túlmenően - a könnyebb beazonosítás szempontjából - az említett személy teljes nevét és helyi becenevét, ragadványnevét is felvettük⁶³.

A hálózati mátrix megfelelő keretet biztosított ahhoz, hogy a válaszadók maghálózatát, valamint szoros társadalmi tőkéjét felmérjük, azonban a gyenge kötések rögzítése ebből kifolyólag kissé háttérbe szorult. Hálózati adatfelvételünk során nem rögzítettük az ego által megnevezett alterek közötti (az ego által vélt vagy valós) kapcsolatokat. Ennek, a valójában az ego becslésén alapuló eljárásnak az elhagyása mellett azért döntöttünk, mert ezeknek a kapcsolatoknak a feltérképezése erősen függ az ego pillanatnyi hangulatától, memóriájától, információitól azaz olyan tényezőktől, melyek a hálózatok eredményeit erősen torzították volna. Mindebből azonban az következik, hogy vélhetően az általunk mért adatoknál sűrűbb szövetű hálózatok realizálódnak a faluban.

A hálózati adatbázis elkészítésekor, az egyik kázmárki kutató megszerezte a faluban az élelmiszersomagok osztásához használt Excel táblázatok fájljait,

⁶² A kapcsolatot 8 kategória szerint mértük, melyek közül a válaszadó többet is jelölhetett:

1) Házastárs/élettárs 2) Szülő 3) Gyerek 4) Testvér 5) Más családtag 6) Barát 7) Szomszéd 8) Ismerős.

⁶³ A névgenerátor adatfelvételi módszere mellett azért döntöttünk, mert az adatfelvétel időpontjában még nem rendelkezünk a falu lakosainak név és címlistájával; másfelől ha lett is volna ilyen listánk, akkor sem tudtuk volna jól kezelni az adatfelvételünk során, hisz egyfelől a lista nagyon nagy elemszámú lett volna, másfelől nehezen tudtuk volna kezelni azt a papír alapú adatfelvételünk során.

amelyben a falu összes akkori lakója benne volt, 32 db Excel fájlba szétbontva. A rögzítés így ezeknek a fájloknak az összekapcsolásával kezdődött, és ennek a folyamatnak a végére alakult ki a címjegyzékünk. Ezután minden egyes kapcsolati kérdést, továbbá kapcsolati viszonyt hozzá lehetett kapcsolni a címjegyzékünkhöz. Az adatok berögzítése rendkívül hosszú és aprólékos folyamat volt, ami hozzávetőlegesen 1-1,5 hónapig tartott. A kapcsolati viszonyok 8 kategóriáját a könnyebb elemezhetőség szempontjából 4 kategóriára, így 4 hálózatra bontottam. Egyfelől a különböző rokonsági viszonyok kerültek 1 hálózatba, másfelől külön hálózatba kerültek a szomszédsági, az ismerősi, és végül a baráti viszonyok. Az elemzés során a kapcsolat erőssége nem volt különválasztható a különböző hálózati kérdések mentén, így az elemzés során eltekintettem a kapcsolat erősségétől és csupán a kapcsolat meglétére, vagy nemlétére redukáltam a hálózati kapcsolatokat. A rögzítés végére 16 darab hálózattal tudunk dolgozni, melyek magukba foglalták a különálló 12 kérdés alapján kialakult hálózatokat, valamint a kapcsolatihálózatokat megjelenítő 4 hálózatot.

A hálózatokhoz továbbá elkészültek a hálózati csomópontokhoz köthető attribútumok fájljai is. A hálózati adatfelvételünk során a felvett 178 válaszadó összesen 681 csomópontot jelölt ki. Azokhoz a válaszadókhöz, akikkel felvettük a kérdőíveket, a kérdőív összes kérdésének válaszait hozzá tudtuk attribútumként kapcsolni. Azon alterek esetében, akikkel viszont nem vettük fel a kérdőívet, az alapváltozók esetében a RAK csoporttalálkozóink során az attribútumokat tartalmazó fájlt kiegészítettük. Ennek folyamányaként az alapváltozók mentén (nem, iskolai végzettség, életkor, munkaerő piaci helyzet, etnikumhoz való tartozás, lokális jövedelem-státusz szerinti besorolás, település, vallás) a hálózatok minden csomópontjáról rendelkezünk valid attribútumokkal.

5.3. Térinformatika

Dolgozatom során a térinformatikára támaszkodó elemzések nem alkotnak külön fejezetet, hanem az elemzési részekbe beépülve egészítik ki az adott részt. A térinformatikai rendszer (Geographic Information System (GIS)) elsősorban egy olyan módszertanegyüttest jelent, amely rendszerszinten kezeli és elemzi az adatokat és a földrajzi helyeket, utóbbiba beleértve a térbeli kapcsolatokat és a területi folyamatokat is (Parker - Asencio, 2008). Másodsorban magába foglalja a

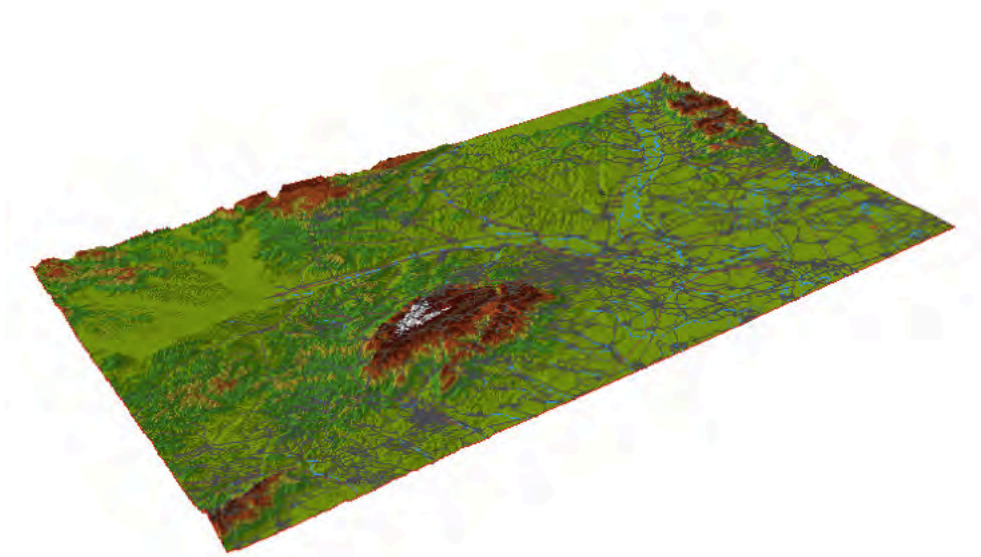
szocioökonómiai adatok és információk tárolást, kezelést és elemzését.

A tér egy társadalmilag konstruált entitás, amelybe a társadalmi cselekvések beágyazódnak és különböző módon átalakítják azt. Ebből kifolyólag a tér, mindig egyfajta változásban van. A térinformatika ezt a társadalmilag konstruált entitást képes megragadni, elemezni és modellezni. Egy térinformatikai térkép elkészítése magába foglal számos adatelemzési, modellezési és döntési folyamatot. Így magában foglalja a (1) változók földrajzi és térbeli lokalizációját, (2) a változók időbeli változásának elemzését, (3) a számszerűsíthető adatok elemzését, valamint a (4) kvantitatív információk elemzését (Harries, 1999). A térinformatikai elemzések egyik nagy előnye, hogy a folyamat során a vizuális gondolkodás és adatelemzés szerepe nagyban megnő, mely új rétegeit tárja fel az adatoknak (Harries, 1999).

Dolgozatom során több lépcsőben készítettem el a térinformatikai térképeket. Mivel a magyarországi kistelepülésekről, és így Kázmárkról is csak a legritkább esetben elérhetőek részletekbe menő térinformatikai térképek, így a GIS térkép elkészítését az alapoktól kellett felépítenem. A munka a falu térképének digitalizálásával kezdődött, ami három különböző digitalizálási folyamat együttes alkalmazását takarta az ArcGIS 10.1 programmal. Mivel a munka elején nem állt rendelkezésemre a falu belterületének méretarányos térképe, így a digitalizálást a Google térkép felhasználásával kezdtem. A falu GIS térképének elkészítése után a térképet hozzákapcsoltam Magyarország településtérképéhez, valamint, víz, vonat és úthálózatát tartalmazó térképekhez. E folyamatok végére elkészült a település 2 dimenziós térinformatikai alaptérképe (Melléklet 1. térkép).

A 3 dimenziós térképek, modellek elkészítéséhez az interneten ingyenesen letölthető – többnyire a GPS rendszerekhez is használt – 1:30 méretarányú digitális ortofotókat használtam fel. Ezek a méretarányos fotók, 5m x 5m rácsméretű, +/- 1m magassági pontosságú digitális domborzati modell előállítását tették lehetővé. Ezeket a .TIF kiterjesztésű raszter fájlokat első körben összeillesztettem és belőle egy akkora darabot transzformáltam - háromszögelés módszerével - 3D domborzati modullé, amekkorát a számítógépem teljesítménye még elbírt. Ebből kifolyólag a települést környező, hozzávetőlegesen 80 négyzetkilométernyi területet sikerült 3D vetületben is feldolgoznom. Ezután összekapcsoltam a 3D felületet Kázmárk elkészült 2D térképével, majd az épületek 3D transzformációját végeztem el. A 3D modell megjelenítéséhez az ArcScene 10.1-es programot használtam (4. térkép).

4. térkép 3D GIS modell

A 2D és 3D térképek adatbázisait, ezután összekapcsoltam a kérdőíves kutatásunk, valamint a hálózatkutatásunk adatait tartalmazó adatbázisokkal a háztartási indexek alapján, s ennek folyamányaként létrejöttek az elemzéshez felhasznált alaptérképek.

A térképek elemzésekor tematikus térképeket készítettem, az adott változók mentén. Ettől eltérő módszert csupán a hálózati adatok elemzésekor alkalmaztam, amikor a családok kapcsolati viszonyainak és hálózatának Kernel eloszlását vetítettem térképre. Ehhez első körben térképre vetítettem a háztartások kapcsolatait, jelölve a kapcsolatok irányát, majd az így kialakult vektorhálózatot transzformáltam kezdő és végpontokká, végül ezeknek a kezdő és végpontoknak a Kernel sűrűsége alapján létrejövő hőterképet vetítettem a település kétdimenziós térképére (a folyamatot a Melléklet 2. térképe mutatja be). Mindez lehetővé tette, hogy a hálózati adatokat össze tudjam kapcsolni térbeliséget megjelenítő adatokkal, melyekkel szintén ki tudtam egészíteni az adatok elemzését.

5.4. A dolgozatban használt további elemzési módszerek és változók

Dolgozatomban - a leíró statisztikákon túlmutatóan - elsődlegesen a változók közötti összefüggések feltárására törekedtem. Mindehhez egyfelől a keresztátlák elemzési módszerét használtam, másfelől az elemzések során több dimenziócsökkentő eljárást is alkalmaztam.

A formális és informális megtakarítások és hitelezések leíró statisztikáinak kialakítása, az SPSS program multiple response módszerével születtek meg. A

kérdőívben ugyanis a válaszkategóriák nem kizárólagosak voltak, azaz a válaszadó több megtakarítási és hitelezési instrumentum együttes használatát is megjelölhette. Ebből kifolyólag a formális és informális hitelezéseket mérő változókat először dummy változókká alakítottam, majd egy multiple response változó csoportot képeztem belőlük. A leíró statisztikák elemzéseit, ezen a változó csoporton végeztem el. Mindebből kifolyólag az adott válaszok megoszlásait adatvesztés nélkül lehetett megjeleníteni.

A megtakarítások és hitelek elemzése során - a változók halmazokba rendezéséhez – két dimenziócsökkentő eljárást használtam. Elsőként a faktoranalízis módszerét, melynek során a változók közötti korrelációs minták összegzése történt meg (Székely - Barna, 2005). Második dimenziócsökkentő eljárásaként a többdimenziós skálázást, vagy más néven MDS-t (Multidimensional Scaling) alkalmaztam, mely módszer az előző eljárásokhoz hasonlóan a mért változók között keres látens struktúrát, több dimenzióban. Igaz ugyan, hogy a módszer során a koordináta rendszer tengelyeinek pontos interpretációja nehézségekbe ütközhet, ugyanakkor a módszert kiválóan lehet alkalmazni arra, hogy a változókat egy kevés dimenziót magába foglaló térben tegyük láthatóvá. Az MDS elemzés során kitértem a modell illeszkedését jelölő statisztikák mértékére (Stress-érték, RSQ-érték), valamint a változókat tartalmazó koordinációrendszer interpretálására.

Dolgozatomban a változók közötti összefüggések feltárásához több esetben alkalmaztam a logisztikus valamint a lineáris regresszió analízist.

Lokális jövedelem és státuszváltozó kialakítása

Mind a pénzügyi naplók elemzésében, mind a formális és informális hitel és megtakarítási intézmények elemzésében fontos elemzési változóként szerepel a lokális szociális és jövedelmi státusz változó. Ennek a változónak a kialakítása teljes egészében a RAK folyamatához köthető. A változó kialakításában messzemenő szerepet játszottak a kázmárki kutatók tapasztalatai és ismeretei a faluról, és annak társadalmi rétegződéséről. A változó szükségessége a pénzügyi naplók mintájának kialakításakor merült fel először, magyarázó változóként. Ekkor kezdtünk el mélyebben foglalkozni a jövedelmi megoszlásokkal és a társadalmi rétegződéssel, a faluban. Azonban a folyamat során kialakított, 3 kategóriát magába tömörítő változó (gazdag-közép-szegény) nem pusztán jövedelmi besorolást jelent, hanem az adott

család lokális társadalmi pozícióját is magában hordozza⁶⁴. Ahogy Jenő fogalmazott a 15. találkozónkon, fontos rétegeképző változó a jövedelem, de ugyanilyen fontos a helyi státusz szerepe a lokális rétegek képzésében: *“...a középréteget is úgy számolom, hogy ki-e tud tartani a hónap végétől meg, hogy a faluban kicsoda, ez nagyon meghatározza a rétegeket”* (Jenő, 15. találkozó).

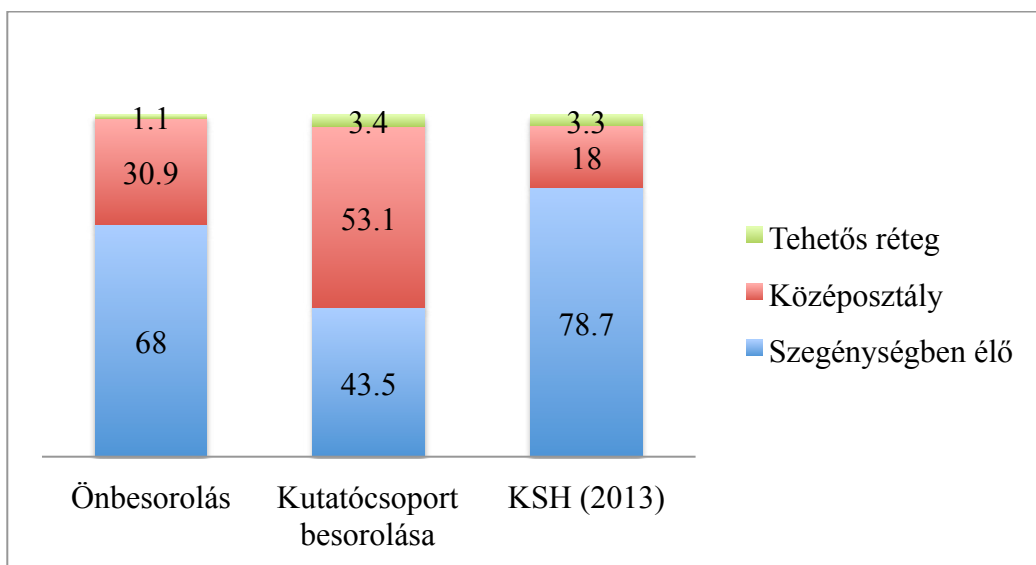
A 7. ábra a fenti kérdéskör összefoglalását adja. Az ábra "Önbesorolás" oszlopa a falu teljes körű lekérdezésén alapuló kérdőíves felmérésünk megoszlásait tartalmazza. Ahol, önbevallás útján minden válaszadó besorolta magát a három kategória valamelyikébe. A második oszlop a faluban élő háztartások megoszlását mutatja a kutatócsoport besorolása alapján. A kategóriahatárok úgy alakultak ki, hogy a pénzügyi naplók felvétele során felmértük a családok jövedelmét, melyek számszerűsíthetővé tették azokat a jövedelmi határokat, melyek mentén elkülöníthető a három csoport a teljes adatfelvételünkben is. Ezután a csoporttalálkozók során egyesével végignéztük a családokat és kisebb módosításokat tettünk a besorolásukban a társadalmi státuszuk alapján. Végül a harmadik oszlop úgy alakult ki, hogy az országos, 2013. évi KSH jövedelmi tizedeinek forintosított értékeit 3 kategóriába soroltam és ez alapján osztottam be a kérdőíveinkben mért jövedelmi határokat (KSH, 2015). A szegénységben élők csoportja lett a három legalacsonyabb tizedbe tartozók kategóriája, a középosztály lett a negyedik-től a hatodik tizedbe tartozók kategóriái, míg a tehetős rétegbe a hetedik-től a tizedik jövedelmi szinten élők kategóriái kerültek. Az első oszlopban (Önbesorolás) tehát nem jövedelemhatárhoz vannak kötve a kategóriahatárok, a második (Kutatócsoport besorolása) és harmadik oszlop (KSH) esetében azonban összecsúszva lebonthatók az egy főre eső jövedelemhatárok⁶⁵.

⁶⁴ Ha a kutatócsoport besorolása alapján létrejött lokális középréteget vesszük példának, a KSH jövedelmi besorolása alapján döntő többségüket az egy főre jutó jövedelem alapján, alacsony jövedelmű háztartások kategóriába kellene sorolni. Ezek a családok azonban azok Kázsmárkon, akik általában a település közmunkásai, és egy hátrányos helyzetű településen, ahol közmunkából sem jut mindenkinek, a jövedelmük és a státuszuk miatt őket a helyi középosztályhoz tartozóként kezeltük.

⁶⁵ A kutatócsoport besorolásakor az alacsony jövedelmű családok határértéke 30.275 forint, a középréteg felső határértéke pedig 52.000 forint volt. A KSH esetében a legalsó harmad határa 65.000 forintnál húzódik, a középréteg felső határa pedig 120.000 forintnál.

7. ábra

Kázmárk társadalmi rétegződése, különböző besorolások szerint (%) (N=142)

Jól látható, hogy a három megközelítés három eltérő megoszlást rajzol fel. A válaszadók önbesorolása szerint: egészen kicsiny tehetős réteg, nagyobb középréteg és kisebb szegénységben élő él a faluban, mintha az országos KSH jövedelmek szerint képeznénk a kategóriákat. Ezzel szemben, a kutatócsoport besorolása szerint: a tehetős réteg nagysága nagyjából megegyezik a KSH alapján mért értékkel, ám jóval nagyobb középosztállyal és jóval kisebb szegénységben élővel találkozunk. Úgy gondolom, hogy mindegyik társadalmi rétegződési kép a lokális társadalom bizonyos jellemzőjét emeli ki. Míg a KSH szerinti beosztás elsődlegesen a nagyszámú alacsony jövedelmű háztartásra helyezi a hangsúlyt, addig az önbesorolás esetében azt láthatjuk, hogy a falu tehetősebb lakosai, szegényebbként érzékelik magukat, az alacsony jövedelmű családok pedig inkább a középréteghez tartozónak érzékelik magukat, mind azt az országos adatok alapján várhatnánk. Mindezeket a kilengéseket egyenlíti ki többé-kevésbé a RAK csoport besorolása, ami ugyanakkor a középréteg súlyát túlozza el valószínűsíthetően.

A hipotéziseim magyarázó változójaként a RAK csoportműködés során kidolgozott társadalmi rétegződés változót használtam, mert ez nyújtotta a legtöbb információt az elemzéshez. Az elemzések során ugyanis ezzel a változóval pontosabban meg tudtuk ragadni a lokális rétegződést, mint az országos KSH változó alapján, valamint az önbesorolással ellentétben a falu tehetősebb jövedelmi rétegeinek megoszlása is jobban láthatóvá vált. Azonban nem lehet elégszer kihangsúlyozni, hogy a réteghatárok ebből kifolyólag csupán a lokális viszonyokat és jövedelmi

megoszlásokat fedik le a kutatócsoportunk véleménye alapján, s így csak a falura értelmezhetőek a belőlük levont megállapítások, más akár országos adatokkal nehezen összeegyeztethetőek.

További változók kialakítása és összefüggéseik

A falu rövid bemutatását taglaló alfejezetben már esett arról szó, hogy a tézisemben használt alapváltozók mentén az adatfelvételünk során milyen megoszlásokat mértünk, valamint a dolgozatom későbbi fejezetei során ezeknek a változóknak a részletes összefüggéseit is ismertetni fogom. Most csupán azokra a változókra térnék ki, melyek kialakítása fontos szerepet játszik a tézis magyarázataiban.

Az egyik ilyen változó az etnikai háttérrel mérő változó. Adatfelvételünk során abban állapodtunk meg, hogy az etnikai háttérrel önbevallás alapján fogjuk rögzíteni, ahol a válaszadó több etnikumhoz tartozóként is meghatározhatja magát. Ennek eredményeképpen a falu 57,3%-a roma etnikumhoz is tartozónak vallotta magát, míg 42,7%-a nem-roma etnikumhoz tartozónak⁶⁶. Az adatfelvétel után a RAK csoport minden egyes válaszoló esetében azonban újra átnézte a kérdőíveket, és átsorolt néhány válaszadót. Ennek függvényében a falu roma etnikumhoz is tartozó lakosainak százalékaránya alig érezhetően, de megnőtt, 61,2%-ra. Mindebből kifolyólag, támaszkodva a csoportmunkánkra, az elemzések során az önbesorolás alapú, ám a kutatócsoport által besorolt etnikai megoszlás változóját használom az etnikum elemzésekhez. Ez a dichotóm besorolás sajnálatos módon eliminálja azokat a finom identitásbeli eltolódásokat és eltéréseket, amelyeket például egy résztvevő megfigyelés során az identitásról társadalomtudósok eddig megfogalmaztak (Horváth, 2006; Szuhay, 1999a), a kutatási kérdés megválaszolásához azonban a változó elégségesnek bizonyult.

A születési települést mérő változó főként a hálózati adatok elemzésekhez játszott meghatározó szerepet. E változó alapján látható, hogy a falu meglehetősen nagy százaléka (33%), nem a faluban született lakos, vagyis magas a beköltözők százalékos aránya. Ugyanakkor ehhez az adathoz két fontos megjegyzést hozzá kell fűzni. Egyfelől a beköltözők elsőprő többsége több mint 20 éve már a faluban lakik,

⁶⁶ A kérdőívünkben mértük ugyan a roma etnikumtól eltérő más kisebbséghez tartozókat is, valamint a kettős identitást is, ám a válaszadók elenyésző százaléka vallotta magát, más kisebbséghez is tartozónak, vagy kettős identitással rendelkezőnek.

másfelől ha térképre vetítjük a születési települések megoszlását, akkor láthatóvá válik, hogy a beköltözők döntő többsége a falu környékén elhelyezkedő kistelepülésekről költözött be a faluba. Ezen felül csupán néhány család található még a faluban, akik a megyeközpontból jövedelmi viszonyaik rosszabbra fordulása miatt szorultak ki és költöztek be Kázmárcra. A megyehatáron, vagy egy 30 km-es körön túlról érkező beköltözők számaránya elenyésző a faluban.

Az elemzések megkezdése előtt fontos kitérni még arra, hogy a mért változók között nem egy esetben szoros korreláció figyelhető meg. Nem meglepő módon pozitív korreláció mutatható ki a lokális jövedelmi státuszváltozó, valamint az iskolai végzettség, és a munkaerő piaci helyzet között. Továbbá erős korreláció mutatható ki az etnikai változó, valamint a lokális jövedelmi helyzet, munkaerő piaci helyzet és az iskolai végzettség között is (Melléklet, 1. tábla)⁶⁷. Mindez azt jelenti, hogy a faluban élő roma családok sokkal rosszabb jövedelmi viszonyokkal, munkaerőpiaci helyzettel és iskolai végzettséggel jellemezhetőek, mint a nem-roma családok és mindezek a negatívumok erősen kihatnak arra, hogy a roma családok a falu alacsony jövedelmű társadalmi rétegében erősen felülreprezentáltak. Mindezt az sem tudja ellensúlyozni, hogy a nagyobb háztartásnagyság miatt esetlegesen több forrásból érkeznek a bevételei a roma családoknak, mint a nem-roma családoknak, hisz ezzel párhuzamosan erősen növekednek a családok kiadásai is és így végül a roma családok a háztartás fenntartásához szükséges jövedelem csupán töredékét tudják előteremteni.

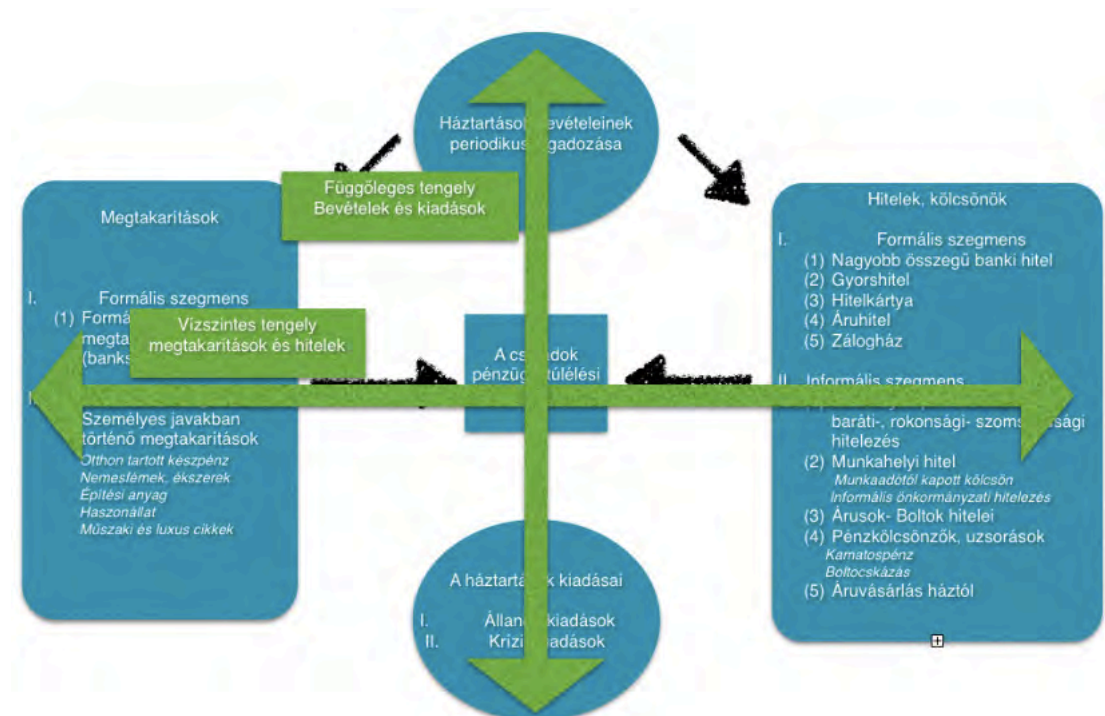
⁶⁷ Pozitív korreláció mutatható ki a háztartásnagyság, valamint a foglalkoztatottak számának növekedése között, valamint a lokális jövedelmi helyzet csökkenése között is.

6. A pénzügyi túlélési rendszere elemei: a családok kiadásai-bevételei, valamint a gazdálkodásukat meghatározó megtakarítási és hitelezési intézmények

6.1. Bevezetés

A fejezetben a kutatás során felmért lokális pénzügyi stratégia rendszerének leírását és elemzését végzem el a fentebb vázolt stratégia sematikus ábrájának (Lásd: 8. ábra) logikáját követve. A fejezet első alfejezetében az ábra függőleges tengelyét, azaz a családok bevételeinek, valamint a kiadásaiknak tipológiáját készítem el. A második alfejezet, a vízszintes tengely vizsgálatát végzi el, tehát azoknak a formális és informális megtakarítási és hitelezési intézményeknek az elemzését takarja, amelyek hipotézisem szerint részben meghatározzák, részben befedik a családok pénzgazdálkodásának rendszerében tátongó kiadási lyukakat (1. ábra).

8. ábra
A pénzügyi túlélési stratégia rendszerszintű modellje és vízszintes, valamint függőleges tengelyei

6.2. Kutatási kérdések, adatok és módszerek

A faluban élő családok bevételi és kiadási szegmenseinek feltárása a 2. hipotézisem verifikálásához kapcsolható. Ennek folyamán a fejezetben az alábbi kutatási kérdések megválaszolására vállalkozom:

- Milyen és mekkora mértékű bevételi és kiadási szegmensek különíthetők el a faluban?
- Hogyan oszlanak meg a kiadási és bevételi szegmensek a lokális társadalmi rétegződés és státuszváltozók mentén?
- Mely kiadási szegmensek számítanak a legnagyobb kiadásoknak lokális rétegződés szerint?
- Milyen bevételi és kiadási hullámokat ír le a családok gazdálkodása, a jövedelmek ingadozása, valamint a krízis kiadások sokkja?

A fejezet formális és informális megtakarítási és hitelezési intézményekhez köthető kutatási kérdései szintén a 2. hipotézisem verifikálásához kapcsolódnak és az alábbi kérdések köré szerveződnek:

- Milyen formális és informális megtakarítási és hitelezési intézmények találhatóak a faluban?
- Mi a funkciójuk ezeknek az intézményeknek?
- Milyen szempontok szerint kategorizálhatóak ezek az intézmények?

Adatok és módszerek

A bevételek és kiadások leírása, valamint a formális és informális megtakarítások és hitelezések elemzése három adatfelvételre támaszkodik. Kutatási kérdéseim megválaszolásához, egyfelől felhasználtam, a RAK csoport során felmerült véleményeket, tapasztalatokat, elemzéseket, másfelől beépítettem a pénzügyi naplók által felvett adatainkat, harmadrészt az elemzés körébe bevontam a kérdőíves kutatásunk releváns adatsorait is. Az adatok felvétele és elemzése a módszertani fejezetben már említett módszerek és technikák alkalmazásával zajlottak. Amennyiben a fejezet során ezektől eltérek, minden esetben jelzem, illetve mélyebben kifejtem az adott elemzési technikát a szövegcorpusban.

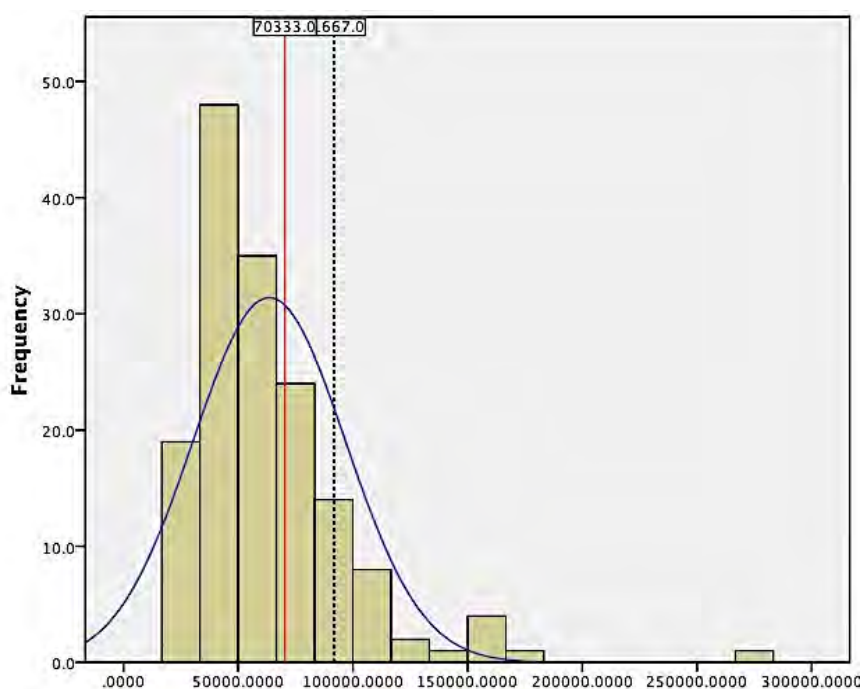
6.3. A családok bevételei és kiadásai

„A bevételi oldal sok apró dologból tevődik össze, a kiadási oldal meg kétszer akkora kiadásokból, akkor ezt valahogy ki kell foltozni.”
(Csaba 5. csoporttalálkozó)

6.3.1. Bevételek

A faluban élő családok nehéz anyagi helyzetét mutatja az 9. ábra amely szerint – adatainkban mért formális bevételek alapján - a megkérdezett háztartások 72,6%-a él a 2014-es magyarországi relatív szegénységi küszöbérték alatt⁶⁸ (piros vonal: 70,333 Ft). Az adatok azt is mutatják, hogy a családok 82,8%-a a 2014-es 1 főre eső átlagos magyarországi havi nettó jövedelem értékűszöbe alatt él (szaggatott vonal: 91,667 Ft)⁶⁹ (KSH, 2015).

9. ábra
A faluban élő családok havi jövedelem megoszlásai (N=142)

Mindez azt is jelenti, hogy csupán a falu körülbelül 10%-a tartozik az átlagos, vagy az átlag fölötti jövedelemmel rendelkező kategóriákba. Az egy főre eső

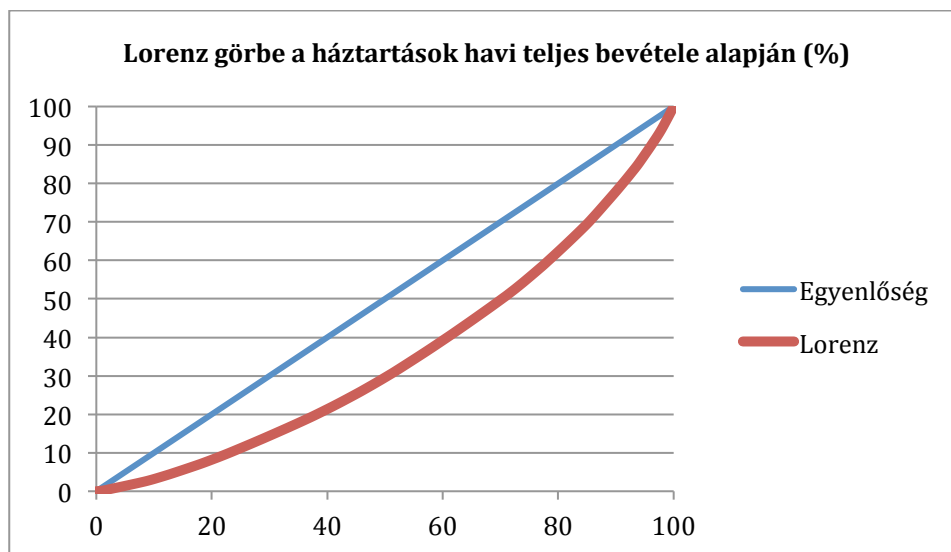
⁶⁸ A relatív szegénységi küszöbérték, fogyasztási egységekre van kiszámolva, így az egy főre eső jövedelemmel való összehasonlítását csupán jelzésként használom ahhoz, hogy a családok bevételi volumenét el tudjuk helyezni az országos kontextusban is. A fogyasztási egység az OECD1-skála alapján lett kiszámolva.

⁶⁹ Mind a relatív küszöbérték, mind az egy főre eső havi átlagos nettó jövedelem értéke, az éves értékekből lettek kiszámítva.

jövedelmek átlagértéke a faluban 63,500 Ft (std. 33,200 Ft), medián értékük 55,100 Ft, móduszuk pedig 51,000 Ft. Mindhárom mérőszám körülbelül 20 ezer forinttal a szegénységi küszöbérték alatt található és további körülbelül 40 ezer forinttal helyezkedik el, az egy főre jutó magyarországi átlagjövedelem alatt. Ezek a megoszlások azt jelzik, hogy a faluban élők, a jövedelmi megoszlásaik alapján, a leginkább rászorultak közé sorolhatóak Magyarországon. Igaz, hogy él a faluban egy „lehelet vékony” középréteg, valamint egy szintén alig érzékelhető magas jövedelemmel rendelkező háztartásokból álló réteg, a családok elsöprő többsége azonban a szegény, valamint a mélyszegény jövedelmi kategóriákba sorolható.

A háztartások jövedelmi egyenlőtlensége a háztartások havi összjövedelme alapján kialakított Lorenz-görbével, valamint az ehhez kapcsolható GINI mutatóval mérhető (10. ábra). A Lorenz-görbe alapján látható, hogy a családok legszegényebb 10%-a rendelkezik a falura eső havi összjövedelem 3,4%-ával továbbá a falu legszegényebb 25%-a is csupán a teljes összjövedelem 11,4%-át bírja. Ezek az eloszlások jeleznek egyfajta egyenlőtlenséget, melynek mértékét a GINI mutató adja meg. A GINI értéke azonban (29,7) ez országos mutatóval (28,2) körülbelül megegyező, viszonylag alacsony jövedelmi különbségeket takar (World Bank, 2015, Eurostat, 2015). Ugyanakkor hozzá kell tenni ehhez az értékhez azt is, hogy a kis jövedelmi különbségek, meglehetősen alacsony jövedelmekkel párosulnak.

10. ábra
A családok jövedelme alapján kialakult Lorenz-görbe (N=142)

Etnikai bontás alapján másfajta egyenlőtlenségi értékeket kapunk. A roma háztartások GINI indexe 0,3 értéket vesz fel, míg a nem-romák Gini indexe 0,47-es

értéket. Ez azt mutatja, hogy a roma háztartások között a faluban sokkal egyenletesebben oszlik meg az (alacsony) jövedelem, mint a nem roma háztartások között. Azaz a roma háztartások között főként jövedelmi szegénységben élő családokat találunk, míg a nem-romák között találunk néhány olyan családot, akik a többi családhoz képest a helyi átlagos jövedelmek sokszorosát viszik haza.

Ha az egy főre jutó jövedelmeket etnikai megoszlásban nézzük meg, akkor látható, hogy a roma háztartások sokkal alacsonyabb jövedelemből kénytelenek megélni, mint a nem-roma háztartások. A nem-roma háztartások átlagos 1 főre jutó jövedelme lokális szinten 82,000 Ft (std. 42,000 Ft), míg a roma háztartásokban az egy főre jutó átlagos havi jövedelem csupán feleekkora értékű, mindössze 50,000 Ft (std. 16,000 Ft). Mindez azt jelenti, hogy jövedelmi szegénységben sokkalta több roma, mint nem-roma háztartás él a faluban.

A következőkben áttekintem azokat a bevételi szegmenseket, melyeket a csoporttalálkozóink alkalmával összegyűjtöttünk, valamint a kérdőíves adatfelvételünk és a pénzügyi naplók kitöltése során mértünk. A bevételek osztályozását a klasszikus bevételi csoportosítás alapján, a következő nagyobb csoportokba osztom (Deaton, 1997): munkavégzéshez kapcsolható jövedelmek, tulajdonból származó jövedelmek, szociális juttatásokból származó jövedelmek és rendkívüli jövedelmek.

6.3.1.1. Munkavégzéshez kapcsolható jövedelmek

A munkavégzéshez kapcsolható jövedelmek fedik le a háztartások bevételforrásainak döntő hányadát. Azonban ez a leginkább szerteágazó kategória is, amiben egyaránt megtalálhatóak: az állandó munkavégzésből, a részmunkaidős megbízásokból, a vállalkozásokból, a közmunkából, az alkalmi munkavégzésből, valamint a kiskerti termelésből származó jövedelmek.

Állandó munkavégzésből származó bevételek

Helyben, a faluban állandó és folyamatos bevételt biztosító munkalehetőség rendkívül kevés adódik. Mindez köthető ahhoz, hogy a faluban kevés szolgáltatóipari egység (2 db), vagy vállalkozás (3 db) működik. Állandó munkalehetőségként a két helyi vegyesboltban, mint eladó lehet elhelyezkedni, ez összesen 3 munkahelyet jelent. Ezen felül a faluban élő két nagygazdaságot működtető vállalkozó birtokán nyílik még lehetőség állandó munkavégzésre, de ez is csak néhány főnek, mint

állatgondozó, vagy mint biztonsági őr. A faluhatárban működő nagygazdaságok ugyanakkor erősen összefonódnak az alkalmi munkákkal, hisz szezonálisan, főként termény betakarításkor ezeken a birtokokon több alkalommal is alkalmi munkalehetőség nyílik a falubeliek számára. Ezek a munkalehetőségek azonban, csakúgy, mint az állandó munkalehetőségek erősen kapcsolatfüggőek, azaz általában “meghívásos alapon” történik a munkaerő felvétele.

A fenti két kategórián túlmutatóan a helyi Fogarasi János Általános Iskolában van még lehetőség állandó munkavégzésre, azonban a megfelelő végzettség hiányában a tanári gárda elsősorban nem a falubeli lakosokból áll össze, hanem a környékbeli településen élők közül. A faluban élők elsősorban a képzettséget nem igénylő kevés számú munkakört tudják betölteni (portás, takarító, mentor stb.). Jelenleg a helyi általános iskola 37 fő dolgozói létszámmal működik (Juhászné, 2013)⁷⁰.

Állandó munkahely lehet a faluban az önkormányzatnál is, amelynél helyi önkormányzati testületi tagként lehet elhelyezkedni, másfelől az önkormányzat adminisztrációs szükségleteit lehet ellátni.

Az állandó munkalehetőségeket összeszámolva tehát a faluban megközelítőleg 30-40 db állandó munkavégzést biztosító munkahely található, ami messze elmarad, a helyi munkaerő kínálatától. A munkahelyek bővülésére nem igen lehet számítani a közeljövőben sem, a település hátrányos helyzete miatt, hisz: *“Itt nincsen olyan vállalkozó, aki idejönne és jó pénzt tudna keresni, nincs olyan iparűzés, sem lehetőség amivel lehetne”* foglalta össze Csaba a komor jövőt a 3. csoporttalálkozón.

A falun kívül a környékbeli nagyobb településeken nyílik állandó munkalehetőség a kázmárkiaknak. A környékbéli állandó munkalehetőségek azonban elsősorban a szakmunkával rendelkező lakosok számára nyitottak, így a falu nagyobb része kizáródik ezekből. Az állások többnyire a munkaerőpiacon aktuális minimálbért tudják biztosítani a munkavállalóknak⁷¹. Adataink szerint, állandó munkából származó jövedelemből származó bevétellel Kázmárkon, a háztartások 31,69%-a rendelkezik.

⁷⁰ 21 fő aktív pedagógussal rendelkezik az iskola, ebből 14 tanító, 7 szaktanár. Rajtuk kívül 2 fő gyógypedagógiai asszisztent, 1 fő pedagógiai asszisztent, 3 pedellust, 2 fő ügyviteli dolgozót (iskolai titkár, gazdasági előadó), 3 fő fűtő-karbantartót és 5 fő takarítót, összesen 16 főt tud még foglalkoztatni az intézmény.

⁷¹ Ilyen munkalehetőségnek számít például a Miskolci Bosch-ba való ingázás, ahol 2 fő tudott elhelyezkedni a faluból, valamint a szikszói Hell gyár, ahol ugyancsak 2 fő a talált állást. Az aktív dolgozók közül néhányan még a szikszói SZATEV (állati fehérje feldolgozó), az encsi bútorgyár, a mezőgazdasági munkálatokkal foglalkozó léhi CHAROLAIS Zrt. és a HAGISZ Zrt., valamint a halmaji termelőszövetkezetek alkalmazottai.

A részmunkaidős megbízásokból származó jövedelmek: a kázmárki civil szektor

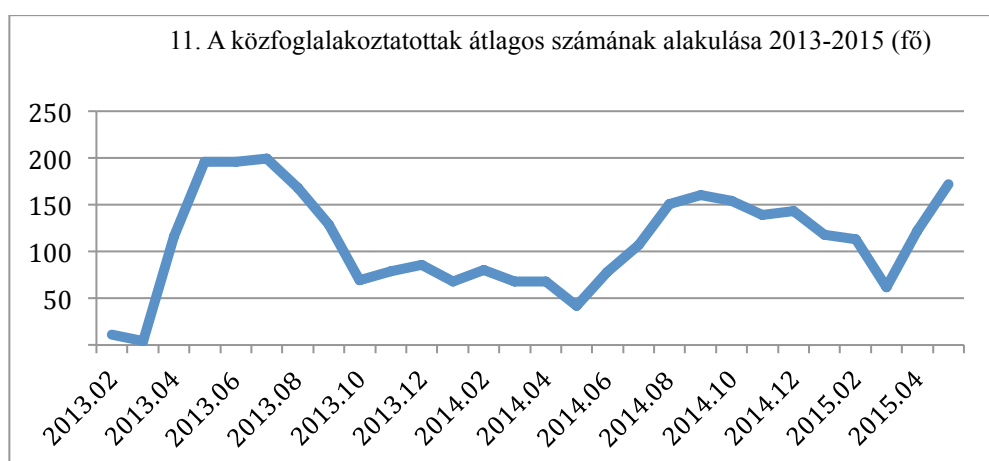
A faluban, a munkavégzésből származó jövedelmek második alkategóriájaként kirajzolódik egy rendkívül szűk réteg, mindössze 4,93% akiknek bevételi forrást a részmunkaidős megbízások jelentik. Ez a 4,93% főként azokat a családokat takarja, akik különböző projekt alapú megbízásokból, projekt alapú fejlesztésekből kapnak valamiféle jövedelmet, vagy mint képző, vagy mint projektasszisztens, vagy mint mentor. A falu bemutatása során látható volt, hogy a településen a '90-es évektől folyamatosan jelen vannak a külső forrásokat bevonó pályázat alapú fejlesztési programok, amik általában helyi lakosokat alkalmaznak és így helyben részmunkaidős jövedelmet is tudnak biztosítani. Mindezek a részmunkaidős megbízások általában kiegészítő és alkalmi jövedelemforrásként, egy 6-12 hónapot átfogó időintervallumban jelennek meg a háztartások bevételeiben.

Vállalkozásokból származó bevételek

Mint ahogy a munkalehetőségeket bemutató részben láthattuk csak elvétve találkozunk vállalkozással a faluban. Így az vállalkozásokból befolyó jövedelmek is, csekély mértékben, mindösszesen a háztartások 3,52%-ban vannak jelen.

Közmunkából származó bevételek

A falu lakóinak túlnyomó többsége számára is elérhető munkavégzésből származó jövedelemként az önkormányzat által működtetett közmunkaprogram realizálódik. Közmunkából származó jövedelemmel a családok 47,18%-a rendelkezik, így ez a munkajövedelmi kategória jelenti a legnépesebb jövedelmi szeletét a munka jövedelmeknek.

A RAK csoport 14 hónapos működése során átlagosan 107 főt (std. 55 fő) foglalkoztatott a faluban működő közmunkaprogram. Azonban ha a 6. diagramot nézzük (TEIR, 2015) - amely a közmunkaprogramban az elmúlt 2 évben foglalkoztatottak számának alakulását mutatja havonkénti bontásban - akkor látható, hogy helyi szinten igencsak hullámzó tendenciát mutat a közfoglalkoztatásba bevontak száma⁷².

Ez természetesen rendkívül bizonytalanra és kiszámíthatatlanná teszi a munkavállalók helyzetét, amit csak erősít az, hogy a közmunkaprogramba való bekerülés erősen kötődik a polgármesterrel fenntartott jó viszonyhoz. Mivel a faluban jóval több munkanélküli él, mint amennyi helyet az önkormányzat meg tud pályázni, így többször a polgármester személyes döntése, valamint a polgármesterrel folytatott személyes alku alapján kerülnek be, illetve ki a családok a közmunkaprogramból. Az alku mellett azonban megjelenik a közmunkaprogram működtetése során a rászorultsági tényező mérlegelése is⁷³. A közmunkára való kiválasztást tehát számtalan egyéni alku és szubjektív tényező színezi, mely sok ponton problémát okoz és konfliktust szít a falubeli családok között.

“100 embert 1 évig egy ilyen kis település nem tud elbírní, foglalkoztatni... jó, ha 40 ember dolgozik, a többi csak a pénzt veszi fel, mert van nekünk egy olyan polgármesterünk, aki megosztja az embereket, az egyiket így ismeri el a másikat úgy...” (Jenő, 9. találkozó)⁷⁴

A közmunkaprogram Janus-arca leginkább abban a kettősségben jelenik meg, hogy egyfelől nyilvánvalóan többletbevételre tesznek szert vele a családok, ahhoz képest mintha szociális transzfereket kapnának, ugyanakkor ez a jövedelemforrás messze alulmarad a piacon ugyanezért a munkáért kapható fizetségtől.

“Mi örülünk, ha dolgozhatunk, de nem minden esetben üdvöztető... hát, hogy

⁷² Ez az erős hullámzás függ azoktól az államigazgatási szinten eldőlő keretszámoktól, amelyek előirányozzák, hogy az adott időszakban a helyi önkormányzat hány fő foglalkoztatását tudja megpályázni. Mivel ez a keretszám félévente erősen ingadozik, így látható a bevontak számában is egy félévenkénti erős hullámzás, melynek keretében, hol majdnem a negyedére csökken a bevonható lakosok száma, hol a kétszeresére emelkedik.

⁷³ Az önkormányzat egyfajta rotációs elven működteti a rendszert, azaz a polgármester figyelembe veszi a családok kiválasztásakor a háztartás anyagi helyzetét valamint azt, hogy hány hónapja élnek szociális transzferekből és folyamatosan “forgatja” a családokat a közmunkaprogram és a szociális-transzferjévedelem kategóriái között.

⁷⁴ A közmunkaprogram keretei között általában 4-6 hónapra veszik fel dolgozni az embereket, akik a faluban éppen zajló építkezéseken segítenek (pl. temető kialakítása, árokásás), valamint köztisztasági feladatokat látnak el 6-8 órában. Sokszor nem akad elegendő munkafeladat, amit helyben el tudnának látni a közmunkások, így számos olyan pozíció kialakul, amely teljesen eltérő munkaintenzitást követel meg a munkavállalóktól, s ez gyakran okoz problémát a lakosok között.

ne lenne jó, ha én 22.500 forint helyett kapok családtámogatást, ha dolgozok, mint közmunkás, és fizetést és 72 ezer forintot nettóban haza tudok vinni. De ha megkérdeznénk egy gyári munkást, aki ugyanúgy sepreget, ugyanaz az ember, de azt mondja a gyári melós, hogy igen nekem kollektív szerződés van, nekem a minimálbérem 150 ezer, kapok mellé több szabadságot és még kapok hozzá cafetériát. Na most van itt két segédmunkás, ugyanúgy seprűvel sepreget. Na most itt legyen valaki nagyon okos!” (Tibi, 9. találkozó)

A többlet bevétel mellett azonban a közmunkaprogram egy rendkívül rövidtávú és erősen kapcsolatfüggő, bizonytalan munkavégzési formát hoz létre, ami helyi szinten abszolút nem kínálja fel a program eredeti célkitűzését, azaz a piaci munkavégzés felé való kitörést és elhelyezkedést, hanem csupán a szociális transferek világába vezet vissza az út belőle. *“Nem tudol tervezni, mert vagy most 56 ezren, de jövőhónapban leeshet 22 ezerre. Na most ezzel, hogyan tervezel?”* (Csaba, 17. találkozó).

A közmunkaprogram további erős hátrányaként jelenik meg, hogy kizárja az alkalmi munkavállalás lehetőségét a programban foglalkoztatottak számára. A probléma ezzel az - amint azt a következő részben látni fogjuk -, hogy az alkalmi munkavégzés rendkívül fontos bevételi szegmensét képezi az alacsony jövedelmű családoknak. Végül - a munkavégzés rövid ideje miatt - a formális hitel-piacon a közmunkás munkavégzési igazolást nem fogadják el, mint fedezet, így hiába kerül be valaki közmunkára az esetleges formális hitelfelvételhez ez még kevésnek bizonyul.

Alkalmi munkákból származó jövedelmek

A faluban élő alacsony jövedelmű családok fontos bevételi szegmensét alkotják az alkalmi munkákból származó jövedelmek. Az általunk mért adatfelvétel során a családok közel egyharmadában, 32,39%-ban jelen van az alkalmi munka, mint jövedelemforrás.

Az alkalmi munkák a faluban négy nagyobb szegmensre oszthatóak: a) egyfelől a faluban vagy a környéken működő vállalkozásoknál megjelenő pár napos / hetes / hónapos idénymunka, b) másfelől a falu környékén szabadon termő gyógynövények, termények begyűjtése, c) a portákon végzendő kisegítő munkák, végül a főként a szakmunkás végzettséggel rendelkezők számára nyitott a környező - körülbelül 50 km-es körben elhelyezkedő településeken - d) pár napos építőipari

alkalmi szakmunkák elvállalása⁷⁵.

A (a) vállalkozásoknál végezhető alkalmi munkák legnagyobb hányadát a szezonális munkavégzések alkotják. A falut több gyümölcsös, valamint termőföld határolja, ahol szezonálisan, rövid ideig munkavégzésre nyílik lehetőség. Ezek az alkalmi munkalehetőségek azonban kevés embert tudnak foglalkoztatni (20-30 fő) és erősen kapcsolatfüggőek is. Általában a megszokott családok tagjait hívják újra meg újra a munkára, és csak a nagyobb számú munkavállalót (100-150 főt) igénylő nagybetakarítások idején nyitott a munkalehetőség majdnem mindenki számára. Mindez erős versenyt alakít ki a családok között, nem egyszer konfliktusokat is generálva.

“Akik a közmunkán nincsenek azok általában el szoktak járni, ilyen 40-50 fő. De az nem mindig ugyanaz, ez változó, hogy kik ... de általában van egy csapat, akihez mindig ragaszkodik az adott tulajdonos. Most is volt, hogy már úgy köszöntek, el, hogy ha majd jön a málna és a metszés, akkor már ők jönnek. Így megvan a kapcsolat.” (Csaba, 5. találkozó)

A munkavégzés általában napi 8-10-12 órában zajlik, amiért teljesítménybérben fizetnek általában 2.500-5.000 forintos napi átlag munkabért, az adott munkavégzés függvényében. A munkavégzést ugyan a munkaadók többnyire alkalmi munkaként bejelentik, ám az ehhez tartozó költségeket levonják a megszerzett munkabérből.

“S levon 500 forintot, mert akkor téged bejelent, na, most az asszony mondta neki, hogy akkor adja oda neki, a bejelentéses papírt, na, rögtön megmukkant, hisz ott volt meglőve, hogy a büdös lószart adta ő azt be, ő azt a saját zsebébe tette. Nagyon erősen kihasználják azokat a melósokat ... Na de ha okos a család, akkor azt csinálja, hogy egyedül bejelentkezik, de viszi a 2 nagygyereket, és ő mindjárt keresett 6.000 forintot, mások meg csak 2.000-et, és így 1 konyhára jött.” (Tibi, 5. találkozó)

Általánosan igaz, hogy alacsony, ám tevékenységek szerint eltérő bevételt lehet realizálni ezekkel a teljesítménybérezett alkalmi munkákkal⁷⁶. A munkavégzés hosszú és kemény fizikai munkát takar, amelynek során, nemhogy csak kevés

⁷⁵ A faluban nem jellemző a hosszú távú ingázó munkavégzés, azaz az, amikor kisebb csapatokba, bandákba, brigádokba szerveződve utaznak el munkát vállalni a lakosok a nagyvárosokba. Ezekről a munkafolyamatokról inkább negatív történetek keringenek. *“Nincs ilyesmi. Egyszer megjártuk már. Hová mentünk? ... Pest mellett voltunk, és se kaja se enni se szállás se semmi nem volt. 18-an mentünk oda, másnap jöttünk is vissza”* (Pülü, 5. találkozó)

⁷⁶ Csak pár példát említve 2015-ben 80Ft/vödröt fizetnek a málnásban, 70Ft/vödröt a szilvásban, 80Ft/kg a fizetség a szedresben és a cseresznyésben végzett betakarítási munkáért. Jobban fizető alkalmi munkának számít az almásban a 100Ft/zsák, valamint a barackosban végzett munka 150Ft/láda. Az alkalmi munkák között a legjobban fizető munkalehetőségnek a barackos számít, így ez alakítja ki a legnagyobb versenyt a családok között. *“Attól függ, hogy hogyan bírod. Átlagban lehet kapni 3.000-et, de volt olyan hogy hazahoztak 6.000-et. De dolgozol érte 6-tól 3-ig és rabszolgamunka, mert nem nagyon lehet leülni. Egyszer eszel, 9 órákor, és utána dolgozol ...”* (Maja, 5. Találkozó)

munkabérhez tudnak hozzájutni a munkavállalók, hanem folyamatosan versenyben is vannak egymással, hisz eltérő terményhozamot hoznak az eltérő ültetvények, így a szerencse és a verseny kíméletlen helyzeteket generálhat. Nem beszélve arról, hogy a hatalmas munkaerő-kínálat miatt a munkavállalókat szinte semmi sem biztosítja.

“Bementünk a szilvásba. Adtak 3 fát. Mi tudtuk, hogy lejön róla durván 18 kiló, de egy ugyanolyan fáról valakinek lejött 8.” (Judit, 5. találkozó)

“Visszük a kaját. ... Nyáron sem adnak italt. Ha az van, hogy szólsz, akkor hívnak mást, ezekre a helyekre mindig van utánpótlás, tudják azt, hogy ha csóró vagy akkor baszódj meg! Vagy azt mondják, hogy ez a falu nem kell, és akkor más falu lesz ... sok van itt, vagy 8-10 falu, körbe. Volt olyan, hogy volt Csobád, azt ott azt mondták, hogy nem jönnek, így elindult a vállalkozó így erre, más falut keresni... Volt olyan hogy Kazincbarcikáról, Ózdról hoztak embereket... Van még egy szállásoló rendszer, ahol el is tudja szállásolni az embereket azt hétvégén, hazaviszik őket.” (Jenő, 5. találkozó)

Ugyanígy a munkabér kifizetésekor is több visszaélés történhet a munkavállalók kárára, akár a mérésénél, akár a válogatásnál. Csaba így mesélt erről az 5. találkozókon:

“De ott is méltányosság alapon megy a dolog, hát van az ügy, hogy kevesebbet szedel és többet kapsz, mint a másik. Nem akkor mérik le amikor szeded, hanem amikor hazamész oszt lemérik és másnap mikor jössz dolgozni akkor kifizetik neked azt amit tegnap szedtél. Nem előtted méri, meg leszed belőle. És ugye nagy húzás, hogy minden nap bejelenti az embereket, ami 500 forint a béredből. Azt minden nap leveszi. De van, amikor minden másnap jelenti csak az embereket: az a kérdés, hogy állam bácsitól milyen kedvezményt kaphat.” (Csaba, 5. találkozó)

A RAK csoporttalálkozók során elkészítettük az alkalmi munkák évi megoszlását, melyet a következő, 3. táblázat foglal magában.

3. táblázat Az alkalmi munkák évi megoszlása

	Jan	Feb	Márc	Ápr	Máj	Jún	Júl	Aug	Szept	Okt	Nov	Dec
Metszés	X	X	X	X								
Földmunka			X		X	X	X	X				
Szőlő				X								
Málna				X	X	X						
Szeder					X	X						
Cseresznye					X	X	X					
Barack							X	X				
Paprika							X	X				
Paradicsom							X	X				
Szilva								X				
Alma									X	X		
Dió									X	X		
Kukorica										X		
Birsalma											X	

Az idénymunkák főként májusi valamint az augusztusi hónapok között sűrűsödnek, ezek számítanak azoknak a hónapoknak melyek során a családok a többi hónaphoz mérten nagyobb bevételeket tudnak felhalmozni, és a bevételükből megtakarításokat is tudnak képezni. Ennek ellentéte a novembertől-januárig tartó téli időszak, ami alatt szinte semmilyen alkalmi munkát nem tudnak vállalni a családok.

Az alkalmi munkalehetőségek másik szegmensét alkotják a (b) gyűjtögetésen alapuló munkák. A falubeli családok közül általában a szegényebb háztartások tagjai végzik ezeket a munkaformákat. Ők a falu körül nem egyszer 10-15 km-es körben gyűjtik a terményeket, melyeket a délután folyamán felvásárolnak a környékbeli vállalkozók. Természetesen a termény szerint, itt is eltérő mennyiségű bevételre lehet szert tenni, csakúgy, mint a vállalkozóknál történő munkavégzés esetében, ám általában 1.500-2.500 forintnyi bevétel realizálható naponta ezekből az úgyszintén 6-8 órát megkívánó munkafolyamatokból. A rendkívül kis összeg miatt a családok általában *“a napi kaját fedezik belőle, főleg ha van 10-12 gyerek. Ez olyan helyzet, hogy el kell menni, mert valamit muszáj. Mindegy bármi, csak hozzak valamit a konyhára”* (Ernö, 5. találkozó). Nem csupán azért rendkívül kockázatos ez a munkavégzés, mert vagy szerencséje van az embernek vagy nincs, hogy talál-e begyűjthető terményt, ám nem egy esetben ezen felül azt is kockáztatják a családok, hogy megbírságozzák őket, ha magánterületen belül gyűjtenek be terményeket. *“A gombáért is megbírságoznak, ha úgy van, mert akkor magánterületre lépsz rá és az is bírság ... Ugyanez van a csipkével is. Feljelenthet, hogy a tulajdonát elloptad.”* (Ernö, 5. találkozó)

A gyűjtögetésen alapuló munkák az általunk összeállított éves táblázat alapján csakúgy, mint a vállalkozónál végezhető alkalmi munkalehetőségek májusban kezdődnek és a nyári hónapok során csúcsosodnak (4. Táblázat). Azonban a gomba esetében belenyúlhat a munkavégzés az őszi hónapokba is.

4. Táblázat A gyűjtögetésen alapuló munkák évi megoszlása

	Jan	Feb	Márc	Ápr	Máj	Jún	Júl	Aug	Szept	Okt	Nov	Dec
Csipkebogyó							X	X	X			
Bodza					X	X	X	X				
Gyógynövény					X	X	X	X				
Csiga					X	X	X	X	X			
Gomba					X	X	X	X	X	X	X	

Alkalmi munkavégzés körébe sorolható ezen felül az a szakirodalomban általában (c) kliens-patrónus munkavégzésnek nevezett alkalmi munkaforma, amikor főként az idősebb nem-roma egyedülálló lakosoknál a roma lakosok kiegészítő munkákat végeznek (Szuhay, 1999b). Ezek a munkák nagyon erős személyes kapcsolatokon alapulnak, s általában hosszú évekre visszavezethető szoros kapcsolat alakult már ki a munkaadó és a munkavállaló között. A bevételek ezekben az esetekben sokszor nem pénzben, hanem terményben vagy egyéb javakban realizálódnak.

Általában a júliustól-novemberi időszakot fogják át (d) az alkalmi szakmunkában végezhető munkalehetőségek. Ezek az építőipari megrendelések, elsősorban a faluból egy-egy szakmunkával rendelkező lakos számára nyitottak csupán, akik legtöbbször egyedül, vagy egy-két fő segédmunkaerővel együtt végzik el a munkákat. Ezekből a 3-4 napos/hetes munkákból általában 10-20 ezer forintnyi napi munkabért tudnak keresni a munkavállalók (többnyire adómentesen).

Összefoglalva látható, hogy az alkalmi munkákból származó bevételek nagy kockázattal járó, rendkívül alacsony jövedelmet biztosító, és kiszolgáltatott munkavégzést jelentenek a családok számára. Ezek közül csak az alkalmi szakmunka az egyedüli kivétel. Ezen felül az alkalmi munka lehetőségek szezonálisan ingadoznak és mindig bizonytalan a kimenetele annak, hogy éppen sikerül-e alkalmi munkát találni a családnak.

Kiskerti termelésből származó jövedelmek

A fő bevételi forrást ebben a kategóriában a faluban élők számára a konyhakerti művelésből és állattartásból származó bevételek jelentik. A felmért 142 háztartás közül 106 háztartás (74%) rendszeresen műveli a konyhakertjét vagy tart állatokat, továbbá magas azoknak a háztartásoknak is az aránya, akik mindkét termelési formával foglalkoznak.

A kiskerti művelés esetében, a művelést végző családok minden esetben termelnek zöldséget, azonban gyümölcsöt csak a termelő családok 60% termeszt. A családok elsősorban saját fogyasztásra termelnek, azonban adatfelvételünk során vizsgáltuk a megtermelt mennyiség lokális ajándékgazdaságba való bevonását, valamint a lokális eladását is. Adataink alapján látható, hogy a zöldségek esetében a családok körülbelül a termelés 10-15%-át ajándékozzák el, 15-20%-át tudják eladni, s

a megtermelt javak 70-75%-át termelik saját fogyasztásra. A gyümölcsök esetében az eladási százalék nagyjából megegyezik a zöldségekével (20-25%), ám a megtermelt gyümölcsök majdnem felét a háztartások elajándékozzák (40-48%) és csupán a 43-64%-át fogyasztják el. A különböző megtermelt zöldségfajták és gyümölcsfajták alapján azonban erős eltérés figyelhető meg. A családok legnagyobb részben burgonyát termelnek, amit többnyire el is fogyasztanak (82,69%), s mindösszesen 17,31%-át ajándékozzák el. Olyan család nem került a mintánkba, amely burgonyát eladásra is termelt volna. Eladni főként a kukoricát, a paradicsomot, valamint az almát adják el, ezek a tranzakciók a termelés akár 40%-át is lefedhetik.

A családok körülbelül havi 3.000 forinttól 10.000 forintig fordítanak a költségvetésükből a kertek művelésére vagy az állattartásra, amiből eladás esetén havonta 5.000-8.000 forinttal tudják átlagosan kiegészíteni a családi kasszát, ha kertet művelnek és 5.000-25.000 forinttal, ha állatot tartanak.

Mindez azonban azt jelenti, hogy mind a kiskerti művelés, mind az állattartás egy több gazdasági funkciót és tranzakciót is átfogó entitásként funkcionál a termelő családok esetében. Azon túlmenően, hogy a családok a kiadásaikat csökkenteni tudják a termeléssel, a megtermelt javak esetleges eladásával, pedig bevételt tudnak generálni, a termények ajándékozása egyfajta kapcsolati szövetet és kapcsolati tőkét hoz létre a családok között, ami szintén fontos erőforrásként funkcionál. Az élelmiszercserével, élelmiszer eladással a háztartások közötti szoros kapcsolatok rendszer fűződik még szorosabbra, hisz általában ugyanazon 2-3 család cserél, vagy ad el egymás között élelmiszert.

6.3.1.2. Tulajdonból származó jövedelmek

A faluban élők között csak elvétve találunk olyan családokat, akiknek a bevételi között szerepelnek tulajdonból származó jövedelmek. A faluban az önkormányzaton kívül 3 nagyobb földtulajdonos él, akiknek egy része bérbé adja, más része művelés alá vonja a földjét - s ezzel alkalmi munkát biztosít a helyi lakosok számára. Ezt a három főt leszámítva, tulajdonból származó jövedelmekkel az alacsony és közép jövedelmű családok esetében csupán akkor találkozhatunk, amikor a családok egy rokonnak bérbé adják hosszabb-rövidebb ideig a házuk egyik szobáját. Az adatfelvételünk során azonban nem talákoztunk ilyen gyakorlattal.

6.3.1.4. Szociális juttatások

A felvett kérdőívek adatai szerint a megkérdezett háztartások 73,24%-a rendelkezik valamilyen szociális juttatással. E juttatások fajtái és megoszlásai a családok költségvetésében rendkívül eltérő képet mutatnak⁷⁷. A szociális transzferek és juttatások rendkívül sokszínű spektruma a faluban általában összemosódik, így célszerűnek láttam együtt kezelni ezt a rendkívül heterogén kategóriacsokrot. Azonban megjegyzendő, hogy a havonta érkező legmeghatározóbb szociális transzfereknek a családi pótlék, a foglalkozás helyettesítő támogatás, valamint a lakásfenntartási támogatás számítanak.

Átlagosan a családok teljes költségvetésének 27,22%-át (std. 28,10%) teszik ki a szociális transzferekből befolyó összegek. Ha egy keresztáblában megnézzük a szociális transzferek megoszlásainak mértékét a családok között, akkor látható, hogy a legszegényebb jövedelmi rétegbe tartozó háztartások számaránya folyamatosan emelkedik a szociális transzferek arányának emelkedésével a háztartás teljes költségvetésben (5. táblázat). Az alacsony jövedelmű háztartások majdnem fele (45%) tartozik abba a kategóriába, ahol a teljes költségvetésnek az egynegyede vagy a fele a szociális transzferjuttatásoktól függ. További 31 százalékánál a havi költségvetés több mint a felét (ami akár felkúszhat a 100%-ig is) a szociális transzferektől való függés határozza meg.

5. Táblázat Szociális transzferek megoszlásai a háztartások teljes bevételében 4 kategóriában a lokális jövedelmi-státusz mentén (%) (N=142)

		Lokális jövedelem-státusz kategóriák			Total
		Szegény	Közép	Gazdag	
Szociális transzferek aránya a teljes bevételben – 4 kategória	0%	15.0%	39.5%	40.0%	29.1%
	1-25%	8.3%	32.9%	60.0%	23.4%
	25%-50%	45.0%	21.1%	0.0%	30.5%
	51-100%	31.7%	6.6%	0.0%	17.0%
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

⁷⁷ Ezek a jogosultság alapú támogatások a magyarországi törvények alapján, széles spektrumon mozoghatnak: átfogják a családi pótlék, a közgyógyellátás, az ápolási díj, a gyermek jóléti támogatás, a tüzelőtámogatás, a lakásfenntartási támogatás, a beiskolázási támogatás, az óvodáztatási támogatás, a szociális étkeztetés, valamint a foglalkozás helyettesítő támogatás kategóriáit. Ezen túlmenően a juttatások egy része havi rendszerességgel érkezik a családokhoz más részét viszont évente kétszer, vagy esetleg háromhavonként kapják a családok.

A táblázat alapján látható, hogy a szociális transferek minden jövedelmi rétegben meghatározó szerepet töltenek be a háztartások bevételi között, ám értelemszerűen az alacsonyabb jövedelmű háztartások esetében a háztartás teljes bevételének nagyobb hányadát képzik (nem egy esetben akár a teljes bevétel 50 százalékánál is magasabb hányadát). Ez azt mutatja, hogy sok család megélhetése függ döntő többségében a szociális transferek volumenétől és azok időben történő kézhezvételétől. Mindez azért nehezíti meg az alacsony jövedelmű családok életét, mert a szociális támogatások rendszere rendkívül elaprózódott és kisösszegű hozzájárulásokat tud csak biztosítani a családoknak, ami nem tesz lehetővé számukra azt, hogy megfelelő életszínvonalat biztosítsanak belőle. Másfelől pedig időről időre átszabják a jogosultságokat valamint a juttatások mértékét, így ezzel a jövedelemforrással is nehezen tudnak előre tervezni a családok.

Nyugdíj

A szociális juttatások közé sorolhatók még a nyugdíjalapú járulékok, amik szintén fontos bevételforrásnak minősülnek a kázmárki háztartások körében. Adatfelvételünk során azonban nem tettünk különbséget az öregségi nyugdíj, valamint a rokkantsági nyugdíj között, így ezek együttesen a háztartások 29,58%-ban képeznek állandó jövedelmet.

6.3.1.5. Rendkívüli bevételek

A szakirodalom általában az örökséget, valamint az adomány jellegű bevételformákat sorolja a rendkívüli bevételek közé (Deaton, 1997). Kázmárkon azonban rendkívüli bevételek kategóriájába sorolható egyik bevételformával azok a családok rendelkeznek, akiknek az egyik családtagja külföldön dolgozik. Ezek a bevételek általában nem minden hónapban érkeznek, hanem 3-4 havi időközönként. Az általunk felvett adatok alapján a háztartások 10,23%-ba érkezik bizonyos időközönként külföldön dolgozó családtag által jutott jövedelem⁷⁸. Ugyanebbe a rendkívüli bevételi formába sorolható a szülők általában nem készpénzben, hanem más jóságokban nyújtott támogatása, gyerekeik számára. Ezek a támogatások kisösszegű készpénz nyújtásában (1.000-5.000 Ft) és élelmiszerben nyújtott

⁷⁸ A pénzügyi naplók kérdőíveiben mértük a külföldről érkező támogatás mértékét. A mintába került közép jövedelmi-státuszú család egyik lánygyereke Németországban dolgozik, és évente négyszer látogat haza. Ezek során a hazalátogatások során készpénzzel és élelmiszerekkel is támogatni szokta a családját (általában 60-120 eFt értékben).

támogatásban jelennek meg a családok gazdálkodásában. A pénzügyi naplókban rögzített adatok alapján ez a tranzakció a háztartások körülbelül 20%-ában jelenik meg, s akár állandó havi támogatást is jelenthetnek ezek az adományok. Végül a rendkívüli bevételek kategóriájába sorolható az önkormányzat által évente egyszer vagy kétszer nyújtott adomány. Az önkormányzat ünnepekkor, valamint év végén (ha a költségvetése engedi) az alacsony jövedelmű családoknak csomagot szokott osztani. Ezek a csomagok leginkább élelmiszer-csomagok, amelyek szintén rendkívüli bevételként realizálódnak a családok bevételei körében.

6.3.1.6. Bevételek együttjárása

A fenti bevétel kategóriák természetesen a háztartások döntő többségében nem külön-külön, hanem rendkívül változatos formákban együttesen és időszakosan eltérően jelennek meg. A 142 kérdőívben rögzített háztartás adatai szerint a háztartások csupán 7,1%-ának a jövedelme érkezik egy fajta bevételi forrásból, 21,2%-nak 2 forrásból érkezik a jövedelme, a családok közel felének 3 bevételi forrása van, míg 19,7%-nak 4 fajta bevételi forrásból érkezik a havi jövedelme. E fölött elenyésző a háztartási bevételfajták megoszlása (5 forrásból 2,8%, 6 forrásból 0,7% és végül 7 forrásból 1,4%).

A háztartásnagyság és a bevételforrások között pozitív korreláció áll fenn, azaz mennél nagyobb a háztartás, annál több forrásból érkezik a bevétele. Ezen felül az is látható, hogy minél magasabb az egy főre jutó jövedelem, annál több forrásból érkehetnek a bevételek, a faluban. Ezek az összefüggések egyfelől köszönhetőek annak, hogy a nagyobb háztartás esetlegesen több generációt is magába foglalhat, ami növelheti a bevételek sokszínűségét, másfelől a több forrásból érkező bevétel magasabb egy főre eső jövedelmet eredményez a családban. Ezek az összefüggések ugyan szignifikánsak de statisztikailag viszonylag kis elmozdulásokat mutatnak.

A bevételforrások alapján a háztartásokat a csoporttalálkozók során különböző csoportokba soroltuk. E szerint egyfelől elkülönítettük a családok körülbelül ¼-ét, akik csak szociális juttatásokból, és alkalmi munkából szerzik a jövedelmüket. Másfelől elkülöníthető egy a közmunkából, szociális-juttatásokból, valamint alkalmi munkából álló bevételi forma is a háztartások szintén ¼-e esetében. Ez a bevételi forma egészülhet ki, ha több generációt is átfog a család, a nyugdíjjal, valamint az önfoglalkoztatással. Harmadik csoportként a családok egyharmada él csupán nyugdíjból, valamint az ehhez kapcsolódó szociális juttatásokból. Végül negyedik

csoportként a háztartások szintén egyharmadát teszik ki azok a háztartások, amelyeknek a bevételei állandó munkaviszonyból (a közmunkát nem beleszámítva), valamint szociális juttatásokból tevődik össze. E bevételek kiegészülhetnek részmunkaidős munkaviszonnyal, valamint nyugdíj jellegű bevételi forrásokkal és önfoglalkoztatással. A kiskerti-konyhakerti termelés - az állandó munkaviszony klaszterét leszámítva - minden egyes klaszterben megtalálható, mint bevételi forrás.

Ha az 1 főre eső jövedelmek átlagát hasonlítjuk össze a bevételi forrás csoportok szerint, akkor látható, hogy az első csoportban 33,036 forintnyi összeget találunk (std. 13,338). Ennél az elképesztően kevés 1 főre eső jövedelemnél a második csoportba tartozó főként közmunkabérből élő családok sem keresnek sajnos sokkal jobban 37,414 (std. 12,111). A harmadik csoportban, ami a főként nyugdíjából és szociális juttatásokból élőket tömöríti 63,796 Ft az 1 főre eső átlagos havi bevétel (std. 20,930). Míg az utolsó kategóriába ahol az állandó munkaviszonnyal rendelkező háztartások kerültek 71,119 Ft (std. 45,786) az 1 főre jutó havi összeg. Mindez azt mutatja, hogy a faluban a több jövedelemből érkező bevételek sem elegendőek arra, hogy a megélhetés biztosítva legyen a család tagjainak⁷⁹.

A háztartások több forrásból érkező jövedelmei egyaránt erős hullámzást rajzolnak ki éves szinten, és ennél rövidebb időintervallumon, havi szinten is. Ahogy Csaba is elemezte: kutatócsoportunk működése során a háztartások bevételeinek döntő többsége vagy az előző hónap legvégén, vagy az adott hónap legelején érkezik, melyet az általános kiadások hamar felemésztenek. E mellett a hónap közepe emelkedik ki még jövedelem szempontból, hisz olyankor érkeznek általában a szociális-transzferek, valamint a nyugdíjalapú támogatások. *“Családi 5-6... nyugdíj... szociális 15.-e felé... tulajdonképpen 30.-ától 15.-ig folyik be minden. Kezdődik a szociális, meg a fizetések közben van a családi (pótlék) és legutolsó pedig a sorban a nyugdíj”* (Csaba, 7. találkozó). A családok hullámzó bevételei hamar létrehozzák a költségvetési lyukakat a családok kasszáiban.

⁷⁹ Ez főként abból fakad, hogy a családoknál rendkívül kisszámú az állandó munkaviszonyból származó jövedelemmel rendelkező családtagok száma. A családok 7,7%-ában egyáltalán nincs olyan személy, aki bejelentett munkavégzésből származó jövedelemmel rendelkezne. A háztartások 49,3%-ában 1 fő rendelkezik állandó munkaviszonnyal, de ehhez hozzá kell tenni, hogy a legtöbb esetben ez a közmunkából származó időszakos munkaviszonyt takarja.

6.3.2. Kiadások

Mint ahogy a háztartások bevételei, a kiadások is szezonálisan emelkednek vagy csökkennek a faluban - elég, ha a fűtési szezon téli és nyári kiadás-különbségére gondolunk, vagy akár az őszi tanévkezdés kiadásaira. Ám a családok havi és napi szintű megélhetésében is erős hullámzások figyelhetők meg. A hullámzások természetesen legerősebben a legtörékenyebb költségvetéssel rendelkező háztartások esetében terhelik meg leginkább a családok költségvetését, így az alacsony-jövedelmű családok életében válnak ezek a pénzügyi helyzetek gyakorta krízishelyzetekké.

Adataink a 2015. februári és a 2015. márciusi kiadásokat és bevételeket tartalmazzák. A KSH 12 fogyasztási főkategóriájába a RAK csoport által meghatározott alkategóriák, könnyen illeszkedtek, ezen túlmenően azonban a mi adatfelvételünk 2 olyan kategóriával bővítette a fogyasztásmérést, amit a KSH nem mért⁸⁰. Egyfelől mértük a háztartások hetenkénti hiteltörlesztését, továbbá mértük a családok közötti kölcsönök adásának összegét és gyakoriságát is. A fogyasztások elemzése a pénzügyi naplók adataira támaszkodik, így a belőlük levont következtetések, a kis elemszám miatt, csupán fenntartásokkal terjeszthetők ki a falu egészére. Ugyankor mutatnak olyan tendenciákat, melyek mentén közelebb tudunk kerülni a családok fogyasztásának elemzéséhez.

6.3.2.1. A háztartások fogyasztása a februári hónap során

A családok 1 főre eső átlagos forintosított februári fogyasztását/kiadásait az 6. keresztábra mutatja. A táblázat fő során a családok jövedelem-státusz szerinti átlag fogyasztása és a KSH 2015-ben mért adatai, valamint ezeknek az összkiadásban mért százalékos arányai kaptak helyet, míg a főoszlopában a 14 fogyasztási főkategória szerepel. 2015-ben egy átlagos háztartás 1 főre eső, átlagos összfogyasztása Magyarországon 72.200 forint volt (KSH, 2015). Kázmárkon a magas jövedelmű családok átlagos összfogyasztása 131.500 forint volt, ami messze túlszárnyalta a magyarországi átlagot. Azonban mind a középréteg (62.700 Ft), mind az alacsony-jövedelmi réteg (23.200 Ft) összfogyasztása, messze alatta marad az átlagos

⁸⁰ Azért, hogy a felvett adatnak összehasonlíthatóvá váljanak a KSH általi fogyasztási COICOP főkategóriáival, az adatainkból létre kellett hozni az adott fogyasztási kategóriák mentén a családok 1 főre jutó fogyasztását, majd a lokális jövedelem-státuszmutató alapján átlagolni a kapott adatokat. A mi adatfelvételünk során ezen túlmutatóan a 12. fogyasztási kategóriába soroltuk be a Krízis kiadások kiadásait.

magyarországi adatoknak. Látható továbbá, hogy az alacsony jövedelmű háztartások és a magas jövedelmű háztartások fogyasztási volumene igencsak eltér a faluban. A különbség, igen magas, 5,6-szoros.

6. táblázat
A családok 1 főre eső átlagos fogyasztása/kiadása (Február) (N=9)

FEBRUÁR	Gazdag átlag	Közép átlag	Szegény átlag	KSH átlag
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	14%	25%	41%	27%
Szeszes italok, dohányárúk	1%	1%	12%	3%
Ruházat és lábbeli	4%	3%	2%	3%
Lakásfenntartás, háztartási energia	42%	24%	24%	23%
Lakberendezés, háztartásvitel	0%	3%	0%	4%
Egészségügy	3%	5%	2%	5%
Közlekedés	6%	8%	0%	11%
Hírközlés	4%	8%	10%	7%
Kultúra, szórakozás	3%	0%	0%	5%
Oktatás	0%	2%	3%	1%
Vendéglátás és szálláshely szolgáltatás	0%	0%	0%	4%
Egyéb termékek és szolgáltatások: bírság, vallási ünnepek	0%	1%	0%	8%
Egyéb termékek és szolgáltatások: Hiteltörlesztés	16%	19%	4%	0%
Kölcsönadás	6%	1%	1%	0%
<i>SZUMMA (Ft)</i>	<i>131.500</i>	<i>62.700</i>	<i>23.200</i>	<i>72.200</i>

Mivel a háztartások kiadási volumene és a bevételeik között szoros összefüggés mutatható ki, így a KSH 5 kvintilis szerint sorolta be a fogyasztási és jövedelmi nagyság szerint a magyarországi háztartásokat (KSH, 2015)⁸¹. A kázmárki adatfelvétel során azt lehet látni, hogy a lokális szinten gazdag családok 1 főre eső havi fogyasztása a magyarországi adatokhoz képest a legfelső, 5. Kvintilisbe sorolható, azonban a lokális szinten középrétegnek számító háztartások a 2. fogyasztási kategóriába sorolhatók, míg a lokális szinten szegénynek számító háztartások a KSH 1. kategóriájába, azaz a legalacsonyabb fogyasztási kategóriába tartoznak, azonban az ott mért 41.000 Ft-os kategória határtól, messze elmaradva.

Mindez azt jelenti, hogy az 1 főre eső fogyasztás alapján a falu háztartásai teljes mértékben szétszakadtak egy kisszámú, de országos viszonylatban is a legtehetősebb rétegbe sorolható rétegre, valamint országos viszonylatban számolva szegény és mélyszegény családokra. Az utolsó két kategória többször említett

⁸¹A KSH-nak a népesség egy főre jutó havi nettó jövedelme alapján sorba rendezett fogyasztási és jövedelmi ötödeinek az értékhatárai: 1. Jövedelmi ötöd: 41.000-61.700 Ft, 2. Jövedelmi ötöd: 61.700-74.900 Ft, 3. Jövedelmi ötöd: 74.900-90.400 Ft, 4. Jövedelmi ötöd: 90.400-134.500 Ft, 5. Jövedelmi ötöd: 134.500 Ft - (KSH, 2015).

választóvonala a közmunkával való rendelkezés, ami helyi szinten ugyan megteremti a középréteghez való tartozást, ugyanakkor az országos átlaghoz mérten rendkívül szerény megélhetést tud csak biztosítani.

Ha megnézzük, hogy a 4 alapvető kiadási tétel (élelmiszer, lakásfenntartás, közlekedés, egészségügy) szerint hogyan oszlanak meg a háztartások, nagyon eltérő képet kapunk a jövedelmi-státusz kategóriák mentén. Ezeknek az alapszükségleteknek a kielégítése bármelyik kategóriába eső háztartás fogyasztásában 60-65% tesz ki, ami megmeggyezik az országos átlag megoszlásával is. Azonban ezek a megoszlások rendkívül eltérő összegeket jelentenek. Az átlagos KSH adatokban körülbelül 47.000 forintot, a magas jövedelmű családok esetében 85.000 forintot, a közepes jövedelmű családoknál 39.000 forintot, a szegény családoknál pedig mindösszesen 15.500 forintot. Mindebből látható, hogy igencsak polarizált lokális társadalmi kategóriákként, hogy mekkora volumenben, minőségben és mennyiségben férnek hozzá ezekhez az alap fogyasztási javakhoz a családok tagjai.

Csak az élelmiszer példáját alapul véve az alacsony jövedelmű családok jövedelmük elsöprő százalékát, 41%-ot költötték élelmiszerre. Ez a hatalmas százalékarány, rendkívül alacsony összegű, mindösszesen körülbelül 9.500 Ft egy főre eső élelmiszer kiadást jelentett az egész hónap során. A közép jövedelmű családok legnagyobb kiadását úgyszintén az élelmiszer jelentette, azonban a 16.000 Ft körüli összeg egyfelől majdnem kétszerese a szegény családok értékének, továbbá sokkalta kevésbé terheli meg a család teljes költségvetését (25%). A lokális szinten közepes jövedelmi státuszú családok élelmiszer költsége szinte fedésbe hozható a magyarországi átlagos adatokkal, ahol úgyszintén az élelmiszer számít a legfontosabb kiadási szegmensnek (19.000 Ft, 27%). Végül a gazdag családok csupán 14%-ot költöttek erre azaz 18.500 forintot⁸².

Az alap fogyasztási kategóriák után mind a közepes jövedelmi-státuszba sorolható családok fogyasztása, de leginkább a mélyszegénységben élő családok fogyasztási struktúrája teljesen beszűkül⁸³. Nem jut pénz oktatásra, ruházkodásra, a

⁸² Ugyan kutatásunk során nem mértük az elfogyasztott élelmiszerek minőségét, és mennyiségét, azonban a szakirodalom alapján tudható, hogy az alacsony jövedelmű családok olcsóbb és kevésbé egészséges táplálékot fogyasztanak, mint a tehetősebb családok, hisz élelmiszerfogyasztásuknak erős jövedelmi korlátja van (KSH, 2015).

⁸³ Ez a fogyasztási szerkezetbeszűkülés azonban a magas-jövedelmű háztartások esetében nem tapasztalható. Ugyanakkor a kistelepülési jellegből kifolyólag sokkal kevesebb lehetőségük van a fenti fogyasztási szegmensek igénybevételére. Ebből kifolyólag ezek a kiadások a lakásfenntartásba, lakásbővítésbe folynak, mely egyfelől megtakarítási funkcióval bír a családok számára, másfelől státuszszimbólumként funkcionál.

háztartásvitelletel kapcsolatos egyéb kiadásokra, kulturális fogyasztásra, vagy szórakozásra. Ha az országos adatoktól való eltéréseket elemezzük akkor a szegény családok fogyasztás szerkezetében kiugrik a nagyfokú szeszesital valamint dohányárú fogyasztás. Ez főként annak köszönhető annak, hogy a mintába került családok mindegyike erős dohányosnak számított és habár a családok a legolcsóbb dohányt veszik, valamint töltik a cigarettájukat a magas áraknak köszönhetően ez a kiadás rendkívül megterheli a családok kasszáját. A mintába került családoknál a cigaretta alapvető fogyasztási tételnek számított, mely hozzásegíti a családot ahhoz, hogy a nehéz anyagi helyzettel járó azonnali stresszhelyzetet oldani tudja, ugyanakkor a későbbiek folyamán erős egészség károsodáshoz vezethet. Fontos eltérés az országos adatokhoz képest a közlekedési kiadások alacsony százaléka, ami annak köszönhető, hogy a faluban naponta csupán néhányszor áll meg a busz, a családoknak pedig nincsen pénzük arra, hogy más utazási lehetőséget igénybe vegyenek. Mindez rendkívül immobillá teszi a szegény családokat. Ezt az immobilitást próbálják a családok a hírközléssel, távközléssel, mobiltelefon használatával áthidalni, s láthatjuk is a fogyasztásszerkezetben, hogy a legszegényebb családok is sokat költenek arra, hogy a mobiltelefon segítségével ki tudjanak lépni a térbeli elszigeteltségükből.

Felvett adataink alátámasztják a közismert ún. Engel-törvényt, mely szerint a jövedelmek csökkenésével növekszik az élelmiszerekre fordított összeg aránya az összfogyasztásban, ugyanakkor csökken az iparcikkekre és a szolgáltatásokra fordított kiadások aránya (Falcon - Pearson, 1983). Továbbá a szakirodalom számos ponton támasztja alá, hogy a családok e fogyasztási szegmensektől való megfosztottsága, milyen negatív rövidtávú és hosszú távú következményekkel járnak. Ha Amartya Sen képességszemléletét vesszük alapnak, ahol a szegénység értékelésének legfőbb tere az alapvető szabadságjogok szférája, és a képességek tere, melyek lehetőséget teremtenek arra, hogy olyan életet éljünk, melyet jó okkal értékesnek tartunk, a fenti javaktól való megfosztottság mindenképpen olyan szegénységi helyzetet teremt a családok számára, mely nem írható le pusztán jövedelmi szegénységgel, hanem egy több szegmensű megfosztottsági állapotot takar (Sen, 2003).

6.3.2.2. A háztartások fogyasztása a márciusi hónap során

A márciusban felvett adatokat beemelve az elemzésbe a magas jövedelmű státuszú családok és a mélyszegénységben élő családok esetében nem tapasztalható nagyfokú eltérés az előző hónaphoz képest, köszönhető ez elsősorban annak, hogy a

márciusi hónap 2015-ben az időjárást és a munkaalkalmakat tekintve is még “téli hónapnak” számított (7. tábla). A közepes jövedelmű családok fogyasztásának esetében azonban drasztikus változás figyelhető meg⁸⁴.

7. táblázat
A családok 1 főre eső átlagos fogyasztása/kiadása (Március) (N=9)

MÁRCIUS	Gazdag átlag	Közép átlag	Szegény átlag	KSH átlag
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	11%	40%	53%	24%
Szeszes italok, dohányárúk	3%	3%	8%	6%
Ruházat és lábbeli	5%	1%	2%	11%
Lakásfenntartás, háztartási energia	46%	12%	18%	10%
Lakberendezés, háztartásvitel	1%	0%	0%	3%
Egészségügy	4%	6%	3%	8%
Közlekedés	7%	12%	2%	15%
Hírközlés	5%	9%	5%	10%
Kultúra, szórakozás	2%	1%	0%	4%
Oktatás	2%	2%	3%	5%
Vendéglátás és szálláshely szolgáltatás	0%	0%	0%	0%
Egyéb termékek és szolgáltatások: bíróság, vallási ünnepek	1%	8%	4%	2%
Egyéb termékek és szolgáltatások: Hiteltörlesztés	10%	5%	0%	22%
Kölcsönadás	4%	1%	0%	9%
<i>SZUMMA</i>	<i>158.500</i>	<i>38.800</i>	<i>22.300</i>	<i>72.300</i>

Az ő esetükben egy teljes fogyasztási átrendeződés zajlott le egy hónap során. Ha a bevételekre tekintünk, akkor látható, hogy a közepes jövedelmű családok bevételei a februári 62.700 1 főre jutó átlagos bevételről lecsökkentek 38.800 forintos 1 főre eső bevételre. Mindez annak köszönhető, hogy a februárban a családok közül 2 család elveszítette a közmunkás státuszát, így a bevételeinek meghatározó hányadát is. Mindezzel teljesen eltűnt a különbség a mélyszegénységben élő családok bevétel és kiadás struktúrája, valamint a lokális szinten közepes jövedelmi szintű családok

⁸⁴ A magas jövedelmű családok kiadásstruktúrájának főbb szegmensei változatlanok. Egyedül a lakásfenntartásra költött összeg emelkedik meg szembenítően, ugyanis a márciusi hónap igencsak hideg hónapnak számított még 2015-ben, így az előre nem kalkulált plusz egy hónapnyi téli tüzelővel összegével ki kellett egészítenie a családoknak a költségvetésüket. Az alacsony jövedelmű háztartások esetében kisebb mozgás tapasztalható a kiadásszerkezetben. Az eddig is a költségvetés elsősorban hányadát kitevő élelmiszer kiadások a márciusi hónapban a háztartások kiadásainak több mint felét felemésztették (53%), valamint tovább nőtt a lakásfenntartásra szánt összegek nagysága a kiadásszerkezetben. Ezek a kiadások főként a hírközlés amúgy is szűkös kiadási forrásaiból lettek elvonva, s ez a családok kiadási szegmenseinek további összeszűküléséhez vezettek.

bevétel és kiadási struktúrája között⁸⁵. Ez a helyzet erősen érezhető a családok megváltozott kiadásstruktúráján is. A családok főbb kiadásszerkezetének súlypontjai teljes mértékben megegyeznek (még) az előző hónappal, ám gyökeresen átrendeződtek az összegek és a százalékarányok a kiadásokban. A legfőbb kiadási szegmens az élelmiszer, ami ugyan körülbelül ugyanakkora összeggel szerepel a családok kiadásában, mint februárban, ám sokkal nagyobb terhet ró már a költségvetésre, ezt jelzi, hogy 25%-ról a teljes költségvetés 40%-át teszi már ki. Ez kísértetiesen egybevág a mélyszegénységben élő családok februárban mért adataival. A lakásfenntartásra, a hírközlésre, az egészségügyre és a hiteltörlesztésre szánt családi keret rohamosan összeszűkül. A közlekedésre szánt keret változatlan maradt, valamint az egyéb kiadások tétele nőtt meg, köszönhetően a családok életében márciusban megjelenő bírságoknak.

A márciusi kiadások alapján látható, hogy a közmunka elvesztése milyen rohamos tempóban szűkíti össze a családok kiadási szegmenseit, s mossa el a törékeny határt a mélyszegénységben élő családok, valamint a lokális középosztály között. Látható, hogy a közmunkával megszerzett pozíciók a fogyasztás szerkezetében rendkívül eltérő struktúrát eredményeznek a mélyszegénységben élő családokéhoz képest, azonban ez nem elegendő ahhoz, hogy a családok olyan tartalékokat képeznek, amellyel hosszú távra tudnának tervezni, és amelynek segítségével a közmunka elvesztésekor tartósan fenn tudnák tartani a fogyasztási szerkezetüket. Az adatok alapján látható, hogy a közmunka elvesztésével a háztartások márciusban még megpróbálták fenntartani előző hónapi fogyasztási szerkezetüket azonban ez a csökkenő bevételük következtében hamar fenntarthatatlanná válik és folyamatos lemondásra kényszerülnek.

6.3.3. A formális és informális hitelek szerepe a fogyasztásokban

A bevételek alacsony volumene és a kiadások szükségszerűsége miatt a családok számára kiemelten fontos tételnek számítanak a formális és informális hitelek. Adatfelvételünk során azt találtuk, hogy a lokális jövedelem-státusz csoportok mindhárom csoportjában, megjelennek ezek a kiadásszegmensek, úgy is, mint hitel adása és úgy is, mint hitel visszafizetése. Azt lehet látni az adatok alapján, hogy a

⁸⁵ Itt ismételen fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a kis elemszámú minta következtében ezek az adatok meglehetősen torzíthatnak

hitelezési szegmensek a családok kiadási deficitjeinek a "helyrebillentésében" játszanak óriási szerepet, azaz leginkább a kiadási lyukakat foltozzák be ezekkel az összegekkel a családok. Mindez létrehoz egy erős hullámzást is a helyi hitelpiacon, ami azt jelenti, hogy a hitelfelvételek főként azokban a hetekben jelennek meg amikor a családnak nincsen bevétele (2. 3. hét) és akkor törlesztik, amikor a családok bevételhez jutnak (1. 4. hét).

A magas jövedelmű családok esetében februárban az átlag 1 főre eső hiteltörlesztés 21.600 Ft (std. 52.900 Ft) volt, ami a teljes kiadás meglehetősen magas százalékos értékét 16% tette ki. A közepes jövedelmi kategóriába sorolt családok esetében ugyan kisebb átlagos összeg szerepelt 11.600 Ft (std. 24.600 Ft), azonban ez az összefogyasztás nagyobb hányadát (19%-ot) tette ki, míg az alacsony jövedelmű háztartásoknál 1.000 Ft (std. 8.700 Ft) volt ez az átlagos összeg, ami a teljes fogyasztás 4%-t jelentette. A márciusi hónapban az értékek csökkenését tapasztalhatjuk, azaz a magas jövedelmű családok fogyasztásuk 10%-át fordították hiteltörlesztésre, a közepes jövedelmű családok fogyasztásában bekövetkező változás a hiteltörlesztést is érintette, így az 4%-ra csökkent, míg a mélyszegénységben élők hiteltörlesztése 0,5%-ra csökkent.

Ezek a hiteltörlesztések rendkívül széles spektrumon mozogtak a 8 hét alatt. Fizették, a magas jövedelmű családok, a formális bankok és takarékszövetkezetek felé meglévő hiteltartozásaikat, a közepes és alacsony jövedelmű családok pedig a jelzálogüzletek felé való zálogkiváltást, a barátoknak, rokonoknak kölcsönadott pénzüsségeket, valamint az előző hónapban élelmiszerre, gyógyszerre felvett kölcsönöket. Ha a formális hiteltörlesztéseket szeretnénk különválasztani az informális hitelezéstől, akkor azt láthatjuk, hogy a magas jövedelmi kategóriába sorolható háztartások körülbelül 10%-át teszi ki a formális hiteltörlesztés a 16%-ból, a közepes jövedelmi családok 3%-át a formális és 16%-át az informális, végül a mélyszegénységben élő családok teljes 4%-os hiteltörlesztését az informális hiteltörlesztés tette ki februárban. Márciusban megegyező megoszlások mutathatóak ki a formális és az informális szegmens között. Ezeket az adatokat természetesen rendkívül körültekintéssel kell kezelni, a RAK csoporttalálkozók során sokszor felmerült, hogy sokan nem írták bele a naplókba az összes hiteltörlesztést így ezek a százalékarányok és összegek valószínűsíthetően sokkalta magasabbak lehetnek egy-egy adott hónapban.

A kölcsönadás esetében úgyszintén látható, hogy minden egyes jövedelmi

csoportban megjelenik ám eltérő nagysággal. Februárban a magas jövedelmű családok kiadásainak 6%-át tette ki (45.000 Ft, std. 25.900 Ft), míg a közepes családok költségvetésének (8.500 Ft std. 4.200 Ft), valamint a mélyszegénységben élő családok költségvetésének 1%-t (3.000 Ft std. 2.300 Ft). Ezek a kölcsönök, leginkább baráti, rokon kölcsönök voltak. Fontos azt is hozzátenni ezekhez az eredményekhez, hogy a kölcsönadás az esetek nagy százalékában a családoknál nehezen volt számszerűsíthető, mivel ezek az értékek, kizárólag a kézpénzben adott (és önbevallásban megjelenített) kölcsönöket takarják, az egyéb javakban nyújtott kölcsönökre (gyógyszer, benzin, cigaretta, stb.) nem térnek ki. Mindez azt sugallja, hogy ez esetben is jóval magasabb összegekről és százalékokról tudnánk beszélni, ha az egyéb javak értékeit is beleszámolnánk a kölcsönadások kategóriájába.

Összefoglalva tehát azt lehet megállapítani, hogy a fogyasztási szegmensek körülbelül egy-ötödét (20%-át) teszik ki a magas és a közepes jövedelmű családok esetében a hiteltranzakciók (a hitel adása és felvétele), míg az alacsony jövedelmű családok esetében ez az érték 5% körül mozog. Habár ezek a százalékarányok önmagukban is figyelmet érdemelnek, valószínűsíthetően az itt bemutatottnál még nagyobb volumennel szerepelnek a családok költségvetéseiben.

6.3.4. A családok pénzgazdálkodása konkrét példákon keresztül

Ahhoz, hogy teljesen kézzelfogható képet kapjunk egy-egy lokális jövedelmi státuszú csoport kiadás és bevételstruktúrájáról, a következőkben három háztartás nyolc héten keresztül történő bevételi és kiadási hullámzását elemzem. A könnyebb átláthatóság kedvéért a diagramokon a bevételi szegmenseket a piros árnyalatai jelölik, a kiadási szegmenseket a kék árnyalatai. A kölcsön és hitel szegmenseket a zöld árnyalataival jelöltem, végül a háztartások kiadási és bevételi főegyenlegét fekete vonal jelzi.

Egy alacsony jövedelmű család pénzgazdálkodása

L.-ék öten élnek egy rendkívül rossz állapotú 3 szobás körülbelül 1920 táján épült parasztházban a faluban, ahová 2005-ben költöztek, a cigánytelepről. L. a beköltözésük óta folyamatosan beruház a ház rendbetételébe, kialakításába. Télen általában 1 szobát fűtenek a 3 szobából, a család költségvetéséből csak erre telik. L. 47 éves, I. az élettársa 38, két lánygyermekük van - akik közül az egyik 19 éves, és az

Abakusz Közgazdasági, Kereskedelmi és Informatikai Szakközépiskolába jár Miskolcra, a másik lány pedig a helyi általános iskola 3. osztályos tanulója - és egy fiú gyerekük, aki első osztályos. L. Sajószentpéteren született és I.-vel való találkozásakor költözött Kázmárkra. L. szakmunkás, I.-nek 8 általános iskolai végzettsége van. Életük nagy részét mindketten főként alkalmi munkásként dolgozták végig. L. szakmunkás végzettségének köszönhetően és annak, hogy nagyon jó szakember hírében áll a környéken, kőműves munkákra, valamint festő mázólok alkalmi munkákra időszakosan el tud szegődni, ahol körülbelül napi 6.000 forintot, valamint 1 napi étkezést keres meg 8 órányi munkával. Ezek a munkák általában 1-2 napig tartanak, és körülbelül 8-10 ilyen alkalom nyílik egy évben L. számára. I. mezőgazdasági alkalmi munkákat szokott vállalni a barackosban és a málnásban. Az alkalmi munkákból leginkább a nyári hónapokban tud bevételhez jutni a háztartás, ilyenkor 50-100 ezer forintig terjedő összeggel is ki tudják egészíteni a családi kasszát. A család műveli a házhoz tartozó kertjét, amiben zöldséget, gyümölcsöt termesztenek. Ezekből a növényekből leginkább a háztartás kiadásait tudják csökkenteni, ám pálinkafőzéskor 800-1.000 Ft/l áron a településen is el tudják adni a főzött pálinkát. Amikor kicsivel több bevételük van disznótartással is foglalkoznak, ilyenkor az önkormányzat szokta kiegészíteni a családot az állatok megvásárlásához szükséges összeggel. E mellett a közmunkán nyílik számukra lehetőség, amire az idei téli hónapokra nem választották be őket, így a családból jelenleg senki sem rendelkezik állandó keresettel. A háztartás, foglalkoztatás helyettesítő támogatásból (45.600 Ft, ami 2 főre 22.800 Ft/fő), a három gyermek után járó családi pótlékból (40.000 Ft), a havonta folyósított lakásfenntartási támogatásból (9.100 Ft), valamint a gyerekek jó iskolai eredményeinek köszönhető tanulmányi ösztöndíjból élnek egy hónapban (12. ábra)⁸⁶. Mindhárom gyerek számára biztosított az ingyen étkezés a helyi iskolában, ami sokat könnyít a család anyagi helyzetén. A család formális bevételekből származó összjövedelme 106.400 Ft az 1 főre eső jövedelem a családban 21.280 Ft. A formális bevételek hozzávetőlegesen mindig ugyanakkor érkeznek a családi kasszába a CSP harmadika körül, az FHT, valamint a lakásfenntartási pedig 28-31.-ig érkezik meg.

L.-ék meglehetősen kevés pénzügyi tartalékkal rendelkeznek, pénzmegtakarítással abszolút nem rendelkezik a háztartás, megtakarításaik leginkább

⁸⁶ L.-éknek az új jogszabályok miatt el kellett válniuk, mert házassággal nem lettek volna jogosultak mindketten felvenni az FHT-t, ami érezhető törést okozott a kapcsolatukban.

a javaikba transzformálódnak, ezek közül is leginkább a házukban. A házat anno 4M forintért vették, ám a mostani valós piaci értékéről csak elképzelések vannak, s körülbelül a felére, egyharmadára tehető a ház mostani értéke 2M-2,9M forintra⁸⁷. A házat anno az önkormányzat segítségével tudták megvenni, ugyanis a polgármester 2 részletben kisegítette a családot kamatmentes kölcsönrel.

A 8 hetes hullámváz alatt, jól lehet követni, hogy a L.-ék legnagyobb kiadásai akkorra vannak ütemezve, amikor a formális bevételeik megérkeznek. A 4. és a 8. héten történik meg a nagybevásárlás. Ilyenkor megkéri T.-t, hogy 20 ezer forint értékben a miskolci Tesco-ban vásároljon be számukra. Mivel T. nagyon közeli barátja L.-nek, így a plusz benzinköltségen felül nem számít fel kamatot a bevásárlásért. T. a szoros társadalmi tőke miatt tekint el ilyenkor a plusz kamat felszámításától. A többi héten a család élelmiszerre fordított költsége heti 10.000 forint körül mozog. Állandó heti kiadásnak számít a családban a tölteni való dohányra fordított összeg, ami körülbelül heti 6.000 forintos kiadást jelent a családnak. A "fizetési" héten szokta rendezni a család a lakhatással kapcsolatos kiadásait (kb. 25.000 Ft) is, valamint ilyenkor tudják 5.000 forinttal feltölteni a mobiltelefonjukat, amivel a következő 4 hétig kell gazdálkodniuk. Ez az a két hét a 8 hétből, amikor L. 700 forintot el szokott költeni kaparós sorsjegyre a szebb élet reményében, s ez takarja a család szórakozásra fordított havonkénti költségét.

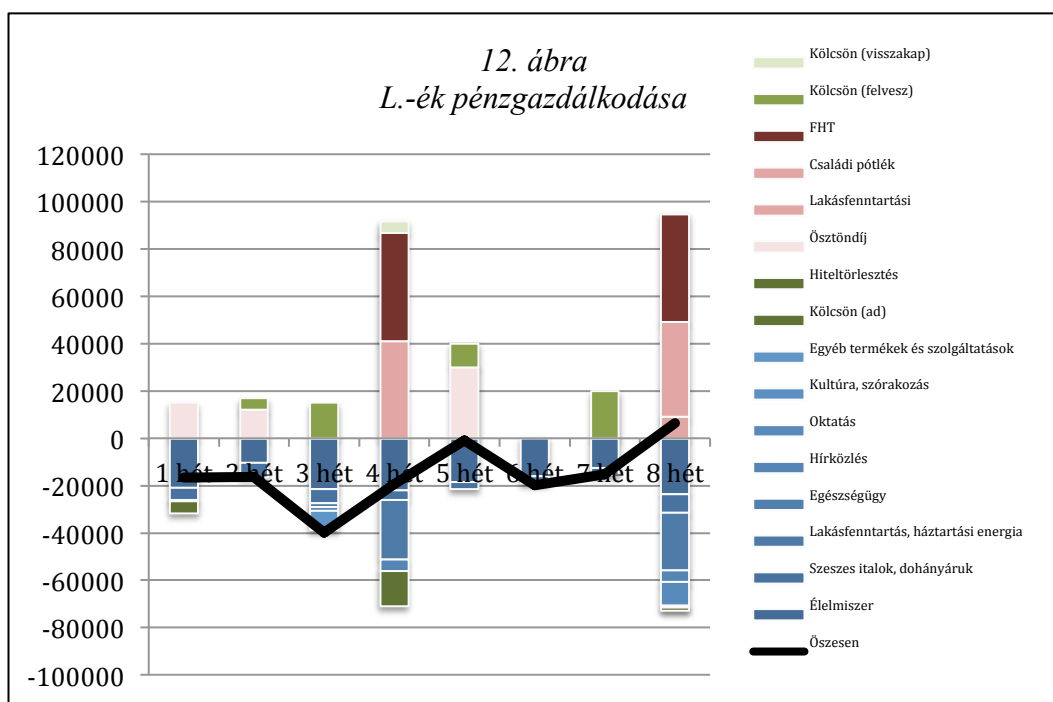
A bevételek és a kiadások kumulált összegét mutató fekete vonal alapján látható, hogy a család költségvetése szinte folyamatosan mínuszban van. Egyedül a fizetések befolyó összegekkel tud a család némiképp pozitív mérlegbe kerülni. A család 8 hét alatt mért legnagyobb eladósodása -39.870 Ft-volt, a pozitív maximum pedig 6.430 forint. Magyarán a család költségvetése +10.000 és -40.000 forint között ingadozik. Ez a család "pénzügyi játéktere".

A teljes eladósodást a család a nyári alkalmi munkák bevételeivel pótolja ki, ettől válik a háztartás folyamatos mínusza fenntarthatóvá. Ezeket a szezonális nagyobb törlesztéseket azonban kiegészítik az évközben, havonkénti, hetenkénti kisebb kölcsön-tranzakciók. Ezek a kisebb tranzakciók billentik, helyre a hetenkénti kisebb kilengéseket. L.-ék A.-éktól tudnak kölcsön kérni nagyobb összeget. A., L. barátja és ezért kamatmentes nagyobb összeggel is ki tudja segíteni a családot. Ezen

⁸⁷ L.-ék ingóságai bútorok, hűtő, tv, tűzhely, 1 db mobiltelefon összértéke megközelítőleg 260 ezer forintot tesznek ki, amit kiegészít egy hol működő, hol nem működő ajándékba kapott asztali számítógép. Mindez azt jelenti, hogy a család teljes vagyona körülbelül 3M forint körül lehet, melynek az elsőprő hányadát maga a ház teszi ki.

túlmenően L.-ék az unokatestvérekhez fordulnak, általában kisebb kölcsönökért, úgyszintén kamatmentesen. A 8 hét alatt mindkét kölcsönzési irány kétszer is megtörtént. Azaz minden hónapban kölcsönkért a család A.-éktől körülbelül 20-25e forintot a 3. hétben, amikor a legnagyobb volt a családi kassa mínusza és 5-8e forintot az unokatestvérektől a hónap 2-3 hetében. Ezeket a hiteleket a fizetési heteken fizeti vissza a család, ami a februári hónapban szinte maradéktalanul sikerült, a márciusi hónapban azonban elcsúsztak a visszafizetéssel L.-ék, így még tovább kell húzniuk majd a nadrágszíjat a következő hónapban.

A kölcsön tranzakciókhoz hozzátartozik, hogy az 1. héten L.-éket megkereste az egyik unokatestvérük, és 5.000 forintot kért kölcsön élelmiszerre, ami az akkori anyagi helyzetük alapján még megoldható belefért a költségvetésbe, ezt az összeget később a fizetési héten visszakapták.

Közepes jövedelmű család pénzgazdálkodása

T.-ék hatan élnek egy háztartásban a szocpolra 2006-ban épített 2 szobás nagyon jó állapotban lévő családi házban a Hegyalján. A két szobából télen mindkét szobát tudják fűteni. T. 47 éves és az önkormányzat foglalkoztatja jelenleg közmunkásként mint éjjeli őrt. Szakmunkás végzettsége van, s rengeteg OKJ-s bizonyítványa, melyeket mind a munkaügyi központ átképzéseiben szerzett, ám ez idáig csak az őrző védő bizonyítványával talált munkát. G., T. élettársa 34 éves és 8

általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. Jelenleg ő is az önkormányzatnál dolgozik, mint közmunkás az önkormányzat kertészeti üzemében⁸⁸. T.-éknek 4 lányuk van, akik közül F. éppen FHT-n van; J. most fejezi be az általános iskolát és rendőrnek szeretne tovább tanulni; B. 6. osztályba jár; L. 2. osztályba jár a helyi általános iskolában. T. alkalmi szakmunkákat szokott vállalni nyaranként a környező településeken kályhákat épít. Ilyenkor 1-5 napig végzi a munkát, napi 8-10 órában körülbelül napi 10.000 forintért, ami azt jelenti, hogy ez havonta akár 40.000 forintnyi plusz bevételt is jelent a család számára. Nyáron G. mezőgazdasági alkalmi munkákat szokott vállalni, a málnásba, szedresbe jár el dolgozni, ahol naponta hozzávetőlegesen 2-3e forintot keres pluszban.

A szomszéd faluban működő takarékszövetkezetnél A-hitel és B-hitel tartozása is van a családnak, amire 26.000 forint/havi törlesztő részletet kellene fizetni, de jelenleg már a faktoring cégnél van az egyik hitel ügy. G. nevére vett fel a család először 80.000 forintot, majd 160.000 forintot, amit egyfelől a konyhabútor megvásárlására, másfelől a téli tüzelő beszerzésére fordítottak.

T.-ék 158.000 forintot (2 fő 79.000 Ft közmunka)⁸⁹ keresnek havonta közmunkásként, mely kiegészül a 68.000 forintos családi pótlékkal, valamint a 2.400 forintos lakásfenntartási támogatással (8. diagram). Ezen felül T. közgyógyellátást kap, aminek 24.000 forint a negyedévenkénti összege. A két lány a rendkívül jó iskolai teljesítményéért - J. ez évben osztályelső lett - ösztöndíjat kap, amit épp a februári-márciusi hónapokban folyósított az iskola. A család teljes költségvetése egy hónapban 234.400 forint, tehát T.-ék egy főre eső jövedelme: 39.066 forint. A formális bevételek T.-ék esetében is a hónap elején érkeznek.

T.-ék is művelik a kertjüket, ami náluk is első sorban kiadáscsökkentő jelleggel bír. Másfelől azonban a művelés az esetükben erősen hozzákapcsolódik a helyi ajándékgazdaság működtetéséhez. T.-ék a megtermelt zöldségek, gyümölcsök körülbelül felét-egyharmadát elajándékozzák a faluban, ezzel erős kapcsolatot építenek ki a lakosok és a család között.

A család megtakarításai - csakúgy, mint L.-éknél - a felhalmozott javakban pihennek. Leginkább a körülbelül 4,6 MFt érő házban és a körülbelül 620 eFt összértéket képviselő ingóságokban. T.-ék ingóságait általában az otthon félretett

⁸⁸ Mindketten több mint 9 hónapja közmunkán dolgoznak, de 3 hónaponként mindig meghosszabbítják a munkaviszonyaikat. A mostani épp februárban telt le, de mind G.-t, mind T.-t tovább foglalkoztatták.

⁸⁹ T.-éknek is a jogszabályok miatt el kellett válniuk, mert házasságként nem lettek volna jogosultak mindketten a családi adókedvezményre.

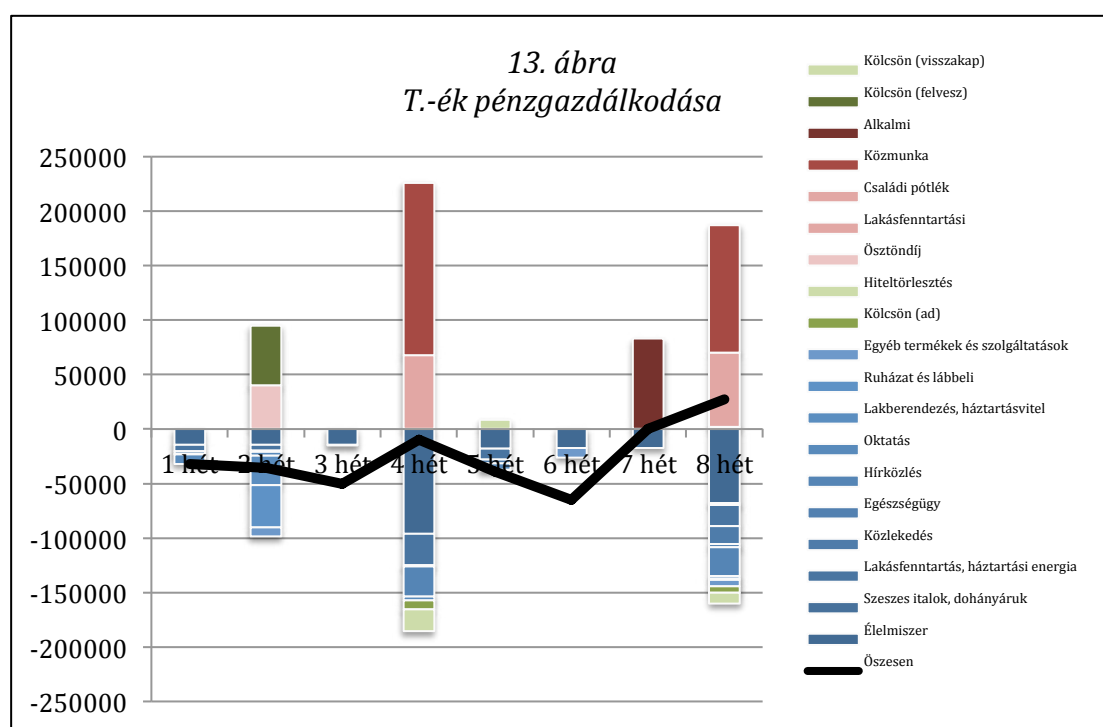
pénzből spórolták meg. Ezen felül az ajándékgazdaság, vagy a támogatás egyéb formája is működött az esetükben, hisz a gáztűzhelyet ajándékba kapták egy rokonuktól, illetve a számítógépüket J. kapta az iskolától, kiváló tanulmányi eredményeinek köszönhetően.

A 8 heti kiadások monitorozásából látható, hogy T.-éknek is akkor vannak a legnagyobb kiadásaik, amikor a formális bevételeik érkeznek, a hónap első hetében. Ilyenkor történik meg a nagybevásárlás, amikor 20-40 ezer forint összegig vásárolnak. Ezeket a bevásárlásokat általában Szlovákiában ejtik meg, s nem egyszer boltocskáznak is a bevásárlások során. A család heti átlagos élelmiszerkiadása a hónap többi hetében 15.000 Ft. Ekkor a miskolci Auchanban vásárolnak be, és általában 800 forinttal szállnak be a benzinköltségbe, amit a "fizetési" héten szoktak törleszteni, a házzal kapcsolatos kiadásaik mellett (kb. 25.000 Ft). A családban senki sem dohányzik, T. szokott elszívni pár szálát, ha nagyon összeborulnak a fellegek a feje felett. Ennek köszönhetően ezek a kiadások teljesen hiányoznak T.-ék fogyasztás-szerkezetéből. T. egészsége azonban a nehéz fizikai munka miatt meglehetősen instabil így a közgyógyellátáson túlmenően havi szinten körülbelül 5.000 forintnyi pluszkiadást jelent a család számára a gyógyszerek kiváltása. Innentől kezdve egy kissé kinyílik a család költségvetése L.-ék költségvetéséhez képest. T.-nek lehetősége nyílik arra, hogy minden héten beutazzon Miskolcra bevásárolni, vagy ügyeket intézni. Egy ilyen utazás alatt vette meg a család a 27.000 forintos gitárt, ami élvezeti cikként ám megtakarításként is funkcionál a család költségvetése szempontjából, hisz ha megszorulnak könnyen elzalogosítható. T.-ék ruházkodásra is tudnak költeni, egy kisebb összeget. A 8 hét alatt volt L. születésnapja, amire körülbelül 25.000 forintot tudtak költeni. E mellett a család sokat költ a gyermekek folyamatos iskoláztatására.

T.-ék költségvetésén látható, hogy sokkal szélesebb spektrumon mozog, mint L.-ék költségvetése. T.-ék sokkal több olyan kiadási szegmensen engedhetnek meg maguknak, melyek mind az életminőségüket, mind a gyerekeik jövőjét biztosabb alapokra helyezi. Azonban kiadások és a bevételek kumulált összegét mutató egyenes itt is sokszor mínuszba fordul. A család költségvetése csakúgy, mint L.-ék esetében a 2. és főként a 3. héten kerül mínuszba. A család legmélyebb mínusza -65.200 forint, pozitívuma pedig +27.400 Ft volt. A család anyagi játéktere tehát körülbelül -70.000 forint és + 30.000 forint körül ingadozik.

Ezeket a negatívumokat T.-ék is a baráti kölcsönök felvételével hidalják át. Mint ahogy látható az ábrán, a család, a második-harmadik hét során fordul általában

kölcsönökhöz. Ezeket pedig apránként, a fizetési héten törlesztik vissza. Ezek a kölcsönök - csakúgy, mint L.-ék esetében - kamatmentes kölcsönöknek számítanak, amit főképp G. rokonaitól vesznek fel. A 8 hét alatt a család összesen 55.000 forintnyi kölcsönt vett fel több forrásból, a 2. héten. Ugyancsak nem egyirányú (csak felvétel) hiteltranzakciókról van a család költségvetésében szó, hisz főként a hónap második hetében T.-ék is kölcsön szoktak adni G.-ék rokonainak. Ezek a kölcsönök kis összegűek, 5.000 forint körül mozognak. Emellett a család nemcsak pénzt, hanem gyógyszert is kölcsön szokott adni a rokonoknak.

T.-ék költségvetésén látható, hogy a magasabb bevétel miatt egy szélesebb spektrumon mozgó, azonban még mindig rendkívül instabil költségvetés valósul meg. A kölcsönök T. esetében is stabilizálják a havi költségvetési lyukakat, azonban ha nem kapnak kölcsönt, akkor a család igénybe vesz más hitelezési instrumentumokat is például a zálogházat, ahová G. szokta elvinni a gyűrűjét (körülbelül negyedévente történik ilyen eset). Másik módszer, hogy a polgármestertől szokott T. kölcsönkérni fizetési előlegként a következő hónapra, ezzel 40-50 ezer forinttal tudják kiegészíteni a család bevételét. A 8 hét alatt nem történt ilyen, azonban T. kapott egy alkalmi munkát Léhen, ami miatt a 3. héten márciusban nem kellett kölcsönkérniük, hanem az alkalmi munka extra jövedelméből helyre tudták billenteni a háztartás költségvetését.

Egy magas jövedelmű család pénzgazdálkodása

A.-ék ketten élnek egy háztartásban egy 1930-ban épült (ám azóta számtalanszor felújított) kiváló állapotban lévő 4 szobás parasztházban a Hegyalja út végén, egy nagy telken (14. ábra). A. beteg édesanyja külön él, akit a családi kasszából minden hónapban támogatnak. A. 48 éves 3 ipari osztállyal rendelkezik, felesége M. 50 éves és érettségije van, mindketten Kázsmárkon születtek. A. több munkahellyel is rendelkezik, egyfelől a helyi önkormányzatban alpolgármester, másfelől a helyi óvodában gépkezelő, harmadrészt családi vállalkozásban működteti 2 éve a Kázsmárk melletti településen lévő élelmiszerboltot. M. a családi vegyesboltban dolgozik, mint eladó a szomszéd faluban. A. sok alkalmi megbízást kap mint fuvarozó, egyfelől az önkormányzattól, másfelől a falubeli lakosoktól. A család a kocsit lízingre vásárolta, amit 60.000 forintjával törlesztenek havonta, a CIB banknak.

A.-ék esetében volt a bevételek összegének valós meghatározása a leginkább kétséges. A háztartás a RAK csoport szerint körülbelül kétszer akkora jövedelemből gazdálkodik, mint amekkorát beírtak, ám még a beírt összegek alapján is látható, hogy a család a falubeli átlagkeresethez képest (és a magyarországi átlagkeresethez képest is) rendkívül magas bevétellel rendelkezik. A. az alpolgármesteri, valamint a gépkezelői fizetéséből önbevallása alapján 100.000 forintot visz haza, M. pedig minimálbérre van bejelentve a vegyesboltba így az ő fizetése 79.000 forint havonta. Körülbelül 2 hónaponként 100.000 forintnyi bevétel/profit realizálódik a családnak a vegyesboltból és az alkalmi munkákból, továbbá a földek bérbeadásából, ami azt jelenti, hogy a család 229.000 forintból él egy hónapban. 1 főre eső jövedelmük pedig 114.500 Ft, havonta. Azonban ez az összeg - valószínűsíthetően - ennél jóval magasabb.

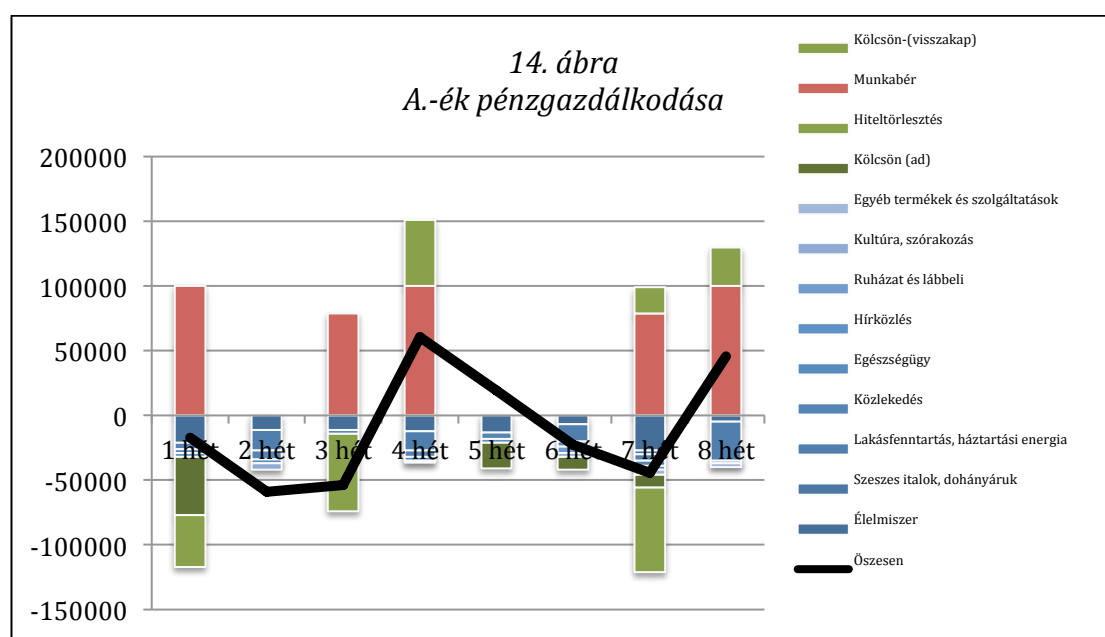
Ugyan tartozik kiskert a házhoz, de A.-ék nem művelik azt, viszont 2 db disznót tartanak, leginkább saját fogyasztásra, ezen felül hobby-galambokat tartanak. A.-ék vagyona egyfelől a körülbelül 5M forintot érő ingatlanjukban, és a hozzávetőlegesen további 1M forintot érő ingóságaikban fekszik. Ezen túlmenően A.-nak a boltépülete 1M forintot ér, készletben pedig 2M forintnyi összeg nyugszik. E mellett a család rendelkezik földterülettel, amit a helyi nagyvállalkozóknak adnak ki bérbe. A család tehát javakban körülbelül 9-10M forintnyi tőkével rendelkezik.

A kiadások alapján látható, hogy a család nem időzíti a kiadási szegmenseit a fizetések beérkezéséhez, és a kis háztartásnagyságnak köszönhetően a kiadásaik sem túlon túl nagyok. A család általában nagybevásárlást tart a hó elején 15-20 ezer

forintból, majd további 10-15e forintot költ el hetenként élelmiszerre. A háztartás minden fogyasztási szegmensben költ, az oktatási szegmenst leszámítva.

Ha megnézzük a kiadások és bevételek ingadozását, akkor látható, hogy a család ugyan többször kerül mínuszba, ám a bevételek nagyságának köszönhetően mindig orvosolni tudja a negatívumokat. A család legnagyobb mínusza a 8 hét alatt -45.000 forint volt a plusza pedig +60.500.

Mindez azt is jelenti, hogy a negatívumok orvoslására, a család nem használja a lokális kölcsönök rendszerét. A háztartás elsődlegesen a formális bankrendszert használja a nagyobb összegű beruházásainak fedezésére. Ettől függetlenül A.-ék fontos szereplői a lokális kölcsön-rendszernek. A. ugyanis 3 családot támogat 15-25e forinttal havonta. Ezek a nagyobb összegű kamatmentes kölcsönök a három háztartás fontos bevételi forrását jelentik.

6.3.5. Krízis kiadások

A fenti példák alapján látható, hogy a közepes és az alacsony jövedelmű családok költségvetése igencsak törékeny a faluban, amit könnyen megtörhet 1-1 hirtelen jött krízis kiadás. Tibi az adatfelvételek elemzése során a következőképpen foglalata össze a kríziskiadások jelentőségét a családok költségvetésében: *“Ha az állandóhoz (kiadáshoz) csoportosul egy nem állandó kiadás, mondjuk egy krízis egy hirtelen bejött temetés, vagy egy kórház, akkor csúszik meg az egész, és az emberek elkezdenek kölcsönt kérni ... és akkor az emberek oda fajulnak, hogy elmennek az*

uzsorához, na és akkor onnantól, jön a 22-es csapdája!” Mindez azt jelenti, hogy egy-egy hirtelen jött kiadás, nagyban átrendezi a családok pénzügyi-gazdasági stratégiáit. Ezt a helyzetet csak tovább nehezíti az, hogy az alacsony jövedelmű háztartások esetében gyorsan és hirtelen változik a kiadások és bevételek szerkezete, amit Éva foglalt össze találóan a 17 találkozónkon: *“Az emberek költségvetése is káosz a beosztása is káosz, mert ez nagyon meg kell variálni, hogy mindenhol legyen, innen el kell venni oda kell tenni. Ez nagyon bonyolult és minden az adott helyzetről szól az egész, meg hónaponként is változik még”*.

A PN-k felvétele során a felmerült kríziskiadások az ünnepnapok kiadásaihoz és a bírságolási tételekhez voltak köthetőek. Ilyen tételeket a 8 hétben összesen 8 alkalommal tudtunk beazonosítani a csoporttal, ami a kríziskiadások nagyfokú jelenlétét támasztja alá a családok költségvetésében. A bírságok több szegmenst is átfogtak, egyfelől gyakoriak a közúti szabálysértésekből eredő bírságok, másfelől a téli tüzelőből, valamint a gyűjtögetésből származó bírságok⁹⁰. Ezek azért is különösképpen nehezítik meg a családok gazdaságát, mert ezekkel a tevékenységekkel a legnehezebb helyzetekben élnek a családok, így különösképpen krízist okoz egy-egy ilyenkor történő bírság kiszabása. *“Van 300 óra közmunkám, egy bicikli fáért kaptak el. Olyan fél mázsa volt, de még jól is jártam, mert be is vihettek volna ... Két helyről kapsz büntetést, hisz egyfelől megbüntet az erdőgazdaság, másfelől a rendőrség ... A gombáért is megbírságnak, ha úgy van, mert akkor magánterületre lépsz rá és az is bírság ... Ugyanez van a csipkével is feljelenhet, hogy a tulajdonát elloptad”* mesélte a tapasztalatait Józsi, az 5. találkozón.

Krízis kiadásként sokszor előkerültek a ballagási, ünnepi kiadások, a betegségből, természeti katasztrófákból (árvíz), halálesetből eredő krízis kiadások is. Ezek közül a temetések, mint kríziskiadások több ponton is visszatértek a RAK csoporttalálkozók folyamán. Főként azért, mert ezeknél a kiadásoknál a közösség szélesebb összefogása is megjelenik, ami egyfajta közösségi segítségnyújtást hoz létre. *“Ha valaki meghal, akkor bármennyire is egymás ellen vannak az emberek, akkor megtisztelik egymást, kiségitik pénzügyileg is, ugyanúgy mennek a virrasztásra. Vannak ilyen hülye beszólások, hogy “Na most jön el! Az életben meg haragban*

⁹⁰ Ahogy Csaba fogalmazott *“de nem csak bicikliért, hanem mindenért bírságnak például személyigazolványért is, hogy nem mutatom meg a személyigazolványt, az már 5.000 Ft, és ha tovább erősködsz a rendőrrel, akkor ez folyamatosan emelkedik”* (Csaba, 5. találkozó). A bicikliből adódó bírságok különösképpen sújtják a családokat. *“Bírságnak itt kiemelten. Kiemelten sok a bírság. Szoktuk figyelni a bolt előtt, ha nincs a kerékpáron olyan lámpa, akkor már vége. Ha a járdán mész (biciklivel), azért büntetnek meg, ha tolod az úton a biciklit, azért.”* (Tibi, 5. találkozó)

voltak!” De ilyenkor tényleg nem azt nézik, hogy ki volt vagy milyen lelkületű volt, hanem azt, hogy az a család bajban van, és segíteni kell. Rokonok, barátok, ismerősök, még a rokonod szomszédja is eljön.” (Éva, 18. találkozó). Ez a fajta segítségnyújtás természetesen nagyban függ az elhunyt lokális presztízstől és viszonyaitól, ám a faluban élő rokonok, szomszédok, barátok nem egy ilyen esetben akkumulálnak egy közösségi pénzalapot az elhunyt hozzátartozói számára.

A családok azonban számos esetben egyéni stratégiákat és társadalmi intézményeket hoznak mozgásba, ahhoz hogy megoldják a kiadási deficitjeiket. Ezek során a kiadáscsoportjaik átcsoportosításától kezdve, a kiadásaik teljes vagy részleges felszámolásáig bezárólag, rendkívül széles spektrumon mozognak a megoldások. Számos technikát alkalmaznak a tartalékaik és megtakarításaik felélésén kezdve, a közüzemi számlák befizetésének eltolásán, a kiadások “megéhezésén” átívelően, a formális és informális kölcsönfelvételekig bezárólag.

6.4. A lokális szintű formális és informális megtakarítások, hitelek és kölcsönök intézményei

A 8. táblázat a falu lakosai által használt formális és informális megtakarítások valamint hitel és kölcsön formák összesített megoszlásait tartalmazza a teljes településen felvett kérdőíveink adatai alapján. Ezeknek az tranzakcióknak a fontosságát, mutatja, hogy a falu háztartásainak mindösszesen 3,4%-a nem alkalmazza egyik technikát sem, megélhetése során. Ez az alacsony százalékarány jól mutatja, hogy ezek az intézmények kiemelt szerepet játszanak a családok megélhetési stratégiáiban⁹¹.

A táblázat “Megoszlások a kérdőívek alapján” oszlopa a lakosság teljes körét megcélzó kérdőíves adatfelvételünk adatait, a “Megoszlás a kutatócsoport besorolása alapján” oszlopa pedig a kutatócsoport által korrigált adatokat mutatja⁹². A százalékok azt mutatják, hogy a megkérdezett háztartások hány százaléka használta az adott

⁹¹ A hitelezés fontos szerepét mutatja a faluban az is, hogy az általunk mért adatok szerint a lakosok 85,3%-ának kell hitelezéshez folyamodnia mindennapi megélhetésének fedezéséhez.

⁹² A kutatócsoport oszlop százalékarányai úgy jöttek létre, hogy a RAK kutatókkal elvégeztük a felvett kérdőívek adatainak “verifikálását”. Mindez azt jelentette, hogy az felvett kérdőíveket újra átnéztük és jelöltük azokat az eltéréseket, amelyeket a kázmárki kutatók a mindennapi tapasztalatuk és tudásuk alapján tudtak arról, hogy az adott család milyen mértékben használja a formális és informális intézményeket. Az elemzésem során ezekkel a korrigált adatokkal dolgozom majd.

pénzügyi instrumentumot az elmúlt egy év folyamán, évente legalább egyszer, vagy ennél gyakrabban⁹³.

8. Táblázat

Pénzügyi instrumentumok használatának gyakorisága lokális szinten⁹⁴ (N=142)

	Megoszlás a kérdőívek alapján	Megoszlás a kutatócsoport besorolása alapján
FormM Biztosítás	34.8%	35.4%
FormM Bankszámla használat	48.9%	49.4%
InfM Megtakarítás	51.1%	50.0%
FormH Gyorshitel	12.4%	12.4%
FormH Hitelkártya	9.0%	8.4%
FormH Áruhitel	12.9%	14.6%
FormH Zálogház	16.3%	17.4%
InfH Kölcsönt ad	62.4%	65.7%
InfH Kölcsönt kap	56.7%	64.0%
InfH Fizetési kölcsön	48.9%	51.1%
InfH Munkaadói kölcsön	18.5%	19.7%
InfH Önkormányzati kölcsön	27.0%	28.7%
InfH Helyi boltok árusok hitelei	14.0%	15.7%
InfH Áruvásárlás háztól	29.2%	33.1%
InfH Kamatospénz	7.3%	17.4%
InfH Boltocskázás	8.4%	15.2%
InfH Eladás csere	10.7%	19.1%
Nem vesz részt	10.1%	3.4%

A táblázat mutatja az intézmények besorolásait is. Az első három sorban a megtakarítási szegmens intézményei kapnak helyet, míg az azt követő sorokban, szaggatott vonallal elválasztva a hitelezési szegmens intézményei következnek. Ezekben a nagyobb kategóriákon belül is elkülöníthető a formális valamint az informális szegmensek alkategóriái. Kutatásunk során összesen 17 társadalmi intézményhasználatot mértünk a faluban, melyek közül 2 db formális megtakarítási, 1 db informális megtakarítási technika, továbbá 4 db formális banki hitelintézmény, végül 10 db informális hitelezési intézményt takar.

⁹³ Ezek a százalékok a multiple response módszerrel lettek kiszámolva, így a százalékok összege nem ad ki 100%-ot.

⁹⁴ A rövidítések a következőket jelentik. FormM: formális megtakarítás, InfM: Informális megtakarítás, FormH: Formális hitel intézmény, InfH: Informális hitelintézmény

6.4.1. Formális és informális megtakarítások

*“Felírtuk, hogy pénzben való megtakarítás...
de hát pénz az nincs” (Csaba, 6. találkozó)*

A kázmárki családok pénzgazdálkodásának egyaránt fontos elemei a formális és az informális megtakarítási intézmények. A családok 73,6%-a használja vagy az informális, vagy a formális megtakarítási intézményeket, évente legalább egyszer. A megtakarítási kategórián belül a családok több mint a fele, 57,9%-a használja valamelyik formális megtakarítási szolgáltatást és 50,3%-a valamelyik informális megtakarítási intézményt⁹⁵. A háztartások 19,1%-a az általunk mért mindhárom megtakarítási intézményt használja, 23,6% 2 db megtakarítási intézményt használ, míg 30,3%-a 1 db megtakarítási intézményt használ.

Mindez azt mutatja, hogy ha a megtakarítás fogalmát kiszélesítjük olyan több funkciót is magába foglaló entitások felé is, mint az informális megtakarítások kategóriái, a családok megtakarításairól eltérő képet kapunk a megszokottnál. Adataink alátámasztani látsszanak a szakirodalom alacsony jövedelmű háztartások pénzgazdaságát feltáró kutatásainak egybehangzó eredményeit, amik szerint az alacsony jövedelmű családok a világ minden szegletében megtakarítanak valamilyen formában (Collins - Morduch - Rutherford - Ruthven, 2009; Rutherford, 1999; Hotze, 2005). Azonban mielőtt az adatokból azt szűrjünk, le hogy a családok kiemelkedő megtakarítási potenciállal rendelkezzenek, érdemes megjegyezni, hogy a családok megtakarításainak fő intézményei inkább olyan intézmények, technikák, amelyek flexibilis alternatívát tudnak biztosítani a családok számára a formális megtakarítási formák mellett.

A formális banki megtakarítási instrumentumok használatának felmérésekor a csoporttalálkozók során kizártunk számos olyan formális megtakarítási formát, amelyek a magyarországi lakosság megtakarításában fontos szerepet játszanak, ugyanakkor a faluban irrelevánsak, vagy elenyésző szerepük van⁹⁶. A formális

⁹⁵ Ezeknek az informális megtakarítási technikák bemutatására, már kitértem az elméleti részben, valamint a későbbiek folyamán részletesen be is mutatom őket. Most csak röviden újra megemlíteném az informális megtakarítás kategóriáit: (1) otthon tartott készpénzben történő megtakarítás, (2) aranyban, illetve különféle nemesfémekben, ékszerben történő megtakarítás, (3) az építési anyagba fektetett megtakarítás, (4) haszonállat vásárlása, valamint a (5) a luxus cikkek vásárlása

⁹⁶ Kizártuk a biztonságtechnikai tartalékok, részvények, részesedések vizsgálatát, továbbá a nem részvény alapú értékpapírok és végül a banki megtakarítási számlák vizsgálatát is.

megtakarítások kis volumenét mutatja, hogy mindösszesen a különféle banki biztosításokat (vagyon, életbiztosítás) tudtuk ebbe a kategóriába besorolni, valamint a bankszámlával való rendelkezést.

Az adatok alapján látható, hogy a faluban a háztartások 35%-a rendelkezik valamilyen formális biztosítási formával, s akik rendelkeznek azok főként havonta (20,2%) illetve negyedévente (11,2%) takarítanak meg ebben a formában. A falu háztartásainak körülbelül 50%-ában találkozunk bankszámlával. Ugyan a bankszámlával való rendelkezés, elsősorban nem a formális megtakarítási formához köthető, hanem a banki szolgáltatások eléréséhez, de a RAK csoport a megtakarítás kategóriájába sorolta a bankszámla használatot, hisz több esetben ugyan nem lekötve, de biztos helyen tudható ezzel a családok pénze, és így kvázi megtakarításként funkcionál⁹⁷.

A bankszámlával rendelkezők rendkívül alacsony száma alátámasztja a szakirodalom állításait, miszerint az alacsony jövedelmű családok kizáródtak a formális banki szolgáltatások köréből. Ezen túlmutatóan a formális banki megtakarítások spektruma azért is szűk Kázmárkon, mert a faluban és környékén kevés banknak van fiókintézete⁹⁸. Ebből kifolyólag a falu postáján működő POS terminál funkcionál ATM terminálként a faluban, így a kézpénzfelvétel helyben ugyan rendelkezésre áll a falubelieknek, ám minden egyes banki műveletért többlet költséget kell fizetnie a számla tulajdonosának. Ez a pénzfelvételhez kapcsolódó pluszköltség szintén megvilágítja azt, hogy a családok nagy százaléka miért csak egyszer használja havonta a bankszámláját. Mindez azt mutatja, hogy a formális banki lefedettség eléggé ritkás a faluban élők számára, mely a formális megtakarítások elérhetőségét is megnehezíti, így a lakosság jelentős része kevésbé használja a banki szolgáltatásokat, kicsi a „bankkapcsolata”.

A formális megtakarítási szolgáltatások nehézkes igénybevételeből ered, hogy ha képződik is felhalmozás a háztartásban - például a nyári alkalmi munka folyamányaként - a formális intézmények kezelési költségeinek, valamint a

⁹⁷ Ennek némileg ellentmond a bankszámla használat gyakorisága, ugyanis a mért adataink szerint, a bankszámlával rendelkező háztartások sok esetben csupán havonta egyszer, a jövedelmük megérkezésekor használják a számlájukat, mely így semmiképpen sem megtakarítási formaként értelmezhető, hisz ezen alkalmakkor általában teljesen kiürítik a számlájukat.

⁹⁸ A település környezetében főként takarékszövetkezetek fekszenek 10-15 kilométeres körzetben. A településhez legközelebb eső Azúr Takarékszövetkezet eléréséhez 4,1 km-t kell utazni, a faluhoz legközelebb eső városban, Szikszón található az első nagyobb bankhálózat, az OTP bank, bankfiókja körülbelül 11 km-re a falutól. A többi nagyobb bank fiókintézetei pedig csupán a megyeközpontban, Miskolcon találhatóak meg 30 km-re a falutól.

szolgáltatás igénybevételéhez szükséges egyéb feltételeknek (pl. folyószámlával való rendelkezés) a családok sok esetben nem tudnak eleget tenni, így elállnak a formális megtakarításoktól. Azonban az is látható, hogy a takarékszövetkezetek lassan nyitnak az alacsony jövedelmű családok megtakarítási technikái felé. Ezt a folyamatot mutatja a környéken lévő takarékszövetkezetben elérhető egyik megtakarítási szolgáltatás, a "Matracbetét" megtakarítási szolgáltatás, melyet rendkívül kis összegek megtakarítására (1.000 Ft) hozott létre a helyi takarékszövetkezet, viszonylag alacsony kezelési költséggel, könnyű hozzáféréssel.

A faluban a családok fele használ valamilyen informális megtakarítási formát vagy technikát (51%). A megtakarítás képzést szükségessé teszi az, hogy a családoknak - előre tervezhető módon - szükségük lesz nagyobb kiadások fedezésére (pl.: iskoláztatás, téli-tüzelő, házfelújítás, ünnepek stb.), és ezekre a kiadásokra kis összegű megtakarításokat kell elkülöníteniük a családi kasszán belül. Főként a nyári alkalmi munkák teremtik meg azt a bevételtöbbletet. Ilyenkor - miközben nő a családok bevétele -, a kiadásaik is csökkennek.

Az informális megtakarításokhoz hozzá kell azonban tenni, hogy ugyan jelen vannak a családok életében, ám ezek a formák az esetek nagy százalékában nem rendszeres megtakarítási alkalmakat jelentenek. Ezt támasztja alá, hogy a válaszadó családok 16,9%-a havonta, 12,9%-a negyedévente, 8,4%-a félévente, 11,8%-a évente takarít meg informálisan.

Az informális megtakarítások egyik technikája az otthon tartott készpénzben történő megtakarítás. Ez a megtakarítás a banki megtakarítás előszobájának is tekinthető, igaz talán kevésbé biztonságos forma ez, mint a bankban történő megtakarítás. Előnye azonban mindenképpen az, hogy a megtakarító megspórolja vele a banki kezelési költségeket, a számlanyitás költségeit, valamint a bankba utazás költségeit, továbbá könnyen, és azonnal hozzáférhető készpénzben marad a megtakarítás. A kutatócsoport ezeket a megtakarításokat olyan megtakarításokként aposztrofálta, amelyeket főként az évenkénti nagyobb összegű kiadások fedezése céljából gyűjtenek a falubeliek. *“Emberek nem merik bevállalni, hogy otthon szoktak félretenni... fára otthon gyűjt télre, mert a 130-140 ezer forintot nem tudja egyszerre összetenni... áramra, végelszámolásra. Arra biztosan összeteszik otthon a pénzt.”* (Éva, 26. találkozó)

Az informális megtakarítás elterjedt technikája továbbá az aranyban, illetve különféle nemesfémekben, ékszerben történő megtakarítás. Ebből több előnye is

származik a háztartásnak, hisz a nemesfémek könnyen likvid tőkévé transzformálhatók, a jelzálog és egyéb hitelügyletek esetében fedezetként szolgálhatnak, a javak érték-csökkenése minimális, ezen felül az antik jellegük miatt még többlet értéket is teremthetnek. További előnyük, hogy könnyű szállítani őket, illetve kereskedni velük, továbbá státuszszimbólum jellegük miatt presztízst kölcsönöznek tulajdonosuknak. Az ékszerben történő megtakarításnak használati értéke is van, hisz közösségi alkalmakkor funkcionális jelzőértékkel bírnak. *“A falunak majdcsak a nagy százaléka megtakarít, fülbevalóban, vagy műszaki cikkben, vagy bármibe. Amikor vannak ezek a pluszmunkák nyáron, akkor megvesznek aranyat például és akkor azt télen beviszik a zálogba, mert ha beadjuk a zaciba, akkor abból valami kis pénzecske csak szokott származni.”* (Csaba, 34. találkozó) A nemesfémekben ékszerben történő megtakarításnak egyfajta szezonális hullámműködése is megfigyelhető így a faluban, ugyanis a nyáron megvásárolt javakat a téli krízis kiadások esetében sok esetben kénytelen elzálogosítani a család.

A nemesfémekben ékszerben történő megtakarításhoz szorosan kapcsolódik a műszaki cikkek, hangszerek vásárlása (TV, számítógép, gitár, mobiltelefon stb.), mint informális megtakarítási technika. Ezeknek a megtakarítási tárgyakkal egyfelől élvezeti értékük van, azonban csakúgy, mint az ékszerek esetében ezek a javak is könnyen likvid tőkévé tehetőek, elzálogosíthatóak vagy elcserélhetőek. Továbbá csakúgy, mint a nemesfémek esetében ez az informális megtakarítási technika is szorosan összekapcsolódik a hitelezési instrumentumokkal, mint ahogy azt a későbbiekben látni is fogjuk majd. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezekhez a megtakarítási technikákhoz, nagy kockázati-faktorok is társulhatnak. Hitelezéskor ugyanis a javakban történő megtakarítások valós értékének csupán a töredékét tudja a család realizálni.

A javakban történő informális megtakarítás negyedik technikája: az építési anyagba fektetett megtakarítás, amit a tőkefelhalmozáson túlmutatóan a család, a lakhatásának minőségi javítására és így a háza értékének növelésére is tud fordítani.

Ugyancsak elterjedt megtakarítási forma és technika a haszonállat vásárlása, valamint a konyhakerti művelés, amit egyfelől el tud adni a család, másfelől az élelmiszerkiadását tudja csökkenteni vele. *“Vannak a természetbeni megtakarítások ezen értjük a háztájit, saját kertet, azaz amit mi megtermelünk saját magunknak, a saját kertünkben, vagy állattartás azért mert ha az embernek van egy disznója azt levágja abból lesznek húskészítmények, vagy tarthat más állatot, csirkét, lehet belőle*

tojása” (Csaba, 6. találkozó). Hozzá kell azonban tenni ehhez, hogy ez a megtakarítás általában csupán az év egyik félében érhető el, hisz ez egy *“félèves dolog, mert van egy holt időszak télen, csak márciustól őszig van termelés”* (Csaba, 7. találkozó)⁹⁹. Ez a megtakarítási forma is számos rizikófaktorral rendelkezik. A betegség, a fagy, az állatok eltulajdonítása csak néhány azok közül a felmerülő kockázatok közül, ami miatt elúszhat a család teljes megtakarítása. *“Tőlünk most elloptak mindent, a disznót megmérgezték, beleöltük a sok pénzt, aztán nem lett belőle semmi.”* (Jenő, 8. találkozó)

Az informális megtakarításon belül a javakban történő megtakarítások, tehát minden esetben több funkciós megtakarítások, azaz ezekben a megtakarítási formákban összerosódnak a javak különböző társadalmi funkciói. Így nem csak klasszikus értelemben vett megtakarítási formaként tekinthetünk rájuk, hanem úgy is mint olyan technikákra, amelyek egyfajta pénzügyi védőburkot teremtenek a krízishelyzetek megoldására, továbbá kiegészítik a családok mindennapi életét élvezeti- használati funkciókkal.

A RAK csoport számos olyan további megtakarítási formát definiált, amelyek elsődlegesen nem javakban történnek, hanem hosszú távú vagy rövidtávú spórolási technikákként jelennek meg a családok életében. Ezek közé sorolható *“az ingyenmunka, amikor valakinek megyek segíteni, majd az visszasegít”* (Csaba, 6. találkozó), azaz a kaláka jellegű kölcsönös segítség. Ide sorolható a havonkénti nagybevásárlás is, amit a hónap elején a kiadások csökkentése céljából ejtenek meg a családok. A csoport ebbe a kategóriába sorolta azokat a rövidtávú spórolási technikákat is, melyek csak a kríziskiadás orvoslásakor lépnek életbe, azaz az árammal, vízzel, különböző energiaforrásokkal való spórolás, valamint az élelmiszerfogyasztás drasztikus csökkentése, amire a *“megéhezés”* fájdalmasan találó kifejezését használták a kázmárki kutatók. A megéhezés fogalma azért kifejező, és rettentő erős, mert összesűrűsödik a szóban a kilátástalan helyzet kifejeződése és a kilátástalan helyzet megoldására tett nem hétköznapi cselekedet (éhezés) hétköznapivá válása. Így az éhezés ebben a fogalomban egy konkrét spórolási technikává válik, ami szinte képszerűen kifejezi a családok nehéz helyzetét és beszűkült mozgásterét. Ezzel megegyező spórolási technikát írt le Durst Judit is

⁹⁹ Az állattartás, mint megtakarítási forma egy nagy beruházással (állatok megvásárlásával) indul, majd havonta 3.000-5.000 forintnyi állandó kiadást jelent. Az állatok eladásából általában 20-25 ezer forintnyi bevételhez jut a család.

Láposon végzett kutatásai során, mely alátámasztja, hogy sajnálatos módon ez messze nem csupán ennek a falunak a lakosaira jellemző spórolási technika (Durst, 2011).

A faluban élő családok körében nem jellemzőek a közösségi alapú informális pénzalapú megtakarítási formák, valamint a nemzetközi szakirodalomból ismert pénzőr intézménye sem. A pénzőr intézménye ugyan egy darabig működött a faluban, de a pénzügyi visszaélés miatt mára ez az informális megtakarítási technika teljesen eltűnt. *“Volt ilyen pénzőr, de már nincs, olyan volt, hogy folyamatosan adta valaki a pénzt valakinek, már nem is tudom ilyen 100 valamennyije volt bent, de nem volt papír róla, így végül megléptek a pénzzel, pontosabban eltagadta a dolgot ... ma már nincs miből és nincs bizalom.”* (Éva, 8. találkozó)

A megtakarítási technikák leírásai és intézményeik általános megoszlásainak áttekintése után térjünk át arra, hogy ezek milyen megoszlásokat mutatnak, a különböző változók mentén. A 10. táblázat a lokális jövedelmi-státusz szerinti formális és informális megtakarítások megoszlásait mutatja. A táblázat alapján jól látható, hogy az eltérő lokális társadalmi szegmensbe tartozó csoportok eltérően használják/férnek hozzá a megtakarítási instrumentumokhoz. Az alacsony jövedelmű háztartásoktól a magasabb jövedelmű háztartások felé haladva jól láthatóan nő a formális megtakarítási szegmensbe tartozó intézmények használata. Folyamatosan nő a bankszámlával rendelkezők és azt egyre frekvenciáltabban használók számaránya, valamint folyamatosan nő a banki biztosítással rendelkezők számaránya. Hasonlóan egyértelmű tendencia olvasható le a formális megtakarítási szegmensből kimaradók kategóriája mentén is. A szegény családok majdnem 60%-a nem rendelkezik a formális banki szektor eléréséhez elengedhetetlen bankszámlával, amely a közepes jövedelmi-státuszú családok esetében 28%-ra mérséklődik a magas-jövedelmű családok esetében pedig 0%-ra csökken. Így nem meglepő az sem, hogy formális biztosítással a szegény családok háromnegyede nem rendelkezik, ami a közepes családok esetében ismételten 28% körül mozog, s a magas-jövedelmű családok esetében pedig ismételten 0%-ot találunk e kategórián belül.

10. táblázat *Megtakarítások megoszlásai (N=142)*

Bankszámla	Hetente vagy gyakrabban	2 hetente	Havonta	Negyed- évente	Félévente	Évente	Soha
Szegény	2.1%	5.0%	34.3%	0.7%	0.0%	0.0%	57.9%
Közép	3.1%	21.9%	46.9%	0.0%	0.0%	0.0%	28.1%
Gazdag	66.7%	16.7%	0.0%	16.7%	0.0%	0.0%	0.0%
Total	4.5%	8.4%	35.4%	1.1%	0.0%	0.0%	50.6%
Biztosítás	Hetente vagy gyakrabban	2 hetente	Havonta	Negyed- évente	Félévente	Évente	Soha
Szegény	0.0%	0.0%	12.9%	10.0%	0.7%	0.7%	75.7%
Közép	0.0%	0.0%	40.6%	15.6%	6.2%	9.4%	28.1%
Gazdag	0.0%	0.0%	83.3%	16.7%	0.0%	0.0%	0.0%
Total	0.0%	0.0%	20.2%	11.2%	1.7%	2.2%	64.6%
Informális Megtakarítás	Hetente vagy gyakrabban	2 hetente	Havonta	Negyed- évente	Félévente	Évente	Soha
Szegény	0.0%	0.0%	10.0%	12.9%	9.3%	12.1%	55.0%
Közép	0.0%	0.0%	37.5%	15.6%	6.2%	9.4%	31.2%
Gazdag	0.0%	0.0%	66.7%	0.0%	0.0%	16.7%	16.7%
Total	0.0%	0.0%	16.9%	12.9%	8.4%	11.8%	49.4%

Ha az informális megtakarításokat nézzük, akkor látható, hogy az alacsony jövedelmű családok körülbelül 45%-a tesz félre valamilyen formában, a közepes jövedelmű családok esetében ez a szám felkúszik 69%-ra, míg a magas jövedelmű családok esetében eléri a 84%-ot. A szegény családok esetében a családok körülbelül 10-10-10 százaléka takarít meg évente, félévente, negyedévente, valamint havonta. A közepes jövedelmi szinten élő családok, valamint a tehetős családok legnagyobb hányada, az adataink alapján havonta takarít meg valamilyen informális formában.

Ha a formális és informális megtakarításokat a munkaviszonyok megoszlásai szerint nézzük, akkor hasonló tendenciákat látunk kirajzolódni, mint előbb amik visszavezethetőek a munkaviszonyból származó jövedelmi különbségekre. Mind a bankszámlahasználat, mind a biztosítás tekintetében látható az a tendencia, hogy ha állandó és hosszú távú munkaviszonnyal és bevétellel rendelkezik a család, akkor nő a formális banki szolgáltatások használata. Ezen túlmutatóan fontos megjegyezni, hogy a közmunkások és a munkanélküliek esetében hasonló használati mintázatokat látunk, mind a bankszámlahasználat, mind a biztosítások esetében, mely csak alátámasztja a fenti állítást a tekintetben, hogy bevételnek hosszútávon és megbízhatóan a családi kassza részét kell képeznie ahhoz, hogy a formális banki szegmensek használatának irányába el tudjon mozdulni a család. Az informális megtakarítások is legnagyobbbrészt a teljes munkaidőben foglalkoztatottak esetében jelennek meg, habár mind a munkanélküliek mind a közmunkások, mind a nyugdíjasok esetében a

leginkább használt megtakarítási formának számítanak.

A formális és informális megtakarítások nem mutatnak a felvett adatokban szignifikáns összefüggést az iskolai végzettséggel, ám az etnikai megoszlással szignifikáns összefüggést mutatnak. Mivel az alacsony-jövedelmű háztartások között jóval több roma családot találunk a faluban, így nem meglepő az sem, hogy a roma családok között jóval nagyobb arányban találunk olyan családokat akik, jövedelmi viszonyaik miatt nem rendelkeznek se biztosítással (84,4%), se bankszámlával (60,6%), mint a nem roma családok között. Az informális megtakarítások esetében láthatjuk, hogy a formális megtakarításokhoz mérten itt a legkisebb azoknak a roma családoknak az aránya, akik nem tesznek félre ebben a formában, azonban még ebben a kategóriában is közel 60% azoknak a roma családoknak a százalékos aránya, akik még informális úton sem tudnak félretenni.

A faluban mérhető formális és informális megtakarítási intézmények és technikák alapján látható, hogy egyfelől a családok nagy százaléka képes megtakarítani a faluban, azonban ezek a megtakarítások rendkívül eltérő volument és gyakoriságot mutatnak a jövedelem, a munkaviszony vagy akár etnikai megoszlások mentén. Az adatok alapján látható, hogy a gazdagabb családoktól a szegényebb családok felé elmozdulva, folyamatosan nő azoknak a számaránya, akik a formális banki megtakarításokból, és magának a formális bankrendszernek az igénybevételéből is kizáródnak, és habár a családok fele rendelkezik informális megtakarítással, ezek rendkívül kis összegű és instabil megtakarítások, melyek szintén szűkülő képet mutatnak a magas jövedelmű családoktól az alacsony jövedelmű családok felé. Mindezek ellenére azonban fontos megállapítása a kutatásunknak, hogy az alacsony-jövedelmű családok is képesek megtakarításokat elkülöníteni a gazdálkodásuk során, azonban ezek a megtakarítások, rendkívül kis összegűek, nem rendszeres időközönként realizálódnak, s viszonylag nagy pénzügyi kockázatok mellett valósulnak meg.

6.4.2. Formális és informális hitelek és kölcsönök

A családok pénzügyi túlélési stratégiájának megtakarítási oldaláról és intézményeiről átevezve a hitelezési oldalra, tekintsük most át a faluban használt formális és informális hitel és kölcsön intézményeket. Kutatásunk során a családok 4 db formális banki hitelintézmény használatát, továbbá 10 db informális hitelezési intézmény használatát vettük fel. Az intézményeknek a családok gazdaságában

betöltött szerepére enged következtetni az, hogy a megkérdezett családok 88,8%-a az elmúlt évében minimum egyszer vagy gyakrabban használta vagy a formális, vagy az informális hitelezési intézmények valamelyikét. A formális és az informális hitelezések eltérő szerepét mutatja azonban az, hogy míg a családok 38,3%-a használta a formális intézményeket, az informális hitelezési intézmények használata a családok körében 87,6% volt.

Az általunk mért 4 db formális hitelintézmény együttes használatából az olvasható ki, hogy a családok leginkább 1 db formális hitelintézményt használnak (28,1%), jóval kevesebb azon családok százalékaránya, akik 2 (7,9%), 3 (2,2%), vagy mind a 4 (0,6%) formális hitelintézményt használják párhuzamosan. Ezzel szemben az informális hitelintézmények használata legnagyobb részben párhuzamosan történik, azaz a családok egyszerre több informális hitelintézmény szolgáltatásait is igénybe veszik¹⁰⁰. Mindez azt mutatja, hogy főként az informális hitelezési instrumentumok használatai összekapcsolódnak egymással és a családok egyszerre több hitelezési intézményt is igénybe vesznek.

6.4.2.1. Formális hitelek

A formális pénzügyi szektor hitelintézményei közé sorolhatóak lokális szinten a bankok, a takarékszövetkezetek, a nagyáruházak valamint a jelzálogüzletek hiteltermékei. A Kutatásunkban mértük a gyorshitelt (12%), a hitelkártya használatot (9%) a környékbeli nagyobb áruházláncok hitelre vásárolható termékeinek, áruhitelének (13%) használatát, valamint a zálogházi hitelkonstrukciók (17%) használatát.¹⁰¹ A formális pénzpiacon a faluban élő családok által leginkább használt formális hitelek fő jellemzői, hogy kisebb összegűek, gyors hitelbírálás mellett működnek, jellemzően magas kamat-ráta és fix törlesztési összegek mellett folyósítják őket és rengeteg olyan elemet is tartalmaznak, amik kedvezőek az alacsony jövedelmű családok pénzgazdálkodása szempontjából.

¹⁰⁰ A megoszlások alapján mindössze 6,7% azon családok aránya, akik csak 1 informális hitelintézményt használnak, s körülbelül 15% azoknak a kategóriája, akik 2-3-4 vagy 5 informális hitelintézményt is használnak párhuzamosan. 6-7 valamint 8 informális hitelintézményt a családok már jóval kevesebb, mindösszesen kategóriánkénti 5%-a használ, míg 9 vagy annál több hitelintézményt már csupán a családok elhanyagolható százaléka vesz igénybe párhuzamosan.

¹⁰¹ A zárójelben lévő százalékarányok az adott formális hitel gyakoriságát mutatják a megkérdezett családok körében.

Jelzálog alapú, nagyobb összegű hitelkonstrukciók

A faluban ugyan megtalálhatók, ám általában a nem fizetett törlesztő részletek miatt elenyésző szerepet játszanak a családok pénzügyi túlélési stratégiájában és gazdálkodásában a jelzálog alapú, nagyobb összegű hitelkonstrukciók, melyeket a falutól messzebb levő nagyobb városokban megtalálható bankoknál (OTP, K&H, Budapest Bank) valamint a falu környékén levő takarékszövetkezeteknél lehet felvenni. Kérdőíves kutatásunk során a nagyobb összegű formális bankintézetek felé való hiteltartozásokat nem mértük, mert elsősorban a rövidtávú egy éves lejáratú hitelekre fókuszáltunk, ám a pénzügyi naplók kérdőívei szerint a családok 11%-a rendelkezik formális banki intézmények felé nagyobb összegű hiteltartozással. Ezek a tartozások leginkább a lokális szinten középosztálynak minősülő társadalmi rétegben akkumulálódnak, kisebb részt a magas jövedelmű családokat terhelik.

A nagyobb összegű banki hitelkonstrukciók több milliós összegre is rúghatnak (1M-11M), így nagyberuházások is kivitelezhetőek belőlük, azonban a felvételhez szükséges biztosítékokkal a családok általában nem rendelkeznek. A családok nem rendelkeznek a szükséges 6 hónapnyi munkavisztonnyal, és nem rendelkeznek a hitelfelvételhez megfelelő értékű és állapotú ingatlannal sem. További probléma, hogy a *“közmunka semelyikhez nem jó, mert az határozott időre szól és az összes hitelhez általában határozatlan idejű munka kell... de nyugdíjra fel tudod venni”* (Maja, 7. találkozó). A havonkénti, hosszú távú (6-10 éves) rögzített összegű törlesztőrészletek sem illeszkednek a családok pénzgazdálkodásához, illetve az elmaradt visszafizetés esetén esedékes bírságot a családok nem tudják törleszteni. Emellett tovább nehezíti a hitelfelvételt, hogy a hitel nem szabadon felhasználható, hanem csak bizonyos nagyobb beruházásra (lakásépítés, autóvásárlás) használható fel. A hitelek törlesztését tovább nehezíti, hogy sok közülük devizában realizálódik, és a nemfizetésből származó büntetőkamatok miatt ezek a hitelek több esetben a végrehajtóknál kötnek ki. *“1 millióból még mindig van 1,2 millió.”* (Józsi, 7. találkozó) Így a faluban a családok egy része rengeteg vissza nem fizetett banki adóssággal rendelkezik, amit jól leír Jenő jellemzése a 6. találkozáson: *“De itt hitelt már nem fogunk találni ... azt mondom, a faluban velem együtt már mindenki feketelistán van ... nagyon sok BAR-os van”*. Kutatásunk ezek alapján megerősíti azt a tényt, hogy a nagyobb összegű formális banki hiteltermékek igénybevételéből az alacsony jövedelmű családok általában kiszorulnak.

Gyorshitelek

A faluban elterjedt formális hitelforma a bankoknál felvehető gyors hitel konstrukciók, melyek közé a *Cofidis* hiteltermékeit, a *Provident* hiteltermékeit, valamint az OTP és a takarékszövetkezetben igényelhető *folyószámlahiteleket* soroltuk. Ebbe a kategóriába lehet sorolni a *hitelkártya* használatot is, amit azonban külön alkategóriaként kezelünk, ugyanis egy kicsit más konstrukcióban biztosít hiteleket, mint a fenti kategóriák. Mi ugyan az adatfelvételünk során egyben mértük a különféle gyors hitel-konstrukciók használatát, azonban érdemes kitérni röviden arra is, hogy ez a kategória is több és eltérő kondíciójú hitelterméket foglal magába.

Az egyik legelterjedtebb gyors hitel konstrukció a faluban a Cofidisnél felvehető hitel. A Cofidis előnye, hogy könnyen, az interneten, vagy telefonon keresztül is elérhető a szolgáltatás, és pár nap alatt megszületik a hitelbírálat. Az igényelhető összegek 100.000 forinttól – 1.500.000 forintnyi kategóriában mozognak, de jellemzően 150-200 ezer forintot szoktak igényelni a háztartások. A futamidő az előző kategóriához képest messzemenően rövidebb, 3 és 6 hónap közöttire tehető. A hitel felhasználása szabad, ami meglehetősen kedvező a hitelfelvevők számára. A hitelhez tartozó THM értéke 29%-32%-ig terjedhet, ami a formális hitelpiacon lévő THM-ekhez képest meglehetősen alacsonynak számít. A hitelbírálathoz szükséges a jövedelemigazolás, azonban kezes nem szükséges a felvételhez. Ezen túlmutatóan a hiteltermék egy olyan konstrukcióval is rendelkezik, hogy a már visszatörlesztett hitelt újból felveheti a hiteles - azonos THM mellett - így könnyítve meg az újbóli hitelkérelmet.

Ugyancsak a gyors hitelek szempontjából került elő a csoporttalálkozók során a pár éve még óriási THM-el dolgozó, ám már akkor is kis összegeket folyósító Provident. Mára a bank hiteltermékének a THM-je lecsökkent 25%-74%-ra, a hitelkonstrukciótól függően¹⁰². A faluban általában 50-100 ezer forintot szoktak felvenni a banktól. A felvehető összeg azonban folyamatosan nő annak a függvényében, hogy a hitelkérő visszafizette-e az előző hitelét. Ily módon a legkisebb felvehető összeg 50.000 forint, ami 300.000 forintra is felkúszhat, de ezzel párhuzamosan nő a felvett hitelhez tartozó THM is. A törlesztés 6-12 hónapig zajlik,

¹⁰²Mint ahogy minden formális bankintézetnél, a Providentnél is számos faktor befolyásolja a THM nagyságát. A hiteleket mára alapvetően alacsony THM mellett folyósítják (25%), ám az extra szolgáltatások – mint például a hitelkérő otthonában történő ügyintézés, vagy az otthoni beszedés jelentősen megnövelhetik a THM-et, 33%-tól egészen 74%-ig.

amit szintén befolyásol az, hogy mekkora a felvett összeg. Ez a hitelkonstrukció is szabadon felhasználható, s az igénylést itt is megkönnyíti az, hogy interneten is igényelhető. A hitelfelvételhez itt is szükséges munkáltatói jövedelemigazolás, vagy nyugdíjigazolás, és a hitelszámításba beleszámolják a család teljes bevételét, így a családi pótlékot, valamint a lakásfenntartási támogatást is. Továbbá kezes itt sem szükséges a hitelfelvételhez. Ugyanakkor a hitelbírálat kissé hosszabb (körülbelül 96 óra), mint az előző esetben és kiegészíti egy személyes felkeresés, amelynek során egy értékelés készül a hitelkérőről. Az értékelésen rendkívül sok múlik, a tekintetben, hogy a hitelkérő megkapja-e a hitelt vagy sem. Kázsmárkon a szomszéd faluban lakó, eredetileg a faluban született tanárnő a banki megbízott, akivel érthető módon próbálnak jó kapcsolatot kiépíteni a falubeliek. Azonban a hitelfelvételt így messzemenően meghatározza a banki alkalmazott, valamint a hitelfelvevő közötti személyes kapcsolat milyensége. A hitelbírálatból kifolyólag sok család többszöri próbálkozás ellenére sem tudott gyors hitelhez jutni.

Éva: *Én mondjuk magamról példázom ... kapol-e Providentől hitelt? Mert én milyen gyakran fordulok Providenthez? Havonta. Csak nem kapok. Fordulok, de nem ad. Mert az, hogy valaki kap az nagyon ritka.*

Dezső: *Állandó munkahelyem van, de nem adnak.*

Éva: *S ha nem olyan a lakhatás, akkor nem adják, nálunk bejött képzeld el, és akkor még nem volt kész a konyha és akkor a szomszédba vitte a pénzt és a szomszédnak azt mondta, hogy ha én a márványlapot meg tudom venni akkor nekem nem ad.” (26. találkozó)*

A hitelvisszafizetés hetenként történik, amit személyesen szed be a bank megbízottja. A heti törlesztés erősen igazodik az alacsony jövedelmű családok pénzügyi stratégiájához, s a hitelrészletek beszedése is alkalmazkodik azokhoz az időpontokhoz, amikor a családok bevételhez jutnak.

A gyors hitel következő kategóriáját a “számlahitel”, vagyis a folyószámla kölcsön alkotja. A számlahitel főként a helyi takarékszövetkezetek gyors hitel-termékei között jelennek meg. Az előző gyors hitel konstrukciókhoz képest csupán 3 hónapnyi munkajövedelem igazolás szükséges a felvételéhez, valamint az adott pénzügyintézetben vezetett folyószámla. A számlahitel esetében is beleszámítják a család különböző bevételi szegmenseit (családi pótlék, gyes) a hitelbírálatba, nem csak az állandó munkajövedelmet. Ennél a gyors hitel konstrukciónál először a jövedelme egyszerűsítését veheti fel a hitelkérő, majd a sikeres visszafizetés után ez akár háromszorosára is nőhet, 30%-os THM mellett. A hitel ez esetben is szabad

felhasználású, azonban összege erősen függ a család összjövedelmétől. A felvehető hitelösszeg 100.000-500.000 forint közötti érték lehet, ám általában 300 ezer forintot szoktak felvenni a családok. *“Takarékszövetkezetnél annyi van hogy náluk kell számlát vezetned és 3 hónap munkabérednek lennie kell ... nálunk úgy is van, hogy kapják a szociális segélyt és annak az egyszeresét kiadják, vagy háromszorosát, attól függ hogy mennyi pénz van a számládon ... s ha az egyszeresét visszafizetted akkor felveheted a háromszorosát..megnézik, hogy mennyi pénz jön a számlára, azt fizetgeted vissza havonta nem tudom, hogy mennyivel és utána megint vehetsz ki pénzt.”* (Maja, 6. találkozó) Mivel állandó munkaviszonnyal kevesen rendelkeznek, így sokszor előtérbe kerül a lokális kapcsolati tőke szerepe a hiteligénylés során, amikor is helyben élő nyugdíjast kér fel a család, hogy legyen keze a hitelfelvételkor. *“Az a kérdés, hogy az ember milyen nyugdíjast visz kezesnek, meg az a kérdés, hogy a kezeseknek mekkora a keresete, mert ha hármat viszel, és azoknak van annyi akkor nincs gond.”* (Józsi, 6. találkozó)

A banknak minden hónapban biztosítékot jelent a visszafizetésre, hogy a nála vezetett folyószámlára érkezik a család jövedelme. Azonban a személyes kapcsolattartás és ismeretség okán a banki alkalmazottaknál különböző törlesztési alkupozíciókat is ki lehet harcolni, ami azonban nagyban függ a család és a banki alkalmazott közötti kapcsolat erősségétől.

Maja: *“Szoktak olyat csinálni, amikor szociális van, hogy beszélnek a nénikével, hogy most ne vegye már le majd a jövő hónapban... fiókvezetőtől függ és egyezkedni lehet, hogy jó, akkor most nem vonom le, majd a jövő hónapban.”*

Csaba: *Volt már velem is úgy, hogy mondtam, hogy ennyit nem tudok befizetni, s Gyöngyike mondta, hogy akkor fizessék be valamennyit, aztán majd lesz valahogy.”* (7. találkozó).

A gyorsHITELEK közé sorolható, ám egy kissé eltérő kondícióban működő hitelforma a hitelkártya, amit a családok körülbelül 10%-a használ. Ez a konstrukció az előző számlahitelhez hasonlóan a hitelkérőtől az adott intézménynél vezetett folyószámlára érkező jövedelmét kéri fedezetnek, s ennek az összegnek a fejében lehet egyszeres hitelhez jutni a segítségével, körülbelül 30% THM-el. A hitelkártyával rendelkező családok általában havonta élnek a hitelfelvétel lehetőségével. A hitel felvételéhez ebből kifolyólag nem kapcsolódik hitelbírálati idő, hanem azonnal rendelkezésére áll a hitelkérő számára az összeg.

A gyorsHITELEK konstrukciói azért elterjedtebbek a falubeli családok között,

mert sok olyan tényezőt beépítenek, a hitelezésbe melyek jobban illeszkednek az alacsony jövedelmű családok pénzügyi stratégiáihoz, mint a hosszú távú törlesztést előíró, nagy összegű hitelfelvételi lehetőségek. Mint láttuk egyfelől sokkal kisebb összeget biztosítanak a hitelfelvevőknek, ami rövidebb távú és kisebb összegű hiteltörlesztést tesz lehetővé. Ezen túlmenően fedezetként elfogadnak számos olyan bevételi formát is, melyek a családok bevételeinek fontos részét képezik. Továbbá gyors hitelbírálat mellett folyósítják a hiteleket, ami különösen a krízis kiadások megjelenésekor játszik fontos szerepet. Végül számos társadalmi tőkét és kapcsolatot épít be ez a hitelezési konstrukció (informálisan), amely mind a hitelfelvételt, mind a hiteltörlesztést pozitív (ám akár negatív irányban is) befolyásolhatja.

Ha a gyorsHITELEK megoszlásait nézzük meg akkor látható, hogy a gyorshitelt felvevő családok a legnagyobb százalékban évente egyszer vesznek fel gyorshitelt. Ennél frekvenciáltabban ezt a hitelformát használó családok megoszlásai elhanyagolhatóak. A kis elemszámok miatt nem mutatható ki szignifikáns összefüggés a lokális jövedelmi kategóriák mentén és a gyorshitel használat összefüggésében. Ám ha mégis leelemezzük a keresztábrát, akkor látható, hogy a jövedelmi kategóriák szerint viszonylag nagyarányú eltérés tapasztalható ebben a kategóriában. Míg a tehetősebb családok 20%-a és a középosztályhoz sorolható családok 15,7%-a veszi fel a gyorshitelt, addig az alacsony-jövedelmű családok mindösszesen 9,3%-a használja ezt a formális hitelfelvételi formát. Etnikai megoszlás alapján azt látjuk, hogy a nem-romák sokkal inkább használják a gyorshitel konstrukciókat (21,7%), mint a roma lakosok (6,5%). A gyorshitelt tehát leginkább, a lokális középosztályhoz tartozó és a gazdagabb családok használják, ám az ő esetükben sem ez a hitelforma számít a legfrekvenciáltabb formának.

ÁruHITELEK

A formális hitelpiac gyakran használt hiteltermékei közé sorolhatóak a megyeközpontban, Miskolcon, a nagyáruházakban elérhető műszaki cikkekre és tartós fogyasztási javakra felvehető áruhitel konstrukciók. Ez a hiteltermék erősen összekapcsolódik a megtakarítások felhalmozásával, melyről az előzőekben már esett szó. A Miskolcon lévő nagyáruházakban (Auchan, Tesco, Mi-Vas, Vasvil stb.) elérhető áruHITELEK ugyanis lehetővé teszik azt, hogy a háztartásnak ne egyszerre jelentsen megugorhatóan akadályt a műszaki cikkek, beruházások megvásárlása,

hanem havonta, csökkenő törlesztő részletekben tudja beszerezni azokat, természetesen kamat mellett. Az áruhitel felvételhez nem kell kezes, azonban a hitelhez tartozó THM 30% körül mozog. A hitelfelvételhez állandó munkahelyi igazolás, valamint a közüzemi számlák befizetését igazoló igazolás szükséges¹⁰³. A családok áruhitelben 20.000 és 300.000 forint közötti értékben szoktak hitelt felvenni. A törlesztő részletek általában az idő elteltével folyamatosan csökkennek.

“Áruvásárlási kártya az Auchanban, Tescóban, akinek állandó munkahelye van, azoknak megadják ... Én hitelre vettem a hűtőt, hitelre vettem a TV-t az Auchanban Miskolcon ... meg elég volt fizetni hónap végén. Az elején volt húzós 12 ezer, utána így folyamatosan 10 ezer, 8 ezer, 5 ezer ... a hűtőt 2 évig fizettem, a kamatot is.” (Józsi, 5. találkozó)

A hitelbírálat azonban az áruhitelek esetében is rendkívül sok szubjektív faktoron múlik, ami akár a diszkriminációt is magába foglalhatja. A hitelbírálatot ugyanis elutasíthatják formálisan azért, mert sok hitelkérelem érkezett be, ám amikor idáig eljut a kérelem ügye, akkor már teljesen kibogozhatatlan, hogy az okok közül melyik játszott ténylegesen közre a hitelkérelem elutasításában.

“Na nekem nem adtak semmit, megvolt csinálva a papír az állandó munkahelyemről azt mégsem adtak. Csak rám kell nézni ... cigány. Nem mondták, csak nem adtak. TV-t akartam venni. Nekem volt egy olyan papírom, ami le volt igazolva, határozatlan idejű, meg minden, nagy összeg volt rajta és semmit nem adtak, vagy 2 éve. Mindenhol voltam ... olyan 200-150 ezer akartam. Olyan papírom volt, hogy ki volt töltve faszául, de nem, semmi. Azt mondták az döntött, hogy sok kérelem érkezett be.” (Dezső, 26. találkozó)

Az áruvásárlási hitelezés esetében is látható, hogy több, az alacsony jövedelmű családok számára is megfelelő szegmenst tartalmaz. Egyfelől kis összegű hitelfelvételre is lehetőség nyílik, ami olyan termékekben realizálódik, mely jól illeszkedik a családok más hitelszegmenseihez (könnyen zálogosítható). Másrészt ugyan a törlesztő részletek ütemezése fix időközönként történik, ám folyamatosan csökken a részletek nagysága. A hitelbírálat meglehetősen gyorsan lezajlik és a törlesztés sem húzódik el évekig.

Az általunk mért adatok alapján a családok 13%-a használja az áruhitel konstrukciókat, ám csakúgy, mint a gyorshitel esetében a családok elsöprő többsége 11,8%-a évente egyszer él ezzel a lehetőséggel. Az áruhitel estében a tehetősebb családok egyharmada (30%) rendelkezik áruhitellel, ez az arány a szegényebb

¹⁰³Az eltérő hitelezési portfóliók kialakításában egyre inkább előtérbe helyezik hiteladók azokat a módszereket, amelyek nem a klasszikus biztosítékokat, hanem a fizetési hajlandóságokat mérik inkább, ebbe a körbe tartozik a közüzemi számlák befizetéséről szóló igazolás is, mint biztosíték.

családok felé folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, köszönhetően az alacsonyabb volumenű bevételeiknek, valamint ebből kifolyólag annak, hogy nehezebben tudják teljesíteni a hitelbírálathoz szükséges kritériumokat¹⁰⁴. Ha etnikai bontásban nézzük meg a hitelterméket, akkor azt látjuk, hogy míg a nem-roma háztartások 27,5%-a használja az áruhitelt, addig a roma családok 6,4%-a¹⁰⁵.

Az áruhitel megoszlásai hasonló eredményeket hoztak, mint a gyors hitelhez tartozók, azaz az áruhitelt is a lokális középosztály, valamint a tehetősebb rétegek tudják leginkább igénybe venni és kevésbé az alacsony-jövedelmű családok.

Zálogházak, jelzálogüzletek

A jelzálogüzletek, zálogházi hitelezése némiképp eltér a többi formális hitelintézménytől, talán ennek is köszönhető, hogy a családok közel 20%-a él ezzel a formális hitelezési formával. Az alacsony kockázat illetve tranzakciós költségek ellenére, a jelzálogosok azonban nem dolgoznak alacsonyabb kamatrátával, mint a bankok, vagy mint néhány informális hitelintézmény, ám a hitelkérőknek sok esetben nincs más választásuk formálisan más hitelhez jutni.

A jelzálogüzletek intézménye, csakúgy, mint az áruhitel esetében szorosan összefügg a családok megtakarításaival és krízis kiadásaival. A falu környékén lévő nagyvárosokban megtalálható jelzálogüzletekben ugyanis egy-egy kríziskiadás esetén sokszor elzálogosítják a családok a felhalmozott javaikat. Azaz, ha nem áll a család számára megfelelő mennyiségű idő, hogy pénzhez jusson akkor több esetben felkeresi a család női tagja a zálogosokat és kiválasztja a legmegfelelőbb konstrukciót biztosító üzletet. A jelzálog üzletek további előnye, a családok szempontjából, hogy nem csak zálogüzletként, hanem eladási helyként is üzemelnek, így a család több pénzért el is tudja adni helyben a javait, ha nem kap elegendő pénzt a zálogtárgyért vagy nem áll rendelkezésére megfelelő idő a kiadásainak a rendezésére.

Csaba: "Zaci Miskolcon és Szikszón is van... de az megtakarítás meg hitel is. Mert ők meghitelezik a te megtakarításodat. De amikor beadsz hozzájuk valamit, azt te megtakarítod. Mert ez egy befektetés, hogyha olyan van, hogy nagyobb pénzért dolgozol és megtakarítol és akkor veszel aranyat, és ha hirtelen megszorulsz, akkor azt beteszed. Azért alaphól az ember szar helyzetben hoz meg egy ilyen döntést, a nők meg azért használják jobban a zálogházat, mert nekik vannak

¹⁰⁴Az áruhitel valamint a lokális jövedelem-státuszt mérő változó kresztáblájához tartozó mérőszámok: Chi2 10,097 szsz: 0,006 Cramer V 0.238 szsz: 0,006.

¹⁰⁵Az áruhitel valamint az etnikumot változó kresztáblájához tartozó mérőszámok: Chi2 15,102 szsz: 0,000 Cramer V 0.291 szsz: 0,000.

ékszereik, ők jobban hordják az ékszert.

Tibi: *Mindig attól függ, hogy mihez tudsz nyúlni...ha olyan az élethelyzeted, hogy bevág valami - beteg a gyereked, temetés, haláleset valami -, akkor a leges legelső az arany. Bemész, leteszed, egy óra múlva már ott van a pénz. S tudsz olyat csinálni, hogyha lejár a három hónap, akkor egy kis érték és újra hosszabbíthatod.” (35. találkozó)*

A zálogosnál azonban nem csak aranyat és ékszert, hanem TV-t, magnót, mobiltelefont, egyéb műszaki cikket is el lehet zálogosítani, ám ezeknek nagyobb értékűeknek kell lenniük. Ezen felül egy-egy ilyen tranzakció során rendkívül sokat számít a családok meggyőző képessége.

“De mindegyik változóan adja, a Búza téren a legjobb, az Auchanban nem adnak annyit rá. No meg attól függ milyen érték, ha ér 60-70 ezret, akkor tudsz alkudni, de ha nem csak 30-at akkor nem igazán. Ők bevizsgálják, és mindig azt kombinálják, hogy te azt vissza is tudd fizetni. De számít az, hogy hogyan ismered őket, a bizalom ... De mindegyik máshogy csinálja, más áron adja, sokat végig kell járni. Én nemrég vittem be egy gyűrűt, 22 ezret kaptam érte de kb. 50 ezret ért ... ha majd ki tudom váltani kiváltom, ha nem, akkor van egy hónapnyi türelmi idő, addig nem adják el ... de ugyanarra a gyűrűre az Auchanban 16 ezret adtak volna.” (Éva, 6. találkozó)

Általában azt lehet mondani, hogy a zálogtárgy értékének körülbelül 30-50%-ig kapják meg az értékét a családok, amire meglehetősen magas, körülbelül 40% THM rakódik. Ezen túlmenően a zálogtárgyat 3 hónap múlva ki kell váltani. Amennyiben ez nem történik meg, egy hónapnyi haladékot tud még vásárolni a zálogtárgyat beadó (néhány zálogházban 3 hónapot), majd a zálogos tulajdonjogot szerez a zálogtárgy fölött. Ezzel szemben *“kiválthatod 1 hónap alatt is, akkor kevesebbet kell fizetned, de általában 3 hónapos, de az a buktató, hogy 3 hónap után ott marad, és ő meg eladja piaci áron, talán még egy hónap van türelmi idő, azért csak olyan árut vesz be, amire tudja hogy van kereslet, olyat nem vesz be, amiről tudja, hogy hopp beadta, azt baszik érte jönni, azt a nyakán marad. Olyan dolgokat vesz be, amit ő is rögtön és gyorsan pénzzé tud tenni. Namost rátesz ő is még 20-30%-ot, és úgy adja el.” (Tibi, 6. találkozó)* Egy konkrét példán illusztrálva, amit az egyik kutató az egyik csoporttalálkozóra hozott; egy db 14 karátos, 12 grammos női gyűrűért, amit beadott a zálogoshoz, és amit 14.500 forintra becsültek, kézhez kapott 8.100 forintot. A papíron az szerepelt, hogy kiváltáskor a zálogértéken felül 1.285 forintot kell még fizetnie, az első hónapban, ami 16% havi kamatot jelent, és amihez további 3% kezelési költség valamint raktározási költség járult. A következő hónapokban a kamatok folyamatosan nőnek egészen 41%-ig.

A jelzálogüzletek magas száma mutatja, hogy a szolgáltatásaikra igény van. Ennek folyományaként verseny is érezhető a jelzálogüzletek között. A szomszéd városban, Szikszón lévő jelzálogüzletet fél éve például bezárták, mert a Miskolci üzletek zálogstratégiája kedvezőbb volt a családok számára. Kevesebb összeget adtak ugyan, de kisebb kamattal dolgoztak, így inkább oda vitték a zálogtárgyakat a családok.

A jelzálogüzletnek nem csak formális, hanem informális megfelelőjük is van. A faluban az uzsorakamattal foglalkozó egyik család nagyon hasonló konstrukcióban, folytat hitelezést, mint ahogy a jelzálogüzlet fogad el zálogot, csak sokkal nagyobb kamatra. Ám erre, majd az informális hitelezések leírásakor fogok kitérni.

A formális hitelezések közül a zálogházi hitelezést veszik a legnagyobb arányban igénybe a családok a faluban, az arány 20% körül mozog (17,4%). Mindez többek között abból fakad, hogy a zálogház teljesen kiiktatja azoknak a formális biztosítékoknak a szükségességét, melyekkel a korábbi hitelezési konstrukciók esetében találkoztunk, továbbá gyors hitelbírálatot tesz lehetővé. A hitelfelvételhez nem szükséges munkaviszony, kezes, folyószámla, csupán a megfelelő értékű ingóság. Mindezek mellett azonban a többi formális hitelhez képest a jelzálogüzletek összehasonlíthatatlanul nagyobb kamattal dolgoznak és általában sokkal kisebb összegeket tudnak hitelre kiadni, mint a többi formális hitelkonstrukció. A családok 4,5%-a havonta használja a jelzálogüzletet, míg kéthavonta 3,9% évente kétszer 2,8%, míg évente egyszer 6,2 százaléka a családoknak él ezzel a hitelezési formával.

A zálogház estében tökéletesen megfordulnak az eddigi arányok, és míg a gazdagabb családok abszolút nem élnek a zálogház adta hitellehetőséggel, azt lehet tapasztalni, hogy a lokális szinten közép-jövedelmű (20%), illetve szegény családok (18,6%) körében közel a családok egynegyede igénybe veszi ezt a hitel-lehetőséget. Az etnikai változó mentén is megfordulnak az arányok, ugyanis a roma családok 23,9%-a, míg a nem-roma családok 7,2%-a használja a jelzálogházat.

Mindebből lehet látni, hogy a jelzálogüzletek sokkal gyakrabban használt hitelezési formák, mint a többi formális hitelkonstrukció, továbbá sokkal frekvenciáltabban jelenik meg az alacsony-jövedelmű és a közép-jövedelmű családok körében, mint a többi formális- hitelezési forma.

6.4.2.2. Informális hitelek

A lokális informális hitelpiacon működő társadalmi intézmények rendkívül színes képet mutatnak. Csoporttalálkozóink során 10 olyan intézményt és technikát találtunk, majd mértünk fel, melyeket a családok a pénzgazdálkodásuk során aktívan használnak. Az informális hitelezési szegmens meghatározó szerepére enged következtetni az a tény is, hogy a családok 87,6%-a használt az elmúlt évben legalább egyszer vagy többször valamilyen informális hitelezési intézményt. Ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk az intézményekről és szerepükről, a következőkben áttekintem és jellemzem az informális hitelezési szegmens lokális instrumentumait.

Interperszonális kölcsön és hitelezés

Az informális kölcsönök legmeghatározóbb és legfrekvenciáltabban igénybe vett szeletét a személyes pénzkölcsönzés, a rokoni, baráti, szomszédsági hitelek, azaz az interperszonális hitelezés teszi ki. A kérdőíves kutatásunk alapján mért adataink szerint a háztartások több mint 60%-a részt vesz, legtöbbször egyszerre mint hiteles és mint hitelező is ebben a kölcsönös segítségnyújtásoknak is minősíthető hiteltranzakciókban¹⁰⁶. A jövedelmi kategóriák szerinti bontás megmutatja, hogy a tehetősebb családok fele (50%) inkább mint hitelező vesz részt a tranzakciókban, míg a középjövedelmű, valamint az alacsony-jövedelmű családok inkább a reciprocitáson alapuló kapcsolatokban működtetik ezeket a hitelkapcsolatokat (60-70%).

A személyes pénzkölcsönzés útján folyósított hitelek leginkább kis összegű (1.000-30.000 Ft), vagy természetbeni javakban (pl. élelmiszer, cigaretta) történő fogyasztási hitelként értelmezhetőek. A hitelekhez a változó társadalmi kapcsolatokban és hálózatokban megszerezhető tőkeformák nyújtják elsősorban a fedezetet. A hitelek gyors, napi, heti vagy 2 heti lejáratúak, amiket általában akkor fizetnek vissza a családok, amikor legközelebb bevételre tesznek szert. A hitelbírálat is hamar lezajlik, gyakorta az 1-2 órás beszélgetés végén már meg is születik a döntés. A kölcsön ugyan szabad felhasználású kölcsönnek minősül, ám egyfelől a hitelbírálat során általában elhangzik a kölcsön felvételének oka, másfelől a faluban bizonyos kiadási szegmensekre szoktak általában kölcsönkérni. Általánosan igaz, hogy a kríziskiadásokra élelmiszerkiadásra, utazásra, téli tüzelő beszerzésére szoktak

¹⁰⁶ A falu háztartásainak 65,7%-a mint hitelező és 64% mint hiteles vesz részt a tranzakciókban. Ugyanakkor a megkérdezett családok 53,9%-a egyszerre mint hiteles és mint hitelező is részt vesz a folyamatokban.

kölcsönkérni a falubeliek, és nem jellemző, hogy közüzemi számlák fedezésére kérnének kölcsön. A hiteltörlesztés általában elég rövid futamidő alatt lezajlik. A hitelek legtöbbször kamatmentesek, bár olyan esetekkel is lehet találkozni, mikor a kölcsönkapott kamatmentes összeget kamat mellett tovább folyósítja a háztartás. Minél szorosabb/erősebb a kapcsolat a tranzakcióban szereplő felek között, általában annál inkább válik kamat-mentes kölcsönné, néhol ajándékká a tranzakció.

Az interperszonális pénzkölcsönzés hálózata, a visszafizetés rugalmassága miatt, akkor működik leginkább, ha a hitelező egyszerre több személynek is hiteleket nyújt, így csökkenteni tudja a hitel vissza nem fizetéséből eredő pénzhiány kockázatát, valamint így ő is több forrásból igényelhet kölcsönt. A hálózati adataink alapján látható, hogy egy család átlagosan 3 interperszonális kölcsönkapcsolattal rendelkezik, akikkel nagyon szoros rokoni, szomszédási, vagy baráti kapcsolatban is áll.

A visszafizetést a szociális kontroll biztosítja. A hitelezésbe beépülő negatív társadalmi szankciók miatt, néhány esetben, ha a hitelkérő negatív szankcionálás alá esik akkor nem ő maga veszi fel a hitelt hanem a keze.

Maja: *"Mi csinálunk olyat is, hogy másnak kérünk kölcsön, mondjuk átmegyek a szomszédomhoz és azt mondom, hogy most 20 ezer vagy 30 ezer kell ő szó nélkül odaadja, de nem magamnak kérem, hanem továbbadom, de benne van a variáció, hogy ha most ő nem tudja visszaadni akkor nekem ugyanúgy vissza kell adnom.*

Jenő: *Nálunk inkább a csajok (kérik kölcsön)... vagy van olyan mikor azt mondja nekem az asszony, hogy nem tudnál vele beszélni, mert én nem ismerem."* (25. találkozó)

Ha az interperszonális kölcsönök gyakoriságát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a megkérdezett családok esetében - mivel rettentő magas az, hogy a család egyszerre kölcsönt is ad és kölcsönt is kap - erős együtt járás figyelhető meg a hitelezés és a hitelkérés frekvenciáinak megoszlásai között. A családok 1,1%-a hetente vagy annál is gyakrabban kér, vagy ad kölcsönt, míg 2 hetente a családok 4,5%-a. A legnagyobb kategóriát a havonta nyújtott, vagy kért hitelezési forma jelenti, ami a családok 34,6 százalékánál megtalálható¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Ezeknél az időintervallumoknál ritkábban történő tranzakciók esetén azonban eltérést találunk a kölcsön adások és a kölcsön kérések gyakoriságai között. Míg a családok 9%-a és 3,9%-a ad félévente kölcsönt, addig a családok 4,5%-a és 5,6%-a kap félévente vagy évente kölcsönt.

Érdemes megnézni, hogy az interperszonális kölcsönfelvétellel kapcsolatban mérhető-e jövedelmi valamint etnikai hatás? A keresztábrák esetében láttuk, hogy a gazdagok jóval kisebb számban vesznek fel ilyen hitelt, ám fontos kérdés maradt, hogy fel tudunk-e állítani egy logisztikus regressziós modellt a jövedelem és az etnikai háttér vizsgálatára¹⁰⁸. A modell kialakítása során elhagytam azt a 6 háztartást, akik semmilyen eszközt nem használnak, valamint elhagytam a 0 jövedelmű 3 háztartást is, így a modellbe végül 123 család került. A végső modellhez három lépésben jutottam el. Ha először csupán az ekvivalens jövedelmet illesztjük a modellbe, akkor egy nagyon erősen szignifikáns modellt kapunk, ahol a jövedelem együtthatója negatív. Tehát a jövedelem nagyon erősen befolyásolja az interperszonális kölcsönfelvételt.

Második lépésben el lehet hagyni a gazdagokat a modelltől, hisz közöttük nagyon kevés roma van. Ebben az esetben a modell továbbra is szignifikáns maradt igaz kicsit kevésbé, 2%-os szinten. Harmadik lépésként a modellbe illeszttem az etnikai hovatartozást mérő változót és így kapjuk meg a 11. táblázatot.

11. táblázat *Interperszonális hitelezés modellje (N=123)*

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step	Step	7.172	3	.067
Step 1	Block	7.172	3	.067
	Model	7.172	3	.067

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	147.988 ^a	.057	.079

a. Estimation terminated at iteration number 4 because parameter estimates changed by less than .001.

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Etnikai változó	-.429	.441	.949	1	.330	.651
Ekvivalens jövedelem	.000	.000	2.872	1	.090	1.000
Step 1 ^a Lokális jövedelem-státuszcsoporthok	.466	.647	.519	1	.471	1.593
Constant	1.735	.642	7.306	1	.007	5.668

¹⁰⁸ Mielőtt a modellt elemezném érdemes kitérni arra, hogy a három jövedelmi csoport átlagjövedelme az ekvivalens jövedelem és az etnikai változó mentén hogyan alakul. Ha elhagyjuk a 0 jövedelmű háztartásokat, akkor a szegények átlagjövedelme egyaránt 42 és 43 ezer Ft között van, mind a roma mind a nem-roma válaszadók esetében. A közepes jövedelmi csoportban viszont a romák átlagjövedelme kerekítve 70 ezer, a nem-romáké viszont 82 ezer, azaz ebben a kategóriában az etnikai változó mentén mérhető eltérés. A gazdagok esetében szintén nem találunk eltérést, ez abból fakad, hogy rendkívül kevés roma válaszadó került ebbe a kategóriába.

A modellből látható, hogy a teljes modell alacsony szinten szignifikáns, valamint a modellhez tartozó R^2 mérőszámok is meglehetősen alacsonyak, így a modellnek a magyarázóereje gyenge. A jövedelem szignifikancia szintje is jelentősen romlott, de még így is 10%-os szignifikanciaszintet mutat, tehát van hatása. Azonban sem az etnikai változó, sem a lokális jövedelem státuszváltozó nem szignifikáns.

Az Exp(B)-k alapján azonban azt lehet látni, hogy ha a magasabb ekvivalens jövedelemtől elmozdulva az alacsonyabb felé folyamatosan nő annak az esélye, hogy a család használja az interperszonális hitelezést (az etnikai háttérrel kontroll alatt tartva). A roma változó azonban nem szignifikáns. Tehát az, hogy felvesz-e kölcsönt a család barátától, ismerőstől nem függ attól, hogy valaki roma-e vagy sem. A jövedelmi rétegek szignifikanciája azért romlik, mert mint ahogy láttuk, a közepes jövedelműek között a romák jövedelme alacsonyabb, mint a nem romáké, tehát a roma változó szerepeltetése elveszi a jövedelemhatás egy részét.

Felmerül a kérdés, hogy mi a helyzet az egyes jövedelmi státusz csoportokon belül? Ha csak a szegények csoportján belül nézzük a változót, akkor a jövedelem már önmagában (az etnikai változó nélkül) se lesz szignifikáns. Ez azt jelenti, hogy a szegényeknek muszáj interperszonálisan kölcsönkérniük, mindegy már, hogy a csoporton belül kinek mennyi a jövedelme. Ha csak a közepes jövedelmi csoportban nézzük meg a változók hatását akkor jövedelmi szinten egy erősen szignifikáns összefüggést kapunk, azonban az etnikai változó itt se lesz szignifikáns.

Az eredményeket összefoglalva, tehát azt kapjuk, hogy egy szegénységi szint alatt már nem függ a jövedelemtől, hogy valaki vesz-e fel interperszonális kölcsönt, vagy sem. E fölött a jövedelmi szint fölött azonban minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál kisebb az esélye, hogy kölcsönt vegyen fel barátától. Ezt az etnikai hovatartozás semmilyen módon nem befolyásolja.

Az interperszonális kölcsön altípusát jelenti a faluban a fizetés megosztása, amit a kérdőíves kutatásunk során külön hitelezési intézményként mértünk. Ez a hitelezési forma elsősorban szoros rokoni kapcsolatokon keresztül valósul meg, és erős reciprocitásra épül. A hitelezési technika elterjedtségét mutatja, hogy a családok 51,1%-ban jelen van ez a forma. A fizetés megosztásának gyakorlata során több szoros, rokoni kapcsolatban álló háztartás kölcsönös pénzügyi segítségnyújtásáról/hitelezéséről van szó. A folyamat során az a háztartás, amelyikhez korábban érkezik meg a háztartás bevétele, kiegészíti a többi háztartást addig, amíg a

többi háztartásba is beérkezik a várt bevétel. Majd a bevétel megérkezésekor a háztartások visszaadják a kamatmentes kölcsönt.

Csaba: *"Hát úgy lehet elképzelni, a hó végét, hogy ha valamikor 28.-án utalnak és az beesik péntekre, és a másik hétre átcsúszik elseje, akkor addig adni kell nekik, egymásnak kell adni, ki kell segíteni a másikat.*

Maja: *A családban szokott olyan lenni, hogy ha valaki megkapja, akkor azt szétesztja a többinek, és ha azok megkapják, akkor visszaadják, ilyen van."* (34. találkozó)

Ez a hitelezési forma a háztartások amúgy is képlékeny definícióját újfent elmosza, hisz ezzel a hitelezési gyakorlattal egy több háztartást átfogó pénzügyi alap jön létre, ami pénzügyi védőhálót biztosít a hálózatba tartozó családok számára¹⁰⁹.

Jövedelmi megoszlások szerint hasonló megoszlásokat találunk az alkategória esetében is, mint az interperszonális hitelezés nagykategóriája esetén, ugyanakkor sokkal élesebben elkülönülnek a háztartások-e gyakorlat mentén egymástól. A fizetések megosztása az alacsony jövedelmű és a közepes jövedelmű családok körében terjedt el, míg az alacsony és közepes jövedelmű családok 60,2%-a használja ezt a gyakorlatot, addig a magas jövedelmű családok mindössze 39,2%-a. Ugyanezt a még élesebb eltolódást láthatjuk az etnikai változó megoszlásai mentén is. Míg a roma családok 64,2%-a megosztja egymással (leginkább havonta) a fizetését, addig a nem-roma családok 30,4%-a végzi ezt a hitelezési gyakorlatot.

Az interperszonális kölcsönök és a fizetésmegosztás gyakorlata, természetesen szorosan együtt járó informális hitelezési intézmények. A két változó között nem csupán statisztikai korrelációs értelemben mutatható ki szoros együtt járás,¹¹⁰ hanem általában a családok mindkét intézményt párhuzamosan is használni szokták. Ebből adódik, hogy a családok 47,8%-a mindkét szegmenst használja pénzgazdálkodása során.

Összefoglalva tehát egyfelől azt lehet látni, hogy az interperszonális kölcsönök rendkívül frekvenciáltan (és főként az alacsony és közepes jövedelmű családok esetében) egy reciprocitáson alapuló formában jelennek meg a családok gazdálkodásában havi, vagy még annál is gyakoribb tranzakciókként. Ami azt mutatja, hogy ez a hitelezési tranzakció rendkívül fontos szegmensét alkotja a családok pénzgazdálkodásának.

¹⁰⁹ A fizetés megosztásának gyakoriságát mutatja, hogy a megkérdezett háztartások 33,7%-a havonta megosztja egymással a jövedelmét, míg negyedévente a családok 9,6%-a segíti ki ilyen formában egymást, ennél kevésbé gyakrabban a családok elenyésző százaléka osztja meg egymással a fizetését.

¹¹⁰ Az interperszonális kölcsönzés és a fizetés megosztásának változói között mérhető Pearson korreláció értéke 0,458.

Informális munkahelyi hitelezés

Az informális hitelpiac következő meghatározó intézménye a munkahelyi hitelezés, melyet a faluban élő családok 20-30%-a vesz igénybe. Az informális munkahelyi hitelezés egyik formáját (1) a munkaadótól kapott fizetési előleget a családok 19,7%-a veszi igénybe, míg másik formáját (2) az informális önkormányzati hitelezés 28,7%.

A munkaadótól kapott fizetési előleg kamatmentes hitelt takar ami lehetővé teszi a nagyobb összegű beruházást is.

Ernő: „Főnöktől kikérem a következő havi béremet, de ez kamatmentesen zajlik ez tiszta ... most ha nekem szükségem van az egész havira, akkor az egész havit szépen kifizeti ... a főnökkel beszéltem, és ő adott kölcsön az autóra ... Attól függ, hogy mennyi időre vagy felvéve, hogy vissza tudod-e fizetni, tehát pl. ad neked 200 ezer forintot és azt 4 hónapban lefogja.”

Éva: “Mi úgy vettük a házat bizalomhitelből, 1,2 milliót adott nekünk P.G. (a munkaadó) készpénzben és havonta részletfizetéssel fizettük vissza a munkabérből 80 ezrével és nullszaldós volt, nem volt kamat és plusz még adott, amikor a lábam annyira fájt plusz 500-at a kezelésre. Nem számított fel kamatot. De nem mindenkinek csinálja. Ezerből egynek, és én ezt ledolgoztam nála. Nem volt se ünnep se szombat.” (6. találkozó)

A hitelezés árnyoldalának számít azonban, hogy a munkaadó függőségben tudja tartani a hitellel a munkavállalót. *“Én nem szoktam kérni a családba, mert amikor gáz van, akkor megyek a főnökhöz, s mondom, hogy főnök úr gáz van. De ő sem tud nekem olyant mondani, amit én meg ne csinálnék neki. Én úgy érzem, mintha a faterom lenne, és ő sem úgy néz rám, mint egy munkására, hanem mint egy családtagra.” (Ernő, 6. találkozó)*

Az informális önkormányzati hitelezést elsősorban azok a családok veszik igénybe akinek “betétjük” van az önkormányzatnál, azaz vagy szociális transzfert kapnak, vagy közmunkával rendelkeznek. Ez a fajta hitelezés azonban - mivel jogszabályba ütközik - sokszor teljesen rejtetten és titokban zajlik az önkormányzatban. *“Ilyen nincs már ... de pontosabban van. Meg kell nekem mondanom, hogy ez most is üzemel, csak más címszó alatt ... mert bemész a polgármesterhez, és ő azt mondja majd, hogy a sajátjából adta.” (Csaba, 26. találkozó)* Az informális önkormányzati hitelezés során a hitelkérő a szociális transzferére, vagy – s ez a faluban a gyakoribb – a közmunkabérére tud kamatmentes hitelt felvenni az önkormányzattól. Ezt a hitelt a munkahelyi hitel logikája szerint levonják (ún. “visszafogják”) a hiteles következő havi béréből, vagy szociális

juttatásából. Mindkét esetben a hitelfelvételhez szükséges fedezetet az állandó jövedelem, munkabér érkezése biztosítja. *“Vagy az önkormányzati kasszából, vagy a házi pénztárból adnak. Ezek közös megbeszéléssel folynak. Ha az önkormányzati kasszából adnak, az biztos alapon megy, mert azt tuti, hogy le tudják vonni jövő hónapban ... De volt olyan is, hogy kért egyszer tőle, ment újból oda és megint adott neki. Mikor ad neked a hátsó pénztárból, azt felírja egy lapra, és ott van az egész béred a lapon, az egész fel van sorolva, s ott van felírva mellé ceruzával, hogy mennyivel tartozol. Mikor te mérsz a pénzedért, akkor azt levonják a hónapban. Ez ugye törvénytlen. Már jelentették őket, meg a gyógyszerért is voltam, ott is jelentették már. De ez nagy segítség, a kamatos pénz mellett.”* (Csaba, 34. találkozó)

A hitel kéréséhez sok társadalmi tőkefelhasználáson, személyes alkun és meggyőző erőn keresztül vezet az út. *“Nők jobban bemennek kérni, de a férfinak a fizetésére, ők megbeszélnek otthon, és B. (a polgármester) a nőknek jobban oda is adja.”* (Jenő, 35. találkozó) Mindezzel a társadalmi tőke mobilizálással együtt jár, hogy a hitelbírálat néha úgy is elsülhet, hogy nem kap végén a hitelkérő hitelt: *“Vannak esetek, amikor pofára megyen ... én pl. most megjártam, mert nem adott, megígérte, azt nem adott.”* (Józsi, 7. találkozó)

A helyi önkormányzat ezzel a hitelezési instrumentummal leginkább a hátrányos helyzetben lévő családokat tudja/próbálja meg kiszolgálni, így egyfajta pénzügyi támaszként aposztrofálódik ez a hitel, az alacsony-jövedelmű családok körében. Ez a hitelforma azonban nem csak a kríziskiadások orvoslásában játszik nagy szerepet, hanem a munkaadói informális hitelhez hasonlóan hozzájárulhat az alacsony jövedelmű családok felhalmozásához is¹¹¹.

Az önkormányzatnak a szomszéd faluban lévő gyógyszerházzal, valamint gázpalack töltőállomással megállapodása van a tekintetben, hogy az alacsony jövedelmű háztartások kamatmentes hitelre vásárolhatnak náluk. Ez a hitelezési forma általában kiegészíti az önkormányzati hitelezést. Ilyenkor a gyógyszer, valamint a gázpalackot a töltőállomás hitelbe kiadja a rászorult családnak, majd az önkormányzat a család jövő havi bevételéből visszavonja azt és átutalja az intézménynek az árat. A

¹¹¹ Csak két példát említve a rengetegből: az egyik család, aki a közmunkán volt az önkormányzatnál, 75.000 forintnyi hitelt kapott ilyen formában az önkormányzattól hűtővásárlásra, majd a következő hónapban 51.000 forintot visszavontak, és a rákövetkezőben pedig 14.000-et, majd az arra következő hónapban 10.000-et. Mindez lehetővé tette a család számára, hogy az amúgy a pénzügyileg megugorhatatlan beruházás megvalósulhasson. Egy másik példát véve, egy falubeli öregasszony úgy tudta eltemetni a férjét, hogy egyfelől az önkormányzat adott neki kamatmentes kölcsönt, másfelől P.G. - akinél az ura még életében dolgozott - munkaadói hitelt.

hitelezés felső határa mindkét esetben 22.800 Ft. *“Hát itt Kázmárkon van a gyógyszerházzal egy olyan megállapodás, hogy ha valakinek nincsen pénzük, akkor lemehetnek és ingyenesen kiválthatják a gyógyszereket ... és akkor a szociális visszavonják és a gyógyszerháznak elutalják a pénzt ... így a halmaji gyógyszerházzal van egy szerződése az önkormányzatnak, s akkor ő meg tudja előlegezni akinek kell ... ezek össze vannak kötve, a gyógyszerházas megnézi az önkormányzati pénztárossal, hogy mennyit vettél már fel, mennyit fogsz még kapni, vagy kell a családtag, és akkor annak a nevére tudod felvenni.”* (Csaba, 4. találkozó)

Az informális munkaadói hitel és az informális önkormányzati hitel egy kategóriába sorolható, hisz mindkettő hitelezés alapját a munkavállaló és a munkaadó közötti alkuk rendszere rajzolja ki. Ugyanakkor számos ponton eltéréseket mutat ez a két informális hitelezési intézmény, ezért az elemzés során érdemes különválasztani őket.

Az informális munkaadói hitelek a családok között messze nem játszanak olyan nagy szerepet, mint az interperszonális kölcsönök. A családok mindössze 7,3%-a veszi fel havonta, negyedévente, félévente és évente is csupán 5% körül mozog a családokon belüli aránya. Mivel ez a hitelforma erősen a meglévő állandó munkaviszonytól függ - s ezzel kevesen rendelkeznek a faluban - így nem meglepő, hogy elsősorban a közepes jövedelmű, valamint a magas jövedelmű munkaviszonnyal rendelkező családok tudnak élni ezzel a lehetőséggel.

Az informális önkormányzati hitelforma módusza az évenkénti valamint az évente kétszeri kölcsönfelvétel (11,2%, 7,9%), azonban megjelennek havonta (3,9%), valamint a negyedévenkénti hitelfelvételi kategóriák is (5,1%) a családok között. Mindez azt mutatja, hogy a munkaadói kölcsönnél gyakrabban felvett hitelkonstrukcióként aposztrofálódik az önkormányzati kölcsön a faluban, továbbá a jövedelmi viszonyok tekintetében jóval alacsonyabb jövedelmi réteghez van pozicionálva ez a hitelkonstrukció. Míg a magas jövedelmű csoportban nem találunk olyan háztartást, aki élne ezzel a hitellehetőséggel, a középosztályhoz tartozó háztartások 35,7%-a, az alacsony jövedelmű családok 22,9%-a él ezzel a hitelezési formával. Ezek alapján látható, hogy főképp a szegényebb családok gazdálkodásának meghatározó szegmensét alkotja ez a hitelforma¹¹².

¹¹² A szükséges hitelfedezetből kiindulva nem meglepő az sem, hogy leginkább a munkanélküli családok 33,3 százalékában, valamint a közmunkával rendelkező családok 42,3%-ában találkoztunk ezzel a hitelformával. Az etnikai változó mentén a roma családok egyharmadának a gazdálkodását

Az informális önkormányzati kölcsön és az informális munkaadói kölcsön megoszlásai alapján látható, hogy a kétfajta munkaadói hitel egymás inverzének tekinthető. Míg hasonló fedezetek és társadalmi tőke szükséges mindkét hitelforma igényléséhez, valamint hasonló hitelbírálat mellett artikulálódnak, sőt mindkét hitelforma esetében nem csupán a kríziskiadások, hanem a nagyobb beruházások is megvalósíthatóak belőlük, addig az egyik hitelforma inkább a magasabb jövedelmű családokat, míg a másik az alacsonyabb jövedelmű családokat célozza informálisan.

Helyi boltok, mozgóárusok hitelei

A mozgóárusok, helyi boltok, informális hitelei képzik az informális hitelpiac következő szegmensét, amelyek a családok 15,7%-ban megtalálhatóak. E hiteltranzakciók során, az árut hitelben tudja a hitel-felvevő megvásárolni, s a hitelt általában havonta törleszti, vagy a következő vásárlása során.

A faluban körülbelül fél éve a helyi boltban folyó informális hitelezéseket erősen visszaszorították, ugyanis a bolti hitelezés összekapcsolódott az uzsorahitelezéssel s ennek következtében feljelentették a boltot. Erre válaszul a bolt beszüntette ezt a tevékenységet. *“Megszűnt a boltba, mert bement 30 ember, megvettek mindent hitelre, és a maradék 70 embernek nem maradt semmi ... és elkezdtek adni uzsorára... sorba kellett állni a bót előtt - mint a kódosok. Ha szakad az eső, ha a hó, ha bármi, és csak kettesével engedték be őket a boltba. Mind a két boltban volt hitel, s már a buszról nézték, hogy lehet-e menni... A családok beláztak, meg elkezdtek az árak is másba úszni, ilyen kétszeresébe tették az árakat, meg ha valakinél csak csekk volt (Coop-os - G.M.), akkor ami 300 forint volt, azt adták 600-ért.”* (Éva, 7. találkozó) A boltban folyó hitelezés azonban nem szűnt meg teljesen, csupán tovább szűkült azoknak a köre, akik ilyen hitelt kaphatnak és elkezdett még erősebben kapcsolódni a hitelfolyósítás az eladóval való szoros társadalmi kapcsolat meglétéhez. Ezen túlmenően pedig szűkítették a hitelre vásárolható javak körét¹¹³.

A hitelbírálat folyamata úgy zajlik, hogy a hitelkérő a bolttulajdonos feleségével beszél meg a boltban a hitelkérelmet, majd a feleség felhívja a férjét és ő igent vagy nemet bólint a hitelkérelemre. Számos esetben a sűrű lokális

színesíti ez a hitelkonstrukció, ám a nem-roma családok 20%-ban is megtalálható ez a hitelezési forma.
¹¹³ A faluban két bolt működik. Az alsó faluban lévő lenti boltban, ami kocsmá hiányában kocsmaként is funkcionál, leginkább alkoholt lehet hitelre vásárolni, míg a fenti boltban élelmiszert is.

kapcsolathálózatnak köszönhetően az eladó, valamint az önkormányzat szoros kapcsolatban vannak egymással így a boltos tisztában van a családok beérkező jövedelmeivel, szociális transfereivel, illetve a beérkező jövedelmek azon részével, ami még “szabadon” felhasználható, és ami a hitelkérő hitelkeretéhez tartozó tőkét jelenti. Nem egy esetben a hiteltartozást az önkormányzat visszatartja a hiteles jövő havi bevételéből, így biztosítva be a törlesztést, valamint így fűzve még szorosabbra az informális hitelezési intézmények közötti kapcsolatot. *“Itt a boltba, ha én bemegyek, akkor lehet egy kis hitel, 2.000-3.000 forint, mert én beviszem, na most tudom én, hogy itt is van olyan, akivel nem csinálják, de ha én vagyok, akkor ez van ... meg van olyan is, ha az asszony megy és elfogy a pénz, akkor azért odaadják.”* (Csaba, 31. találkozó) Az informális hitelezés segíti az eladó vevőkörének stabilizálását, illetve a későbbi vásárlást, azaz tulajdonképpen az eladó a hitelezéssel előre bebiztosítja a későbbi eladásait. A keresleti oldalon pedig ez a hitellehetőség lehetővé teszi azt, hogy a családok szorult pénzügyi helyzetükben javakhoz tudjanak jutni.

A mozgóárusok hiteltermékei hasonló logikával működnek, mint a helyi boltok hitelezése. A mozgóárusok általában naponta jönnek (húsos, kenyeres), vagy kéthetente/havonta (ruhaárusok) jelennek meg a faluban, s az élelmiszertől kezdve a ruhaneműn keresztül a mezőgazdasági eszközökig rengeteg és sokszínű javakat kínálnak. Ezeknek az árusoknak a hosszú időre visszavezethető kapcsolatokból kialakult mára az a vevőkörük, akiknek hiteleket nyújtanak, amit szintén a következő hónapban, vagy a következő vásárláskor törlesztenek a hitelesek. Tibi a 6. csoporttalálkozón a következőképpen írta le a hitelezés működését: *“Mindig szoktak jönni havi kétszer-háromszor, mert nyugdíjkor is szoktak jönni, fizetéskor és akkor ő tudja, hogy mennyit kockáztathat, és csak annyit tudsz elkérni hitelre. Az a hitelezőtől függ, hogy ad most neked 10 vagy 20 ezer forint hitelt, hogy azt meg is tudd adni. Aki már idejön, ismeri az embereket. Mert ez úgy működik, hogy elsőnek vásárolsz nála, és akkor egy jó ideig ott maradsz nála, és akkor egy jó idő eltelik, és egy idő után add neked hitelt. Nyugdíjra, fizetésre, családi pótlékra. Mivel kialakult ott egy olyan bizalmi kapcsolat, egy idő után megkéred, hogy tegyél már el nekem, ő meg azt mondja, hogy vidd el, azt majd odaadod. De az is van, hogyha bal lábbal kelt fel, akkor már az egész világra haragszik, és akkor nem ad.”* (Tibi, 6. találkozó)

A bolti kölcsönök tekintetében a megkérdezett családok 6,7%-a havonta él a bolti hitellehetőséggel. Hetente vagy kéthetente a családok körülbelül 3%-a jut így

hitelhez, míg körülbelül ismét 3% negyedévente (2,8%), és úgyszintén 3% körüli azoknak a családoknak az aránya, akik évente jutnak így hitelhez.

Jövedelmi szintek alapján azt lehet látni, hogy a bolti hitellehetőség, leginkább a lokális középosztályba tartozó családok körében számottevő. Ennek a rétegnek 22,9%-a él a bolti kölcsön lehetőségével, míg mind a magas-jövedelmű, mind az alacsony jövedelmű háztartások körében ez a hitelforma 10%-os arány körül mozog. Ugyanakkor azt is lehet, látni, hogy leginkább a középosztályhoz tartozók, s az alacsony jövedelmű csoportok azok, akik frekventáltan, havonta többször is igénylik a boltban a hitelt. Etnikai megoszlás mentén nem tapasztalható számottevő eltérés a hitelforma között. A gyakoriságból azonban azt lehet látni, hogy míg a nem-roma családok havonta vagy annál gyakrabban juthatnak hozzá a hiteltermékhez, addig a roma családok havonta vagy annál ritkábban jutna csak hozzá ehhez az informális hitelezési formához.

Uzsora jellegű hitelezés intézményei

Kutatásunk során mértük a pénzkölcsönzők, uszorasok, vagy ahogy a településen hívják őket, “kamatosok” intézményeit: a kamatozást, a boltoeskázást, valamint az informális jelzáloghitelezést. A faluban sokan foglalkoznak kamatospénzzel, ám a közvélemény alapján 3 fő számít a faluban igazán “kamatosnak”. A három család meglehetősen kiterjedt és nagyszámú rokonsági kapcsolattal rendelkezik, így rendkívül befolyásos családnak számítanak. A kamatosok általában kis ügyfélkörnek, 5-10 háztartásnak hiteleznek, ám ezekben a családokban a háztartások több tagjának is folyósíthatnak hitelt, így akár 30-40 fő is a hitelkörükbe tartozhat. A kamatos családok a lokális uszorapiacot felosztották egymás között, így minden kamatos külön ügyfélkörrel rendelkezik, igaz ezek a határvonalak átjárhatóak. *“Nagyon kevés ügyfele van, 5-7 ember, és azok mind nagycsaládosok ... Bizalom. De mondjuk rokonnak nem is adnak, mert a rokon inkább máshova megy ... mindenkinek megvan, hogy kihez megyen, mert ez nekem már tartozik, neked nem fogja tudni már megadni, ők meg nem akarnak egymással szembeállni.”* (Jenő, 30. találkozó)

Mért adataink alapján a háztartások 17,4%-a vett fel az elmúlt évben legalább egyszer kamatos pénzt a faluban, azaz közel a családok egynegyede érintett ebben a hitelkonstrukcióban. A pénzkölcsönzők a kamatozás során általában nagyobb

összeget is tudnak folyósítani, de a kis összegektől kezdve a közepes összegekig mindenféle nagyságú pénzösszeg keresztülmehet a kezükön. *“Kérhetsz tőle 1.000 és több milliót is, de sokan gondolkodnak úgy, hogy ha kis összeg, akkor azt mondom hagyom a faszomba, veszem az uzorát.”* (Jenő, 6. találkozó) A hiteltermék mellé elképesztően magas kamatrátá, esetenként 100-150%-os havi kamat társul. A hitelezés, a kamatos pénz esetében, mindig készpénzben történik, a hitel törlesztését a családok a következő nagyobb összegű bevétel érkezésekor szokták törleszteni. A kamatosok érdekeltek a hosszú távú és kisösszegű törlesztésben, ugyanis a fennmaradó, vissza nem fizetett hitelrészletet a hitelfelvevő újbóli 100-150% havi kamat mellett tudja majd csak visszatörleszteni. *“Kérsz egy tízest, húszast adsz vissza, 100 százalék ... de ha mondjuk, tartozok neked 50 ezer forinttal, de csak 30-at tudok megadni, és akkor a maradék 20-ra azt mondja, hogy az már nem 20 hanem 40 ... tudja azt, hogy mennyi a családi pótlékod, tudja azt, hogy hány gyereked van, tudja azt, hogy mennyi a bevételed, és csak addig ad pénzt. És tudja azt, hogy ő meddig adhat neked, mert ő aztat írja a kis füzetébe.”* (Jenő, 6. találkozó)

Mint ahogy a többi informális hitelezés esetében is láttuk, az uzorahitelezés esetében is a kamatos tisztában van a “nyílt titokkal”, azaz a háztartás jövedelmi struktúrájával, valamint pénzügyi játékterével, és csak annyi kölcsönt ad, amit a család még vissza tud törleszteni a következő bevételéből. Igaz ez sokszor a család teljes bevételét felemészti, és tökéletesen kizsákmányolja a háztartást.

A hitelfolyósítások esetében a háztartástagok kezesként funkcionálnak. *„Meg kezes kell ahhoz, hogy felvegyél hitelt kamatra, akik már régebben ott vannak, azok lesznek a kezesek.”* (Éva 33. találkozó) Ebből több visszaélés is származhat, hisz egy meghíúsult visszafizetés esetén a pénz behajtása nem csak a hitelkérőt, hanem ebből kifolyólag magát a háztartását is érinti¹¹⁴.

A kamatosok a falu legtehetősebb családjai közé sorolhatóak, akik közül van olyan, aki a gyerekei iskoláztatására költi az illegális tevékenységből nyert bevételét, így egy társadalmi mobilizációt valósít meg a felhalmozott tőkéből, mások pedig továbbadják a gyerekeiknek az üzletüket.

Éva: *“Ezt mondják az kamatosok mindig, hogy nem kötelez senki senkit, hogy felvegyék ... majd vesz magának egy jó BMW-t s elfelejti, hogy honnan jött.*
Jenő: *Van aki kiemeli a gyereket, de nem mindenki. Ez már olyan családi*

¹¹⁴ Ennek folyományaként történt a faluban egy olyan eset, amikor a hitelfelvevő nem tudta törleszteni a kamatospénzt, ám a behajtás során nem találták az asszonyt otthon, csak az öreg édesanyját. Az ügy tettelegességig fajult, melynek következményeként hosszú időre börtönbe kerültek az elkövetők.

vállalkozásszerű: megöröklük, mint mi a szegénységet. Tudod, nekem is az volt, amikor lett egy jó állásom, hogy sokan jöttek és adtam kölcsön, ha megadta, megadta, ha nem, nem, de nem érdekelt, olyan jól aludtam! Mondtam Isten őrizz, hogy belekeveredjek ...”(33. találkozó)

A kamatos pénz esetében lehetséges zálog nélküli, vagy záloggal egybekötött hitelezés is. Az utóbbi esetében fonódik össze a kamatos pénz az informális jelzálog-hitelezéssel, valamint a háznál történő boltocskázásból származó javak értékesítésével. Az informális alapú jelzáloghitelezés során a kamatos helybéli informális zálogházat működtet. Erre mindaz a megállapítás igaz, amelyeket a formális jelzálogüzletek során megállapítottam, azonban ez a hitelezés szorosán összefonódik egyéb uzsora jellegű tevékenységgel. A klasszikus jelzáloghitelezésen túlmutatóan, a záloggal egybekötött informális hitelezés során a faluban a hitelező több esetben a hiteles bankkártyáját is elkéri zálogként. Mindezzel még biztosabb hitelezést tud saját maga számára biztosítani, mint a formális jelzálog-üzletek és még inkább függőségi helyzetbe tudják juttatni a hitelkérőt. Az informális jelzálogüzlet jóval magasabb (havi 100-150%), ám a kapcsolati tőke függvényében változó kamattal dolgozik, mint a formális párja. Az informális jelzálog üzlet használata, ugyanis nem mindenki számára nyitott a faluban, hanem csak azok számára, akik megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeznek az igénybevételéhez. A tranzakciók során nem egyértelmű továbbá sem a zálogtárgy értéke, sem a hozzá tartozó kamat aránya. Ezek mind az elzálogosítás folyamán, mind a zálogkiváltás folyamán zajló egyéni alku függvényében alakulnak. *“... ha meg vagyok szorulva, ne adj Isten, ha baj van! Ne legyen baj, de ha mégis. Van nekem egy hízóm, vagy híradástechnikai valamim, és nem tudom pénzzé tenni, akkor elmegyek a kamatoshoz, megmondom neki, hogy na gyere nézd meg, nekem van ezem, és ő eljön és megnézi, és akkor én tudom, hogy áron alul, de akkor is odaadom neki, csak azért, hogy ne arra szoruljak rá, hogy kamatért felvegyek pénzt tőle ... olcsón megvesz valamit, és akkor azt mondja, hogyha vissza akarod vásárolni, akkor visszavásárlod X összeget dobjal rá.”* (Jenő, 34. találkozó)

A pénzben történő “kamatozás” az elmúlt évek rendőrségi fellépéseinek köszönhetően némileg visszaszorult a faluban, és előtérbe került az ugyancsak uzsora jellegű hitelezés körébe tartozó “boltocskázásnak” hívott gyakorlat. Az általunk mért adatok alapján a faluban élő háztartások 15,2%-a vette igénybe évente legalább egyszer ezt a hitelformát. A boltocskázás során a külföldről (Szlovákiából, Lengyelországból) - az országok közötti árkülönbséget kihasználva - behozott

élelmiszert, cigarettát lehet magas kamatrátájú hitelre beszerezni a faluban.

A faluban körülbelül 20-25 fő foglalkozik boltocskázással, különböző intenzitással. A boltocskázással vagy a kamatozással foglalkozó lakosok átfedésben vannak egymással, ám messze nem teljes átfedésben. A boltocskázás több formában is működik a faluban. Van amikor a család egyszerűen megrendeli a javakat attól a személytől, aki éppen külföldre utazik vásárolni, ám olyan is sok esetben történik, hogy amikor visszaérkeznek a boltocskázók, a megmaradt vagy pluszban vásárolt árut a kocsiból, helyben értékesítik. Harmadik formaként pedig megjelenik a konkrét boltot működtető forma is, amikor gyorsan elterjed a faluban, hogy ez és ez a család most volt "Lengyelben" és mik azok az áruk, amiket meg lehet náluk vásárolni. *"A boltocskázás az úgy megy, hogy na például én beírok neked 2 kiló parizert, tej, hús, és azt mondom neked, hogy 20 ezerért vásároljál nekem, de akkor 40 ezret adok oda neked, hát ez ugyanaz mint a kamatospénz, csak nem pénzt ad, hanem élelmiszert ... ő nem pénzt ad, hanem beforgatja neked élelmiszerbe ... vagy már tudják, hogy nálad ez kapható, s akkor egyből megy, s már vesz is a háztól."* (Jenő, 26. találkozó)

Ezekben a nem pénzalapú tranzakciókban akár 200-300 százalékos havi kamatot is felszámítanak. Ez az elképesztő magas kamatrátát a hitelező szempontjából sokkal biztosabb profitot termel, mint a kamatozás, ezen túlmenően sokkal kevésbé van előtérben ez a tevékenység az igazságszolgáltatás szemszögéből, mint a kamatospénz. A hitelfelvevő szempontjából a tranzakciók alapját a hiánygazdaságban érdemes keresni, ugyanis a hónap második felében gyakorlatilag elfogy a családok jövedelme, ám a boltocskázás folyamányaként - hitelre - még ezekben a hetekben is tudnak élelmiszerhez jutni. Mindez fenntartja és rövide is zárja ezt a kizsákmányoló hiteltranzakciót. Ebből kifolyólag elsősorban nem az ár-érték arány a meghatározó a tranzakciók során, hanem az, hogy a hitelfelvevő család nem rendelkezik készpénzzel, de hitelre mégis hozzá tud jutni a javakhoz.

Tibi: *"Van itt egy dolog, ami mellett sokan elsikkadnak, hogy ugye van az, hogy az uzsorás 1.000-re 1.000-et kér, de most már van egy olyan dolog, hogy rájöttek, hogy érdekesebb élelmiszerbe beforgatni a dolgot, és boltocskáznak: hús, alkohol, tészta, minden. Megveszi Lengyelbe a csirkecombot 300-ért, és eladja 1.500-ért. Dupláját vagy majdnem tripláját számolja."*

Csaba: *Vagy csináltak olyat, hogy elmentek bevásárolni egy családnak, és azt mondták, hogy na jövő hónapban ezért most ennyi pénzt adsz, és bevásároltak neki 15-20 ezer forintért, és kértek 30-40 ezret."*

Jenő: *Nézd, ha most kérsz, 10 ezer forintot, akkor én azt mondom neked, hogy jövő hónapban adjál vissza 20 ezret, akkor csak kétszeresét tudod visszaszedni, de ha most kimegyek Szlovákiába beváltok euróba 30.000-t és veszek húst,*

felvágottat, szalonnát, kolbászt, akkor annak a háromszorosát, négyszeresét tudom visszaszedni, mert kint olcsóbb a hús. Odakint egy kiló csirkecombot megveszek 1 euróért, 1 euró 80-ért, akkor itt azt mondom, hogy 1.000-1.200.” (6. találkozó)

Az áru beszerzésekor, ha a családoknak van elegendő pénze, akkor akár be is tud társulni a boltocskázó újába, és így el tudja intézni a havi nagybevásárlását. Ám az esetek többségében a családok előre megrendelik az árut a kamatostól¹¹⁵. A javak beszerzése mindig egyazon séma szerint zajlik. Rendkívül korai indulással kiutaznak a boltocskázók a saját kisbuszukkal beszerezni a javakat a falutól 200-250 km-re levő határ menti, ezekre a felvásárlásokra szakosodott házaktól, boltoktól. Az utazás költségei közé tartozik a benzinköltség, az autópálya matrica és néha a sofőr díja, ami hozzávetőlegesen 10-20 ezer forintba kerül. Ha azt számoljuk, hogy egy-egy ilyen útba – a járulékos költségek levonása után - a boltocskázással foglalkozók befektetnek általában 40 ezer forintot, amin 200-300% haszon van, akkor egy ilyen út alatt körülbelül 85 ezer forintnyi tiszta haszonra lehet szert tenni, alsó hangon. Természetesen egy ilyen üzlet elkezdéséhez befektetésre van szükség (csakúgy, mint a kamatos pénz esetében is), hisz egyfelől rendelkezni kell kisbusszal, másfelől a megfelelő beruházható tőkével, s nem utolsósorban a megfelelő kapcsolati rendszerrel, információkkal. A boltocskázáshoz szükséges tőke előteremtése szorosan összekapcsolódik más hitelezési formákkal, hisz nem egy esetben a formális bankintézetektől felvett gyorskölcsön biztosítja a beruházható tőkét az üzlethez.

Kutatásunk során elsődlegesen a kamatos pénzt, valamint a boltocskázást mértük a faluban, ugyanis az informális jelzáloghitelezést rendkívül nehezen lehet a kamatos pénz vagy akár a boltocskázás tevékenységétől különválasztani, így a következőkben erre a két uzsora jellegű hitelezési intézményre fókuszálok. Adataink alapján azt lehet látni, hogy a családok közel 15-17%-a használja lokális szinten valamelyik uzsora jellegű hitelezési formát. Ezek alapján fontos megjegyezni, hogy ugyan fontos informális intézményeknek számítanak a faluban ezek az intézmények, de messze nem ezek a legfrekvenciáltabban használt informális hitelezési szegmensek.

¹¹⁵ Józsi így mesélte el azt, amikor egy ilyen külföldi bevásárlásra elkísérte a boltocskázót: *“Voltunk húsért kint. J.-val ketten voltunk. Fél négykor már mentünk, már 10-re kint voltunk. 22 ezret adtam be, ilyen zsákkal hoztunk. 20 kiló hús, combokat, 10 kg szárnyakat, szalonnát, virslit, 2 fajtát, sonka gombát, azt a farrészt, meg süteményt a gyerekeknek. 5.000-t kellett fizetni a tankba, meg 1.000 forint volt a matrica az autópályára. Majdnem 200 km, de csak oda. Ez így jó, megéri... kint a vásárlás egy háznál van. De olyan háznál, ami itt szerintem nincsen még a környéken sem! S ott van kialakítva a bolt, és felül van nekik a lakás. De minden nap frissen, 10-re márt bent áll a hűtőkocsi.” (Józsi, 4. találkozó)*

A boltocskázást vagy a kamatospénzt a falu körülbelül egynegyede (24,1%) használta az elmúlt évben, minimum egyszer. Azonban a két informális hitelezési intézmény használata között messze nem teljes az átfedés. Azon háztartások aránya a faluban, akik kamatos pénzt is igénybe vesznek és boltocskáznak is 8,4%. Mindebből látható, hogy ugyan kimutatható együttjárás az intézmények használata mentén, azonban az esetek döntős többségében vagy az egyik intézményt vagy a másik intézményt használják inkább a családok.

A kamatos pénzt használó családok körében a legnagyobb kategóriát azok a családok teszik ki, akik havonta használják ezt az informális hitelezési szegmenst (7,9%), ennél frekventáltabban a falubéli családok körülbelül 2%-a használja ezt a hitelintézményt. A havonkénti használatnál ritkábban (negyed-, fél-, vagy évente) a családok 8-10%-a vesz fel kamatos pénzt. A boltocskázás esetében még inkább kiemelkedik azon családoknak a számaránya, akik havonta élnek ezzel a hitellehetőséggel (11,2%). Ennél gyakrabban a családok körülbelül 2%-a él ezzel a lehetőséggel, ritkábban pedig további 2%-uk. Fontos azonban megjegyezni, hogy a boltocskázás esetében eltűnik a félévente valamint az évente használók kategóriája, ami azt jelzi, hogy ezt az intézményt vagy állandóan és frekventáltan használják a családok, vagy egyáltalán nem használják.

Mind a kamatos pénz mind a boltocskázás esetében az egyik legfontosabb magyarázó változó a jövedelmi helyzet¹¹⁶. Adataink azt mutatják, hogy a magas jövedelemmel rendelkező családok egyáltalán nem veszik igénybe ezt a hitelformát. Közöttük egyetlen olyan háztartást sem találtunk, amelyik élne ezzel a hitellehetőséggel. A közepes jövedelmű családok esetében 7,1%-os a kamatospénz használat, míg az alacsony jövedelmű családok esetében ez a százalékarány felkúszik 26,5%-ra. Megfigyelhető, hogy az alacsony-jövedelmű háztartások kényszerülnek rá a kamatos pénz típusú hitelfelvétel minél frekventáltabb használatára. Itt találkozunk ugyanis azzal a 2%-al, akik hetente-kéthetente vesznek fel kamatos pénzt.

A boltocskázás esetében hasonló tendenciát találunk, mint az előbb látott összefüggéseknél, jövedelmi szintek szerint. A legmagasabb jövedelemmel rendelkező családok között nem találtunk olyan családot, aki boltocskázott volna, míg a közepes családok 8,6%-a és az alacsony jövedelmű családok 21,4%-a igénybe veszi ezt a hitelezési szolgáltatást. A kamatos pénzzel ellentétben azonban azt lehet látni,

¹¹⁶A kamatos pénz valamint a lokális jövedelem-státuszt mérő változó kresztábrájához tartozó mérőszámok: Chi2 12,096 szsz: 0,002 Cramer V 0.269 szsz: 0,002.

hogy körülbelül ugyannyi (helyi) középosztályhoz tartozó család, mint alacsony jövedelmű család veszi igénybe a boltoskázást gyakrabban mint havonta (2%).

Adataink cáfolják azokat a főként bulvármédiában megjelenő megállapításokat, miszerint az informális uzsora alapú hitelezés felvétele szoros kapcsolatban állna az etnikai hovatartozással. Adataink alapján sem a boltoskázás, sem a kamatos pénz felvétele nem köthető kizárólagosan egyik etnikumhoz sem. Az ezidáig sokszor emlegetett szoros lokális összefüggés alapján - ami a jövedelmi helyzet valamint az etnikai hovatartozás között fennáll -, azt láthatjuk, hogy míg a roma háztartások 23,9%-a felvesz kamatospénzt, addig a nem-roma családok közel 10 százaléka is (7,2%) él ezzel az informális hitellehetőséggel. A boltoskázás az etnikai változó mentén még homogénebb képet mutat, ugyanis míg a roma családok 16,5%-a vásárol ezzel a hitellel, addig a nem-roma családok körülbelül hasonló arányban (13%) élnek ezzel a hitellehetőséggel.

Ugyanakkor ha logisztikus modellbe tesszük a változókat, akkor a kamatos pénz esetében viszonylag alacsony magyarázó erejű, ugyanakkor szignifikáns modellt kapunk (12. táblázat).

12. táblázat
Kamatos pénz logisztikus modellje (N=123)

Omnibus Tests of Model Coefficients				
		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	9.504	3	.023
	Block	9.504	3	.023
	Model	9.504	3	.023

Model Summary			
Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	99.710 ^a	.074	.126

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than .001.

Variables in the Equation							
		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Etnikai változó	-.636	.625	1.035	1	.309	.529
	Ekvivalens jövedelem	.000	.000	3.314	1	.069	1.000
	Lokális jövedelem-státuszcsoporthoz	.399	.860	.216	1	.642	1.491
	Constant	.267	.830	.103	1	.748	1.306

a. Variable(s) entered on step 1: etnikai, OECDII egyfre, jov_reteg.

A modell alapján látható, hogy a kamatos pénz felvétele erősen jövedelemfüggő a magas jövedelem kategóriától az alacsony felé többszörösére nő annak az esélye, hogy valaki felveszi-e az uzorakölcsönt. Az etnikai változó azonban nem szignifikáns, tehát az, hogy valaki roma nem befolyásolja azt, hogy vesz-e fel kamatos pénzt, vagy sem.

Ha tovább bontjuk a modellt jövedelmi kategóriák szerint, és csak a szegényeken belül nézzük meg az összefüggéseket, akkor 7%-os szinten szignifikáns lesz a hatása a jövedelemnek, viszonylag magas együtttható mellett. Mindez azt jelenti, hogy valószínűsíthetően a szegényeken belül is számít a jövedelemszint akkor, ha kamatos pénz felvételről van szó. Az etnikai változó azonban ebben az esetben sem szignifikáns.

Összefoglalva tehát az eredményeket, azt kapjuk, hogy a kamatos pénz felvételben nincsen etnikai specifikum. Az uzorahitel felvételét elsősorban a jövedelemszint befolyásolja.

Ha a boltcskázást illesztjük egy logisztikus modellbe, akkor úgyszintén alacsony magyarázó erejű ugyanakkor szignifikáns modellt kapunk (13. táblázat).

13. táblázat
A boltcskázás logisztikus modellje (N=123)

	Chi-square	df	Sig.
Step	11.300	3	.010
Step 1 Block	11.300	3	.010
Model	11.300	3	.010

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	104.237 ^a	.088	.144

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than .001.

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Etnikai változó	.535	.545	.961	1	.327	1.707
Ekvivalens jövedelem	.000	.000	4.403	1	.036	1.000
Step 1 ^a Lokális jövedelem- státuszcsoporthok	.008	.837	.000	1	.993	1.008
Constant	.697	.801	.758	1	.384	2.008

a. Variable(s) entered on step 1: etnikai, OECDI1 egyfre, jov_reteg.

A boltocskázás igénybevétele szintén erősen függ a jövedelemtől, hiszen lényegében csak a szegények veszik igénybe. Ha a teljes mintán becsülünk, akkor ugyanis egy erős és nagyon szignifikáns jövedelemhatást tudunk mérni. A roma etnikai háttér ebben a modellben sem lesz szignifikáns. Mindez azt mutatja, hogy a boltocskázást is elsősorban a jövedelem befolyásolja.

Mindezek az elemzések azt mutatják, hogy az uzsora jellegű hitelezési intézmények használatát leginkább a jövedelemmel lehet magyarázni, mintsem az etnikai változóval. Azaz ezeket az intézményeket azon alacsony és közepes jövedelmű háztartások veszik igénybe, akik egyre inkább kizáródnak más hitelezési formák igénybevételeiből, tehát egyre inkább szűkül azon gazdasági szegmens és játéktér, amely még számukra is nyitott.

Háztól termelőtől való informális áruvásárlás, valamint a csere

Külön hitelezési kategóriaként mértük a háztól, termelőtől történő helybeni vásárlást, valamint a családok egymás közötti árucseréjét. Ezekben a tranzakciókban nehezen szétbonthatóan és egymással szoros összefüggésben léteznek a javak cseréjének-tranzakciói, a hitel adásának tranzakciói, a hitel felvétel lehetőségei, valamint az ajándékgazdaság. A családok egymás közötti árucseréjében a hiteladás néhol kamatra, néhol kamat nélkül realizálódik. Ezek a csere-tranzakciók, amelyek során a legkülönbözőbb javak cserélődnek ki (pl.: telefon cserélődik számítógépre, mobil egy másik mobilra, stb.) a családok között, rendkívül frekvenciát, lokális szinten¹¹⁷.

Adataink szerint lokális szinten a családok közel 20%-a cserél vagy ad el valamit informálisan, az alacsony jövedelmű családok 26%-a, a közepes jövedelemmel jellemezhető családok 13,7%-a, a magas jövedelemmel rendelkező családok 16%-a. Ami azt jelenti, hogy ugyan a legtöbb árucserét az alacsony jövedelmű családok körében találjuk, de mind a magas, mind a közepes jövedelemmel rendelkező családok körében is számottevőek ezek a tranzakciók. Ezekben a tranzakciókban a piaci árnál alacsonyabb áron tudnak javakhoz jutni a szereplők. A

¹¹⁷ A tranzakciók frekvenciáját mutatja az a történet is, hogy amikor a kérdőíves adatfelvételünk zajlott, Dezső épp aznap vett egy beépíthető ablakot a házára, amiről már tudott a falu, s aznap négy család négy különböző jószágot (kézpénzt, számítógépet, ékszer, telefont) ajánlott fel csereként az új ablakra, az alatt az idő alatt, amíg pár házat lekérdeztünk a faluban.

családok legnagyobb részt (10,7%) havonta cserélnek vagy adnak el javakat egymás között, az ennél frekvenciáltabb eladás kevésbé jellemző. Etnikai megoszlás mentén azt lehet látni, hogy a roma lakosok között körülbelül kétszer akkora az eladás és csere aránya (23,9%) mint a nem-roma lakosok között (11,6%).

Az eladás, egymás közötti árucseré kategóriájába sorolható a háztól, termelőtől való informális áruvásárlás is, ami egy következő hitelezési szegmensként realizálódik a faluban. A háztól, szomszédtól, baráttól való vásárlás során egyfelől 100-200 forinttal jut olcsóbban a vásárló a termékhez (csirke, tojás, tej, pálinka, stb.) azonban az erős bizalmi kapcsolatra épülő tranzakció lehetővé teszi, hogy a vásárló elhalassza a fizetést, így ez a tranzakció is egyfajta kamatmentes hitelezési formaként realizálódik. Ebben a hitelezési formában mindkét szegmens (az ár-értékarány, illetve a hitelezési komponens) is fontos szerepet játszanak. *"Háztól való kérés, megy pénzért is meg hitelbe is ... ha például olyan jó kapcsolatot ápolsz a szomszáddal mint én, akkor átmegyek és odaadja nekem hitelbe... No de ez vissza is megy, ha pálinkát főzök, akkor ő az első aki megkeres, a pálinka az ő gyengéje, de olyat is szokott csinálni mondjuk, hogy eladja másnak, meg számítógépcuccot vesz, és azt eladja másnak."* (Csaba 31. találkozó)

Ez a hitelezési forma kevés számú szereplő (3-4 család) összekapcsolódásával működik, ám adataink alapján a falu mintegy harmada használja (33%). Az esetek többségében nem reciprok kapcsolatok működnek, azonban ezek sem kizártak. Mindez azt jelenti, hogy rengeteg ilyen kisebb kör működik a falu lokális társadalmában, amelynek során az egyik család általában termel valamit, melyet a másik család hitelre megvásárolhat. Ezek a gazdasági kapcsolatok többé-kevésbé állandóak, hisz a körök leginkább szomszédosági, rokonsági, valamint baráti kapcsolatokon keresztül szerveződnek. Az informális áruvásárlás esetében nem talákoztunk olyan tranzakcióval, melynek során kamatot számított volna fel az eladó.

A háztól való áruvásárlás és csere erősen polarizálódik társadalmi nemek szerint. Adataink alapján a férfiak inkább alkoholt és szerszámokat cserélnek, míg a nők inkább élelmiszert vásárolnak vagy cserélnek egymástól, a faluban. A családok leginkább havonta (14,6%), illetve negyedévente (7,3%) vásárolnak árut háztól. Lokális jövedelmi kategóriák szerint nem tapasztalható különösebb eltérés a közepes és az alacsony jövedelmű társadalmi jövedelem-státusz csoportok között. Azonban az látható, hogy míg a középrétegben és az alacsony jövedelmi rétegben körülbelül 33% azon családok aránya, akik részt vesznek ebben a hitelezési formában, addig a

gazdagabb családoknak csupán 20%-a vesz részt ezekben a tranzakciókban. A vásárlások sűrűsége pedig nő az alacsony jövedelmű családok felé haladva.

Közösségi hitelezési formák

A faluban olyan közösségi alapú hitelezési forma, amely kimondottan pénzre épül nem található. A hitelezési rendszer, így ha rengetegszer megosztja is a terheket a családok között, leginkább egyéni hitelezési instrumentumokat tartalmaz.

A nemzetközi szakirodalomból ismert közösségi hitelezési formák, önszolgáltató pénzügyi csoportok (Gosztonyi, 2014) nincsenek a faluban.¹¹⁸ Mindez azért probléma, mert ezek a csoportok a közösségi döntéshozásra épülő alszegmenses tudják kiszélesíteni a pénzügyi túlélési stratégia rendszerét, és segítséget tudnak nyújtani - főként az alacsony-jövedelmű családok számára - a krízishelyzetek orvoslásában¹¹⁹.

A faluban használt formális és informális hitel és kölcsön intézmények a fentiek alapján is jól láthatóan rendkívül sokszínűek, jellemzőik rövid összehasonlítását a Melléklet 3. Táblázata tartalmazza.

¹¹⁸ Ugyan az Autonómia Alapítvány munkatársaként 2013-ban, kísérleti jelleggel 1 évig, egy pénzügyi önszolgáltató csoportot működtettünk a faluban, de ez a csoport a program megszűnése után feloszlott.

¹¹⁹ Ugyan a közösségi hitelezésbe lehetne sorolni a megtakarítások esetében már tárgyalt közösségi pénzügyi alapot, ami a temetésekkor működik, és amely kölcsönös leköteleződésre építve hitelezési alapként is működhet, azonban ez a forma inkább megtakarításként értelmeződik a faluban semmint hitelezési instrumentumként. Ezeken túlmutatóan egy bátor ugrással, a szerencsejátékok, kártyapartik állandó, 4-5 főből álló társasága hozhat létre ilyen közösségi hitelkört. Ezek a kártyapartik azonban elsősorban nem a pénzügyi túlélési stratégiában játszanak számottevő szerepet, így a kutatásuktól eltekintett a csoport.

6.5. Összegzés

A fejezet során áttekintettem a Kázmárkon élő családok pénzügyi túlélési stratégiájának elemeit, melynek keretében elemeztem a családok bevételi és kiadási gyakorlatait, valamint azokat a formális és informális társadalmi intézményeket, melyek a mindennapi megélhetést lehetővé teszik.

A fejezetben elkészítettem a családok bevételi és kiadási tipológiáit. A bevételek tipologizálása során láthatóvá vált az, hogy a tavaszi-nyári hónapok számítanak olyan hónapoknak, melyek során a családok nagyobb bevételekhez tudnak jutni, és a bevételükből megtakarításokat is tudnak képezni. Ennek ellentéte a novembertől-januárig tartó téli időszak, amikor szinte semmilyen alkalmi munkát nem tudnak vállalni a családok, és emiatt szép lassan felélik a tartalékaikat. A kiadási szegmensek elemzésekor egy erős polarizáció volt kimutatható az állandó kiadások mentén, a falu lokális jövedelem-státusz változója szerint. A lokális szinten magas jövedelmű családok hozzávetőlegesen azonos fogyasztási struktúrával jellemezhetőek mint az átlagos magyar háztartások, de a közepes jövedelmi-státuszba sorolható családok fogyasztása, illetve a mélyszegénységben élő családok fogyasztási struktúrája teljesen beszűkült és nem jut elegendő pénz oktatásra, ruházódásra, a háztartásvitellel kapcsolatos kiadásokra, kulturális fogyasztásra, vagy szórakozásra, valamint sok esetben az alapvető élelmiszer kiadásokat is nehezen fedezik a családok. Kimutathatóvá vált, hogy a közmunka elvesztése milyen rohamos tempóban szűkíti össze a családok kiadási szegmenseit, s mossa el a törékeny határt a mélyszegénységben élő családok, valamint a lokális középosztály között. Láthatóvá vált, hogy a közmunkás munkaviszonyból származó jövedelem a fogyasztásszerkezetben eltérő struktúrát tesz lehetővé, a mélyszegénységben élő családok kiadásszerkezetéhez képest, azonban ez nem elegendő ahhoz, hogy a családok olyan tartalékokat képeznek, amellyel hosszú távra tudnának tervezni, és amelynek segítségével a közmunka elvesztésekor tartósan fenn tudnák tartani ezt a fogyasztási szerkezetet.

A kiadások elemzésekor különös figyelmet fordítottam a hitelezés szerepére. Adataink alátámasztották, hogy a lokális jövedelem-státusz csoportok mindhárom kategóriájában fontos szerepet játszik a hitelezés. Ez a szegmens - az adatok alapján - a családok kiadási deficitjeinek a "helyrebillentésében" játszik óriási szerepet, azaz a

családok leginkább a kiadási lyukakat foltozzák be ezekkel az összegekkel.

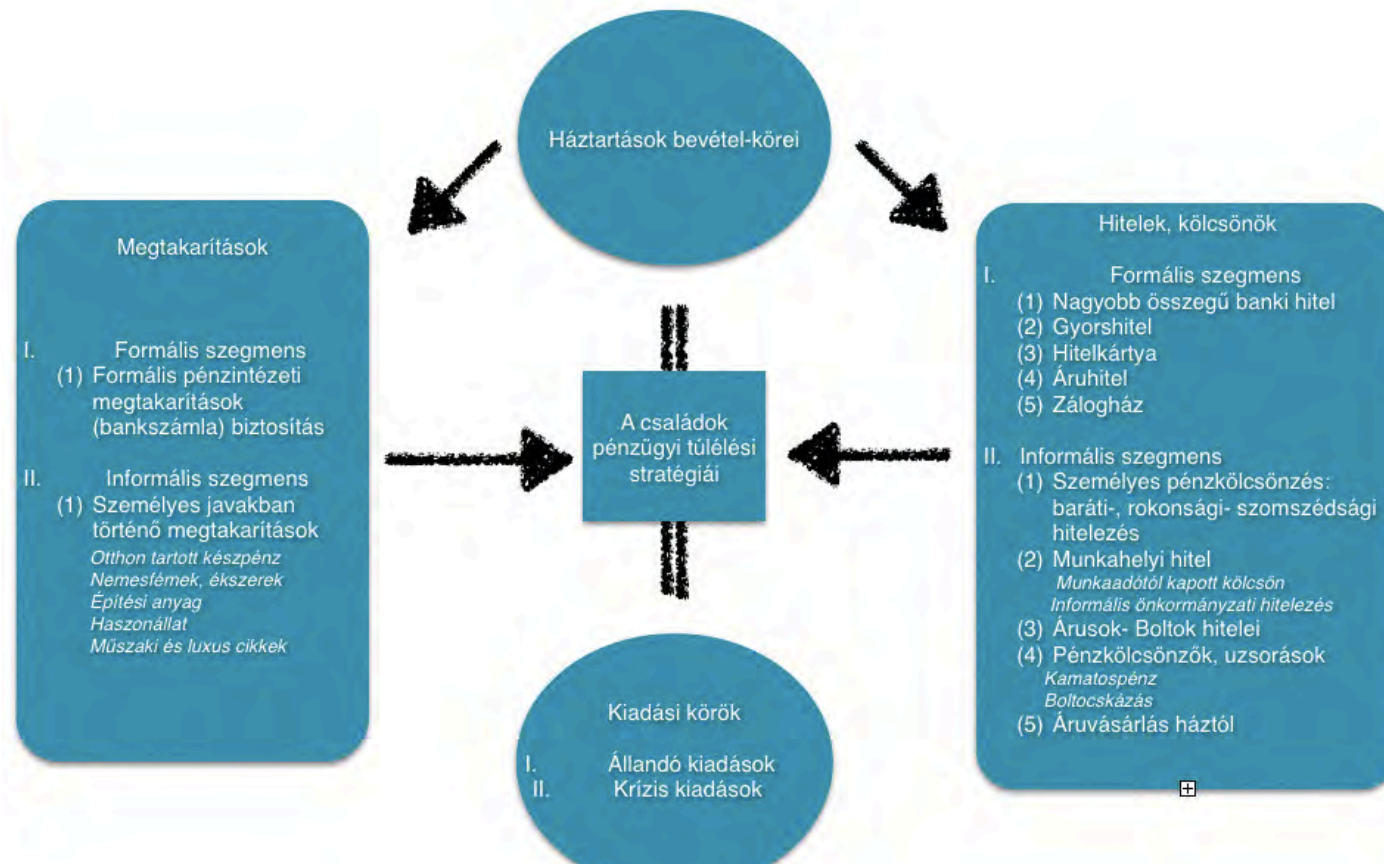
A formális és informális megtakarítások esetében megállapítható, hogy a szakirodalom eredményei a falu esetében is igaznak bizonyultak, azaz az alacsony jövedelmű családok is meg tudnak takarítani valamilyen formában.

Kutatásunk alátámasztotta a formális és informális hitelek és kölcsönök a családok gazdálkodásában betöltött nagyfokú jelenlétét. Azt lehet megállapítani, hogy a fogyasztási szegmensek körülbelül egy-ötödét (20%-át) teszik ki a magas és a közepes jövedelmű családok esetében a hiteltranzakciók (a hitel adása és felvétele), míg az alacsony jövedelmű családok esetében ez az érték 5% körül mozog. A faluban élő családok által leginkább használt formális hitelek fő jellemzői, hogy kis összegűek, gyors hitelbírálat mellett működnek, jellemzően magas kamatrátával és fix törlesztési összegek mellett folyósítják őket, és rengeteg olyan elemet is tartalmaznak, amelyek kedvezőek az alacsony jövedelmű családok filléres gazdálkodása szempontjából. A lokális informális hitelpiac a faluban rendkívül fragmentált, és a hitelügyletek a lokális kapcsolati hálózatba ágyazódnak. Az informális hitelpiac legmeghatározóbb és legfrekvenciáltabban igénybe vett szeletét az interperszonális hitelezés teszi ki.

A fejezet során a hipotézist bemutató kezdeti ábra (1. ábra) több ponton is módosult (17. ábra)¹²⁰. Legnagyobb eltérés, hogy a faluban élők pénzügyi túlélési stratégiájából teljesen hiányoznak a szakirodalomból ismert közösségi alapú megtakarítási és hitelezési intézmények, valamint a pénzör intézménye, mint informális megtakarítási lehetőség. Ugyan létezik egyfajta közösségi megtakarítási alap bizonyos ünnepek során, ám a rendszer elsődlegesen individuális hitelezési intézményeket tartalmaz és nem közösségi intézményeket. A 1. ábra minden további intézményét használják a faluban, a formális hitelezések azonban több szegmensre bomlanak, és így szélesebb spektrumot fognak át, mint azt sejteni lehetett.

¹²⁰ A hitelezési instrumentumok jellemzőinek összefoglaló táblázatát a Melléklet 3.sz.táblázata tartalmazza.

17. ábra
A pénzügyi túlélési stratégia faluban működő rendszere

7. A pénzügyi túlélési rendszer működése: a rendszert elemek közötti összefüggések

*„Felveszek innen is, onnan is, három-négy helyről egy
(Jenő 12.)*

Az előző fejezetben elemzett megtakarítási és hitelezési intézkedések kölcsönös függésben állnak egymással. A faluban élő családok sok esetben egymással párhuzamosan, egy időben, több pénzügyi technikát és intézményt is használnak eltérő intenzitással, azért hogy gazdálkodásukat biztosítani tudják. A másik oldaláról azonban nem egy stabil rendszerként értelmeződik a struktúra, változik a család bevétel struktúrája (pl. változik a szociális juttatás mértéke, változik a munkaviszony jellege), akkor a felvehető hitelkeretek is megváltoznak a rendszerben: csökkennek, vagy nőnek¹²¹. Ezen túlmenően, helyi társadalmi szociális a családok változó kapcsolati tőkéje mentén - változhat az intézmények hozzáférése, valamint az intézmények elérhetősége. Nem beszélve arról, hogy informális intézmények önmagukban is változhatnak, esetleg újabb szociális nyílnak a rendszerben makro, vagy mikro társadalmi változások hatására. Mindez azt vetíti elő, hogy korántsem egy statikus rendszert hoznak létre a túlélési rendszer elemei, hanem egy dinamikus és a környezeti változások messzemenően adaptív struktúrát.

A következőkben azonban rendszerszinten ragadom meg ezeket a struktúrákat, azaz a pénzügyi zsonglőrködést, arra fókuszálva, hogy a keresztmetszeti vizsgálat során milyen képet mutatott a struktúra. A fejezetben kitérek az összefüggésekre, túlmenően a háztartások mikro szintű intézményhasználatára, valamint egy kicsit keresztül bemutatom, hogy a „zsonglőr rendszer” képes a gyors változások átalakulásra is.

¹²¹ Ebből kifolyólag egy-egy makro szintű változás a szociális transzferek juttatásában, közmunkaprogramban, esetlegesen egy munkahelyteremtő program beindítása, nagy mértékben megváltoztatja a családok megtakarításainak volumenét, valamint a különböző hitelezési felvehető hitelkeretek nagyságát.

¹²² Ennek egyik példáját kísérhettük figyelemmel a boltocskázás intézményének megjelenését.

7.1. Együttjárások a hitel és megtakarítási intézmények között

Mind a megtakarítások, mind a hitelintézmények során kitértem arra, hogy a családok egyszerre több megtakarítási és hitelezési intézményt is használnak, továbbá a családok lokális jövedelem-státusz változója nagyban befolyásolja a család által elérhető társadalmi intézmények használatát.

A családok mind a formális, mind az informális hitelezési és megtakarítási intézmények közül átlagosan 5,5 db intézményt használnak (meglehetősen magas szórási értékkel: 2,7). A családok a megtakarítási intézmények közül átlagosan 1,3 intézményt (std. 1), míg a hitelintézmények közül 4,1-et használnak (std. 2,5). Ha az átlagokat tovább bontjuk lokális jövedelmi rétegek szerint, akkor azt láthatjuk, hogy mindegyik társadalmi rétegbe tartozó család körülbelül ugyanannyi hitelintézményt használ. A magas jövedelmű családok átlagosan 5,7 darabot (std. 2,4), a közepes családok 5,4 darabot (std. 2,8) az alacsony jövedelmű családok 5,5 darabot (std. 2,7) használnak.

Ha azonban a mélyére ásunk a formális és informális intézmények együttjárásának, akkor egy faktoranalízis segítségével különálló kategóriákat, valamint eltérő családi stratégiákat és intézményhasználatot tudunk felfedezni. A faktoranalízis eredményeként az intézményhasználat alapján egy 3 faktorból álló struktúrába lehet sorolni a háztartásokat (14. táblázat).

14. táblázat:
A faktoranalízis eredményeként kialakult faktorstruktúra (N=136)

Rotated Component Matrix ^a		Component		
		1	2	3
Bankszámla	(formális)	-.001	-.138	.692
Biztosítás	(formális)	-.362	-.195	.590
Hitelkártya	(formális)	-.114	-.030	.585
Gyors hitel	(formális)	.066	.034	.565
Műszaki cikk Áru hitel	(formális)	.003	.158	.539
Megtakarítás otthon	(informális)	.042	-.171	.405
Boltocskázás	(informális)	-.019	.709	-.074
Kamatospénz	(informális)	-.137	.695	-.151
Önkormányzati kölcsön	(informális)	.279	.597	-.055
Munkaadói előleg	(informális)	.108	.509	.067
Áruvásárlás háztól	(informális)	.172	.441	-.093
Zálogház	(formális)	.542	-.056	-.005
Interperszonális kölcsön ad	(informális)	.789	.090	.080
Fizetés megosztása	(informális)	.685	.074	-.045
Interperszonális kölcsön kap	(informális)	.612	.282	-.094
Bolti hitel	(informális)	.409	.115	.143
Elad valamit	(informális)	.310	.001	-.131

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a. Rotation converged in 4 iterations.

Az első faktor a formális intézmények közül a frekventált jelzálogüzlet használatot tömöríti, az informális intézmények használata közül pedig, leginkább az interperszonális hitelezési formákat, továbbá az árusok, boltosok informális hiteltermékeit. Ez a faktor tehát olyan intézményhasználatot jelenít meg, mely inkább az informális hitelezést részesíti előnyben, s ennek a szegmensnek is főként az interperszonális, valamint az erős kapcsolati tőkét igénylő ám alacsony kockázatú formáit. Ennek alapján ez a faktor a magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális hitelezési intézmények használata elnevezést kapta.

A második faktor olyan intézményhasználatot jelenít meg, melyből már teljesen eltűnt a formális intézményhasználat. A faktor megjeleníti, egyfelől az informális háztól való áruvásárlást, valamint az erős intézményi függésben létrejövő hitelformákat (az önkormányzati kölcsönt, valamint a munkaadótól kapott kölcsönt), másfelől az uszora jellegű hitelezési formákat (kamatospénz, boltoskázás). Mindebből az látható, hogy a faktor egy olyan változó együttest ír le, melynek használata rendkívül erős függőségi viszonyokon és leköteleződésen alapuló informális hitelezéseket takar, amelyek között ugyan számos esetben megjelennek a kamatmentes informális kölcsönintézmények, ugyanakkor erősen jelen vannak a rendkívül magas kamatra felvett, uszora jellegű kölcsönfajták is. A faktor a formális hitelezésből kizárt, magas kockázatú informális hitelezési intézmények használata elnevezést kapta.

A harmadik faktor a frekventált bankszámla, biztosítás, gyorshitel, hitelkártya, áruhitel, valamint informális megtakarítás használatot tömöríti. A faktor tehát főként a formális intézmények használatát jeleníti meg, ezek közül is mind a megtakarítási mind a hitelezési intézményeket. Külön érdekessége ennek a faktornak, hogy egy olyan változóhalmazt rajzol ki, mely a formális intézményhasználatot majdnem teljes egészében – a zálogház kivételével - tömöríti. Az informális intézményhasználatot ezzel szemben teljes mértékben ignorálja. Ebből kifolyólag a faktor az alacsony kockázatú formális megtakarítási és hitelezési intézmények használata elnevezést kapta.

A faktorelemzés során tehát jól különválnak egy formális pénzügyi intézményeket használó stratégia, kialakult egy, a formális hitelezésben még éppen megkapaszkodó és magas kapcsolati tőkét igénylő, ám alacsony kockázatú informális intézményhasználatot használók köre, valamint egy, a formális rendszerből teljesen kizárt, és az informális hitelezési szegmensekben is egyre inkább az erős és

egyenlőtlen függőségi viszonyokra építő hitelezési instrumentumok felé elcsúszó intézményhasználat.

A három csoport között nem húzhatóak meg egyértelműen a határvonalak, hiszen átfedés van a háztartások intézményhasználatai között nem egy esetben. A 18. ábra egy Venn diagramon mutatja háztartások megoszlásait a három csoport mentén.

18. ábra
A három csoport háztartások szerinti megoszlásai (N=136)

Látható, hogy a legnagyobb elemszámmal a 2., valamint az 1. csoport jellemezhető. Ehhez azonban, hozzátartozik, hogy az alacsony kockázatú formális intézményeket használó családok száma azért duzzadt ekkorára, mert ebbe a stratégiába az otthon történő megtakarítás technikája is bekerült, ha ettől eltekintünk jelentősen lecsökken a csoportba tartozók elemszáma. Erős átfedés található a 2. és 3. csoport között, mely elsősorban annak köszönhető, hogy a közmunka, valamint az alkalmi munkalehetőségek – mint ahogy azt korábban láttuk – átrendezik a fogyasztásszerkezetét és az intézményhasználatát a családnak, azonban ezek a lehetőségek hullámzó jellegük miatt, könnyen elveszthetőek. Ez látható a diagramon is megjelenő nagy átjárásban a két csoport között.

A 15. táblázat a három csoport átlagait tartalmazza a jövedelmet mérő mutatók mentén¹²³. Ha a jövedelmi átlagokat nézzük akkor jól látható, hogy a mind az egy főre eső jövedelem, mind ezzel párhuzamosan a háztartások összjövedelme folyamatosan

¹²³ A táblázathoz tartozó szórásértékek a következők: 1 Faktor, egyfőre eső jövedelm std. 32,222 Ft, háztartás bevétele std. 94,100 Ft. 2 Faktor, egyfőre eső jövedelm std. 24,562 Ft, háztartás bevétele std. 84,200 Ft. 3 Faktor, egyfőre eső jövedelm std. 24,600 Ft, háztartás bevétele std. 86,500 Ft

csökken ahogy a formális intézményektől egyre inkább mozdulunk el az informális, magas függőségi kapcsolatokkal jellemezhető intézményhasználatok felé. Ezek alapján az értékek alapján lehet látni, hogy a szegénységi küszöbérték, úgy is funkcionál, hogy az érték alá szoruló háztartások folyamatosan záródnak ki a formális pénzgazdálkodási piacról és tolódnak el, először az alacsony kockázatú, majd a magas kockázatú informális gazdálkodások felé.

15. táblázat
A három csoport jövedelmi átlagainak mutatószámai (N=136)

	Egyfőre eső jövedelem (Ft)	Háztartás havi bevétele (Ft)
Alacsony kockázatú formális intézményhasználat (1 Faktor)	86,600	170,656
Magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális intézményhasználat (3 Faktor)	60,211	150,279
Magas kockázatú informális intézményhasználat (2 Faktor)	37,634	112,599

Hasonló eredményt kapunk, ha azt nézzük meg, hogy a jövedelmi státuszcsoportok mentén egy adott intézményhasználati kategórián belül a háztartások részarányai hogyan alakulnak (16. táblázat)¹²⁴.

16. táblázat
A csoportok részarányai jövedelmi státuszcsoportok szerint (N=136)

	Szegény	Közép	Gazdag
Alacsony kockázatú formális intézményhasználat (1 Faktor)	15%	40%	100%
Magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális intézményhasználat (3 Faktor)	30%	81%	41%
Magas kockázatú informális intézményhasználat (2 Faktor)	84%	78%	0%

A táblázat azt mutatja, hogy a teljes szegény, közép, vagy gazdag státuszcsoportok hány százaléka használja az első, második, vagy harmadik csoportba eső intézményeket. Ez alapján megállapítható, hogy a legszegényebb jövedelmi réteg százalékaránya folyamatosan nő, ahogy az egyre kedvezőtlenebb pénzügyi stratégiák felé mozdulunk el, míg ezzel ellentétesen a tehetősebb családok százalékos aránya

¹²⁴ Mivel átfedések vannak a csoportok között, így sem a sorszázalékok sem az oszlopszázalékok nem adnak ki 100%-ot.

folyamatosan csökken. A közepes társadalmi réteg mind a 3. mind a 2. csoport esetében magas százalékaránnyal szerepel, ugyanakkor látható, hogy ez a társadalmi csoport, amely a legnagyobb százalékos arányban használja, az alacsony informális és magas kockázatú formális intézményeket. Mindez teljes mértékben egybeesik a 15. táblázat megállapításaival.

Tovább elemezve az intézményhasználatot nézzük, meg, hogy a háztartások mérőszámai mentén, elkülönülnek-e a csoportok? (16. Táblázat)¹²⁵.

17. táblázat
Csoportok és háztartások (N=136)

	Háztartás-nagyság	Gyerekek száma	Hány kereső van a családban?
Alacsony kockázatú formális intézményhasználat (1 Faktor)	3,43	2,61	2,08
Magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális intézményhasználat (3 Faktor)	3,84	2,85	2,2
Magas kockázatú informális intézményhasználat (2 Faktor)	3,88	3,14	2,21

A táblázat alapján nem lehet erre egyértelmű választ adni, hisz látható ugyan, hogy ahogy haladunk a magas kockázatú informális pénzügyi stratégiák felé, valamelyest nő a háztartások nagysága, valamint a gyerekek száma, s nő valamennyire a keresők átlagos aránya is a háztartáson belül, ugyanakkor egyik mutató sem jelez kiugró mértékű változást¹²⁶.

18. Táblázat
Csoportok, barátok és iskolai végzettség (N=136)

	Barátok száma	Iskolai végzettség
Alacsony kockázatú formális intézményhasználat (1 Faktor)	2,83	2,55
Magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális intézményhasználat (3 Faktor)	4,5	2,38
Magas kockázatú informális intézményhasználat (2 Faktor)	2,83	2,26

125 A 17. táblázathoz tartozó szórásértékek a következők: 1 Faktor, háztartásnagyság std. 2, gyerekek száma 2, keresők száma std. 0,7. 2 Faktor, háztartásnagyság std. 2,4, gyerekek száma 2,3, keresők száma std. 0,7. 3 Faktor, háztartásnagyság std. 2,3, gyerekek száma 2,2, keresők száma std. 0,8.

126 A 18. táblázathoz tartozó szórásértékek a következők: 1 Faktor barátok száma std. 0,3, iskolai végzettség std. 0,9. 2 Faktor barátok száma std. 0,4 Ft, iskolai végzettség std. 0,9. 3 Faktor barátok száma std. 0,4 Ft, iskolai végzettség std. 0,9.

Érdeemes továbbá megnézni a barátok számának, azaz a társadalmi tőkének alakulását, valamint az iskolai végzettség alakulását a stratégiák mentén. Mindkét mérőszám a családfenntartóhoz van jelen esetben kötve, azaz az ő társadalmi tőkéjét, valamint végzettségét mutatják a megoszlások. Megállapítható, hogy nem meglepő módon, a középső (3.) faktor igénybevételéhez van a legnagyobb szükség szoros kapcsolatokra így az átlagos barátok száma is ebben a csoportban a legmagasabb. Körülbelül kétszer annyi baráttal/társadalmi tőkével rendelkeznek az itt jelenlevő családfők mint a másik két kategória esetében. Az iskolai végzettség megoszlásaiból látható, hogy az átlagos mutatók valamelyest csökkennek, bár nem számottevően ahogy a magas kockázatú informális intézményhasználat felé mozdulunk el.

19. Táblázat
Csoportok és etnikai részarányok (N=136)

	Roma	Nem-Roma
Alacsony kockázatú formális intézményhasználat (1 Faktor)	49%	51%
Magas kockázatú formális, illetve alacsony kockázatú informális intézményhasználat (3 Faktor)	63%	37%
Magas kockázatú informális intézményhasználat (2 Faktor)	65%	35%

Végül röviden térjünk ki az etnikai változónak a részarányaira, az intézményhasználatok szerinti (19. táblázat). A táblázat, a 16. táblázathoz hasonlóan, azt mutatja, hogy a teljes roma, valamint a nem-roma válaszadók, hány százaléka használja az adott csoportot.

Mint ahogy a táblázatból látható, egyik stratégia, vagy intézményhasználat sem köthető kizárólagosan semelyik etnikumhoz sem. Azonban láthatóak és mérhetőek hangsúlybeli eltolódások. Az alacsony kockázatú formális intézményhasználati stratégiát körülbelül ugyanannyi roma mint nem-roma háztartás használja a faluban, azonban a 2. és 3. csoportok esetében körülbelül 60% roma és 40% nem-roma intézményhasználattal találkozunk, azaz ezek a stratégiák erősebben jelen vannak a roma családok körében. Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a roma családok esetében magasabb a szegények aránya így magasabb annak a lehetősége is, hogy kizáródjanak a formális intézmények igénybevételéből, ezzel magyarázható a 2. csoport esetében az eltolódás. Másfelől mint azt később látni fogjuk a lokális társadalmi tőke mentén egy erősebb társadalmi szövetbe vannak

beágyazva a roma családok, mint a nem-roma családok, ami magyarázatot ad a 3. csoportban lévő eltolódásra is.

A mérőszámokból kiolvasható tehát az az intézményhasználati tendencia, hogy főként a magasabb jövedelmű, magas iskolázottságú, nem-roma családoknak van nagyobb esélyük arra, hogy hozzáférjenek a formális intézmények használatához, míg az alacsony jövedelmű, alacsony iskolai végzettségű és főként roma családokat leginkább a formális szegmensből teljesen kizáródott 2. csoportban találjuk. Ők csupán az erős függőségi viszonyokon alapuló hitelezési formákat tudják igénybe venni. A két kategória közötti intézményhasználatot (azaz a formális szegmensből kicsúszók, ám az informális szegmensben a magas társadalmi tőkebefektetést igénylő hitelformákat) igénybevevők csoportja pedig jövedelmi szinten a két csoport közé pozícionálható, magyarul a lokális középosztályba tartozó családokat találjuk itt meg legnagyobb számban.

Melyik családok nem vesznek részt a rendszerben?

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk az intézményhasználati stratégiákról, érdemes megnézni a rendszert az elérés és kizáródás szempontjai mentén is. Kutatásunk során, ha rendkívül kevés esetben is (3,4%), de mértünk olyan családokat, akik a fenti rendszerkategóriák egyikében sem érintettek. Azaz sem a formális sem az informális hitelezési vagy megtakarítási kapcsolatokban nem vesznek részt, vagy nem tudják elérni ezeket az intézményeket, ők alkotják a negyedik stratégiát, vagy csoportot.

Ha jövedelmi kategóriák mentén nézzük meg a csoportot, akkor láthatjuk, hogy csak szegény, valamint közepes jövedelmi szinten élő családokat találunk ebben a kategóriában, a tehetős családok teljesen eltűntek (20. Táblázat).

20. Táblázat

A rendszerben nem résztvevő családok megoszlása jövedelmi-státusz kategóriák mentén (N=6)

	Szegény	Közép	Gazdag
Nem vesz részt	66.7%	33.3%	0.0%

Továbbá azt is láthatjuk, hogy főként munkanélküli (33%), valamint nyugdíjas (33%) háztartásokat találunk itt, akiknek körülbelül 80%-a a roma etnikumhoz tartozik.

Mindez azt jelenti, hogy ezek a családok nem rendelkeznek elegendő jövedelemmel vagy lokális kapcsolati tőkével ahhoz, hogy részt tudjanak venni a rendszerben, továbbá néhány esetben a lokális normák megszegése, vagy a polgármesterrel történt összekülönbözés miatt kizáródtak a rendszerből.

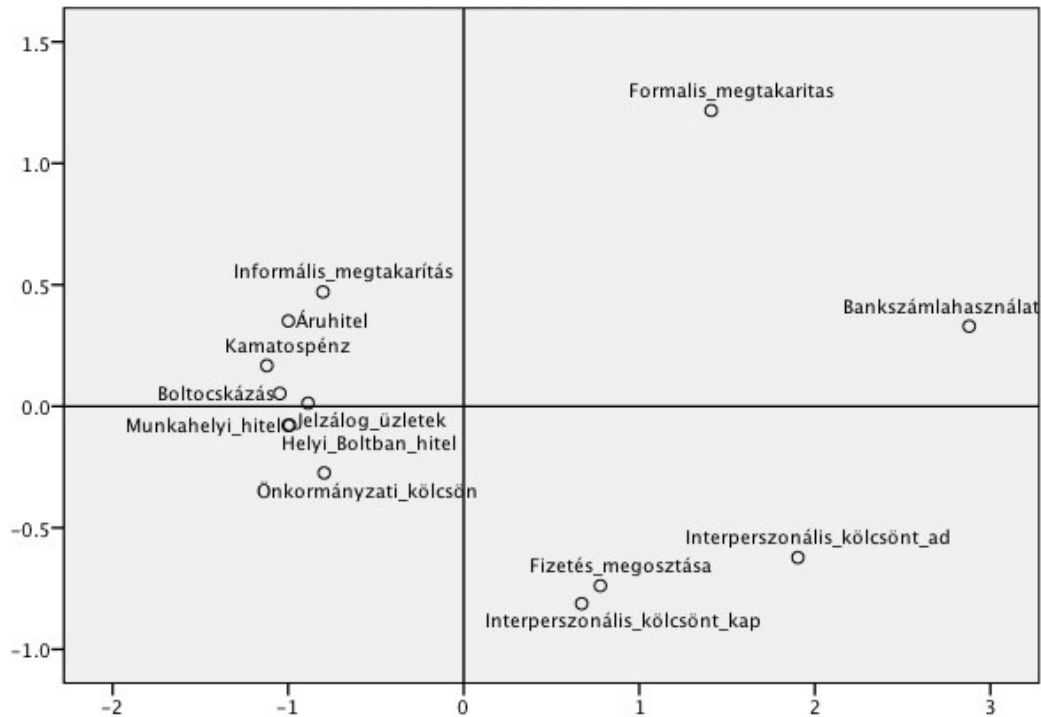
7.2. Társadalmi tőke és intézményhasználat

Az előző alfejezetben létrehozott intézményi kategorizációk eredményei alapján láthatóvá vált, hogy a formális hitelezési szegmenseket főként a formális biztosítékok szükségességéből kifolyólag inkább a tehetősebb családok tudják igénybe venni. Továbbá az is láthatóvá vált, hogy az alacsony jövedelmű családok folyamatosan szorulnak ki az informális hitelezés szegmenseibe, ahol a szociális biztosítékok sokkal kiemelkedőbb szerepet játszanak, mint a jószág alapú biztosítékok. A most következő intézményi kategorizációban az intézményhasználathoz szükséges gazdasági és a társadalmi tőkék alapján képezek kategóriákat.

A kérdőívünk hálózati blokkjának kérdései alapján a válaszadók több ember megjelölésével pozicionálni tudták magukat a segítség kérések, valamint a segítség adások lokális terében. Az alapján, hogy a válaszadó hány embert jelölt meg létrejött egy mérőszám, mely az adott háztartás kapcsolati tőkéjét méri a helyi társadalmi hálózatban. Ezzel a mérőszámmal súlyoztam az intézmények használatának gyakoriságát, majd a változók mögött meghúzódó látens struktúrát a multi dimensional scaling (MDS) segítségével alakítottam ki. A kialakult halmazok egymástól mért euklideszi távolságaik alapján arról adnak információt, hogy a különböző intézmények milyen messze helyezkednek el egymáshoz képest, a gazdasági tőke, valamint a lokális kapcsolati tőke nagyságának szempontjából. A modell illeszkedését mérő steress-érték 0,08233 ami elegendően kicsi ahhoz, hogy bízzunk abban, hogy a 14 változó ábrázolható egy 2 dimenziós térben¹²⁷.

¹²⁷ A modell illeszkedését mérő másik mutató az RSQ értéke 0,98080, ami szintén arról ad hírt, hogy meglehetősen jól sikerült az eredeti 14 változó 2 dimenziós illesztése.

19. ábra Intézmények elhelyezkedése (MDS)

Az intézmények halmazainak elhelyezkedését az 18. ábra mutatja. A modellben csupán az Y tengely interpretálható meglehetősen biztosan, az X tengely sajnos nem. A tengely pozitív értékei a nagyobb gazdasági tőkét, ám alacsonyabb társadalmi tőkebefektetést igénylő intézményeket mutatják, míg a tengely negatív tartománya az alacsony gazdasági tőkebefektetést, ám magas társadalmi tőkebefektetést igénylő intézményeket mutatja. Az X tengely a gazdasági és társadalmi tőkebefektetés tekintetében alakít ki intézménycsoportokat, azt lehet általa megragadni, hogy mennyire különülnek el egymástól, vagy kezelhetőek egyben az intézmények.

Az ábrán egyfelől jól elkülöníthető a Y koordináta tengely legfetején levő formális megtakarítás. Előzetes elemzéseink alapján is látható, hogy ennek az intézménynek az igénybevételéhez, lokális szinten meglehetősen magas jövedelemmel kell rendelkezni, s elsődlegesen nem a kapcsolati tőke nagyságától függ, hogy valaki igénybe tudja-e venni ezt a szolgáltatást, hanem a jövedelmétől, azaz alacsony társadalmi tőkét igényel a használata. Úgyszintén különálló intézményként jelenik meg az X koordináta tengely pozitív tartományában a bankszámlahasználat, melyhez már jóval kisebb gazdasági tőke szükségeltetik, ám jóval nagyobb társadalmi tőke. Ez annak köszönhető, hogy a közmunkásoknak

bankszámlával kell rendelkezniük, s a közmunka megszerzéséhez társadalmi tőke (is) szükséges. Az X tengely negatív tartományában, a modell baloldalán elhelyezkedő intézmények egy halmazt alkotnak, melyeknek a használatához körülbelül ugyanakkora gazdasági tőké és társadalmi tőke szükséges, ugyanakkor érdemes kissé alkotóelemeire szétszedni a csoportot. Látható, hogy az informális megtakarítás, habár a halmazhoz köthető, némiképp leszakad attól, hisz az informális megtakarításhoz szükségszerű valamivel nagyobb gazdasági tőke megléte. Ugyanez mondható el az áruhitel intézményéről is. Ahogy haladunk az egyre nagyobb kapcsolati tőkebefektetés felé, lefelé az Y tengelyen, az uzsorahitel intézményei következnek a halmazban, amelyek látható módon nem csupán egyre nagyobb kapcsolati tőkebefektetést, hanem egyre zsugorodó gazdasági tőkebefektetést igényelnek. Érdekes helyre került a formális hitelezési intézmények egyik formája, a jelzálogüzlet, melynek igénybevételéhez nemcsak gazdasági tőke, hanem viszonylag magas kapcsolati tőke is szükségeltetik. Ez elsősorban abból fakad, hogy a jelzálogüzletek használata, nagyban függ az jelzálogossal kialakított kapcsolattól. Elhagyva a jelzálogüzletet, a munkahelyi hitel, a helyi boltban felvehető hitel, s az önkormányzati hitel következik, melyek egyre csökkenő gazdasági tőkebefektetést ám egyre növekvő társadalmi tőkebefektetését igényelnek.

A modellben végül különálló halmazt alkotnak az interperszonális kölcsönök, valamint a fizetések megosztásának halmaza. Ebbe a halmazba tartozó intézmények igénybevételéhez szükséges a legmagasabb kapcsolati tőke, viszont ezek az intézmények párosulnak a legalacsonyabb gazdasági tőkebefektetéssel. Ennek köszönhető az is, hogy a kölcsönadás, némiképp leszakad a halmaztól, hisz ez valamennyivel nagyobb gazdasági tőkét igényel, mint a halmaz másik két alkotóeleme.

7.3. Hogyan működtetik családon belül az intézményeket a háztartások?

Kérdőíves kutatásunk során összesen 37 olyan háztartást mértünk fel, ahol mind a férfit, mind a nőt megkérdeztük a háztartásból. Ebből kifolyólag 37 esetben mérni tudtuk, hogy milyen eltérő intézményhasználat rajzolódik ki a háztartásokon belül. Mindez azért volt kiemelten fontos, mert csoporttalálkozóink során többször is felmerült az, hogy nemcsak a családok között, hanem egy adott családon belül is jelen lehetnek eltérő intézményhasználatok és gazdálkodási formák, sőt a különböző formális és informális hitelezési és megtakarítási intézményekhez különböző hozzáférési lehetnek az egy háztartásban élő férfinak és nőnek.

Mivel egy adott családban, több családtag is hitelez vagy kölcsönkér, így a család számára fennálló összkapcsolati tőke nagysága szorosan összefügg a háztartás nagyságával. Ugyanakkor, mint azt korábban láttuk, a háztartás nagysága a jövedelmi szintekkel is erősen korrelál. Ha a hiteltermékek használatát a falu háztartásainak nagysága szerint átlagoljuk és állítjuk sorrendbe, a 21. táblázatot kapjuk. A háztartásnagyság szerinti intézményhasználati bontás alapján egyfelől láthatjuk, hogy az adott hitelintézményeket használó családok átlagos családmérete 4 fő körül szóródik, míg a hitelintézményeket nem használók családnagysága 3 fő körül. Azonban minden kategóriához meglehetősen nagy szórás tartozik.

21. táblázat

Hitelintézmények átlagos használata, a falu háztartásainak nagysága szerint (N=37)

	Használja	Std. Deviation	Nem használja	Std. Deviation
Áruhitel	3.62	2.041	3.97	2.530
Árusok, boltok hitelei	4.00	2.802	3.90	2.405
Háztól, termelőtől való informális áruvásárlás	4.05	2.825	3.85	2.272
Csere, Eladás	4.09	1.730	3.88	2.609
Munkaadótól kapott fizetési előleg	4.11	2.518	3.85	2.450
Gyorshitel	4.14	2.054	3.86	2.515
Interperszonális hitelezés	4.22	2.633	3.38	2.035
Zálogházi hitel	4.23	3.344	3.85	2.243
Informális önkormányzati hitelezés közmunka	4.53	2.803	3.67	2.278
Boltoeskázás	5.11	3.620	3.70	2.141
Kamatospénz	5.26	3.336	3.63	2.146

A sorrendbe rendezett átlagok alapján látható, hogy az áruhitelt az átlagosan legalacsonyabb háztartásnagysággal rendelkezők használják. Ezt a kategóriát követi több informális valamint formális hitelezési intézmény, amit átlagosan megegyező számban, 4 fő körüli háztartásnagyságú családok használnak. Az átlagok a zálogházi hitelezés kategóriájától kezdenek emelkedni, ez az a kategória, amelytől kezdve a nagyobb családok intézményhasználata kezd előtérbe kerülni. Az informális önkormányzati hitelezésnél már a 4 főnél nagyobb háztartások jelennek meg, mely érték az uzsorahitelezés kategóriáinál 5 fő fölé is emelkedik. Mindez azt jelenti, hogy főképp az informális önkormányzati hitelezést, valamint az uzsora jellegű hitelezési formákat a nagyobb családmérettel rendelkező háztartások veszik átlagosan inkább igénybe.

A családon belüli intézményhasználat alapján az általunk összehasonlítható 37 háztartás rendkívül eltérő képet mutat nemek szerinti bontásban (20. ábra). Ha a rengeteg változóból a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a 4 nagyobb kategória mentén aggregáljuk a családok férfiak és nők szerinti intézményhasználatát, akkor a 20. táblázathoz jutunk¹²⁸. Az adatokból megállapítható, hogy a családok mindkét tagja igencsak sűrű intézményhasználattal jellemezhető. A férfiak a 37 háztartásban összesen 153 darab intézményt használnak, míg a nők 137 darabot. A családok elsősorú többsége (2 családot leszámítva) használja az informális hitelezési instrumentumokat, gazdálkodása során. Azonban ha a családon belüli nemek szerinti megoszlásokat nézzük, akkor látható, hogy a férfiak és a nők közel ugyanynyi informális hitelezési instrumentumot használnak: a férfiak esetében összesen 98 db használata van jelen, a nők esetében 96 db.

¹²⁸ A 16. ábrán csökkenő egy főre eső jövedelem alapján van besorolva a 37 család. Az informális hitelezési formákat (IHF) kék szín, az informális megtakarítási formákat (IMF) zöld szín, a formális hitelezési formákat (FHF) narancssárga, míg a formális megtakarítási formákat (FMF) piros szín jelzi. A számok az adott aggregált kategórián belüli intézményhasználat számát mutatják.

20. ábra

Háztartásokon belüli intézményhasználat férfiak és nők szerinti megoszlása (N=37)

Férfiak				Nők			
IHF	IMF	FHF	FMH	FMN	FHN	IMN	IHN
7	0	0	0	0	0	0	7
1	1	2	1	1	0	1	1
2	1	0	1	1	2	1	0
2	0	0	0	0	0	0	0
0	1	0	1	1	0	1	1
0	1	0	1	1	1	1	4
0	1	0	1	1	0	1	0
5	1	1	0	0	0	0	2
0	0	0	0	0	1	0	3
3	0	0	0	0	1	0	4
3	1	3	0	1	0	1	0
2	0	1	1	0	1	0	4
6	0	1	0	0	1	0	6
1	0	0	0	0	3	1	6
3	1	2	0	0	1	1	1
1	1	1	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	4
4	1	2	1	0	0	1	4
3	1	0	0	0	0	0	4
6	1	0	0	1	0	0	4
2	1	0	0	0	0	1	2
2	0	1	1	0	0	0	0
2	1	0	1	1	0	1	2
3	0	0	0	0	0	1	2
2	0	1	1	0	0	0	1
5	1	0	0	0	0	0	4
0	1	0	1	0	0	0	0
3	0	0	1	0	0	0	2
7	1	1	0	0	0	1	5
2	0	0	0	0	2	1	5
4	0	0	0	0	0	1	2
3	1	1	0	0	1	1	3
0	0	0	0	0	1	0	2
2	0	0	0	0	0	0	1
3	1	0	1	0	0	0	2
5	1	1	1	0	1	0	6
2	1	1	0	0	1	0	2

Átlagosan a férfiak 2,6 informális hitelezési intézményt használnak (szórás: 1,9), míg a nők valamivel kevesebbet: 2,5 darabot (szórás: 2). Az átlagok azonban azt sugallhatják, hogy a háztartásokon belül a nők valamennyivel - ám nem kiugróan eltérő mértékben - kevesebb informális hitelezési intézménnyel állnak kapcsolatban mint a férfiak. Az informális megtakarítások statisztikáiból leolvasható, hogy több férfi használja ezt a megtakarítási formát, mint nő. A formális hitelezés kategóriájában a nemek között egyértelmű eltolódás látszik, a gazdagabb családok felé haladva. A gazdagabb családok körében inkább a nők körében jellemző a formális hitelezési intézmények használata. A középrétegben ez kezd a férfiak irányában eltolódni, majd a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban az arány ismét kiegyenlítődik.

Jövedelmi szinten valós tagozódást a háztartások között, leginkább a formális megtakarítások esetében látunk. Míg a tehetősebb családoknál mindkét háztartástag használja ezt a formát, az alacsonyabb jövedelmű családok felé elmozdulva, a használata egyre inkább a férfiak irányába tolódik el.

A megoszlások áttekintése után jól látható, hogy a családok mind férfi, mind

női tagjai számos ponton be vannak ágyazva a lokális formális és informális megtakarítási és hitelezési rendszerbe. A szakirodalomban, több esetben megjelenik, hogy az alacsony jövedelmű háztartásokban a nők szerepe a családok gazdálkodása során kiemelten fontos, ezt a mi kutatásunk is alátámasztja. Azonban habár számos ponton eltérések tapasztalhatóak az intézményhasználat terén a háztartások női és férfi tagjai között, a közösen használt intézmények elsöprő aránya a háztartásokon belül a felé mutat, hogy a családgazdálkodást mind a két nem egyszerre és erősen befolyásolja. Adataink alapján egy olyan szimbiózis mutatható ki a családok gazdálkodásában, mely nemek szerint igencsak nehezen bontható fel.

Ugyan kutatásunk során azt nem mértük, hogy milyen sorrendben veszik igénybe a családok a hitelezési instrumentumokat, hisz ez nagyban függ az adott pénzügyi szituációtól, valamint az éppen akkor a család – akár női, akár férfi tagja számára - elérhető intézmények kondíciójától. Azonban a RAK csoporttalálkozóink során számos ponton felmerültek ezek a stratégiák. A stratégiák alap mozgatórugói minden esetben a pénzügyi krízishelyzet orvoslása volt, ami a különböző, a család számára elérhető intézmények végigjárásából állt. Az intézmények végigjárásának egyik stratégiája a könnyen elérhető, magas társadalmi tőkével, ugyanakkor alacsony kamatrátával elérhető hitelek felől vezet az egyre nagyobb lekötöződést és kamatot kínáló intézmények felé. *“Megszorulok, első a baráti kölcsön második a főnök, a polgármester, ha nincs akkor a kamatos.”* (Jenő, 33. találkozó) Ez főként azoknak az alacsonyjövedelmű családoknak elérhető stratégia, akik nem rendelkeznek megtakarítással. A másik stratégia, egy olyan, főként lokális szinten a helyi középosztályhoz tartozó családoknál felrajzolható stratégia, amelyben a megtakarítások fontos komponenst képeznek. *“Az elad valamit az az első, mert megpróbálsz áron alul eladni, hogy pénzhez jussál, utána jön a zálogház, mert ott még mindig ott van, hogy nem kell kérned, mert ott a sajátod adod el, majd innen jön, hogyha megszorulsz hó végén, akkor a baráttól kérsz kölcsönt, vagy a polgármestertől, aki saját zsebből ki tud segíteni, de a legvégső eset az utolsó hét, az a garázda hét, akkor szokott az ember kamatoshoz menni, vagy áruba belebocsátkozni.”* (Csaba, 34. találkozó) A második stratégia tehát azoknál a családoknál kerül előtérbe, ahol főként a nyári alkalmi munkákból megtakarításokat tudnak képezni, így a krízishelyzeteiket elsődlegesen a megtakarításaik feléléséből próbálják meg kiegyenlíteni. Majd miután elfogytak a megtakarítások, akkor ugyanazokat a lépéseket járják végig, mint a megtakarítás nélküli stratégia esetében. Azaz első

körben az interperszonális kölcsönt, majd a munkaadói hiteleket, s végül az uzsorakölcsönt.

Természetesen ezek a stratégiák nem lineárisan követik minden esetben ezeket a vonalakat, hisz egy hónapban többször is előfordulhat kiadási krízishelyzet a családoknál, és bőven van arra is precedens, hogy az interperszonális, vagy a polgármesteri kölcsön-keretüket kimerítették már a családok, így nem marad más választása a családnak mint az uzsorakölcsönt felvenni, vagy boltocskázni.

7.4. Egy tömegverekedés margójára: mi történhet, ha eltűnnek intézmények?

Nagyon ritka az olyan eset egy társadalomtudományi kutatás során amikor a kutatástól függetlenül lezajlik egy olyan helyi szintű átrendeződés, amely megvilágítja, hogy a kutatás témája milyen kiemelten fontos szerepet játszik a családok életében. Esetünkben ez történt. A faluban lezajló történések ugyanis, megvilágították, hogy az informális hitelezés egy rendkívül összefüggő rendszert alkot, melynek részei szoros kapcsolatban állnak egymással, s alrészeinek megváltoztatásával átrendeződik a családok pénzgazdálkodása.

Kutatásunk alatt a helyi önkormányzati választások során, 2014. októberében új jegyzőnőt bíztak meg a faluban, aki egy szomszédos településről járt be, és a helyi informális (hitelezési) viszonyokkal még épp csak ismerkedett. A jegyzőnő jogi végzettséggel, és talán a legjobb hiszemmel és jóakarattal (bár ezt a RAK kutatók többsége erősen vitatta) az informális hitelezések beszüntetésébe, betiltásába kezdett. Ennek első lépéseként feljelentette a szomszéd faluban működő vegyesboltot, mert az informális hiteleket folyósított, majd elkezdte szűkíteni az informális önkormányzati hitelezési gyakorlatot is. Később a gyógyszerárban, illetve a gázpalacktöltő állomáson szűkítette be a hitellehetőségeket, majd az informális munkahelyi hitelezést is egyre szűkösebb korlátok közé vonta. E mellett azonban a rászoruló családoknak nem biztosított alternatívákat a kieső hitelek fedezésére, így a körülbelül féléves folyamat során egyre többen kezdtek el kamatos pénzt felvenni.

A kamatos pénz egyre nagyobb szerepét a családok informális hitelezésében egyre több konfliktus és feszültség övezte. Persze nem lehet elmenni amellett a kérdés mellett sem, hogy már önmagában, a szűkülő alternatívák nélkül is, a kamatozásnak milyen ambivalens és feszültségekkel terhes a lokális megítélése. Mind a kamatos

pénz adása, mind a felvétele számos helyi társadalmi feszültséget és konfliktust generált már az elmúlt évek során is. A rendkívül magas uzsorakamatra hitelezők, ugyanis mások nyomorából építenek fel egy vagyont, aminek a lokális elfogadtatása csak úgy lehetséges, ha az uzsorás a családok valamilyenfajta segítőjeként tünteti fel magát, és ezt a narratívát folyamatosan fenn is tartja. Ebben a segítő narratívában való törés okozhatja az uzsorás pozíciójának megingását (Durst, 2015). A kereslet növekedése miatt ez a narratív eltolódás lassan be is következett a faluban és ez a korántsem kiegyensúlyozott helyzet¹²⁹ vált méginkább instabillá annak hatására, hogy a felülről vezérelt, a lokális kontextust figyelmen kívül hagyó betiltási hullám következtében a formális és informális hitelezésre és megtakarításra épülő pénzügyi túlélési stratégia rendszere egyre szűkült. A konfliktus augusztusban éleződött és szeptemberében pattant ki, azaz körülbelül egy féléves átfutása volt. A történések interpretálása a kutatócsoport tagjait is megosztották, így többféle párhuzamos narratíva keringett a történetekről, amelyekből sok részlet, pletyka és hallomás útján konstruálódott, így a történet elemeit fenntartással kell kezelni¹³⁰.

Szeptemberre olyannyira elmérgesedett a helyzet, hogy az Ózdi készenléti rendőrséget kellett kihívni a faluba, akik egy egész éjszaka ott maradtak a faluba azért, hogy a családok között ne mérgesedjen el tettelegességig a helyzet. Ez alatt az éjszaka alatt minden család hívott erősítést, azaz rokonokat, barátokat, sógorokat a környező falvakból, még a 30km-re fekvő Csenyétéről is érkeztek családtagok. A rendőrség jelenlétéig “nyugodt” volt a helyzet, azonban amikor reggel elmentek a rendőrök, a helyi boltban, vásárlás közben ismételten összeszólalkozott két asszony a

¹²⁹ A hiánygazdaságból származó alacsony bevételek, a nyomor és a lokális gazdasági szükségszerűség tartja életben ezt a hitelezési formát, amit az sem szüntetne meg, ha bírósági ítélet lépne életbe a kamatozóval szemben, hisz a kereslet a hiteltermékre ugyanúgy megmaradna, legfeljebb személyében cserélődne az uzsorás, vagy - mint ahogy a boltockszázás és a jelzálog esetében látjuk - még rejtettebb alakot öltene ez a hitelezési forma.

¹³⁰ Augusztusban az egyik nagycsalád - melybe több kamatozással is foglalkozó háztartás is sorolható - tiszteletben álló családfője hirtelen felindulásból megütött egy másik nagycsaládba tartozó gyereket a telepen, mert a háza udvarán játszott, és bedöntötte a kerítését. A gyerek szülei felkeresték a családot és szóváltásba kerültek. Ezután a kamatos családok, hogy a lokális pozíciójukat megerősítsék, sok házat végigjártak a telepen, és szóváltásba kerültek a családokkal. Ez a feszült helyzet körülbelül egy hónapig tartott, változó intenzitással. Erre a családok közötti feszültségre rakódott rá szeptember elején egy kamatos pénzből kipattanó újabb feszültség, amiben az a család, akit két éve erősen helyben hagytak kamatos pénzből kifolyólag, ismételten kölcsönkért az uzsorástól, amit az uzsorás a családi pótlék érkezésekor elszedett az asszonytól, kamatostul. Az asszony alkohol problémákkal küzdő apja elment a kamatos házához, és számon kérte, hogy miért vette el az összes családi pótlékot a lányától, és ők miből fognak ezután élni a hónapban? A kamatos erre válaszul megütötte a férfit, amire gyakorlatilag elszabadult a pokol a faluban. A többi család odaállt a kölcsönkérő család mellé, és kora délutántól estig tartott a szóváltás. A helyzetet még csak tetézte az, hogy aznap a szomszéd faluban falunap volt, sztárfellépőkkel (Jolly és Suzzy), a rákövetkező nap pedig Kázmárkon lett volna falunap, ami alaphelyzetből is rengeteg alkoholfogyasztással és nem kevés feszültséggel jár minden évben.

két szembenálló családból, és ekkor elindult a verekedés. A verekedés gócpontja a falu központjától kissé távolabb eső területen volt, ahol ásó, kapa, machete, kutya, minden elérhető eszköz részt vett a verekedésben. A verekedők szétválasztására kb. 30 rendőrt vezényeltek ki, akik válogatás nélkül mindenkit elkezdtek gázspray-vel lefűjni. A verekedők szétválasztása után a földön 3 eszméletlen ember maradt, akiket korábban csákánnyal és lapáttal ütöttek. Egy fő a kamatos családból, kettő a másik családokból, valamint a földön maradt egy machetevel kettévágott kutya is. A verekedők közül 3 embert a rendőrök 72 órás őrizetbe vettek¹³¹. A történet záróakkordja, hogy 72 óra múlva leültek a családok és “békeszerződést” kötöttek. A kamatosok minden kintlévőségüket beszédtek és újraosztották a piacot. A faluból elköltözött két család, és azóta rendeződött a helyzet, többé-kevésbé annak is köszönhetően, hogy szépen lassan kezdenek visszakúszni és újra elérhetővé válni az informális hitelezés gyakorlatai.

Magában a konfliktusnak - amilyen 25 éve nem volt a faluban - a kipattanásában természetesen rengeteg változó együttállása játszott közre. A szegénység és a nyomor kiszolgáltatottsága, a helyi hatalmi viszonyok újraelosztása a családok között, a rokonsági kötelekek miatti elköteleződések. Ezeket azonban mind tovább élezte az, hogy az erős függőségben levő családok anyagi helyzete még tovább szűkült, s folyamatosan záródtak be azok az informális hitelszegmensek, amelyekkel többé-kevésbé stabilizálni tudták volna a pénzügyi helyzetüket.

¹³¹ 72 óra elteltével az eseményeket Éva így foglalta össze: “Annyit elértem, hogy hívtam erősítést: jöttek még Ózdról, Újhelyről is a rendőrök, de nagyon feszült a helyzet. A családok nem mernek visszaköltözni a házukba. Még nálam is volt elhelyezve egy család, éppen ma reggel mentek Pestre az édesanyjukhoz, de ott sem lehetnek soká. L. majdnem megölt egy embert, egy még a kórházban van, hónapok kellene még meggyógyul: egy szép kis kutyát kettévágott egy macsétával. Most le vannak a fiaival a testvérével és a sógorával tartóztatva. Nem értem hogy történhetett meg, amikor eljöttem a Csillagházból, már ott voltak a rendőrök, és este ott őriztük a családokat. Akkor nem történt semmi, de reggel elszabadult a pokol, olyan volt mint egy élőben forgatott horror film, nem tudom feldolgozni. A polgármester azt mondta, ő nem tud mit tenni. A rendőrök gázspray-vel fűjták őket és nem érdekelte őket semmi. Nem tudom ma mi lesz, mert állítólag a 72 óra letelik, és egypárat hazaengednek.”

7.5. Összegzés

A fejezet során áttekintettem a családok pénzügyi túlélési stratégiáit, melynek keretében elemeztem a rendszer elemei közötti összefüggéseket.

Kutatásunk alátámasztotta, hogy az intézmények kölcsönös függésben állnak egymással. A faluban élő családok sok esetben egymással párhuzamosan, egy időben, több pénzügyi technikát és intézményt is használnak, eltérő intenzitással azért, hogy gazdálkodásukat biztosítani tudják. Így elemzésem során kitértem arra, hogy milyen stratégiák és együttjárások rajzolódnak ki az intézményhasználatokban az eltérő szocioökonómiai változók mentén.

Ezeket a stratégiák mentén négydarab intézményhasználat különült el. Különvált egy (1) formális pénzügyi intézményeket használó csoport, kialakult egy, (2) a formális hitelezésben még éppen megkapaszkodó, valamint a magas kapcsolati tőkét igénylő, ám alacsony kockázatú informális intézményhasználatot követő társadalmi csoport, valamint megragadhatóvá vált egy a (3) formális rendszerből teljesen kizárt és az informális hitelezési szegmensekben is inkább az erős és egyenlőtlen függőségi viszonyokra építő hitelezési instrumentumok felé elcsúszó intézményhasználat. Ezen túlmutatóan megjelent egy olyan csoport is, akik már (4) kiszorultak mind a formális, mind az informális intézmények használatából.

A csoportok elemzése során láthatóvá vált, hogy a főként a formális intézmények használatához hozzáférő családok, a magasabb jövedelmű nem-roma családok csoportját fedik le leginkább, míg a formális szegmensből teljesen kizáródott családok között, akik csupán az erős függőségi viszonyokon alapuló hitelezési formákat tudják igénybe venni, inkább az alacsony jövedelmű és főként roma családokat találjuk. A két kategória közötti intézményhasználatot, azaz a formális szegmensből kicsúszók, ám az informális szegmensben a magas társadalmi tőkebefektetést igénylő hitelformákat igénybevevők csoportja, jövedelmi szinten a kettő csoport közé pozícionálható, magyarul a lokális középosztályba tartozó családokat találjuk meg itt¹³².

Kutatásunkban nem mértük, azonban további kutatási irány lehet az intézményhasználati csoportok konkrét költségeinek vizsgálata. A rendszer

¹³² Mindez azt is jelenti, hogy minél alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozik egy család, annál inkább a költségigényesebb formális hitelformák vannak nyitva számára.

stratégiáinak használatát, ugyanis valószínűsíthetően befolyásolja, hogy milyen konkrét költségeken realizálódik egy-egy stratégia használata, azaz mekkora szerepet játszik a használatban a jövedelem, s mekkorát maga a diszkrimináció.

A második kategorizációban a társadalmi tőke és az intézményhasználat összefüggéseit néztem át. A társadalmi tőke mentén a formális megtakarítás, valamint a bankszámlahasználat jól elkülöníthető, melyekhez magas jövedelem (gazdasági tőke) és alacsony kapcsolati tőke szükséges. Ezekről az intézményektől elmozdulva két nagyobb halmazt lehetett elkülöníteni, egyfelől az interperszonális hitelezést és ennek különböző formáit, amelyek nagy kapcsolati tőkét igényelnek, de jóval kisebb gazdasági tőkét. Végül érdekes halmazt alkot a többi hitelezési forma együttes halmaza, melyben az informális megtakarítástól az uzsora jellegű és munkahelyi hitelezési formákon átívelően eljuthatunk a bolti hitelezéshez, melyek ugyan többé-kevésbé együttmozgó intézmények, ugyanakkor messzemenően eltérő gazdasági és társadalmi tőkeberuházást igényel a használatuk.

Lehetőség nyílt a háztartásokon belüli intézményhasználat mérésére is. A megoszlások alapján jól látható, hogy a családok mind a férfi családfenntartó, mind a női családfenntartó által számos ponton be vannak ágyazva a lokális formális és informális megtakarítási és hitelezési rendszerbe. Habár számos ponton eltérések tapasztalhatóak az intézményhasználat terén, a család gazdálkodását mind a két nem egyszerre és erősen befolyásolja.

A fejezetet egy esettörténettel zártam, ami megvilágította azt, hogy milyen hatásokat, változásokat indukálhat az, ha a lokális kontextust figyelmen kívül hagyó betiltási hullámnak a következtében a pénzügyi túlélési stratégia rendszere folyamatosan szűkül és bizonyos intézmények nem, vagy csak korlátozottan érhetőek el. Az esettanulmány arra is rámutatott, hogy az informális hitelezés és megtakarítás egy összefüggő rendszert alkot, melynek részei szoros kapcsolatban állnak egymással, és a részek megváltoztatásával átrendeződik a családok pénzügyi túlélési stratégiája. Mindez azt támasztja alá, hogy a pénzügyi túlélési rendszer egy dinamikus és adaptív rendszer.

8. A falu hálózatai

8.1. Kutatási kérdések, adatok és módszerek

A kutatás hálózati adatokat feltáró része a Hipotézis 2.1 pontjához tartozó kutatási kérdéseket válaszolja meg.

- Milyen hálózatokba szerveződnek a faluban a háztartások, és melyek e hálózatok komponensei? Milyen hálózatokba szerveződnek a pénzügyi gazdálkodás intézményei, és melyek e hálózatok komponensei?
- Mennyire releváns a pénzügyi hálózatok esetében Grannovetter álláspontja a gyenge kapcsolatok szerepéről egy hátrányos helyzetű faluban?

Adatok és módszerek

A társadalmi kapcsolathálózati adatok felvételéhez használt kérdőív kialakítását, valamint az adatok feldolgozását a módszertani fejezet taglalja, így ezek ismételt bemutatásától most eltekintek. Az általunk felvett adatok alapján az összes felvett hálózat összesen 681 csomópontot és 1.577 élt rajzol ki. Mivel a hálózati adatfelvétel során a teljes hitelháló összes szereplőjével nem tudtuk felvenni az adatokat, így az elemzés során csupán azoknak a háztartásoknak a kapcsolathálózati elemzését végeztem el, akik minimum 1 kapcsolattal rendelkeztek. Habár adataink lehetővé tennék, hogy messze elkalandozzunk a háztartások közötti kapcsolatokban, a fejezet elemzései elsősorban azoknak a hálózatoknak az elemzésére szorítkoznak, amelyek a lokális pénzügyi gazdálkodás rendszerének mélyebb elemzéséhez nyújtanak támpontot. Így a fejezet során egyfelől a kölcsönös segítséssel kapcsolatos hálózatok elemzésére, másfelől a hitel és kölcsön hálózatok elemzésére kerül majd sor.

8.2. Támogató hálózatok

A lokális pénzgazdálkodás rendszere, egy olyan viszonyrendszer mely erősen beágyazódik a háztartások közötti egyéb társadalmi kapcsolatok rendszerébe. Maga a kapcsolathálózati kontextus, a falu sűrű szövete olyan különböző családok közötti segítségformák transzferéből épül fel, melyek alapját főként a családok közötti erős kötések, a társadalmi tőke, és a bizalom biztosítja. Ez az informális segítőháló megjelenik a munkához való jutástól, az információkon, a társas támogatásban megnyilvánuló segítesen keresztül, az érzelmi és pénzügyi támogatáson átívelően a családok életének számos pontján. A támogató hálózatok komponensei általában nem egymástól függetlenül, hanem egymást erősítve vannak jelen. A temetéskor megjelenő összefogásról, amikor mind a pénzügyi, mind a bürokratikus, mind a társas segítségnyújtás egyszerre valósul meg, már korábban írtam, ám számos példa van ezen felül is arra, hogy a falu lakosai hogyan fognak össze egy-egy krízishelyzet kezelésekor, és hogyan segítik egymást¹³³.

Ezeknek a támogatási kapcsolatoknak a mérhetőségéhez, természetesen elengedhetetlen volt a hálózatok bizonyos szegmentációja. A RAK csoportmunka során az 22. táblázatban összefoglalt alhálózatokat különítettük el a lokális támogató hálózaton belül. Adatainkból látható, hogy a segítségnyújtás különböző szegmenseit felépítő hálózatok korántsem jellemezhetőek hasonló struktúrával.

A hálózatok eltérő nagyságúak, míg a materiális segítségnyújtás hálózata fogja át a legnagyobb számú szereplőt, addig az információ és tanácsadás hálózata, jóval kevesebb szereplő összekapcsolódásából áll fel.

¹³³ *“El akarta vinni a szikszói gyámügy a gyerekeket, mert nem volt otthon kályhájuk, asztaluk és akkor mondtam az polgármesternek, hogy menjünk ki a méhre és vegyünk nekik, és kész. Meg én ott is dolgozom a kistérségnél, a gyermekjóléti szolgálatnál, és beszéltem velük, és akkor így hál’ Istenkének sikerült, nem vitték el a gyerekeket ... mert nevelik a gyerekeket, etetik, szeretik, s akkor nem kell elmennie állami gondozásba, ahol már nem az a gyerek lesz amikor kijön, mint akit az anyja megszült ... és akkor szóltunk a volt jegyzőnőnek, az igazgatónőnek, hogy ha van sparhelt, ágy, akkor szívesen elfogadjuk, ilyen gyűjtés volt a faluban”* (Éva, 4. találkozó). Ebben a történetben a különböző segítségnyújtások (társas, pénzügyi, információs, stb.) egymást erősítve segítették a családot. Egy másik példát említve egyik nap négy falubeli gyerek, négy biciklivel, fát tulajdonított el a közeli erdőből. A faluból feljelentette őket valaki, mire otthagyták a bicikliket és a fát a főúton. Mire azonban a rendőség megérkezett, a család kapcsolathálózába tartozó családok megoldották a helyzetet. Az egyik család segített abban, hogy felpakolta a fát egy kisteherautóra és hozzáöntötte a rászoruló családok számára kiosztásra kerülő önkormányzati tűzifához ezzel eltüntetve a bizonyíték nagy részét, s csupán annyit hagyott ott, amit a rendőrök (akik szintén ismerősök voltak), már nem tartottak érdemesnek arra, hogy jegyzőkönyvbe vegyenek, egy másik család pedig a bicikliket szépen hazatolta, amíg kiérkezett a rendőség.

22. táblázat A hálózatok főbb statisztikái (N=142)

	Csomópontok száma	Élek száma	Min.	Max.	Átlagos kapcsolat szám	Std. Dev.
Munka megtalálásában nyújtott segítség (K1 K2)	360	542	1	115	3.01	6.341
Információ, tanácsnyújtás (K3 K4)	277	364	1	55	2.63	4.151
Materiális segítségnyújtás (K5 K6)	382	458	1	19	2.40	2.240
Társas segítségnyújtás (K7 K8 K12)	377	511	1	16	2.71	2.475
Pénzügyi segítségnyújtás (K9 K10 K11)	346	470	1	24	2.72	2.579
Segítséget AD összesítés	518	921	1	27	3.56	3.716
Segítséget KAP összesítés	561	1158	1	130	4.15	7.017
Segítséget AD és KAP	681	1450	1	136	4.54	7.532

Úgyszintén látható az alhálózatokból, hogy minden hálózatban, a kapcsolattal rendelkező családok, átlagosan 2-3 másik családdal állnak kapcsolatban, azonban ezekhez az átlagokhoz meglehetősen eltérő szórások tartoznak¹³⁴. Így vannak olyan családok akik sűrű kapcsolatokkal és centrális pozícióval rendelkeznek, más családok viszont a hálózatok perifériáira szorulnak.

A megkérdezett válaszadók 98,9% legalább egy segítségnyújtási formát ad a faluban valamelyik családnak. Átlagosan azonban 4 (3,9 std. 1,0) különböző segítségnyújtási hálózatban vesznek részt a családok. A családok ennek ellentettjeként, 84,8%-ban kapnak is valamelyik hálózatban támogató segítséget¹³⁵.

Ha összekapcsoljuk a hálózatokat és mindazokat a társas kapcsolatokat ábrázoljuk egy gráfban, melyek a családok által adott, vagy kapott segítségnyújtási formákat tartalmazzák a 21. hálózati ábrát kapjuk. A támogatói segítséget ad vagy kap hálózat esetében nem beszélhetünk egy sűrű hálózatról, hisz a kapcsolatok nagyobb része nem valósul meg a családok között, a hálózat sűrűsége mindösszesen 0,004¹³⁶. A hálózatban átlagosan 4,5 darab kapcsolattal rendelkeznek a családok, azonban ehhez meglehetősen magas 7,5 szórás társul, ami azt jelenti, hogy messze nem egyenlő arányban vannak beágyazva a családok a segítségnyújtás hálózatába. Ezt támasztja alá az is, hogy a csomópontokhoz köthető kapcsolatok száma - 1 darabtól 136 kapcsolatig - széles spektrumon szóródik.

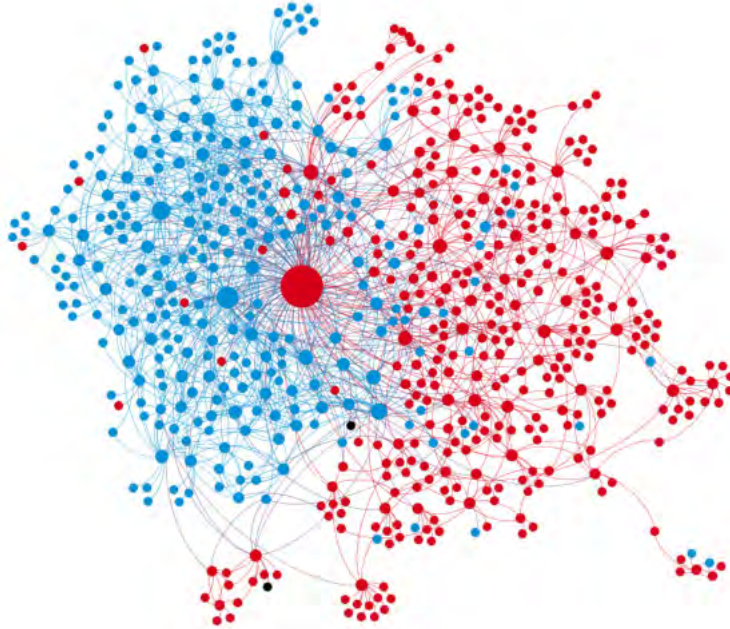
¹³⁴ Míg a társas segítségnyújtás, szomszédolás, pénzügyi segítségnyújtás hálózataihoz hozzávetőlegesen 2,5 szórás tartozik, addig az információs hálózatban, de még inkább a munkalehetőséghez való jutás hálózatában sokkal nagyobb szórás mérhető a családok között.

¹³⁵ Átlagosan a családok 2,76 (std 2,09) különböző segítségnyújtási hálózatban kapnak segítséget.

¹³⁶ A hálózatban 681 csomópont és 1.450 kapcsolat realizálódik.

21. ábra

A segítség nyújtás, valamint segítség kérés hálózatainak összekapcsolt hálózata

Ha a kapcsolattípusok mentén elemezzük a hálózatot, akkor látható, hogy a hálózat 0,8**-as értékű Parsons korrelációt mutat az ismerősi viszonyokat tartalmazó hálózattal, ami egy rendkívül szoros összefüggést jelez¹³⁷. Bár nem ennyire szoros, de erős összefüggés mutatható ki a családi és baráti kapcsolatok hálózataival is¹³⁸ (Melléklet 1. ábra). A szomszédsági kapcsolatok azonban kevésbé relevánsak a hálózat viszonyrendszerében, ezt mutatja a kapcsolathoz tartozó korrelációs mérőszám értéke is, ami 0,276**. Az korrelációkból az látható, hogy a teljes hálózatban mind az erős, mind a gyenge kapcsolatok szerepe meghatározó. Ugyanakkor, ha szétbontjuk a hálózatot kisebb elemeire, nem kell sokáig bontogatnunk ahhoz, hogy a gyenge kapcsolatok, főként az ismerős kapcsolatok szerepe jelentősen csökkenjen.

¹³⁷ A rokonsági, baráti, szomszédsági valamint ismerősi kapcsolathálót a melléklet 3. ábrája tartalmazza. A hálózat a kapcsolatok kombinált szövetét mutatja, melyben a csomópontok nagysága a közelség mérőszáma alapján jöttek létre, a hálózat színezése, pedig az etnikai változó mentén lett kialakítva, ahol a kék szín a roma válaszadókat, a piros szín a nem-roma válaszadókat jelöli.

¹³⁸ A Parsons korreláció értékei ez esetekben: 0,623** és 0,624**

Míg a támogató kapcsolatok nyújtása főként a szoros kapcsolatokkal korrelál, addig a támogató kapcsolatok kérése inkább a gyenge kapcsolatokba ágyazódik¹³⁹. Mindez azt jelenti, hogy a segítségnyújtás hálózata elsősorban a házastársi kapcsolatokon keresztül, a rokonsági kapcsolatokon keresztül, valamint a szoros baráti kapcsolatokon keresztül realizálódik. A gyenge kötések (elsősorban az ismerősök) pedig a segítségek kérésében játszanak kiemelkedő szerepet.

Kicsit elmélyedve a hálózatok korrelációiban, látható, hogy a segítség adását létrehozó hálózatok mindegyikében erős korreláció mutatható ki a baráti, főként a rokonsági kapcsolatok terén. Akár a munkakeresésben való segítség nyújtását nézzük, akár a házfelújításban, kalákában megjelenő segítségnyújtásokat, akár a társas és egyéni segítségnyújtás hálózatait nézzük, rendre jóval erősebb korrelációt találunk a rokoni viszonyok mentén, mint a gyenge, ismerősi kapcsolatok mentén. A segítség kérését alkotó hálózatok esetében pedig egy erős megosztottságra figyelhetünk fel. Míg a materiális, kaláka jellegű, házfelújítási munkák, a társas segítések, valamint a kis összegű pénzbeli segítségkérés hálózataiban főként az erős kapcsolatok szerepe a meghatározó, a munkakeresésben, a hírek, információk és tanácsok áramlásában, kérésében, valamint a nagy összegű pénzkölcsönzés esetében inkább a gyenge kötések szerepe tűnik meghatározónak, a korrelációs mérőszámok alapján. Ez az eredmény azt vetíti elő, hogy habár az erős kötések szerepe a lokális társadalmi hálózatok többségében kitüntetett fontosságú, a segítség kérésének munkaerőpiaci, információs, valamint nagy összegű pénzügyi tranzakciók vonatkozásaiban felerősödik a gyenge kapcsolatok szerepe.

A rokonsági kapcsolatok fontos szerepéből kiindulva nem meglepő, hogy erős tagozódás mutatható ki az etnikai változó mentén is, a hálózatban. Az 18. ábrán kék színnel a roma válaszadók, míg piros színnel a nem-roma válaszadók szerepelnek. Első ránézésre is látható, hogy habár számos összekötő kapcsolattal rendelkezik a két hálózat, alapvetően kimutatható a hálózat etnikai alapú szegmentációja, ami azt jelenti, hogy a roma válaszadók inkább roma családokkal, míg a nem roma válaszadók inkább nem-roma családokkal állnak kapcsolatban. Továbbá a roma válaszadókat tartalmazó alhálózat sűrűsége 0,009, míg a nem-roma alhálózat

¹³⁹A segítség adásának hálózatához tartozó korrelációs értékek a következők: rokonsági hálózattal 0,842**, baráti hálózattal 0,610** szomszédsgai hálózattal 0,319** és végül ismerősi hálózattal 0,252** értéket vesz fel. Ha a segítség nyújtásának hálózatát nézzük akkor a rokonsági hálózattal 0,563**, baráti hálózattal 0,577**, szomszédsgai hálózat 0,256** és végül ismerősi hálózattal 0,858** értéket vesz fel.

sűrűsége 0,004 ami azt mutatja, hogy a roma válaszadók közötti segítség egy sűrűbb szövetű hálózatot hoz létre, mint a nem-roma háztartások közötti¹⁴⁰. Mindez azt jelenti, hogy a roma háztartások nem csak sűrűbb szövetű segítségnyújtási és segítségkérési kapcsolatban állnak egymással mint a nem-roma háztartások, hanem ezek a segítségnyújtási kapcsolatok sokkal magasabb számban támaszkodnak kölcsönös segítségnyújtásra, mint a nem-roma családok esetében.

A hálózati ábrán a csomópontok nagysága a fokszámok értékei alapján vannak eltérő méretarányban ábrázolva, így a nagyobb méretű csomópontokat többen jelölték és nagyobb központi szereppel bírnak a hálózatban mint a kisebb méretű csomópontok. A támogatói hálózat struktúrája erős centralizációt mutat. A hálózat központjában a polgármester csomópontját találjuk, aki centrális pozícióját főként a munkaerőpiaci lehetőségekhez való hozzájutás (elsősorban a közmunkához jutás) hálózatában betöltött központi pozíciójának, valamint az információ és a nagy összegű kölcsön hálózatokban betöltött központi pozícióinak köszönheti¹⁴¹. A központi pozíciót betöltő első 10 személyből 6 roma etnikumhoz tartozik, valamint 3 fő nő közülük. A centrális pozíciókban lévő lakosok között megtaláljuk az alpolgármestert, valamint a roma nemzetiségi önkormányzat vezetőjét, de megtalálható közöttük a faluban több civil programot is megvalósító helyi civil szervezetet vezető lakos, vagy a helyi boltos, illetve a beteggondozó, továbbá a roma nagycsaládok meghatározó tagjai. Az első 10 legtöbb jelölést kapott lakosok, általában nem egy pozícióban foglalnak el központi szerepet, hanem több társadalmi hálózatban is kitüntetett központi személyként hivatkoznak rájuk.

A támogató kapcsolatok mélyebb jellemzéséhez érdemes a hálózatot lineáris regresszióval elemezni (23. táblázat). A hálózat struktúrájának magyarázatánál maradván, az első regressziós modell azt tárja fel, hogy a segítő hálózatban elfoglalt központi pozíciót melyik hálózatokban elfoglalt központi pozíciók befolyásolják leginkább és milyen mértékben¹⁴². A modellben tehát a közelség (closeness centrality)

¹⁴⁰ A két alminta meglehetősen alacsony számú kölcsönös kapcsolattal rendelkezik, azonban míg a roma alhálózatban realizálódó kapcsolatok 19,86%-a számít kölcsönös kapcsolatnak, addig a nem-roma alhálózatban a kapcsolatok mindösszesen 8,48% tartozik ide. Ezen túlmutatóan a roma alminta esetében a háztartások átlagosan több kapcsolattal rendelkeznek (5,053), mint a nem roma-családok (2,721).

¹⁴¹ A polgármester 136 kapcsolatát a következő centrális pozícióban lévő személy 53 kapcsolattal követi, ami mindenképpen mutatja, hogy a polgármester mennyire meghatározó, központi pozícióval bír a faluban.

¹⁴² A modellhez tartozó magyarázó erő 0,95, ami nagyon erős magyarázó erőnek számít. A modell F-próbájához tartozó szignifikancia értéke 0,000.

mutatójával dolgozom. A modellben összesen 10 hálózat kapott helyet, melyek közül majdnem mindegyik változónak a t-próbájához tartozó szignifikancia szintje 0,000 értéket mutat.

23. táblázat
A támogató kapcsolatok elemzése
Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	.516	.080		6.433	.000
K1 Munkaadás hálózata	.787	.029	.473	26.991	.000
K2 Munkakapcsolat hálózata	.453	.062	.093	7.368	.000
K3 Információs hálózat	.749	.057	.202	13.062	.000
K4 Tanács hálózat	.510	.088	.116	5.819	.000
K5 Házfelújítás adásának hálózata	.402	.067	.078	6.017	.000
K6 Házfelújítás kérésének hálózata	.586	.084	.097	7.018	.000
K7 Szomszédolás hálózata	.349	.066	.088	5.293	.000
K8 Étkezés hálózata	.344	.073	.065	4.706	.000
K9 Pénzügyi segítségnyújtás adása	.442	.066	.091	6.675	.000
K10 Pénzügyi segítségnyújtás kapása	.181	.070	.036	2.599	.010

a. Dependent Variable: Segít_AD_KAP_degree

Mint ahogy az a B értékek alapján látható, a teljes hálózat központi pozíciójának elérésében kiemelt szerepet játszik a munkaadás hálózatában betöltött központi pozíció megléte (K1). Ugyancsak jelentős szerepet játszik a faluban lévő információs hálózatban, a lokális hírek hálózatában betöltött központi pozíció (K3), valamint az, hogy igazságtalanság esetén lehet-e az adott személyhez fordulni tanácsért (K4). E mellett meghatározó szerepet játszik az, hogy számítani lehet-e az adott személyre a társas segítségnyújtásban (K6), valamint a pénzügyi segítségnyújtás terén (K9). Az a tény, hogy mind a 10 hálózat B értéke pozitív, azt vetíti elő, hogy minél inkább központi szerepet játszik valaki az egyik hálózatban, annál inkább központi szerepet fog betölteni a teljes hálózatban is, azonban a fenti példák során elsősorban azokat a hálózatokat emeltem ki, amelyek a modell szerint a legnagyobb pozíciónövekedést tudják eredményezni, a teljes hálózatban.

A strukturális, hálózati változóktól elmozdulva, a második lineáris regressziós modell azt tárja fel, hogy a segítség adásában vagy kérésében betöltött központi pozíció közelség értékét mennyiben befolyásolja az etnikai változó, a lokális jövedelmi-társadalmi réteg változó, valamint a válaszadó születési települése¹⁴³. A t-próbák minden változó esetében szignifikánsak. Az etnikai változóhoz tartozó 0,148-

¹⁴³ A modellhez tartozó magyarázó erőre adható torzítatlan becslés értéke (R^2) 0,242, ami nem számít erős magyarázó erejűnek. A modell F-próbája szignifikáns.

as Bs érték azt jelzi, hogy a roma etnikumhoz tartozó lakosok nagyobb valószínűséggel foglalnak el központi szerepet a segítségnyújtás és adás hálózatában, mint a nem-roma lakosok. A jövedelmi-státusz változóhoz tartozó Bs érték alapján látható, hogy a jövedelmi-státusz viszonyokban beálló pozitív változás (pl. az egyfőre eső jövedelem növekedése) 0,406 növekedést okozhat a segítő kapcsolathálózatban betöltött központi pozíció növekedésében. Végül a születési településhez tartozó érték alapján látható, hogy a faluban születettek nagyobb valószínűséggel foglalnak el központi helyet a hálózatban, mint a beköltöző lakosok.

Ha a születési települést az iskolai végzettségre, vagy a korcsoportok szerinti bontásra cseréljük a modellben, mindkét esetben szintén szignifikáns modelleket kapunk¹⁴⁴. Az iskolai végzettségről megállapítható, hogy ennek a növekedése együtt jár a társas támogatás hálózatában betöltött pozíció erősödésével. A korcsoportok (Bs 0,116) értéke pedig azt jelzi, hogy az életkor növekedésével a társas segítségnyújtás hálózatában elfoglalt központi pozíció csökken.

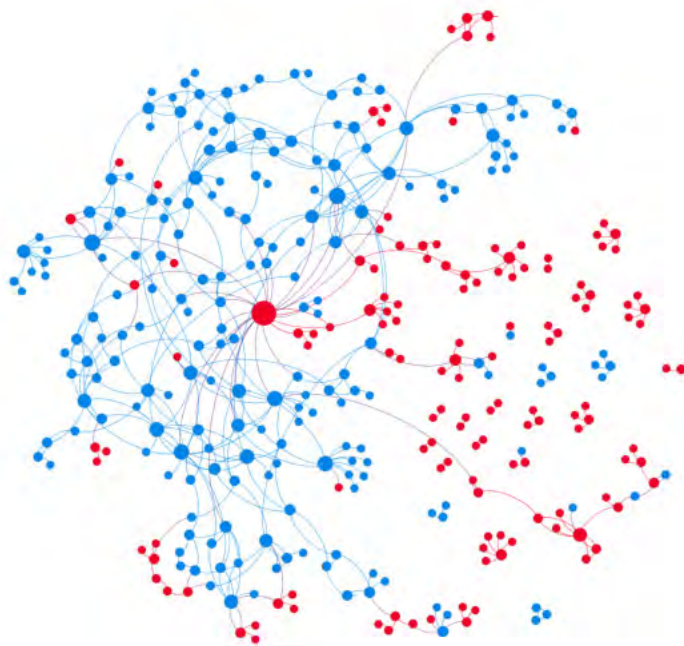
A regressziós elemzések mind azt mutatják, hogy a segítség nyújtását és kérését meghatározó társas támogatások hálózatát számos tényező befolyásolja. Helyi szinten fontos változónak számít az, hogy valaki melyik lokális társadalmi-jövedelmi rétegbe tartozik, mekkora iskolai végzettséggel rendelkezik, milyen idős, a roma etnikumhoz tartozik-e vagy sem, beköltöző-e vagy a településen született, és hogy más társas segítségnyújtó hálózatokban, mennyire tölt be központi szerepet.

8.3. Kölcsön és hitelhálózat

A teljes támogatói hálózat áttekintése után most térjünk át a hálózat pénzügyi szeletére, vagyis a faluban élők pénzügyi kapcsolatait feltáró hálózatok elemzésére. A teljes hitel és kölcsönhálózat három alhálózatból tevődik össze: egyfelől a kis összegű kölcsönök és szolgáltatások, valamint árucikkek adásából (K9), másfelől e kis értékű javak kérésének hálózatából (K10), végül a nagyobb összegek kölcsönzésének hálózatából (K11) (22. ábra).

¹⁴⁴ A modellekhez tartozó megmagyarázott hányad ugyan csökken mindkét esetben, ám mindkét újabb modellünk esetében az F-próbák szignifikánsak. Mindkét új modell esetében, mind az etnikai változóhoz, mind a jövedelem-státusz változóhoz tartozó t-próbák szignifikánsak, viszont a Bs értékeik valamennyivel csökkennek.

22. ábra
Kölcsön és hitelhálózat

A teljes kapcsolathálóban 346 csomópont és 470 él található, ami azt jelenti, hogy a felmért 178 válaszadó 92,1%-a érintett valamelyik hálózatban, s mindössze a falu töredéke számít olyan családnak, amely nem vesz/vagy nem tud résztvenni ezekben a hálózatokban. A hálózat sűrűsége alacsony, értéke 0,004. A hálózat szerkezetéből látható, hogy ugyan létezik egy 282 csomópontot, azaz a teljes hálózatban szereplő csomópontok 81,5%-t, magába foglaló összekapcsolt hálózat, azonban számos kisebb 2-3-4-5 csomópontot tömörítő hálózat válik le róla és alkot teljesen különálló hálózatokat. A hálózatban szereplők átlagosan 3,9 kapcsolattal rendelkeznek, mely egyfelől azt mutatja, hogy egy család körülbelül 3-4 másik családdal áll gazdasági kapcsolatban, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ehhez az értékhez meglehetősen magas, 3,08-as szórás párosul. A magas szórás annak köszönhető, hogy a hálózat, mind a kölcsön adás, mind a kölcsönkérés hálózatait megjeleníti, melyek mentén élesen szóródnak a kapcsolatok¹⁴⁵. Mindez azt mutatja, hogy a lokális gazdasági hitel és kölcsönhálózatban a családok átlagosan két-három

¹⁴⁵ A kis összegű javak adásához tartozó átlagos kapcsolatszám 2,4 (std. 1,9), a kis összegű javak kéréséhez tartozó átlagos kapcsolatszám 2,2 (std. 2,0), míg a nagy összegű javak kéréséhez tartozó kapcsolatszám 0,9 (std. 1,9).

családdal állnak kapcsolatban, azonban nagyobb összeget átlagosan kevesebb, egy vagy két családtól tudnak csupán kölcsönkérni. Ugyanez az összefüggés olvasható ki a hálózat kifok (indegree) és befok (outdegree) számai alapján is. Továbbá ezt támasztja alá az alhálózatok (K9, K10, K11) eltérő nagysága is¹⁴⁶.

A teljes hitelhálózat hasonló struktúrában lett ábrázolva, mint a teljes támogatási hálózat. A csomópontok nagysága ismét a jelölések száma szerint válnak nagyobbakká vagy kisebbekké, valamint a hálózat színezése ismét a családok etnikai változó szerinti megoszlását mutatja, így míg a kék szín a roma háztartásokat jelöli, a piros szín a nem-roma háztartásokat. A teljes hálózat központi szervező entitása a rokonsági kötelék, valamint az ismerősi kötelékek. A korrelációk alapján látható, hogy a rokonság hálózatával és az ismerősök hálózatával is közel ugyanolyan értékű 0,5** Parsons korrelációval rendelkezik a háló. Ugyanakkor, míg a K9 és K10-es hálózatok (azaz a kis összegű kölcsön és hitelhálózatok) az erős rokonsági kötelékek hálózatával állnak szoros korrelációs kapcsolatban, addig a K11-es hálózat, azaz a nagy összegek kölcsönkérésének hálózata az ismerősök hálózatával áll szoros korrelációs kapcsolatban¹⁴⁷. Mindez azt mutatja, hogy a kisebb hitelügyletek tranzakciója, az erős kötések keresztül valósul meg inkább, míg a nagyobb összegek tranzakciójához a gyenge kötéseiket veszik igénybe a családok.

Mint látható, a háztartások meglehetősen polarizáltak helyi szinten az etnikai változó mentén. A teljes hálózatban különválnak egy főként roma háztartásokat összekapcsoló többnyire összefüggő hálózat, valamint számos kisebb hálózatot megjelenítő nem-roma háztartásokból álló különálló hálózatok¹⁴⁸. Látható továbbá, hogy egészen más átlagos kapcsolattal rendelkeznek a roma, illetve a nem-roma családok. Míg a nem-roma családok 1,4 átlagos kapcsolattal rendelkeznek a teljes hálózatban, addig a roma családok 2,9 kapcsolattal. Ugyancsak kevesebb kölcsönös kapcsolat mérhető, a nem-roma, mint a roma alhálózat esetében, ami arányaiban azt

¹⁴⁶ Míg a K9-es és K10-es hálózatokban, körülbelül ugyanannyi szereplő vesz részt (270 és 267), addig a K11-es hálózat esetében sokkal kevesebb szereplőt tudtak jelölni a válaszadók (144). Ezek az eltérések a kapcsolatok számában is megmutatkoznak, míg a K9-es hálózatban összesen 301 darab él mérhető addig a K10-es hálózatban 278, végül K11-es hálózatban mindösszesen 118 kapcsolat rajzolódik ki.

¹⁴⁷ A teljes hitelhálózathoz tartozó Parsons korreláció értéke a család hálózattal 0,7**, az ismerős hálózattal 0,5**, a barát hálózattal 0,4**, valamint az ismerős hálózattal 0,2**. A K9 hálózat Parsons korrelációs értékei: család hálózat 0,7**, ismerős hálózat 0,1**, barát hálózat 0,3**, szomszéd hálózat 0,1**. A K10 hálózat Parsons korrelációs értékei: család hálózat 0,6**, ismerős hálózat 0,1**, barát hálózat 0,3**, szomszéd hálózat 0,1**. A K11 hálózat Parsons korrelációs értékei: család hálózat 0,3**, ismerős hálózat 0,7**, barát hálózat 0,3**, szomszéd hálózat 0,1**.

¹⁴⁸ A roma alhálózathoz tartozó sűrűség értéke 0,007 míg a nem-roma al-hálózathoz tartozó sűrűség értéke 0,005.

jelenti, hogy a roma alhálózatban körülbelül a kétszerese a kölcsönös kapcsolatoknak az aránya, a nem-roma alhálózatban mérhető értékhez képest¹⁴⁹.

A hálózat polarizáltsága mérhető a hálózat bizonyos paraméterei szerinti szelektivitással is, azaz az Index of Qualitative Variation (IQV) mérőszámaival¹⁵⁰. Ez alapján az alapváltozók mentén eltérő szelektivitással találkozunk a hálózatban. Míg rendkívül erős szelektivitás mérhető az etnikai háttérváltozó mentén (86,1%), valamint a lakóhelyi település (89,5%) mentén a kölcsönhálózatban, addig a társadalmi nem mentén (64,6%) korántsem találunk már ekkora szelektivitást, a lokális jövedelmi kategória (35,1%), az iskolai végzettség (29,1%), az életkor (24%), és a vallás (21,2%) mentén pedig még kisebb polarizációk mérhetőek. Ez arra enged következtetni, hogy a településen a kölcsönhálózatban az azonos lakóhellyel rendelkező és az azonos etnikai háttérrel rendelkezők választják leginkább egymást a kölcsön és hiteltranzakciók során¹⁵¹.

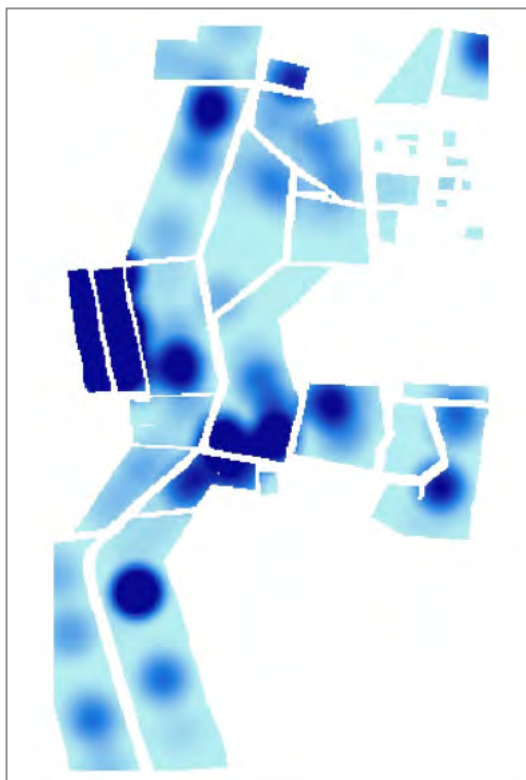
Ha az azonos település erős szelektív hatásának mélyére nézünk, akkor tovább bontható a változó, egészen az utcák szintjéig (Melléklet 3. térkép). E változó magyarázatához hívható segítségül a térinformatika, melynek segítségével a falu térszerkezetére vetíthetők a teljes hitelhálózat utca szintű megoszlásai. Ha a kisebb összegű kölcsönadások és kölcsönkérések (K9-K10-K11) hálózatainak sűrűsödési pontjait szeretnénk megtalálni, akkor a kapcsolatok Kernel eloszlásai alapján a 5. hőtérképet kapjuk.

¹⁴⁹ Míg a roma alhálózat esetében a kölcsönös kapcsolatok aránya 13,5%, addig a nem-roma alhálózat esetében 7,8%.

¹⁵⁰ A mérőszám azt mutatja, hogy egy adott válaszadó mekkora mértékben jelölt a sajátjával megegyező paraméterekbe tartozó személyeket (Szabó, 2003).

¹⁵¹ Ha mélyebbre tekintünk a két erős szelektivitással jellemezhető változóba, és megnézzük az interetnikus hitelkapcsolatokat, azaz amikor nem azonos etnikai háttér mentén jelölték a válaszadók egymást, akkor azt látjuk, hogy az összes kapcsolat 8,9 százalékában jelölt roma válaszadó nem-roma válaszadót és mindösszesen 4,8 százalékban jelölt nem-roma válaszadó roma válaszadót. Mindez ismételtelen alátámasztja, azt, hogy a faluban a kölcsön és a hiteltranzakciók meglehetősen kis számban lépnek túl az etnikai határvonalakon.

5. térkép Kernel hő térkép

Látható, hogy elsősorban a szegregátumok területén sűrűsödnek a tranzakciók, a Telepen valamint a Páston. Ugyanakkor a fő utcán is találunk sűrűsödési pontokat. A hő térképről az is leolvasható, hogy a falu összes utcája érintett a tranzakciókban, azonban eltérő mértékben. A Fő utca elején, valamint a Kossuth utcában ugyanis messze kevesebb tranzakciót találunk. A fő utcán található sűrűsödési pontokat leginkább azok a családok adják, akik a roma középosztályhoz tartoznak és jobb jövedelmi viszonyokkal és lokális státusszal rendelkeznek, mint a szegregátumban élő családok, esetlegesen a szegregátumokból költöztek ki a Fő utcára. Ezen túlmenően azokat a családokat találjuk a Fő utcai sűrűsödési pontokban, akik híd szerepet töltenek be a faluban, a roma és a nem-roma családok pénzügyi tranzakciói során.

A kölcsön és hitelhálózat első 10 centrális pozícióját elfoglaló személyek a három alhálózat mentén erősen eltérnek. A teljes hitelhálózat legnagyobb centrális pozícióját betöltő szereplő, azonban ismételen a polgármester, aki az informális önkormányzati kölcsönzésben játszott szerepe miatt kitüntetett pozíciót tölt be a teljes hálózatban is. Ugyanakkor az ő szerepe teljesen eltűnik, ha a kis összegű tranzakciókat, akár a K9-es, akár a K10-es hálózat első 10 centrális pozíciójában levő szereplőit nézzük meg. A három hálózat nem csupán a polgármester esetében tér

jelentősen el, mindösszesen 1 olyan lakos van, aki mindhárom hálózat esetében benne van az első 10 legnagyobb centralitással jellemezhető lakos között. Azonban a K9 és K10-es hálózatok első 10 centrális pozíciójában 4 lakos is megegyezik, valamint a K10 és K11 hálózatok esetében is 4 megegyező lakost találunk. Mindez azt jelenti, hogy szoros összefüggés áll fent a csomópontok mentén azok között a lakosok között, akiknek adnak kisebb összeget, valamint akitől kérnek is kisebb összeget, továbbá szintén kimutatható egyfajta együttállás azok között a centrális pozíciókban levő lakosok között, akitől kisebb javakat és akitől nagyobb összegű javakat is kérnek a faluban, azonban ez a két halmaz nincsen átfedésben. Azt is láthatjuk, hogy a nagyobb kölcsönösségeket hitelezők esetében a centrális pozíciót elfoglaló szereplők sokkal kisebb részt teszik ki a roma, valamint a női lakosok, mint a kis összegek hitelhálózatában¹⁵².

A hálózatok mentén a központi szerepet betöltők esetében a társadalmi pozíciók is eltérnek. Míg a K11-es hálózatban számos olyan társadalmi pozíciót elfoglaló személy megjelenik, melyeket a teljes támogatói hálózat esetében láttunk - kiegészítve a falu egyik uzsorásával - addig a K9-es és K10-es hálózatokban sokkal fontosabb szerepet kapnak a családokban, rokonságban betöltött központi pozíciók.

A felvett adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a centrális pozíciókat, valamint a hitelhálózatok struktúráját több regressziós modellben is vizsgálhassuk¹⁵³. Az első modellben a teljes hitelhálózat centrális pozícióit, az etnikai változó a jövedelmi rétegváltozó, valamint a születési település magyarázza, ám a modell magyarázó ereje alacsony (R^2 0,268). Az etnikai változóhoz tartozó Bs érték (0,275) alapján látható, hogy a centrális pozíciók betöltésében szignifikáns szerepet játszik az, hogy a falubeli lakos a roma etnikumhoz tartozik-e, vagy sem. A jövedelem-státusz változóhoz tartozó érték (Bs 0,278) pedig arra enged következtetni, hogy a magasabb jövedelem és lokális társadalmi pozíció elérése a teljes hitelhálózatban is központibb pozíciót eléréshez tud vezetni. A születési településhez tartozó érték (Bs 0,244) alapján azt látjuk, hogy a faluban születettek inkább birtokolnak lokális pozíciót a teljes hitelhálózatban, mint a beköltöző családok.

¹⁵² Eltéréseket lehet látni az etnikai változó mentén a hálózatokban, ugyanis míg a K9-es hálózat 90%-át, valamint a K10-es hálózat 100%-át a roma etnikumhoz tartozók alkotják, addig a K11-es hálózat centrális pozícióinak csupán 60%-át teszik ki a roma lakosok.

¹⁵³ A hitel-hálózatok centrális pozícióit a következő regressziós modellekben, a közelség mérőszámával (closnesses centrality) mértem. Továbbá a most következő összes regressziós modellre igaz az, hogy a modellek F-próbái és t-próbái szignifikánsak.

Ha regressziós modellekben tovább elemezzük a teljes hitelhálózatot alkotó három hálózatot külön-külön is, akkor a fenti megállapításokkal megegyező mintázatot találunk, mind a kis összegű hitelezések kérésének és mind ezeknek az adásának a hálózataiban is. Azonban ha a nagy összegű kölcsönkérések hálózatát nézzük, akkor a születési településhez tartozó Bs érték erősen lecsökken ($B_s 0,180$), mely azt mutatja, hogy a nagyobb összegek folyósításában a beköltöző családok szerepe megnő.

Meglehetősen erős modellhez tartozó magyarázó erőt kapunk ($R^2 0,646$) ha azt vizsgáljuk, hogy mely további hálózatokkal hozhatók összefüggésbe a hitelhálózatok központi pozíciói. A modell béta értékeiből azt lehet kiolvasni, hogy ha valaki az információs hálózatban, valamint a tanácsadás, jogi, bürokratikus segítség hálózatában centrális pozíciót foglal el, akkor a teljes hitelhálózatban is növekszik a központi szerepe. Ezen túlmenően, ha valaki a munkaadásban, a kalákaszerű házfelújítási munkálatokban, a társas kapcsolatokban, vagy a szomszédolásban tölt be központi pozíciót, ezzel mind hozzájárul ahhoz, hogy a teljes hitelhálózatban is központibb szerepet tudhasson magának, igaz nem akkora mértékben mint az információ és a tanácsadás esetében láttuk.

Ha tovább lépünk és megnézzük az előző fejezetben létrehozott intézményhasználati csoportok hatásait a teljes hitelhálózatban, akkor a formálisan magas kockázatú, informális alacsony kockázatú faktorról ($B -0,583$), valamint a formálisan alacsony kockázatú faktorról ($B 0,458$) mutatható ki egy regressziós modellben is szignifikáns összefüggés. Ezek az eredmények erősen összecsengnek a hitelezési instrumentumok használatkor megállapítottakkal, azaz a hitelezési hálózat centrális pozícióit elfoglaló családok inkább azokat az intézményeket veszik igénybe, amelyek a formális pénzügyi szektorban elérhetőek, és sokkal kevésbé szorulnak rá az informálisan magas kockázatú intézmények igénybevételére. Azaz ezeket az intézményeket használók körében magasabb a magas jövedelmű családok aránya, így biztosabb a kölcsön folyósításának lehetősége, valamint a kölcsön visszafizetésének valószínűsége.

A regressziós modellekhez tartozó összefüggések rávilágítanak, arra, hogy a hitelhálózatához tartozó központi pozíciók számos tényező összeadódásából, egymásra hatásából jönnek létre. Mindegyik hitelhálózatban elfoglalt központi pozíció erősödésben fontos szerepet játszik az, hogy ha a család roma etnikumhoz

tartozik, lokális szinten jobb anyagi és státusz lehetőségekkel bír, a faluban született, valamint 30-40 év körüli. Az egyéb segítségnyújtásokban való erősödés, tehát a különböző segítő hálózatokban való társadalmi tőke akkumuláció, szintén fontos szerepet játszik, azonban eltérő hálózati kapcsolatok szükségesek az eltérő hitelhálózatokban. A teljes hitelhálózat pozícióiban fontos szerepet tölt be az információs, jogi tanácsadásban, a kalákaszerű házfelújításban betöltött társadalmi szerep, valamint a munkaadásban és szomszédolásban megszerezhető társadalmi tőke. A kisösszegű kölcsönök adásában azok a családok töltnek be központi pozíciót, akik segítséget tudnak adni, a kisebb ház körüli munkákban is, a gyerekekre is tudnak vigyázni és ezen túlmenően a munkakeresésben is tudnak segíteni. A kölcsönkérések hálózatában főként a nagy összegű és kis összegű kölcsönadásban is elfoglalt pozíció játszik fontos szerepet, azonban a bürokratikus, jogi segítségnyújtás, valamint a szomszédolásban megszerezhető társadalmi tőke is hozzájárul a pozíció növekedéséhez. Végül a nagyobb összegek kölcsönadásában azok a családok foglalnak el centrális pozíciót, akiktől kisebb összeget is kölcsön lehet kérni, ugyanakkor a társas kapcsolatok hálózatában is központi pozíció foglalnak el.

A formális és informális hitelezési és megtakarítási intézmények használata is előrevetítheti a hitelhálózatokban betöltött pozíciók erősödését. Látható, hogy fontos szerepet játszik a pozíciók erősödésében, ha az informális hitelezési szegmensektől a család folyamatosan a formális hitelezési szegmensek, valamint intézmények használata felé tolódik, ami nem meglepő, hisz ezen intézmények használata együtt jár a család lokális státusz és jövedelmi viszonyainak erősödésével, valamint a biztosabb gazdasági pozíciót és munkalehetőséget jelent.

8.4. Összegzés

A falu hálózatairól szóló fejezetben áttekintettem egyfelől a családok közötti kölcsön és hitelhálózatok komponenseit és kitértem arra a sűrű segítő kapcsolathálózatra is, melybe a hitelhálózatok beágyazódnak. Láthatóvá vált, hogy a falu elsöprő többsége egyszerre több támogatói hálózatban is részt vesz, valamint több támogatói hálózatból is segítséget kap. Az elemzés során láthatóvá vált, hogy maga a hitelhálózat szoros interakcióban van a teljes lokális segítő hálózattal, így azok a társadalmi kapcsolatok, melyek egy adott segítő hálózatban mérhetőek, erősen meghatározzák a hitelezési hálózat működését. A lokális gazdasági hitel és kölcsönhálózatban azonban korántsem szerveződnek sűrű szövetű és teljesen összefüggő kapcsolathálóba a családok, hanem a háztartások átlagosan két, három családdal állnak kapcsolatban, és ezeken a gazdasági kapcsolatokon keresztül bonyolódik le a tranzakciók nagy többsége.

Mind a hitelhálózat, mind a segítő hálózat erős lokális polarizációt mutat az etnikai, valamint a települési szintű változók mentén. A teljes segítő hálózatban mind az erős mind a gyenge kötéseknek meghatározó szerep jut. Ha ezek mentén kibontjuk a hálózatokat, akkor azonban láthatóvá válik, hogy a támogató kapcsolatok nyújtása elsősorban az erős kötésekhez köthetőek, míg a támogatói kapcsolatok kérésének hálózata megoszlik a gyenge valamint az erős kapcsolatok strukturális hatásai között. Ebből kifolyólag, míg a materiális, kaláka jellegű, házfelújítási munkák, a társas segítések, valamint a kis összegű pénzbeli kölcsönkérés hálózatait főként az erős kapcsolatok strukturái alakítják, addig a munkakeresésben, a hírek, információk és tanácsok kérésében, valamint a nagy összegű pénz kölcsönkérésében inkább a gyenge kötések strukturális szerepe a meghatározó.

A regressziós elemzések mind azt, mutatják, hogy a segítségnyújtását és kérését meghatározó társas támogatások hálózatait számos változó befolyásolhatja a gyenge és az erős kötésekén túlmutatóan is. A hálózatok centrális pozícióinak elemzéséből kiderült, hogy fontos szerepet játszik a hálózati pozíció elérésében a válaszadó, lokális jövedelem és státusz pozíciója, az életkora, az hogy a településen született-e vagy sem, valamint a válaszadó etnikai háttere. Ezen túlmenően fontos szerepet játszik a hitelhálózat központi pozícióinak megértése során, hogy a különböző hálózatokban az adott szereplő, milyen mértékű kapcsolati tőke birtokosa,

azaz, milyen pozíciót tudhat magáénak egy másik hálózatban.

Ezek alapján az eredmények alapján a szakirodalom megállapításait kissé tovább lehet mélyíteni, hisz el lehet választani az erős és a gyenge kötések szerepét a társas segítések esetében, lokális szinten. Látható, hogy a faluban az erős kötések szerepe meghatározó, mely kiegészül a fentebb elemzett alapváltozók hatásaival, s mindezek együttesen egy intenzív gazdasági védőburkot tudnak teremteni a háztartások számára. Ugyanakkor az is látható, hogy ez csupán a napról-napra való megélhetéshez elegendő. A kitörési pontokat jelentő nagyobb összegek kölcsönkérésében, az információk áramlásának esetében, valamint a munkakeresésben a gyenge kapcsolatok szerepe a meghatározó, azonban ilyen kapcsolattal a családok csupán rendkívül kis számban rendelkeznek. Mindebből az következik, hogy a szegénységben élő családok, kitörési pontjai rendkívül beszűkültek, s mind a nagyobb összegű tőkeakkumulációhoz, mind a nem közmunkajellegű munkavállaláshoz szükséges gyenge kötésű kapcsolatok rendkívül hiányoznak a családok kapcsolathálózataiból.

9. Zárófejezet - következtetések

Doktori dolgozatom két irányból közelítette meg az alacsony jövedelmű háztartások lokális pénzgazdálkodását, 1) egyfelől módszertani szempontból, a RAK módszertan alkalmazásával egy olyan módszertani irányt valósított meg, mely a részvételi kutatás alkalmazásával tárta fel a témát, másfelől 2) elméleti és elemzési szempontokból, amelynek keretei között a lokális pénzügyi túlélési stratégia rendszerét tártam fel és dolgoztam ki, valamint kvantifikálhatóvá vált a lokális formális és informális megtakarítások és kölcsönök rendszere.

Rendkívül nehéz azonban erről a több évet átfogó kutatásról és eredményeiről összefoglalást írni, hisz a kutatás akció szakaszának eredményei, melyben a faluban egy helyi társadalmi, munkaerőpiaci és kiadáscsökkentő fejlesztés, valamint egy helyi szervezet fejlesztése is zajlik, jóval túlnyúlnak magán a kutatáson. 2016-ban épp elkészültek a közösségi művelés alá vont tankertek, kiosztották a jószágokat, és elindult minden programrésztvevő kertjében az egyéni gazdálkodás (Melléklet, 2/a.b.c kép)¹⁵⁴. Mindez a folyamat, melyben a kutatókból projektmegvalósítók válnak, számos a közeli és a távoli jövőben megjelenő gyönyörű pillanattal és természetesen hullámvölgygel is lesz tarkítva, s mindennek a lokális társadalmat érintő változásoknak a megírása is fontos részét kellene, hogy képezze egy a részvételi akciókutató csoportunk működéséről és eredményeiről szóló leírásának. Ám valahol meg kell szakítani ezt a folyamatot, s le kell írni, összegezni kell az eddig eredményeket. Mindez természetesen felveti azt a kérdést, hogy egészen pontosan meghúzható-e egy részvételi akciókutatás végpontja? Kijelölhető-e egy pont, amely után már valami más következik? Úgy gondolom, hogy a módszer önmagában hordozza a befejezetlenség állapotát, vagy más szavakkal a RAK egy olyan megismerési módszer, amely a társadalmi változás létrehozásából kifolyólag sohasem tekinthető lezártnak, befejezetnek, hanem inkább egy olyan entitás, amely elősegíti a hosszú távú helyi társadalmi változásokat. E folyamat során a hangsúly folyamatosan áttevődik a kutatásról a társadalmi változásra.

Úgy gondolom, hogy a Társaság Kázmárk Jövőjéért Részvételi Akciókutató Csoport az elmúlt sűrű évek alatt, létre tudott hozni egy olyan kutatást, amely kiállja a

¹⁵⁴ A kutatás akció szakaszának, azaz a fejlesztési program első részének megvalósításáról készült összefoglaló videó az alábbi linken érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=okWTR6Z7rEY>

részvételi akciókutatás érvényességi kritériumait. Ha ugyanis a “hogyanra” szeretnénk választ adni, akkor esetünkben létrejött egy olyan helyi kutatócsoport (budapesti és kázmárki kutatók részvételével), amely releváns, helyi problémára fókuszált, a csoport működése során pedig megvalósult a partnerségre építő tudás és tapasztalat megosztó folyamat. Mindennek következtében egy olyan kutatást dolgoztunk ki és valósítottunk meg, amely releváns és újszerű tudást tud biztosítani nem csak a faluban élők számára, hanem a szegénységben élők gazdálkodásával foglalkozók számára is, vagy akár azon szakemberek számára, akik jövedelemméréssel, háztartásgazdálkodással, vagy az informális gazdasággal foglalkoznak. A RAK folyamat akciójaként egy olyan helyi társadalmi változást sikerült elindítanunk, amely természetesen nem oldja meg egy csapásra a kutatási problémát, hisz ahhoz jóval magasabb szinten történő komplex társadalmi összefogás és ehhez szükséges elsősorban állami elhatározás kéne, de közelebb viszi a falubeli családokat ahhoz, hogy kicsit könnyebben birkózzanak meg a gazdasági problémáikkal. RAK csoportunk ezen túlmenően hozzájárult ahhoz, a tudományos konferenciákon való előadásaival (Melléklet 3/a.b. kép), hogy ismertebbé váljon a RAK módszere, és a társadalomtudomány művelői olyan erősséget tudjanak meglátni a módszerben, melynek során nem csupán tudományosan releváns, s olykor megbízhatóbb adatok felvételére nyílik mód, mint egy klasszikus tudományos kutatás esetében, hanem ezen túlmutatóan egy olyan képessé tevési folyamat zajlik le, melynek hatására a különböző, ám önmaguk jogán egyenértékű tudásformák és tapasztalatok ötvöződhetnek, erősítve a társadalomról folyó megismerést. A folyamat során a személyes érintettség, és a személyesen átélt tapasztalat bevonása a kutatás folyamatába, valamint az érintett kutatók bevonása a kutatási téma meghatározásába, kidolgozásába, az adatfelvételi technikák kidolgozásába, az adatfelvételbe, az adatok elemzésébe és előadásába, úgy gondolom, hogy megtermékenyítő hatással volt a kutatási eredményeink milyenségére, és lehetővé tette azt, hogy létre tudtuk hozni Magyarországon az első teljesen önerőből finanszírozott, hátrányos helyzetű kistélepülésen, hátrányos helyzetű kutatók bevonásával, az elejétől végéig megvalósult részvételi akciókutatást. Úgy gondolom, hogy a társadalomtudomány XXI. századi helykeresésében, a részvételi akciókutatás olyan új szerepeket tud nyújtani, melyek ugyan merőben átértelmezik a tudományos megismerés folyamatát és a kutatói pozíciót, ugyanakkor olyan helyi szintű változásokat és tudást tud létrehozni, melyek tekintetében a klasszikus kutatási megismerések egyre inkább

adóságok maradnak a helyi szegénységben élő közösségek felé. A másik oldalról, vagyis a fejlesztés oldaláról megközelítve a kérdést, a részvételi akciókutatás tudományos megismerési és képessétevési folyamata egy olyan alapot tud biztosítani a későbbi lokális társadalomfejlesztési irányokhoz, melynek során a falu lakosaival szorosan együttműködve kidolgozhatóvá és megismerhetővé válik a helyi közösség, valamint azok a beavatkozási és fejlesztési irányok, melyek előre vihetik az adott településen élőket.

A fentiekből, valamint a RAK módszertan eredményeiből kiindulva, úgy gondolom, hogy a RAK-hoz köthető 1.1 hipotézisemet, valamint 1.2 hipotézisemet is verifikáltam. Tehát igazoltam, hogy *„a részvételi akciókutatás módszertana alkalmazható a lokális szintű pénzügyi gazdálkodás kutatására és a módszertan által megbízható adatok nyerhetőek az alacsony jövedelmű családok gazdálkodásáról. Továbbá a módszertan széles korlátai lehetővé teszik, hogy egyes vidékfejlesztési elemek is megvalósulhassanak a kutatás kereti között. Így a kutatásban való részvétel értékkel bír a helyi kutatók számára, mely folyamat során lokális pozíciójuk megerősödhet. A kutatásnak a helyi fejlesztéssel való ötvözése pedig elindíthat egy olyan mély megismerésen alapuló vidékfejlesztést, amely kézzelfogható változást indíthat be a családok megélhetésében és életminőségében, helyi szinten”* (Hipotézis 1.1), valamint *„a RAK olyan helyi tudásfelhasználást és helyi fejlesztést tud ötvözni megvalósulása során, amely a társadalomtudomány számára a megismerés új szegmensét nyithatja ki az alacsony jövedelmű családok esetében. A RAK megreformálva a kutatás mibenlétét, új szerepeket és módszereket adhat a szociológiai megismerésnek a lokális társadalmakkal való munka során.”* (Hipotézis 1.2).

Úgy gondolom, hogy az alacsony jövedelmű családok túlélési stratégiáját vizsgáló és elemző kutatással sikerült többet megtudnunk a családok bevételi tipológiájáról, fogyasztási struktúráiról, a helyi pénzgazdálkodási módszerek, technikák intézményeiről és rendszeréről. A kutatás eredményei igazolták az olyan hiedelmek lebontásának szükségességét, hogy az alacsony jövedelmű családok nem gazdálkodnak a pénzüikkel, és pénzügyileg nem terveznek. Kutatásunkban éppen azt a folyamatos gazdálkodást tekintettük át, amelyet a családok napról-napra, hétről-hétre folytatnak egy olyan gazdaságilag folyamatosan komorábbá váló helyzetben,

amelyben ezek az intézményhasználatok és társadalmi kapcsolatok a mindennapi megélhetés aktív és szükséges részét kell, hogy képezzék.

Kutatásom jelentős eredménye a pénzügyi túlélési stratégia rendszerének kidolgozása (17. ábra), valamint alkotó elemeinek értelmezése. Az elméleti modell felállításánál felhasználtam a szakirodalomban korábban külön-külön vizsgált elemeket, de a szerkezet megalkotásával a szegénységben élők pénzgazdálkodásának elemeit összefüggő, egymással szoros kölcsönhatásban álló részek architektúrájaként alkottam meg, és rendszerszinten elemeztem. Ezzel a tudományos megismerés számára is megragadhatóvá tettem a tényleges pénzgazdálkodás egészének működését.

Fontos kutatási következtetés, hogy a pénzügyi túlélési rendszer elemei nem egy statikus rendszert képeznek, hanem egy dinamikus és a környezeti változásokhoz messzemenően adaptív struktúrát. A lokális szintű formális és informális megtakarítási és kölcsön tranzakciók fontosságát mutatja, hogy a vizsgált település háztartásainak csupán 3,4%-a nem működtet sem formális, sem informális pénzügyi intézményi kapcsolatokat a megélhetési stratégiájában.

A kialakított modell ugyan településenként eltérő képet mutathat, és időben is változó entitásként tételezhető fel, a kutatás számára ugyanakkor megfelelő keretet biztosított ahhoz, hogy a filléres gazdálkodás, azaz a pénzügyi zsonglőrködés, színtereit, intézményeit, kapcsolatait, kvantifikáljuk és mérhetővé tegyük.

Fontos kutatási eredmény, hogy pontosan definiáltuk és ebből kifolyólag mérhetővé váltak az informális és formális megtakarítási és hitelezési szegmensek intézményei, azok használatának volumene, a közöttük megragadható rendszerszintű összefüggések, nemkülönben a rendszer elemei közötti kölcsönös függőségek. Ez a megoldás kvantitatív módon is elemezhetővé tette a rendszert, és azt eredményezte, hogy a különböző szocioökonómiai változókkal a formális és informális megtakarítások, hitelek és kölcsönök tekintetében értelmezni lehessen az eltérő intézményhasználatokat.

A rendszer elemzése során elkészítettem és részletesen bemutattam, összesített adatokon, valamint egy-egy család konkrét példáján keresztül is, a családok bevételi és kiadási tipológiáit. Ennek során kitértem a fogyasztási szerkezet megváltozására, abban az esetben ha a közmunkából származó bevételtől elesik az adott háztartás.

Kutatásom azon eredményei melyek az intézményhasználatot mutatták be a korábbi hazai és nemzetközi tudományos vizsgálatok eredményeit megerősítik abban

a vonatkozásban, hogy a magasabb jövedelmi szintektől haladva az alacsonyabbakig folyamatosan nő annak az esélye, hogy valaki az informális körbe tartozó pénzügyi intézményeket használja. A megtakarítások esetében pedig megállapítható, hogy a szakirodalmi források állításai a falu esetében is igaznak bizonyultak, azaz az alacsony jövedelmű családok is meg tudnak takarítani valamilyen formában.

A kutatás eredményei továbbá igazolták, hogy a lokális jövedelem-státusz csoportok mindegyik kategóriájában fontos szerepet játszik a hitelezés. Az intézmények működtetése elsősorban a családok kiadási deficitjeinek a "helyrebillentésében" játszanak szerepet, azaz a családok leginkább a kiadási lyukakat foltozzák be ezekkel az összegekkel.

Kutatásunk alátámasztotta a formális és informális hitelek és kölcsönök a családok gazdálkodásában betöltött nagyfokú jelenlétét is. A faluban élő családok által leginkább használt formális hitelek fő jellemzői, hogy kis összegűek, gyors hitelbírálat mellett működnek, jellemzően magas kamatrátá és fix törlesztési összegek mellett folyósítják őket, és rengeteg olyan elemet is tartalmaznak, amelyek kedvezőek az alacsony jövedelmű családok filléres gazdálkodása szempontjából. A lokális informális hitelpiac a faluban rendkívül fragmentált, és a hitelügyletek a lokális kapcsolati hálózatba ágyazódnak. Az informális hitelpiac legmeghatározóbb és legfrekvenciáltabban igénybe vett szeletét az interperszonális hitelezés teszi ki.

Fontos kutatási eredmény, hogy a formális és informális intézmények együttjárásának vizsgálatával igazoltam, hogy az intézményhasználat szempontjából eltérő családi stratégiák működnek. A stratégiákat egy 4 csoportból álló struktúrába soroltam: 1) A formális pénzügyi szektor intézményeit, valamint a kis pénzügyi kockázatot magukba foglaló informális hitelintézményeket használó családok intézményhasználatát, 2) a formális hitelezésben még éppen megkapaszkodó, valamint a magas kapcsolati tőkét igénylő, ám alacsony kockázatú informális intézményhasználatot követők csoportja, ezen túlmenően megragadhatóvá vált egy 3) a formális rendszerből teljesen kizárt és az informális hitelezési szegmensekben is az inkább az erős és egyenlőtlen függőségi viszonyokra építő hitelezési instrumentumok felé elcsúszó intézményhasználat, végül megragadhatóvá vált azok csoportja akik, 4) kiszorultak mind a formális, mind az informális intézmények használatából. Adataink lehetővé tették, hogy az intézmények használatához szükséges kapcsolati és gazdasági tőke szerint is elemezzük a rendszert.

Az elemzések alapján megállapítható az az intézményhasználati tendencia,

hogy főként a magasabb jövedelmű, magas iskolázottságú, nem-roma családoknak van nagyobb esélyük arra, hogy hozzáférjenek a formális intézmények használatához, míg az alacsony jövedelmű, alacsony iskolai végzettségű és főként roma családokat leginkább a formális szegmensből teljesen kizáródott 2. csoportban találjuk. Ők csupán az erős függőségi viszonyokon alapuló hitelezési formákat tudják igénybe venni. A két kategória közötti intézményhasználatot (azaz a formális szegmensből kicsúszók, ám az informális szegmensben a magas társadalmi tőkebefektetést igénylő hitelformákat) igénybevevők csoportja pedig jövedelmi szinten a két csoport közé pozícionálható, magyarán a lokális középosztályba tartozó családokat találjuk itt meg legnagyobb számban.

A pénzügyi naplók módszerével továbbá kidolgoztunk egy olyan, a helyi viszonyokat és pénzgazdálkodást szintén kvantifikálni tudó mérőeszközt, amely azon társadalmi csoportok között is megbízható adatokat tud generálni, a részvételi akciókutatás módszerére építve, ahová a nagyobb makro kutatások nehezebben pillantanak be.

A hálózatkutatás eredményei megvilágították, hogy milyen szerepe van az intézményhasználatban a gyenge, valamint az erős kötéseknél, továbbá nem csak a faluban megtalálható törésvonalakat lehetett vizualizálni, de ezek elemezhetővé is váltak, a társadalmi és gazdasági tőkeformák vagy a lokális társadalmi csoportok, mentén. Az elemzés során láthatóvá vált, hogy maga a hitelhálózat szoros interakcióban van a teljes lokális segítő hálózattal, így azok a társadalmi kapcsolatok, melyek egy adott segítő hálózatban mérhetőek, erősen meghatározzák a hitelezési hálózat működését. A hálózatok centrális pozícióinak elemzéséből kiderült, hogy fontos szerepet játszik a hálózati pozíció elérésében a válaszadó lokális jövedelemstátusz pozíciója, életkora, az hogy a településen született-e vagy sem, a válaszadó etnikai háttere, valamint az, hogy más hálózatban mennyire tölt be központi pozíciót. Mindezek mellett a térinformatika segítségével egyfelől térben vizualizálni lehetett a változókat, ezen túlmutatóan azonban lehetőség nyílt a kapcsolathálózatok térbeli eloszlásainak elemzésére is.

2. számú hipotézisemet, mely az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiájának rendszerének megismerésére irányult, ugyancsak verifikáltam. Tehát igazoltam, hogy *“az alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési*

stratégiája egy helyi szintű rendszert képez. A rendszer elemei szoros kapcsolatban állnak egymással, valamint átnyúlnak a formális és informális pénzügyi szegmenseken, és egy kockázatmegosztási rendszert képeznek, mely beépül a helyi pénzgazdálkodásba. A pénzügyi túlélés rendszere kvantifikálható (Hipotézis 2).”

A kutatási eredmények a részvételi akciókutatás, mint módszer eredményein, valamint a pénzügyi túlélési stratégia rendszerén túlmutatóan is messzire elvezethetik az elemzőt. A pénzügyi túlélés rendszerében, egyfajta lokális redisztribúció is zajlik, azaz látható, hogy a szociális transzferek, lokális szinten bekerülhetnek egy lokális hitelrendszerbe, mely tulajdonképpen egyfajta inherens logika mentén újraosztja, újramegerősíti a transzfereket. Mindez a folyamat a szociálpolitikát is új kérdések elé állíthatja, hisz kérdéses ebből fakadóan az, hogy a csupán célzott és individuális szintű transzferek rendszerét nem írja-e felül ez a rendszer, és nem megfontolandó irány-e a szociális transzferek átalakításakor figyelembe venni azokat a gazdasági stratégiákat és technikákat, melyek meghatározzák az alacsony jövedelmű családok gazdálkodását.

Ugyancsak további kutatást igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen konkrét költségek mellett realizálódnak a rendszer stratégiáinak használatai. Kérdés ugyanis, hogy a használatban mekkora szerepet játszik az alacsony jövedelemből, valamint mekkorát a diszkriminációból fakadó kizáródás.

A kutatás során többször utaltam arra, hogy a rendszerből hiányoznak az önszolgáltató pénzügyi csoportok azon intézményei, melyek a közösség alapú megtakarítási és hitelezési formák segítségével kiszélesíthetik a gazdasági rendszert azzal, hogy egy új szegmenst nyitnak ki benne. Mindez létre tudna jönni, hisz az önszolgáltató pénzügyi csoportok olyan sokrétű társadalmi intézmények, amelyek csoportos és egyéni motivációk mobilizálásával összefonják a gazdasági és szociális szegmenseket. A csoportok fejlődő országokban való működéséből látható, hogy esetükben a hitel, illetve a megtakarítás nem pusztán gazdasági szempontból értelmezhető, hanem magában foglalja az oktatás, a közösségi döntéshozás, a szociális és kapcsolati tőke, a státusz és a presztízs, továbbá a közösségi cselekvés fogalmait is. Ebből kifolyólag az önszolgáltató pénzügyi csoportok egy olyan közösségi alapú hitelezést és megtakarítást tesznek lehetővé a szegénységben élők számára, mely a fejlődő országokban szerves részét képezik a háztartások pénzügyi gazdálkodásának, Magyarországon pedig egy új, fenntartható és alacsony költségek

mellett működtethető gyakorlat lehetne, amely komplexen és rugalmasan segíti a szegénységben élők gazdasági aktivitását és bővíti megélhetési lehetőségeiket.

Ezeknek a szociálpolitikai és mikrofinanszírozási irányoknak a kidolgozása és megvalósítása egyenlőre - néhány magyarországi példától eltekintve - még várat magára. Azonban a folyamatba érdemes lenne bevonni mind a különböző szakmák képviselőit, mind azokat akiknek személyes tapasztalatuk és tudásuk van a témáról, tehát a szegénységben élőket. Erre az együttműködésre alapozva egy olyan tudás és gyakorlat jöhet létre, amely helyi szinten pozitív változásokat tud kialakítani a közösségek életében.

Felhasznált irodalom

- Abhijitv Banerjee - Esther Duflo (2011): *Poor Economics – A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*, PublicAffairs, New York.
- Abhijitv Banerjee - Esther Duflo (2007): *The Economic Lives of the Poor*, *Journal Of Economic Perspective*, 21/1, 141-168
- Adams, D - von Pischke, J D (1992) 'Microenterprise credit programs: 'deja vu'', *World Development* 20: 1463-1470.
- Addo, Ping-Ann - Besnie Niko (2008): *When gifts become commodities: pawnshops, valuables, and shame in Tonga and the Tongan diaspora*. *Journal of the Royal Anthropological Institute* Volume 14, Issue 1: 39-59.
- Agabin, H. Meliza (1993): *The Informal Credit Markets In The Philippines*. *Asian Economic Journal* Vd.7 No 2.: 209-247.
- Agénor, Pierre-Richard; Haque Ul, Nadeem (1994): *Macroeconomic Management with Informal Financial Markets*. IMF, *Papers on Policy Analysis and Assessment* No. 94/12.
- Albert, F. - Dávid, B. 2006. *A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben*. In: *Társadalmi Riport 2006*, Budapest Táarki.
- Amartya Sen (2003): *A fejlődés mint szabadság*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Andorka Rudolf – Spéder Zsolt (1996): *Szegénység Magyarországon 1992-1995*, *Esély*, 7(4), 25-52.
- Angelusz R. (2010): *Tőke vagy erőforrás. Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez*, *Szociológiai Szemle*, 20(3), 147-166.
- Angelusz Róbert - Tardos Róbert (1991): *Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől*, In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. 1991, Budapest: MKI.
- Angelusz - Tardos (1998): *A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években*. In Kolosi, T. - Tóth, I. Gy. - Vukovich, Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 237-256.
- Ardener, Shirley (1964): *The Comparative Study of Rotating Credit Associations*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 94, No. 2 (Jul-Dec): 201-229.
- Aredo, Dejene (2010): *The IDDIR: An Informal Insurance Arrangement in Ethiopia*. *Savings and Development*, Vol. 34(2010), No. 1: 53-72.
- Arieli Daniella - Victor J. Friedman - Kamil Agbaria (2009): *The paradox of participation in action research*, *Action Research*, Volume 7(3): 263-290, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore and Washington DC.
- Babbie, Earl (1998): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. 10. fejezet. *A terepkutatás*. Budapest: Balassi, 301-336.
- Babusik Ferenc (2007): *Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés*. *Esély*. 2007. 1. szám., 44-67.
- Babusik Ferenc (2007): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma népessége - szociális és gazdasági tényezők, egészségügyi állapot*. Delphoi Consulting, Budapest.
- Balázs, B. (2011): *Kooperatív kutatás a hazai élelmiszer-hálózatok elősegítésére (Cooperative inquiry aiming to facilitate alternative agro food-networks)*. In: Pataki, Gy. - Vári, A. (eds): *Részvétel - akció - kutatás (Participation - action - research)*. Budapest: MTA Szociológiai Intézet.
- Bánlaky Pál - Kevy Bea (1999): *Falusi cigányok 1998. Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony*. Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium Család- Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály.
- Brazzabenti, Micol - Manuela Ivone Cunha - Martin Fotta (2016): *Introduction: Gypsy Economy*. In: *Gypsy Economy - Romani Livelihood and Notions of Worth in the 21st Century*, Berghahn Books, New York, 1-31.
- Bavier, Richard (2008): *Reconciliation of income and consumption data in poverty measurement*. *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 27, Issue 1: 40–62.
- Bell, Duran (1991): *Modes of exchange: Gift and commodity*. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 20 Issue 2: 155-171, 1991.
- Barabási A. L. (2002): *Behálózva – A hálózatok új tudománya*. Budapest: Helikon kiadó.
- Barna Ildikó (2003): *Bevezetés a kvantitatív adatelemzésbe (kézirat)*.
- Bavier, Richard (2008): *Reconciliation of income and consumption data in poverty measurement*. *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 27, Issue 1: 40-62.
- BAZ Megyei Fejlesztési Ügynökség: *Az Edelényi Kistérség helyzetelemzés*. (ONLINE)

- http://onkormanyzat.edelenykisterseg.hu/content_onk/cont_4994205ac687b2.28527011/helyzet_elemzes.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2016.05.12)
- Béres Tibor - Lukács György (2008): Kamatos Pénz a Csereháton. *Esély*, 2008/5:71-97.
- Bernáth Gábor - Messing Vera (2012): Változó médiareprezentáció, Roma médiakép 1997-2011. In: *Társadalmi Együttélés* 2012/4. szám (ONLINE)
http://www.tarsadalmiegyutteles.hu/id-71-tarsadalmi_egyutteles_2012_4_szam_messin.html
 (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Bethany Leticq - Leah Schmalzbauer (2012): Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit?, *Action Research* 10(3) 244-259.
- Bodorkós Barbara (2010): Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő, http://szie.hu/file/tt/archivum/Bodorkos_B_ertekezés.pdf. (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Bouman, Frits J.A. (1988): Pawnbroking as an Instrument of Rural Banking in the Third World. *Economic Development and Cultural Change*, vol. 37, issue 1: 69-89.
- Bouman, Frits J.A. (1989): *Small, short and unsecured: informal rural finance in India*. Delhi, Oxford University Press.
- Bouman, Frits J.A. (1990): *Informal Rural Finance - An Aladdin's Lamp of Information*. *Sociologia Ruralis*, Volume 30, Issue 2: 155-173.
- Bourdieu, P. (1997): *The Forms of Capital*. In: A. Halsey - H. Lauder - P. Brown & A. Stuart Wells, Oxford University Press, 1997
- Carspecken, P. F. (1996). *Critical ethnography in educational research: A theoretical and practical guide*. New York: Routledge.
- Cheal, David J. (1988): *The gift economy*. London, Routledge.
- Christian Kleibe (2009): *The Lorenz curve in economics and econometrics*, WWZ Working Paper 09/07 (ONLINE) https://wwz.unibas.ch/uploads/tx_x4epublication/09_07.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Collins, Daryl - Morduch Jonathan - Rutherford Stuart - Ruthven Orlanda (2009): *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day*, Princeton, University Press.
- Creswell, J. W. - Miller, D. L. (2000): *Determining validity in qualitative inquiry*. *Theory into practice* 39(3), 124-130.
- Cornwall, Andrea - Jewkes, Rachel (1995): *What is Participatory Research?* *Social Science and Medicine*, Vol No 12. pp 6-16.
- Czakó Ágnes - Sík Endre (1987): A „megszemélyesült” szervezetközi csereügyletekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján. *Közgazdasági Szemle*, 1987 12.sz. (1489-1495 old.)
- Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest.
- Cseh-Szombathy László (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Gondolat, Budapest.
- Dávid Beáta - Albert Fruzsina: „*Kit nevez Ön barátnak?*” A barátság szociológiai megközelítésben, *Századvég* 2005/4.
- Dávid B. (2010): *Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói*. In Kóczé (szerk.) *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren*. Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben. MTA ENKI, Budapest.
- Deborah James (2014): “*Deeper into a Hole?*”- Borrowing and Lending in South Africa *Current Anthropology*, Volume 55, Number S9 | August 1, 2014
<http://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/676123>
- Deaton Angus (1997): *The Analysis of Household Surveys - A Microeconomic Approach to Development Policy* (World Bank), World Bank Publications.
- Denzin, N. - Lincoln, Y. (1994): *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, California, Sage.
- Denzin, N. K. (2001). *Interpretive interactionism*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Dés Viktória - Bite Sára - Farkas Zsombor - Székely Anita (2012): „*Mi vagyunk a tulajdonosok, ja, meg a bank...*” - Eladósodás a csengeri és a porcsalmi cigány telepen, kézirat.
- Durst Judit (2002): „*Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul*” – Megélhetési stratégiák egy kistelepülési cigány közösségben. *Esély* 2002/4.
- Durst Judit (2011): „*Ha nincs pénz, úgyis belemegy az ember valamibe*”, A „korrekt” meg a „dögös” kamatos pénz intézménye Borsodban. *Beszélő* évf. 16/12 (ONLINE)
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eha-nincs-penz-ugyis-belemegy-az-ember-valamibe%E2%80%9D> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Durst Judit (2015): *Juggling with Debts, Moneylenders and Local Petty Monarchs: Banking the Unbanked in ‘Shanty-villages’ in Hungary*, *Review of Sociology* 25(4): 30-57.
- Ellis, Frank (2000): *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford University

- Press, Incorporated
- Fábián Gergely - Szoboszlai Katalin - Hüse Lajos (2011): A "kamatós pénz": Az uzorakamat intézménye a teleszerű körülmények között élők körében. In.: Bódi Ferenc - Fábián Gergely (szerk.): Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó, 181-201.
- Falcon C. P. - W. P. Pearson, (1983): Food policy Analysis. Baltimore, Johns Hopkins University Press, p.43.
- Ferge Zsuzsa: Societies in Transition. International Report of the SCO Projekt. Institute for human Studies, Vienna, 1995.
- Fernando, A. Nimal (1988): The Interest Rate Structure and Factors Affecting Interest Rate Determination in the Informal Rural Credit Market in Sri Lanka. Savings and Development, Vol.12, No.3: 249-269.
- Fleck Gábor - Melyik a keresztnév és melyik a családnév Virág Tünde (1998): Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. Szociológiai Szemle 1998/1. <http://www.mtapti.hu/mszt/19981/#01> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Fleck Gábor - Orsós János - Virág Tünde (2000): Élet a Bodza utcában. In Kemény I. (szerk.): A romák/cigányok a láthatatlan gazdaság. Osiris-MTAKI, Budapest.
- Fleck Gábor - Virág Tünde (2004): Élet a Bodza utcában. In Szuhay Péter (szerk.) Roma antropológia. Szöveggyűjtemény. DVD-Rom. Phare-ICSSZEM: Program az Összetartó Társadalom megteremtéséért.
- Freire, P. (1982). Creating alternative research methods: Learning to do it by doing it. In: Hall, Bud & A (Eds.), Creating knowledge: A monopoly?. Society for Participatory Research in Asia, New Delhi, pp. 29-37.
- Gábos András és Szivós Péter: Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon, TÁRKI, 2010. 105. o.
- Geertz, Clifford (1962): The Rotating Credit Association: A "Middle Rung" in Development. Economic Development and Cultural Change, Vol. 10 No. 3 (Apr): 241-263.
- Goodchild, F. Michael - Janelle, G. Donald (2004): CSISS Best Practice Publications: Spatially Integrated Social Science, Oxford University Press, 2004.
- Gosztonyi Márton (2014): A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok működése, Esély 2014/5: 19-47.
- Granovetter, Mark (1973): *The strength of weak ties*. American Journal of Sociology, 78, 1360-1380.
- Gregory, C. A. (1982): Gifts and commodities, London: Academic Press.
- Guba, E. - Lincoln, Y. (1994): Competing paradigms in qualitative researches. In: Denzin, N., Lincoln, Y. (eds): Handbook of Qualitative Research. Thousand Oaks, California: Sage. pp. 105-117.
- Guérin, Isabelle (2006): Women and Money: Lessons from Senegal. Development and Change, Volume 37, Issue 3: 549-570.
- Guerin, Isabelle (2014): Juggling with Debt, Social Ties, and Values - The Everyday Use of Microcredit in Rural South India, Volume 55, Number S9 | August 1, 2014 <http://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/675929> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Guérin, Isabelle - D'Espallier, Bert - Venkatasubramanian, Govindan (2013): Debt in Rural South India: Fragmentation, Social Regulation and Discrimination. The Journal of Development Studies, Vol. 49, No. 9: 1155-1171.
- Halsey, A.H. - Lauder, Hugh - Brown, Philip -, Wells, Amy Stuart (Eds.) (1997): Education: Culture, Economy and Society, Oxford: Oxford University Press.
- Harries, D. Keith (1999): Mapping crime: principle and practice. U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
- Hatvani Területfejlesztési Iroda: *Edelényi kistérség foglalkoztatási programja – Helyzetfeltárás*. (ONLINE) http://www.edelenypaktum.hu/admin/spaw/uploads/files/helyzetfeltaras_vegleges_2006_06_30.pdf. (Utolsó letöltés dátuma: 2016.04.12)
- Havas Gábor (1982): Foglalkozási stratégiák különböző cigány közösségekben. In Andor Mihály (szerk.) Cigányvizsgálatok. Budapest, Művelődéskutató Intézet. 181-202.
- Havas Gábor (2011): A kistelepülések és a romák. In.: A cigányok Magyarországon. MTA, Budapest. 2001. 163-205.old.
- Heidhues, Franz (1992): Consumption Credit in Rural Financial Market Development In.: (EDITED F.J.A. Bouman and Otto Hospes)(1992): Financial Landscapes Reconstructed The Fine Art of Mapping Development. Westview Press (Online) <http://edepot.wur.nl/134804> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Heron, J. (1996): Co-operative inquiry. Research into the Human Condition. London: Sage.
- Dr. Hoffmann Istvánné (1990): Háztartásgazdálkodás a mai Magyarországon. Mikrogazdasági

- Kutatások. OKKFT, Budapest.
- Hoffmann Istvánné (1997): Rend a lelke mindennek. Gazdálkodás a családban. Családi Archiváló Rendszer. Budapest, Perfekt-Polgár Kiadó.
- Horváth Kata (2006): Gömbalja, barlanglakás, éhség, találkozás, szegény: egy konfliktus kulcsfogalmainak kulturális antropológiai értelmezése. In: Roma Antropológia. Szöveggyűjtemény Szuhay Péter (szerk): Roma antropológia. Közösségi tanulmányok., 2006
- Hotze, Lont Bernhard (2005): Juggling Money: Financial Self-Help Organizations and Social Security in Yogyakarta, Leiden, KITLV Press, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.
- Hrustic, Tomas (2016): Usury among the Slovak Roma: Notes on Relations between Lenders and Borrowers in Segregated Taboris. In: Gypsy Economy - Romani Livelihood and Notions of Worth in the 21st Century, Berghahn Books, New York, 31-49.
- Málovics Gy. - Mihók B. - Pataki Gy. - Szentistványi I. - Roboz Á. - Balázs B. - Nyakas Sz. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. Tér es Társadalom, 28, 3, pp. 66-83.
- Minkler, Meredith (2000): Using Participatory Action Research to build Healthy Communities, Public Health Rep. 2000 Mar-Jun; 115(2-3): 191-197.
- Johnson, Susan - Arnold, Steven (2012): Inclusive Financial Markets: Is Transformation Under Way in Kenya? Development Policy Review, 2012, 30 (6): 719-748.
- Juhász Kupa Csilla (2013): Iskolám társadalmi környezete, főbb szociológiai meghatározói, ezek hatása a pedagógiai tervező és szervező munkára, Diplomamunka BME Gazdaság és Társadalomtudományi kar - Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest, Kézirat.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (2007): Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Budapest, Kossuth Kiadó
- Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest. 2004.
- Kertesi Gábor (1995): Cigányok a munkaerőpiacon. In.: *Az átmenet foglalkoztatáspolitikája Magyarországon*. Aula Kiadó, Budapest. 1995. 105-150.
- Kertesi Gábor (2005): A társadalom Peremén – Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Osiris kiadó, Budapest. 2005.
- Kmetty Zoltán - Koltai Júlia (2015): Kapcsolathálózatok mérése – elméleti és gyakorlati dilemmák, lehetőségek, A tanulmány az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatás (108836) keretében készült (ONLINE) http://socio.hu/uploads/files/2015_4/kmetty.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Kotics József (2012): „A mai napnak való vagyok ...” Tartósan munkanélküliek megélhetési stratégiái, Pro Cserehát Egyesület, kézirat
- Kormányrendelet (2015): *A Kormány 105/2015. (IV. 23.) rendelete a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről*, Magyar Közlöny, 2015. évi 56. Szám, 2015. április 23. 5088-5126. o.
- KSH (2015): A háztartások fogyasztása, 2015. I. félév (előzetes adatok alapján) (ONLINE): <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/haztfogy/haztfogyhavi1506.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Kovács Katalin (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In.: Hátrányban, vidéken (Szerk.: Kovács Katalin és Váradi Mónika Mária), Argumentum Kiadó, Budapest, 25-45 o.
- Kürtösi Zsófia: *A társadalmi kapcsolatháló-elemzés módszertani alapjai*. In: Letenyei László (szerk.): Településkutatás. 2004, Budapest: L'Harmattan, 663-684 old.
- Lajos Veronika (2016): *Részvétel és együttműködés: Fogalmak, dilemmák és értelmezések*. Replika 100 12/15, 23-40.
- Ladányi János (2009): A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA Történettudományi Intézet - MTA társadalomkutató központ, Budapest. 2009.
- Lazarsfeld, P. - Merton, R. (1954): Friendship as Social Process: A Substantive and Methodological Analysis. In: Kendall, P. L. (szerk.) *The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld*. New York: Columbia University Press, 298-348.
- Letenyei László (1993): *Innovációs láncok falun* 1993 (ONLINE) <http://www.mtapti.hu/mszt/20004/letenyei.htm#0> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.04.12) (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Letenyei László (1999): *A falusi társadalom rejtett kapcsolatai*. In: Borsos Endre - Csité András - Letenyei László (szerk.): Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében.

- Budapest, 1999, MTA PTI és Számalk Kiadó.
- Letenyei László (2002): *Helyhez kötött kapcsolatok Egy társadalmi kapcsolathálón alapuló magyarázat a földrajzi munkamegosztás kialakulására*, Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. október, 875-888.old.
- Letenyei László (2006): *Településkutatás I – Mentális térkép fejezet*, Új Mandátum Ráció Kiadó, Budapest, 147-172.
- Lévi-Strauss, C. (1969): *The elementary structures of kinship*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Lin, Nan (2001): *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lomnitz, Larissa Adler (1988): *Informal Exchange Networks in Formal Systems: A Theoretical Model*. *American Anthropologist*, Volume 90, Issue 1: 42-55.
- McAllister, L. - Fischer, C. S. (1978): *A Procedure for Surveying Personal Networks*. *Sociological Methods and Research*, 7(2), 131-148. <http://dx.doi.org/10.1177/004912417800700202> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12).
- Messing Vera - Molnár Emília (2011a): „Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái”, *Esély*, 1. sz. 53-80.
- Messing Vera - Molnár Emília (2011b): *Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői*. *Esély*, 5. 47-74.
- Meyer, Bruce D. - Sullivan X. James (2003): *Measuring the Well-Being of the Poor Using Income and Consumption*. *The Journal of Human Resources* Vol. 38, 2003: 1180-1220.
- Moll, Henk A. J. (1992): *The Performance of Banks in Rural Financial Markets* In.: F.J.A. Bouman - Otto Hospes (ed.): *Financial Landscapes Reconstructed The Fine Art of Mapping Development*. Westview Press (Online) <http://edepot.wur.nl/134804> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Molnár, György (2014) *A szociális mikrohitelzés hatása a szegénység csökkentésére és a versenyre*. *Versenytükkör*, 10 (1) 91-98. o.
- Moreno, J. (1934): *Who shall survive?* Boston: Beacon. <http://dx.doi.org/10.1037/10648-000> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- MTATK kutatócsoport: *Szikszoói kistérség Borsod-Abaúj-Zemplén megye Észak Magyarországi régió – Kistérségi helyzetelemzés, MTA-WSA 2012*.
- Musgrove, Philip - Galindo, Osmil (1988): *Do the Poor Pay More? Retail Food Prices in Northeast Brazil*. *Economic Development and Cultural Change*.- University of Chicago Press. - Vol. 37.1988, 1, p. 91-109.
- Nagy Ildikó (2003): „Ki az úr a háznál?” – *Családok pénzkézelési szokásai és az azt befolyásoló tényezők vizsgálata az 1990-es évek Magyarországon*, Ph.D. értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szociológia Ph.D. program, Budapest.
- Narayan, D. (1999): *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. Policy Research Working Paper 2167. World Bank.
- Noblit, G. W., Flores, S. Y., & Murillo, E. G. (2004). *Postcritical ethnography: An introduction*. Cress, NJ: Hampton Press
- Obláth M. - Horváth K. (2015): *A részvételi ifjúságkutatás módszerei - kutatás-módszertani összefoglaló*, Kézirat, készült a TÁMOP-5.2.8-12/1-2013-0001 számú kiemelt projekt „Kisközösségi ifjúság nevelés támogatása” c. projekt keretében.
- OECD statistics (2015): <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=26067&Lang=en> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TEIR): <https://www.teir.hu/> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Paloma Gay y Blasco és Huon Wardle (2006): *How to Read Ethnography*. Routledge, New York
- Pamuk, Ayse (2000): *Informal Institutional Arrangements in Credit, Land Markets and Infrastructure Delivery in Trinidad*. *International Journal of Urban and Regional Research* Volume 24.2: 379-496.
- Pataki György - Vári Anna (szerk.) (2011): „Részvétel – akció – kutatás: Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból” c. kötetéről, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Peebles, Gustav (2010): *The anthropology of credit and debt*. *Annual Review of Anthropology* 39: 225-240.
- Platteau, Jean-Philippe - Abraham, Anita (1984): *Credit as an insurance mechanism in the backward rural areas of less developed countries*. *Savings and development*, Vol. 8 No. 2: 115-133.
- Parker, Robert Nash - Asencio, Emily K. (2008): *GIS and Spatial Analysis for the Social Sciences: Coding, Mapping and Modeling*, New York and London, Routledge.
- Plickert, Gabriele - Rochelle, R. Coté - Wellman, Barry (2007): *It's not who you know, it's how you*

- know them: Who exchanges what with whom? *Social Networks*, Volume 29, Issue 3: 405-429.
- Portes, A. (1998): *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology Annual Review of Sociology* (24) 1-24.
- Portes, A. (2010): Chapter Seven: The Informal Economy. in.: Portes, A.: *Economic Sociology: A Systematic Inquiry*, Princeton University Press 130-162.
- Pozbai Dezsóné (1993): *Lakóhelyismereti Munkáltató Tankönyv – Kázmárk, Abaúj megye, Miskolc, BAZ megyei honismereti bizottság.*
- Putnam, R. (2000): *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community* New York: Simon & Schuster.
- Kamath, Rajalaxmi - Ramanathan, Smita (2016): Poverty knowledge and action research: Lessons from the Ramanagaram Financial Diaries, *Action Research* 2016/1 1-16 o.
- Reason, P. (2006): Choice and quality in action research practice. *Journal of Management Inquiry*, 15(2), 187-208.
- Rifkin S. B. (1990): *Community Participation in MCH/FP Programmes: An Analysis Based on Case Study Material*. WHO. Geneva. 1990.
- Rutherford, Stuart (1999): *The Poor and Their Money An essay about financial services for poor people*. Institute for Development Policy and Management. University of Manchester.
- Ruthven, Orlanda (2002): Money Mosaics: Financial Choice and Strategy in a West Delhi Squatter Settlement. *Journal of International Development J. Int. Dev.* 14, 249-271.
- Sas Judit (1976): *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Scitovsky Tibor: *Örömtelen Gazdaság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990*
- Shipton, Parker (1992): *The Rope and the Box: Group Savings in the Gambia*. In: Adams - Fitchett (Ed): *Informal Finance in Low-Income Countries*. San Francisco, Westview Press Inc.
- Sík Endre (1984): A háztartások egymás közötti kapcsolatai. In.: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Egy korosztály életútja*, MTA Szociológiai Kutató Intézet kiadványai, 1984, Budapest, 338-388 old.
- Sík E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 16(2), 72–95.
- Sík Endre (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*, Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó.
- Smets, Peer (1996): *Informal housing finance in Hyderabad, India*. Amsterdam : Department of Cultural Anthropology/Sociology of Development, Vrije Universiteit
- Smets, Peer (ed.) (1999a): *Money and Culture: Examples from Indonesia, South Africa and India*. Amsterdam, Department of Cultural Anthropology/Sociology of Development, Vrije Universiteit
- Smets, Peer (1999b): *Trust & Co-operation: Symbolic Exchange and Moral Economies in an Age of Cultural Differentiation*, Amsterdam, Het Spinhuis.
- Stewart, M. S. (1994): *Daltestvérek: Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Szabó Laura (2003): *A társadalmi támaszt nyújtó személyes kapcsolatháló és a szubjektív életminőség összefüggései az egészséges és a mozgáskorlátozott személyek körében*, Ph.D. értekezés, Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia Ph.D. program.
- Szabó Zsuzsanna Krisztina (2004): Nemzetközi körkép a háztartás-statisztikai felvétel gyakorlatáról, *Statisztikai szemle*, 82. évf. 5. sz. / 2004 478-491. old.
- Szántó Zoltán (2007): *Bizalom és együttműködés*. In: *Értékek és normák multidiszciplináris megközelítésben*. Bp. BME, konferenciakötet.
- Székely Mária - Barna Ildikó (2004): *Túlélőkészlet az SPSS-hez -Többváltozós elemzési technikáról társadalomkutatók számára*, Typotex, Budapest.
- Szombati Kristóf: *Uborkák és emberek. A fejlesztés részvételi projektje Igriciben*, AnBlok L'Harmattan Kiadó, 2011(5) 101-104
- Szuhay, Péter (1999a): *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, Panoráma.
- Szuhay Péter (1999b): *Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében*. In Kemény István (összeáll.) *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA 139-160.
- Thomas, J. (1993). *Doing ethnography*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Udvarhelyi Éva Tessa (2014): *Az igazság az utcán hever*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Vámos Ágnes és Gazdag Emma (2015): *Magyarországi akciókutatások kritikai elemzése, Neveléstudomány* 2015 (1) 35-52
- Váradi Monika Mária (2005): *Zárványosodó munkaerő-piaci struktúrák és megélhetési stratégiák*. In: *A tudomány a gyakorlat szolgálatában*. Budapest, MTA, 36-54.

- Virág Tünde (2005): Az etnikai szegregáció változatai. In Baranyi Béla (szerk.) Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Budapest, Gondolat Kiadó 84-132.
- Virág Tünde (2006): A gettósodó térség. Szociológiai Szemle 1. 60-76.
- Virág Tünde (2008): Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. Szociológiai Szemle, 1.sz. 60-77.
- Virág Tünde (2010): Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban. In: Feischmidt Margit (szerk.) Etnicitás. Különbségtermelő társadalom. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, 254-265.
- Virág Tünde (2012): *Kirekesztve - Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 17.
- Weiskopf R. and Laske S. (1996): Emancipatory action research: a critical alternative to personnel development or a new way of patronising people? In: O. Zuber-Skerritt: *New Directions in Action Research*, Routledge, 101-114
- Webb Graham (1996): *Becoming Critical in Action Research for Development* In: O. Zuber-Skerritt: *New Directions in Action Research*, Routledge, 114-137
- Wheatley, David - Gillings, Mark (2003): *Spatial Technology and Archaeology: The Archaeological Applications of GIS*, CRC Press.
- Witoelar, Firman (2013): Risk Sharing within the Extended Family: Evidence from the Indonesia Family Life Survey. *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 62/1: 65-94.
- World Bank statistics (2015): <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)
- Zander, Rauno (1992): Barriers to Credit Access in Rural Sri Lanka In: Bouman, F.J.A. - Hospes, Otto (Eds) *Financial Landscapes Reconstructed The Fine Art of Mapping Development*. Westview Press (Online) <http://edepot.wur.nl/134804> (Utolsó letöltés dátuma: 2016.08.12)

A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

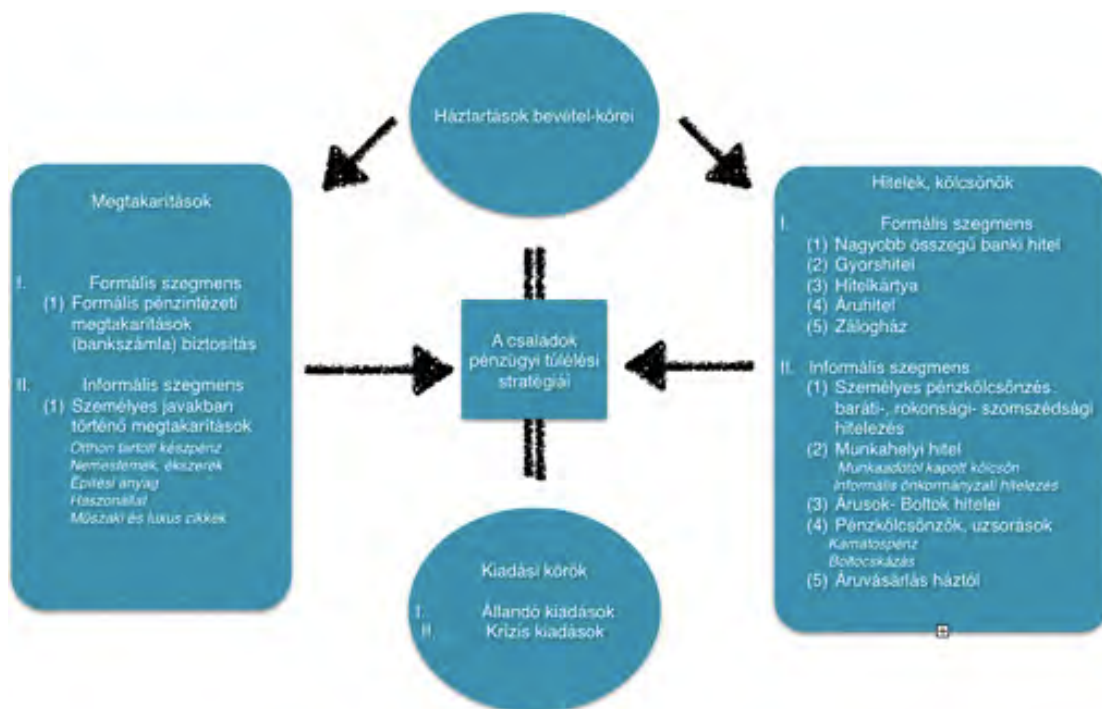
- Gosztonyi Márton (2014): A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok működése, *Esély* 2014/5: 19-47.
- Márton Gosztonyi (2017): Jugglers of Money - Story of a participatory action research in a disadvantaged community, *Indian Journal of Social Work*, 78(1) 75-92
- Gosztonyi Márton: A pénz zsonglőrei – Egy részvételi akciókutatás története egy hátrányos helyzetű faluban, *Kovács Folyóirat* (megjelenés alatt)
- Gosztonyi Márton: A pénz zsonglőrei - A szegénységben élők pénzgazdálkodásának rendszere, *Szociológiai Szemle* (megjelenés alatt)

Melléklet

Melléklet, 1. ábra: A kutatási kérdést tartalmazó táblázatok rendszere

Melléklet, 2. ábra: A pénzügyi túlélési stratégia lokális rendszerének sematikus rajza

Melléklet, 1. kép: A RAK csoport a poroszlói elvonuláson (2015.05.08)

Melléklet, 2/a.b.c.d.e.f.g.h képek (2016. május-augusztus): A kutatás akció részéről készült fotók. A fotókon a tankertek és az egyéni kertek művelése, valamint az állattartási programelem látható. A programot bemutató videó az alábbi linken érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=okWTR6Z7rEY>

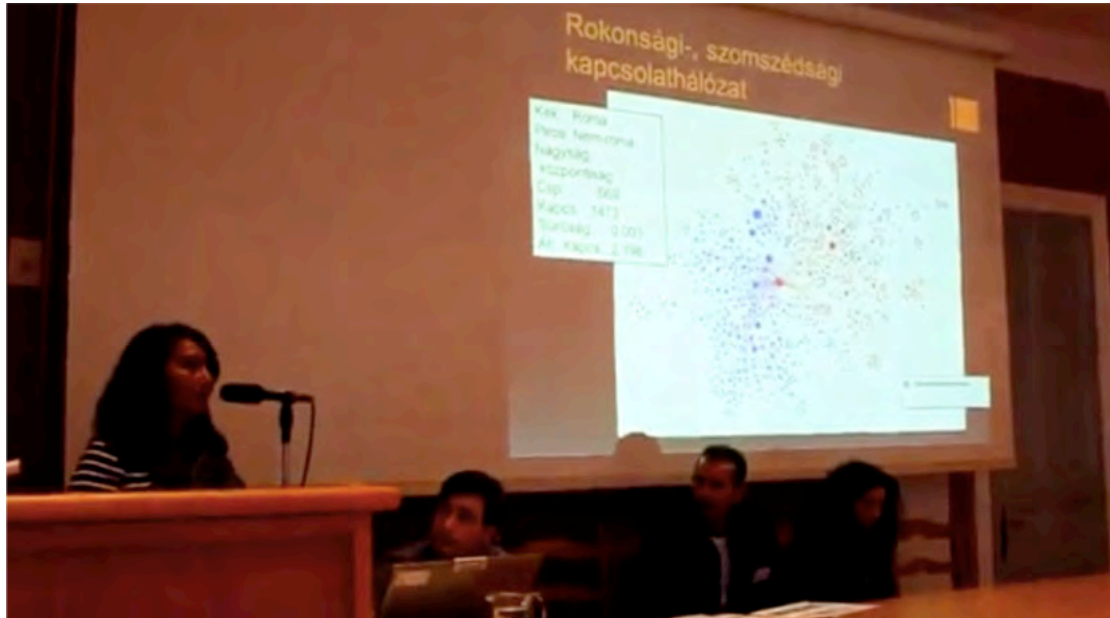

Melléklet 3a. 3b. képek: Társaság Kázmárk Jövőjéért Részvételi Akciókutató csoport előadásai (3a: Szegedi előadás, az MSZT Vidék- és Faluszociológia Szakosztályának és a SZAB Szociológiai Munkabizottságának: “A társadalmi részvétel és a kutató-laikus kutató együttműködés lehetőségei a társadalomtudományokban” című konferenciáján, 3b: Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi tanszék, kutatási hét)

Melléklet, 1. tábla: Parsons korreláció az alapváltozók között

		Correlations							
		Nemzetiseg_kutcs	isk	vallas	szul_tel_szam	Haztartasn_agysag	Hany_k_ereso	munka5	jo_v_reteg Szegény Közép Gazdag
Nemzetiseg_kutcs	Pearson Correlation	1	-.450**	.297**	.273**	.311**	.064	-.462**	-.462**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.000	.393	.000	.000
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
isk	Pearson Correlation	-.450**	1	-.135	-.141	-.095	-.006	.056	.314**
	Sig. (2-tailed)	.000		.073	.061	.209	.940	.457	.000
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
vallas	Pearson Correlation	.297**	-.135	1	.232**	.023	-.149*	-.260**	-.133
	Sig. (2-tailed)	.000	.073		.002	.762	.049	.000	.079
	N	176	176	176	176	176	176	176	176
szul_tel_szam	Pearson Correlation	.273**	-.141	.232**	1	.146	-.048	-.129	-.142
	Sig. (2-tailed)	.000	.061	.002		.052	.525	.087	.058
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
Haztartasn_agysag	Pearson Correlation	.311**	-.095	.023	.146	1	.500**	-.261**	-.442**
	Sig. (2-tailed)	.000	.209	.762	.052		.000	.000	.000
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
Hany_k_ereso	Pearson Correlation	.064	-.006	-.149*	-.048	.500**	1	-.125	-.057
	Sig. (2-tailed)	.393	.940	.049	.525	.000		.096	.447
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
munka5	Pearson Correlation	-.462**	.056	-.260**	-.129	-.261**	-.125	1	.335**
	Sig. (2-tailed)	.000	.457	.000	.087	.000	.096		.000
	N	178	178	176	178	178	178	178	178
jo_v_reteg Szegény Közép Gazdag	Pearson Correlation	-.462**	.314**	-.133	-.142	-.442**	-.057	.335**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.079	.058	.000	.447	.000	
	N	178	178	176	178	178	178	178	178

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Melléklet, 2. tábla: A faktorok kommunalitásai

Communalities		Initial	Extraction
Kut_Bankszámla		1.000	.558
Kut_Biztosítás		1.000	.584
Kut_Gyorshitel		1.000	.353
Kut_Hitelkártya		1.000	.399
Kut_Mszakicikk_hitel	Kut_M?szaki cikk_hitel	1.000	.388
Kut_Zálogház		1.000	.298
Kut_Kamatos		1.000	.582
Kut_Fnöktl_elleg	Kut_F?nökt?l_el?leg	1.000	.301
Kut_Polgármestertl_kölcsön		1.000	.513
Kut_Polgármestert?l_kölcsön		1.000	.513
Kut_Bolti_hitel		1.000	.223
Kut_Kölcsönt_ad_barátnak		1.000	.635
Kut_Kölcsönt_kap_barát		1.000	.489
Kut_Boltockszállás		1.000	.519
Kut_Fizetési_kölcsön		1.000	.524
Kut_Áruvásárlás_háztól		1.000	.306

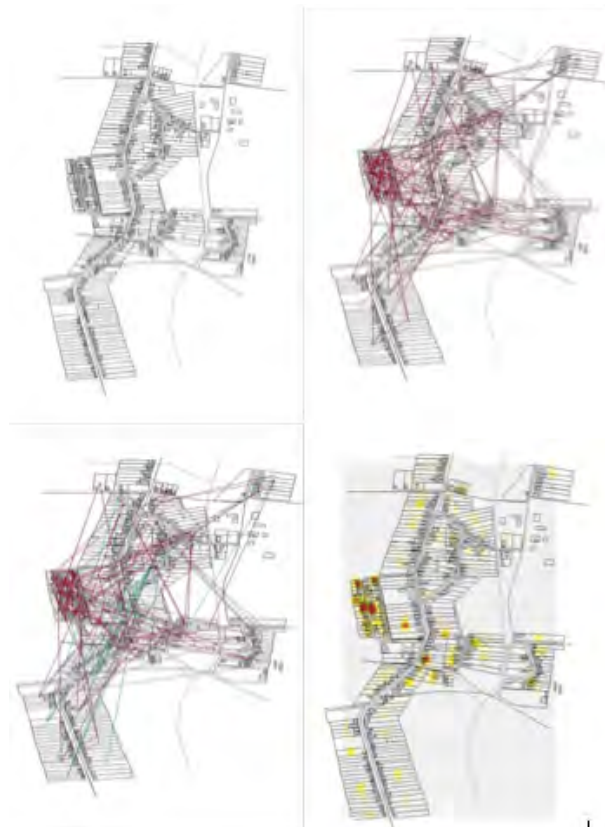
Extraction Method: Principal Component Analysis.

Melléklet, 3. tábla: Formális és informális hitel és kölcsön intézmények összefoglaló táblázata

Kategória	Hiteltípus	Pénzügyi szektor/ biztonság, titok-tartás	Hol lehet felvenni? Mennyire könnyű a hozzáférés	Mi a legfontosabb fedezetforma ami dönt a felvételben?	Kezes	Mekkora összegű? (Ft)	Általában mennyit vesznek fel (Ft)	Hitel-bírálat ideje	THM (éves /havi)	Futam-idő	A hitel felhasználási módja (kötött/szabad)	Ütemezés, (Kötött /rugalmas törlesztés)	Pénz áru
Jelzáloghitel, Bankok, Takarékszövetkezetek	OTP, Budapest Bank, K&H, Forró és Vidéke	Formális	Nagyvárosokban	Számlavezetés 6 hónap jövedelem igazolása, Ingatlan	Kell	1.000.000 - 10.000.000	1.000.000 - 5.000.000	Több hónap	Éves THM: 5%-20%	5-10 év	Kötött (Lakás, autó)	Havi /kötött	Kp.
Gyors-hitel, Bankok, Takarékszövetkezetek	Cofidis	Formális	Interneten	6 hónap jövedelem igazolása	Nem kell	100.000 - 1.500.000	150.000 - 200.000	72 óra	Éves THM: 29%-32%	3-6 hónap	Szabad	Havi /kötött	Kp
Gyors-hitel, Bankok, Takarékszövetkezetek	Provident	Formális	Interneten, személyesen	6 hónap jövedelem igazolása, Személyes bíráló ítélete	Nem kell	30.000 - 1.000.000	50.000	96 óra	Éves THM: 25%-74%	6-12 hónap	Szabad	Heti /kötött	Kp
Gyors-hitel, Bankok, Takarékszövetkezetek	Számlahitel	Formális	Kisvárosokban	Számlavezetés 3 hónap jövedelem igazolása	Kell	100.000 - 500.000	100.000 - 300.000	72 óra	Éves THM: 30%	6-12 hónap	Szabad	Havi /kötött	Kp
Gyors-hitel, Bankok, Takarékszövetkezetek	Hitelkártya	Formális	Kisvárosokban	Számlavezetés 3 hónap jövedelem igazolása	Nem kell	10.000 - 300.000	10.000 - 100.000	Nincs	Éves THM: 30%	1 hónap	Szabad	Havi /kötött	Kp
Áruházak hiteltermékei	Auchan	Formális	Nagyvárosokban	3 hónap jövedelem igazolása, közüzemi számlák befizetése	Nem kell	20.000 - 300.000	20.000 - 300.000	0-72 óra	Éves THM: 30%	3-6 hónap	Kötött (Árucikk)	Havi /rugalmas	Áru
Áruházak hiteltermékei	Tesco	Formális	Nagyvárosokban	3 hónap jövedelem igazolása, közüzemi számlák befizetése	Nem kell	20.000 - 300.000	20.000 - 300.000	0-72 óra	Éves THM: 30%	3-6 hónap	Kötött (Árucikk)	Havi /rugalmas	Áru
Áruházak hiteltermékei	Mivas-Észak	Formális	Nagyvárosokban	3 hónap jövedelem igazolása, közüzemi számlák befizetése	Nem kell	20.000 - 300.000	20.000 - 300.000	0-72 óra	Éves THM: 30%	3-6 hónap	Kötött (Árucikk)	Havi /rugalmas	Áru
Jelzálog üzetek	Zálogház	Formális	Nagyvárosokban, kisvárosokban	Zálogtárgy	Nem kell	5.000 - 300.000	10.000 - 20.000	Nincs	Éves THM: 16-40%	3 hónap	Szabad	Havi /rugalmas	Kp
Pénz-kölcsönzők	Kamatospénz	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Kell	5.000 - 200.000	10.000 - 200.000	Nincs	Havi 100-150%	max 1 hónap	Szabad	2 Heti, Havi/rugalmas	Kp
Pénz-kölcsönzők	Boltcskázás	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Kell	10.000 - 100.000	10.000 - 60.000	Nincs	Havi 200-300%	max 1 hónap	Kötött (Árucikk)	2 Heti, Havi/rugalmas	Áru
Pénz-	Kamatospénz			Zálogtárgy	Nem	10.000	10.000		Havi	1-2		Havi	

Kategória	Hiteltípus	Pénzügyi szektor	Hol lehet felvenni?	Mi kell hozzá? Mi a fedezet?	Kezes	Mekkora összegű? (Ft)	Általában mennyit vesznek fel	Hitelbírálat ideje	THM (éves/havi)	Futam-idő	A hitel felhasználási módja (kötött/szabad)	Ütemezés (Kötött/rugalmas törlesztés)	Pénz áru
Munkahelyi hitel	<i>Informális önkormányzati hitelezés</i>	Informális	Faluban	Közmunka, vagy Szociális transzfer jutatása Társadalmi tőke	Nem kell	10.000 - 50.000	35.000	Nincs	0%	1 hónap	Szabad	Havi /kötött	Kp
Munkahelyi hitel	<i>Informális önkormányzati hitelezés, szociális</i>	Informális	Kisvárosi Gyógyszertár, Gázpalack töltőállomás	Közmunka, vagy szociális transzfer juttatás	Nem kell	100 - 22.800	1.000 - 20.000	Nincs	0%	1 hónap	Szabad	Havi /kötött	Áru
Árusok, boltok hitelei	<i>Mozgóárusok hitelei</i>	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Nem kell	100 - 5.000	100 - 5.000	Nincs	0%	1 hónap	Kötött (Árucikk)	2 Heti, Havi/rugalmas	Áru
Árusok, boltok hitelei	<i>Hitel a helyi boltban</i>	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Nem kell	100 - 10.000	2.000 - 3.000	Nincs	0%	Követk. vásárlás	Kötött (Árucikk)	2 Heti, Havi/rugalmas	Áru
Interperszonális kölcsön	<i>Szomszédi, baráti, rokon kölcsön</i>	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Nem kell	10.000 - 30.000	10.000 - 30.000	Nincs	0%	1-2 hét, hónap	Szabad	2 Heti, Havi/rugalmas	Kp, áru
Csere-eladás	<i>Háztól, termelőtől való informális áruvásárlás</i>	Informális	Faluban	Társadalmi tőke és kapcsolat	Nem kell	1.000 - 5.000	1.000 - 5.000	Nincs	0%	1-2 hét, hónap	Kötött (Árucikk)	2 Heti, Havi/rugalmas	Áru
Csere-eladás	<i>Csere-eladás</i>	Informális	Faluban	Eladható, elcserélhető érték tárgy	Nem kell	1.000 - 40.000	1.000 - 50.000	Nincs	0%	1-2 hét, hónap	Kötött (Árucikk)	2 Heti, Havi/rugalmas	Áru

Melléklet, 2. térkép: SNA és GIS adatok összekapcsolásának folyamata

Melléklet, 3. térkép: A kölcsön adás és kérés hálózata, a település térinformatikai térképére vetítve

